

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU ENSTİTÜSÜ

TOPLUMSAL HAREKETLERİN COĞRAFYA İLE İLİŞKİSİ:
İRAN, MISIR, MACARİSTAN VE FRANSA ÖRNEKLERİNİN
ELEŞTİREL JEOPOLİTİK ANALİZİ

DOKTORA TEZİ

Şeyma Merve TANDOĞAN

Enstitü Anabilim Dalı: Ortadoğu Çalışmaları

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Filiz CİCİOĞLU

HAZİRAN - 2025

TEZ ONAYI

Şeyma Merve TANDOĞAN tarafından hazırlanan “Toplumsal Hareketlerin Coğrafya ile İlişkisi: İran, Mısır, Macaristan ve Fransa Örneklerinin Eleştirel Jeopolitik Analizi” adlı bu çalışma jürimizce Doktora Tezi olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.

Kabul (Sınav) Tarihi: 20/06/2025

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI
Doç. Dr. Filiz CİCİOĞLU	BAŞARILI
Doç. Dr. Sibel AKGÜN	BAŞARILI
Doç. Dr. Yıldırım TURAN	BAŞARILI
Doç. Dr. Helin SARI ERTEM	BAŞARILI
Doç. Dr. Hüsna TAŞ YETİM	BAŞARILI

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Şeyma Merve TANDOĞAN

20/06/2025

TEŞEKKÜR

Bu tez çalışması kuşkusuz lisans eğitimimden bugüne kadar edindiğim akademik bilgi ve tecrübelerin bir ürünüdür. Bu süre zarfında kendisinden aldığım dersler ile zihin dünyamı besleyen, yüksek lisans eğitimimin başından itibaren danışmanım olan ve kendisi ile çalışmaktan her daim keyif aldığım Doç. Dr. Filiz CİCİOĞLU'nun üzerimde emeği çok büyüktür. Akademik bilgi birikimi ile bana her daim destek olan, yol gösteren, yanımda olan değerli danışmanıma sonsuz saygı ve şükranlarımı sunuyorum. Bu tez çalışması kendisinin destekleri ve yol göstericiliği olmasaydı eksik kalırdı.

Lisans eğitimim süresince kendilerinden ders alma imkânına eriştiğim jüri üyelerinden Doç. Dr. Sibel AKGÜN ve Doç. Dr. Yıldırım TURAN hocalarım her daim olduğu gibi bu süreçte de yardımlarını esirgemediler. Tezimin konusunun belirlenme aşamasından son şeklini alana kadar olan süreçte değerli önerileri ve değerlendirmeleri ile her daim desteklerini hissettirdiler. Her iki hocama da tez sürecimin başından itibaren sağladıkları destek için teşekkür ediyorum. Jüri üyelerinden Doç. Dr. Helin SARI ERTEM ve Doç. Dr. Hüsnâ TAŞ YETİM hocalarıma sınav sürecindeki değerli katkıları ve güzel değerlendirmeleri için teşekkür ediyorum.

Doktora eğitimim Siyasi Coğrafya alanında 100/2000 Doktora Bursları kapsamında Yükseköğretim Kurumu (YÖK) ve 2211-A Genel Yurt İçi Doktora Burs Programı kapsamında Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) tarafından desteklendi. Desteklerinden dolayı her iki kuruma da teşekkür ediyorum.

Yoğun bir emek, sabır ve çalışma gerektiren doktora sürecimde yıllardır olduğu gibi varlığıyla ve önerileriyle en güzel desteği sağlayan kıymetli dostum Melek İYİDOĞAN'a kalpten sevgilerimi ve şükranlarımı sunuyorum.

2023 yılından bu yana çalıştığım T.C. Ticaret Bakanlığındaki değerli arkadaşım Elife Gülşah DOĞRU başta olmak üzere tüm çalışma arkadaşlarıma bu uzun süreçte sağladıkları manevi destek için teşekkür ediyorum.

Son olarak hayatımın her alanında maddi ve manevi desteklerini her zaman hissettiğim, varlıklarıyla hayatıma değer katan, bulunduğum konuma ulaşmamda emekleri olan kıymetli annem Ayşe TANDOĞAN'a, babam Yusuf TANDOĞAN'a ve kardeşim Enes TANDOĞAN'a sonsuz sevgi, saygı ve şükranlarımı sunuyorum.

Bu tez çalışmamı içinde kalan eğitim ukdesiyle 2022 yılında ömrünü tamamlayan ve yaşamı boyunca dualarıyla her daim yanımda olan anneanneme ithaf ediyorum.

Şeyma Merve TANDOĞAN

20.06.2025

ÖZET

Sakarya Üniversitesi, Ortadoğu Enstitüsü

Doktora Tez Özeti

Tezin Başlığı: Toplumsal Hareketlerin Coğrafya ile İlişkisi: İran, Mısır, Macaristan ve Fransa Örneklerinin Eleştirel Jeopolitik Analizi

Tezin Yazarı: Şeyma Merve TANDOĞAN **Danışman:** Doç. Dr. Filiz CİCİOĞLU

Kabul Tarihi: 20.06.2025 **Sayfa Sayısı:** 10 (ön kısım) + 217 (tez) + 4 (ek)

Anabilim Dalı: Ortadoğu Çalışmaları

Bu tez çalışması, toplumsal hareketlerin iktidar yapılarıyla kurduğu çok katmanlı ilişkiyi eleştirel jeopolitik perspektif çerçevesinde analiz etmeyi amaçlamaktadır. Söz konusu ilişki incelenirken çalışmanın sınırlarının belirlenmesi amacıyla 2000 yılı ve sonrasında İran, Mısır, Macaristan ve Fransa’da ortaya çıkmış olan kadın hareketleri ve ekonomi motivasyonlu hareketler örnek olarak belirlenmiştir. Devletlerin uluslararası sistemdeki jeopolitik konumları ve dış politika yönelimleri, yalnızca uluslararası ilişkileri değil, aynı zamanda iç politik yapılarını ve toplumsal dinamikleri de belirlemektedir. Bu bağlamda kadın hareketleri ve ekonomi motivasyonlu hareketler, iktidarın iç ve dış politikalarla ürettiği hegemonik söylemlere karşı geliştirdikleri karşı söylemler ve alternatif politik vizyonlar aracılığıyla bir direniş alanı oluşturmakta ve iç politikada güç/iktidar mücadelesinin önemli aktörleri hâline gelmektedir. Tezin teorik temelini eleştirel jeopolitik, feminist jeopolitik ve Marksist jeopolitik yaklaşımlar oluşturmaktadır. Bu yaklaşımlar, toplumsal hareketlerin mekânsal yerleşimini, sembolik mücadele biçimlerini ve iktidarla kurdukları çatışma ilişkilerini analiz etmek için kuramsal bir zemin sunmaktadır. Çalışmada örnek ülke olarak seçilen İran, Mısır, Macaristan ve Fransa farklı siyasal rejim tiplerine, toplumsal yapı özelliklerine ve kültürel kodlara sahip ülkeler olmaları nedeniyle kadın hareketleri ve ekonomi motivasyonlu hareketlerin çeşitli bağlamlardaki benzerlik ve farklılıklarını karşılaştırmalı olarak inceleme olanağı sunmaktadır. Söz konusu hareketler ele alınırken ortaya çıktıkları ülkelerde etkili olan toplumsal, siyasi, ekonomik, kültürel yapının hem hareketlerin aktivizminin imkân ve kısıtlılıklarını hem de iktidarların hareketlere karşı tutumlarını nasıl şekillendirdiği ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Böylelikle yer ve mekânın toplumsal hareketler ile iktidar yapısı arasındaki ilişkiye etkisinin eleştirel jeopolitik tarafından ortaya koyulmuş olan perspektif bağlamında anlaşılması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Hareketler, Feminist Jeopolitik, Marksist Jeopolitik, Anti Jeopolitik, Güç/İktidar Mücadelesi

ABSTRACT

Sakarya University, Middle East Institute

Abstract of PhD Thesis

Title of the Thesis: The Relationship Between Social Movements and Geography: A Critical Geopolitical Analysis of the Cases of Iran, Egypt, Hungary and France

Author: Şeyma Merve TANDOĞAN **Supervisor:** Doç. Dr. Filiz CİCİOĞLU

Acceptance Date: 20.06.2025 **Nu. of pages:** 10 (pre text) + 217 (thesis) + 4 (appendix)

Department: Middle Eastern Studies

This thesis aims to analyze the multi-layered relationship between social movements and structures of power through the lens of critical geopolitics. In order to determine the boundaries of the study while examining the relationship between critical geopolitics and social movements, women's movements and economy-motivated movements that emerged in Iran, Egypt, Hungary and France in 2000 and after were selected as examples. The geopolitical position and foreign policy orientation of states not only shape their international interactions but also have a significant impact on their domestic political structures and social dynamics. In this context, women's movements and economically motivated social movements constitute key sites of resistance by producing counter-narratives and alternative political visions against the hegemonic discourses generated by governments in both domestic and international arenas. These movements have emerged as central actors in the struggle for power within the domestic sphere. The theoretical framework of the study is built upon critical geopolitics, feminist geopolitics, and Marxist geopolitics. These approaches offer a conceptual foundation for analyzing the spatial organization of movements, their symbolic forms of resistance, and their confrontational relationships with state power. The countries selected in this study possess different types of political regimes, social structures, and cultural codes. This provides an opportunity to comparatively examine the similarities and differences in the relationship between women's movements, economically motivated movements, and structures of power across various contexts. In examining these movements, the study seeks to reveal how the prevailing social, political, economic, and cultural structures in the countries where they emerged have shaped both the possibilities and constraints of their activism, as well as the attitudes of governments toward these movements. In doing so, it is aimed to understand the effects of place and space on the relationship between social movements and power structures within the framework of the perspective offered by critical geopolitics.

Keywords: Social Movements, Feminist Geopolitics, Marxist Geopolitics, Anti Geopolitics, Power Struggles

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAYI.....	i
BEYAN	ii
TEŞEKKÜR.....	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
ŞEKİL LİSTESİ	viii
TABLO LİSTESİ.....	ix
KISALTMALAR	x
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM: SİYASİ COĞRAFYA VE JEOPOLİTİK.....	13
1.1. Siyasi Coğrafyanın Kavramsal Çerçevesi	13
1.1.1. Fiziki Etkenler	23
1.1.1.1. Yeryüzü Şekilleri	23
1.1.1.2. İklim.....	23
1.1.1.3. Konum.....	24
1.1.2. Beşeri Etkenler	24
1.1.2.1. Nüfus.....	25
1.1.2.2. Kültür	25
1.1.3. Ekonomik Etkenler.....	25
1.1.3.1. Az Gelişmiş Ekonomi	26
1.1.3.2. Gelişmekte Olan Ekonomi	26
1.1.3.3. Gelişmiş Ekonomi.....	26
1.2. Jeopolitik	27
1.2.1. Kavramsal Çerçeve.....	27
1.2.2. Jeopolitik Dönemler	31
1.2.3. 20. Yüzyıl ve Sonrasında Jeopolitiğin Gelişimi	32
1.3. Eleştirel Jeopolitik	35
1.3.1. Kavramsal Çerçeve.....	38
1.3.2. Eleştirel Jeopolitiğin Unsurları.....	44
1.3.3. Eleştirel Jeopolitikte Söylem ve Metin	45

1.3.4. Eleştirel Jeopolitikte Alan, Kapsam ve Metot.....	50
1.3.5. Feminist Jeopolitik	56
1.3.6. Marksist Jeopolitik	59
2. BÖLÜM: TOPLUMSAL HAREKETLER VE JEOPOLİTİK.....	64
2.1. Toplumsal Hareket Kuramları	64
2.1.1. Kaynak Mobilizasyonu Kuramı	65
2.1.2. Politik Süreç/Fırsatlar Kuramı.....	67
2.1.3. Ağ Toplumu Kuramı	70
2.1.4. Yeni Toplumsal Hareketler Kuramı	72
2.2. Toplumsal Hareketlerin Gelişimi	75
2.2.1. Eski Toplumsal Hareketler	82
2.2.2. Toplumsal Hareketleri Dönüştüren Gelişmeler.....	83
2.2.2.1. 68 Hareketi	84
2.2.2.2. Küreselleşme	86
2.2.2.3. İletişim Teknolojisinin Gelişimi	88
2.2.3. Yeni Toplumsal Hareketler	89
2.3. Eleştirel Jeopolitiğin Toplumsal Hareketlerle İlişkisi	95
3. BÖLÜM: ÖRNEK OLAY İNCELEMELERİ	114
3.1. Kadın Hakları Motivasyonlu Hareketler	115
3.1.1. İran.....	119
3.1.2. Mısır	130
3.1.3. Macaristan	140
3.1.4. Fransa	152
3.2. Ekonomi Motivasyonlu Hareketler	160
3.2.1. İran.....	164
3.2.2. Mısır	169
3.2.3. Macaristan	182
3.2.4. Fransa	190
4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	200
KAYNAKÇA.....	218
EK	255
ÖZGEÇMİŞ	259

ŞEKİL LİSTESİ

ŞEKİL 1:	POLİTİKA VE COĞRAFYANIN ETKİLEŞİMİ OLARAK SİYASİ COĞRAFYA.....	14
ŞEKİL 2:	ELEŞTİREL JEOPOLİTİĞİN TEMSİL PRATİKLERİ.....	53
ŞEKİL 3:	KÜLTÜR OLARAK JEOPOLİTİK: ANAHTAR KAVRAMLAR.....	55
ŞEKİL 4:	POLİTİK SÜREÇ MODELİNE GÖRE TOPLUMSAL HAREKETLERİN ORTAYA ÇIKIŞI.....	68
ŞEKİL 5:	DAVID ABERLE’A GÖRE TOPLUMSAL HAREKET TİPLERİ.....	79

TABLO LİSTESİ

TABLO 1: GELENEKSEL VE ELEŞTİREL JEOPOLİTİK.....	41
---	----

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
IMF	: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
OECD	: Organisation for Economic Co-operation and Development (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı)
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

GİRİŞ

Toplumu oluşturan bireylerin hoşnut olmadıkları, farklı açılardan değerlendirdikleri veya yeni taleplerde bulundukları konularla ilgili bir araya gelerek kolektif eylemlerde bulunmalarının geçmişi oldukça eski yıllara uzanmaktadır. Bu eylem türü literatürde toplumsal hareketler kavramının yanı sıra sosyal hareketler veya kolektif hareketler olarak da isimlendirilmektedir. Toplumsal hareketler kavramının ilk kullanımı 18. yüzyılın başlarında Fransa’da görülmüş ve bu dönemden itibaren toplumsal hareketler bir çalışma alanı olarak ortaya çıkmıştır. Söz konusu hareketler üzerine yapılan çalışmalarda çeşitli tanımlamalar yapılmış, bir hareketin toplumsal hareket olarak nitelendirilebilmesi için sahip olması gereken özellikler ve söz konusu hareketlerin ortaya çıkması için gerekli olan unsurlar üzerine birtakım çıkarımlar yapılmıştır. Bir toplumsal hareketin ortaya çıkması için gerekli olan unsurlar; mevcut durumdan rahatsızlık duyan bireylerin varlığı, toplumdaki bireylerin seslerini iktidar sahiplerine duyurma şanslarının olmaması yahut taleplerini duyurmaktan yoksun bırakılmaları, toplumdaki gerçekler ile bireylerin istekleri arasında bir dengesizlik olması neticesinde yaşanan farklılaşma, belirli toplumsal grupları etkileyen sorunların zaman içerisinde toplumdaki diğer bireyleri de etkilemeye başlaması ve ortak bir şekilde bu sorunların dile getirilmesi olarak ifade edilmiştir.

Toplumsal hareketlerin ilk örneklerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlayan gelişmelere bakıldığında sanayileşme sürecinin doğurduğu ekonomik ve toplumsal sorunların bireyler üzerindeki yansımalarının etkili olduğu görülmüştür. Ortaya çıkış nedenlerine bağlı olarak söz konusu hareketlerin ilk örnekleri işçi sınıfına mensup bireyler tarafından başlatılan ekonomi motivasyonlu hareketler olmuştur. Zaman içerisinde gerçekleşen siyasi, ekonomik ve toplumsal değişimler toplumsal hareketler üzerinde dönüştürücü bir etki doğurmuştur. Bu eylemler zaman içinde değişen ve gelişen konjonktüre bağlı olarak ortaya çıkış nedenleri, ortaya çıkış şekilleri, mobilize olma biçimleri ve kullandıkları araçlar gibi konularda kendi içinde değişim göstermiştir. Küreselleşme başta olmak üzere iletişim teknolojisinde belli başlı değişimlerin yaşanması, uluslararası alandaki yegâne aktörün ulus devletler olduğu düşüncesinin belirgin bir şekilde değişime uğraması, ortaya çıkan yeni konjonktüre bağlı olarak bireylerin hayatlarına etki eden sorunların farklılaşması gibi nedenler toplumsal hareketlerde yaşanan değişimin temel nedenleri olmuştur. Değişen ve gelişen koşullara bağlı olarak toplumsal hareketlerde yaşanan

değişim söz konusu hareketler üzerine yapılan çalışmaların bu hareketleri farklı açılardan değerlendirmelerine zemin hazırlamıştır.

Toplumsal hareketlerde yaşanan değişim neticesinde söz konusu hareketler yeni bir paradigma çerçevesinde değerlendirilerek eski ve yeni olarak bir sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. Sanayileşme süreci sonrası dönemde ortaya çıkmış olan yeni toplumsal hareketler daha önceki dönemlerde ortaya çıkmış olan eski toplumsal hareketlerin dile getirdiği ekonomik sorunların yanında farklı konuları da dile getirmeye başlamıştır. Yeni toplumsal hareketlerin ağırlıklı olarak kimlik, kadın hakları, toplumsal cinsiyet eşitliği, çevre, barış gibi konular üzerinde mobilize oldukları görülmüştür. Yeni toplumsal hareketleri eski toplumsal hareketlerden ayıran bir başka unsur da katılımcı kitlesinde yaşanan değişim olmuştur. Hareketlerin ortaya çıkışına zemin hazırlayan nedenlerin çeşitlenmesi ve toplumun daha geniş kesimlerine etki etmesi nedeniyle yeni toplumsal hareketlerin katılımcı kitlesi homojen bir nitelik sergilemiştir. Toplumda farklı kültürel, ekonomik ve siyasi geçmişe sahip bireylerin bir toplumsal hareket çatısı altında bir araya geldiği örnekler görülmüştür. Yeni toplumsal hareketlerin ayırt edici bir diğer özelliği ise mobilize olma şekilleri olmuştur. İletişim teknolojisinde yaşanan gelişmeler birçok alanda olduğu gibi toplumsal hareketler üzerinde de etkili olmuştur. İnternet tabanlı iletişim araçlarının kullanımı yeni toplumsal hareketlerde yoğun bir şekilde görülmüştür.

Toplumsal hareketlerin yaşadığı paradigma değişimi, dile getirilen söylemler ve sergilenen aktivizm ile ürettiği sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel çıktılar farklı çalışma alanlarının bu hareketleri ele almasına zemin hazırlamıştır. Ortaya çıktığı ilk yıllarda sosyoloji alanında yapılan çalışmalarda ele alınan toplumsal hareketler ilerleyen yıllarda içinde bulunulan koşullara bağlı olarak farklı alanlarda yapılan çalışmalarda da ele alınmaya başlanmıştır. Bu durum toplumsal hareketler literatürünün zenginleşmesine ve bu hareketlerin farklı açılardan değerlendirilmesine zemin hazırlamıştır. Toplumsal hareketlerin ele alındığı çalışma alanlarından biri de eleştirel jeopolitik olmuştur. Klasik jeopolitikten farklı olarak toplum ve birey düzeyinde de analizler yapan eleştirel jeopolitik, toplumsal hareketleri yer/mekân çerçevesinde ve iktidara karşı sergilenen güç/iktidar mücadelesi bağlamında değerlendirmiştir.

Toplumsal hareketlerin ortaya çıkış nedenleri meydana geldikleri coğrafyanın fiziki, toplumsal, siyasi, ekonomik ve kültürel özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle

bir ülkede ortaya çıkan toplumsal hareketlere zemin hazırlayan nedenlerin farklı bir ülkede aynı şekilde bir toplumsal hareket meydana getirmemesi mümkündür. Bu durum toplumların yaşadıkları coğrafyayı algılama şekilleri, toplumsal kültür, siyasi kültür vb. nedenlerle açıklanabilir. Bu durum bir toplumsal hareketi ortaya çıkaran nedenin farklı bir toplumda toplumsal hareketin ortaya çıkması için geçerli bir neden olmadığı sonucunu getirebilir. Bu çerçevede değerlendirildiğinde toplumsal hareketlerin ortaya çıkma motivasyonlarının sabit olarak kabul edilen nedenlere ve gerekçelere dayanmadığı ifade edilebilir. Toplumsal hareketleri ele alan eleştirel jeopolitik çalışmalarının odaklandığı noktalardan biri de bu olmuştur. Farklı iktidar yapılarının hâkim olduğu ülkelerde izlenen politikalara karşı ortaya çıkmış olan toplumsal hareketler yer ve mekân (*place/space*)¹ çerçevesinde değerlendirilerek söz konusu hareketlerin ortaya çıkış nedenleri, hareketlerin aldığı şekil, kapsamı ve iktidar karşısında ürettikleri etki vb. durumların anlaşılması için bir yaklaşım zemini sağlamıştır.

Toplumsal hareketlerin 1970'li yıllarla birlikte yaşadığı değişim ve dönüşüm neticesinde kazandığı eleştirel ve sorgulayıcı kimliği, eleştirel jeopolitik çalışmaları ile benzerlik sergilemesine zemin hazırlamıştır. 1980'li yılların sonlarında başlayan eleştirel jeopolitik çalışmaları, toplumsal hareketlerin eleştirel niteliğini ele alan ve kendi perspektifinden değerlendiren çalışmalar ortaya koymuştur. İktidar tarafından üretilen kültürel, siyasi ve ekonomik hegemonyanın toplumsal hareketler tarafından reddedilmesi ve iktidar tarafından doğru olarak kabul edilen durumların eleştirilmesi, iktidarın politikalarına karşı farklı taleplerde bulunulması gibi durumlar eleştirel jeopolitik çalışmalarında ele alınan konular olmuştur. Toplumun elitler tarafından çeşitli alanlarda ortaya koyulmuş olan kültürel, siyasi, ahlaki ve ekonomik baskınlığa, hegemonyaya karşı çıkmasının bir

¹ Yer kavramı somut olanı temsil ederken, mekân kavramı ise soyut olanı temsil etmektedir. Bir diğer ifadeyle yer kavramı fiziki olarak temas ettiğimiz, duyularımızla muhatap olduğumuz bir olgu iken; mekân ise o yerin zihnimizdeki, algılarımızdaki halidir. Mekân kavramı tahayyül (*imagination*) yoluyla inşa edilmiş bir olgudur. Mekân kavramı mutlak ve göreceli olarak iki şekilde değerlendirmiştir. Toplumsal mekân dediğimiz ve toplumsal ilişkiler tarafından belirlenen mekân, mutlak mekânın içinde yer alan göreceli bir mekân şeklinde ele alınmıştır. Toplumsal olguların insanlarca oluşturulan soyut alanıdır. Coğrafi mekân ise fiziksel olarak ortaya koyulan bir şeydir. (Neil Smith, **Eşitsiz Gelişim: Doğa, Sermaye ve Mekânın Üretimi**, Esin Soğancılar (Çev.), İstanbul: Sel Yayıncılık, 2017, s. 120-121.) Dolayısıyla coğrafi mekân verili, toplumsal mekân ise üretilmiştir. Fakat iki olgu birbiri arasında etkileşim içindedir. Söz konusu kavramlar tez içerisinde kullanılırken her iki anlam da kastedildiği için birlikte verilmiştir. Hem somut olan yer unsuru hem de tahayyül yoluyla üretilmiş olan mekânda var olan unsurlar toplumsal hareketlere ve iktidar davranışlarına etki eden unsurlardır. Mekânın inşasındaki tahayyül süreci yerde etkili olan unsurlar ile bağlantılıdır. Bu nedenle toplumsal hareketlere ve iktidar davranışlarına etki eden unsurları ve neticelerini ifade ederken yer ve mekân kavramı birlikte kullanılmıştır.

ifadesi olan anti jeopolitik/direnış jeopolitiği (*anti geopolitics/geopolitics of resistance*)² toplumsal hareketler ile ilişkilendirilmiştir. Bu çerçevede, iktidar tarafından üretilen kültürel, siyasi, ekonomik hegemonyanın ve politikaların toplumsal hareketler tarafından reddedilmesi, iktidarın politikalarına karşı alternatif bir düzen talebi ortaya koyulması gibi durumlar eleştirel jeopolitik perspektifinden değerlendirilmiştir.

Eleştirel jeopolitik çalışmaları toplumsal hareketlere yönelik argümanlarını söz konusu hareketlerin iktidar yapısına karşı ortaya koydukları güç/iktidar mücadelesi bağlamında şekillendirmiştir. İktidar tarafından üretilmiş olan söylemler ve politikalar karşısında toplumsal hareketler tarafından ortaya koyulan tutum, söylemler ve politikalar üzerinden toplumsal hareketler ile iktidar yapısı arasındaki etkileşimin nasıl gerçekleştiği, söz konusu tarafların birbirini nasıl dönüştürdüğü gibi konular eleştirel jeopolitik perspektifinden analiz edilmiştir. Toplumsal hareketler tarafından üretilen söylemler, dile getirilen talepler, iktidarın politikalarına getirilen eleştiriler ve sergilenen muhalif tutum eleştirel jeopolitiğin ortaya koyduğu çerçeve bağlamında iç politikada bir güç/iktidar mücadelesi olarak değerlendirilmiştir. Toplumsal hareketler sergiledikleri direniş ve karşıtlığın yanı sıra aynı zamanda toplumsal dönüşümün ve iktidar karşısında yeni alternatifler ortaya koymanın bir aracı olarak görülmüştür.

Ortaya çıktıkları ülke ya da siyasi coğrafya fark etmeksizin toplumsal hareketler, kendilerine zemin hazırlayan motivasyonlar doğrultusunda iktidarların politikalarına karşı çıkarak yeni bir perspektif ortaya koyma amacıyla meydana gelmiştir. Eleştirel jeopolitiğin ortaya koyduğu perspektif bağlamında değerlendirildiğinde protestolar boyunca sergilenen eylemler ve üretilen söylemler ile iktidar politikalarını yapısöküme/yapıbozuma (*deconstruction*) uğratarak farklı bir perspektif ortaya koyulmasını talep etmişlerdir. Bir başka açıdan değerlendirildiğinde toplumsal hareketler yeni bir perspektif talebi ortaya koyarken üretilen karşı söylemler (*counter geopolitics*)³

² Anti jeopolitik kavramı, iktidar tarafından izlenen her türlü jeopolitik uygulamaya karşı ortaya koyulan direniş şeklinde ifade edilebilir. İktidar tarafından sunulan ve sabit, değişmez olarak kabul edilen temsillere, iktidarların politikalarına hizmet eden içerisi (*inside*)-dışarı (*outside*) kavramlarına ve bu kavramlarla bağlantılı olarak biz (*self*)-öteki (*other*) kavramları aracılığıyla izlenen sınır çizme pratiklerine meydan okunması amaçlanmaktadır.

Daha fazla bilgi için bkz; Ulrich Oslender, "Anti-Geopolitics", Rob Kitchin and Nigel Thrift (Ed.), **International Encyclopedia of Human Geography** içinde (152-158), Oxford: Elsevier, 2009, s. 152-153; Paul Routledge, "Anti-Geopolitics - Introduction", Gearoid O'Tuathail, Simon Dalby, Paul Routledge (Ed.), **The Geopolitics Reader** içinde (245-255), London & New York: Routledge, 1998.

³ Karşı jeopolitik kavramı, nesnel ve sabit olarak kabul edilen bilgileri reddederek alternatif bir bakış açısı ortaya koyma eylemini ifade eder. Alternatif bakış açısının üretimi söylemler yoluyla gerçekleşmektedir. Bu nedenle bu çalışmada karşı jeopolitik kavramı karşı (jeopolitik) söylem şeklinde kullanılmıştır.

aracılığıyla ortaya çıkmalarına zemin hazırlayan nedenler çerçevesinde alternatif bir perspektif ortaya koymuşlardır. İktidarların tutumuna bakıldığında, toplumsal hareketlere yaklaşımları birtakım farklılıklar sergilese de özü itibarıyla inşa edilmiş olan iktidar yapısının korunması ve sürekli bir şekilde yeniden üretilmesi temel amaç olmuştur. Bu temel amaç doğrultusunda tarihsel süreçte inşa edilmiş olan siyasi miras ve içinde bulunulan siyasi, beşerî, ekonomik şartlar bağlamında politikalar üretilmiştir. Aynı siyasi coğrafyada yer alan ülkelerde hâkim olan iktidarların toplumsal hareketler karşısında ortaya koyduğu politikaları benzeştiren ya da farklılaştıran unsurlar söz konusu şartlar olmuştur.

Eleştirel jeopolitiğin çatısı altında ortaya çıkmış olan feminist ve Marksist jeopolitik yaklaşımlar kadın hareketlerinin ve ekonomi motivasyonlu hareketlerin ortaya koyduğu güç/iktidar mücadelesinin ele alınabilmesi için bir inceleme zemini sağlamıştır. Feminist ve Marksist jeopolitiğin kendi çalışma alanları bağlamında çizdikleri çerçeve söz konusu toplumsal hareketlerin eleştirel jeopolitik perspektifinden incelenmesine olanak sağlamıştır.

Feminist jeopolitik, kadın hareketlerinin ürettiği söylemler aracılığıyla iktidarın politikaları karşısında yeni bir perspektif ve anti jeopolitik/direnış jeopolitiği ortaya koyduğunu ifade etmiştir. Kadın hareketlerinin, iktidarların politikalarına ve söylemlerine karşı ürettikleri söylemler iktidar politikalarını yapısöküm/yapıbozuma uğratma amacıyla üretilmiş olan karşı söylemler olarak değerlendirilmiştir. Feminist jeopolitik, coğrafi konumların ve mekânların kadınların yaşamlarını, harekete geçme motivasyonlarını, bir toplumsal hareket ortaya çıkarabilmek için sahip oldukları imkân ve kısıtlılıkları nasıl şekillendirdiğini göz önünde bulundurarak kadın hareketlerini yer/mekân bağlamında ele almıştır. Söz konusu şekillendirmede etkili olan unsurlar hareketlerin ortaya çıktığı yerde/mekânda etkili olan siyasi, ekonomik, toplumsal ve kültürel yapı olmuştur. Söz konusu yapıların kadın hareketlerinin ortaya çıkma motivasyonları üzerindeki etkileri ve kadın hareketlerinin bu yapılar tarafından inşa edilmiş olan mevcut durum ile etkileşimi ele alınmıştır.

Marksist jeopolitik ise ekonomi motivasyonlu hareketler tarafından iktidarın politikalarına ve söylemlerine karşı üretilmiş olan anti jeopolitik/direnış jeopolitiğinin anlaşılması için bir yaklaşım ortaya koymuştur. Söz konusu hareketlerin, iktidarların

politikalarına ve söylemlerine karşı ürettikleri söylemler, iktidar politikalarını yapı sökme/yapı bozuma uğratma amacıyla üretilmiş olan karşı söylemler olarak değerlendirilmiştir. Marksist jeopolitiğin perspektifinden bakıldığında iktidar tarafından üretilmiş olan politikaların toplumsal olanı şekillendirdiği görülmüştür. Toplumdaki bireyler tarafından ortaya çıkarılan toplumsal hareketler ise hem bu şekillenmenin ürettiği konjonktür neticesinde ortaya çıkmış hem de ortaya koydukları eleştiri ve taleplerle toplumsal mekânı şekillendirme amacıyla hareket etmişlerdir. Ekonomi motivasyonlu hareketler bağlamında değerlendirildiğinde toplumsal mekân olarak ifade edilen olgu toplumdaki ekonomi temelli mekânsallaştırma pratikleri olmuştur. Marksist jeopolitik iktidarlardan tarafından ortaya koyulan sermaye sınıfı yanlısı ekonomi politikalarına karşı ekonomi motivasyonlu toplumsal hareketler tarafından üretilen söylemler ve dile getirilen alternatif politikalar aracılığıyla söz konusu hareketlerin iktidar karşısında bir güç/iktidar mücadelesi ortaya koyduğunu öne sürmüştür.

Çalışmanın Amacı

Bu tez, İran, Mısır, Macaristan ve Fransa’da ortaya çıkmış olan kadın hareketleri ve ekonomi motivasyonlu hareketlerin iktidar yapılarıyla girdikleri güç ve iktidar mücadelesini eleştirel jeopolitik perspektif çerçevesinde analiz etmeyi amaçlamaktadır. Toplumsal hareketlerin ortaya çıktıkları yer ve mekânda etkili olan toplumsal, ekonomik, siyasi ve kültürel yapıların; hareketlerin mobilizasyon gücünü, söylem üretme kapasitelerini ve iktidar karşısındaki direniş biçimlerini nasıl belirlediğini ortaya koymayı hedeflemektedir.

Kadın hareketleri ve ekonomi motivasyonlu toplumsal hareketlerin seçilen örnek ülkeler bağlamında incelendiği bu çalışmada, iktidar politikalarına karşı geliştirilen karşı söylemlerin ve anti jeopolitik/direniş jeopolitiğinin eleştirel jeopolitiğin sunduğu perspektiften nasıl analiz edilebileceği gösterilmeye çalışılmaktadır. Feminist jeopolitiğin toplumsal cinsiyet eksenli direniş biçimlerine, Marksist jeopolitiğin ise sınıfsal temelli ekonomik itirazlara odaklanan yaklaşımlarından yararlanılarak, toplumsal hareketlerin ortaya çıktıkları bağlamlarda iktidarın söylem ve politikalarını nasıl yapı sökme/yapı bozuma uğrattıkları değerlendirilmektedir. Feminist ve Marksist jeopolitik yaklaşımlar çerçevesinde, toplumsal hareketlerin ortaya çıktığı yer ve mekânda etkili olan siyasi, ekonomik ve kültürel yapıların, bu hareketlerin söylem ve eylem

biçimlerini nasıl etkilediği ile iktidarların bu hareketlere karşı geliştirdiği stratejilerin birlikte analiz edilmesi amaçlanmıştır.

Bu çerçevede tez, eleştirel jeopolitiğin analitik imkânlarını kullanarak toplumsal hareketlerin iktidarla kurdukları çatışmalı ilişki biçimlerini, bu ilişki içinde ürettikleri söylemleri ve dönüşüm kapasitelerini anlamaya ve bu alandaki literatüre kuramsal ve ampirik katkı sunmaya yönelik bütüncül bir yaklaşım geliştirmeyi amaçlamaktadır.

Çalışmanın Konusu ve Kapsamı

Bu tez çalışmasının konusu örnek ülkelerde ortaya çıkmış olan kadın hareketleri ve ekonomi motivasyonlu hareketler ile ortaya çıktıkları ülkelerdeki iktidarlar arasındaki etkileşimin eleştirel jeopolitik tarafından sunulan perspektif bağlamında incelenmesidir. Bu çerçevede, zaman ve örnek olay sınırlamasına gidilmiş olup zaman aralığı olarak 2000 yılı ve sonrası, örnek olay olarak ise İran, Mısır, Macaristan ve Fransa’da ortaya çıkmış olan kadın hareketleri ve ekonomi motivasyonlu hareketler belirlenmiştir. Çalışmada incelenecek dönem olarak 2000 yılı ve sonrasının seçilme nedeni eleştirel jeopolitik çalışmalarının 1980’li yıllarla birlikte artış göstermesi ve Soğuk Savaş’ın bitişiyile birlikte sivil toplum alanında bir canlanmanın meydana gelmesi olmuştur. Örnek olay olarak İran, Mısır, Macaristan ve Fransa’nın seçilme nedeni hem aynı hem de farklı siyasi coğrafyalarda yer alan örneklerin karşılıklı olarak değerlendirilmek istenilmesi olmuştur. Söz konusu ülkelerin farklı siyasal rejim tipine, toplumsal yapıya ve kültürel kodlara sahip olmaları; kadın hareketleri ve ekonomi motivasyonlu hareketlerin ortaya çıkış motivasyonlarını, ortaya çıkış biçimlerini, sahip oldukları imkân ve kısıtlılıkları karşılıklı olarak analiz etme imkânı sunmuştur. Örnek ülkelerin sahip oldukları farklılıklar eleştirel jeopolitiğin sunduğu yaklaşım bağlamında toplumsal hareketlerin iktidar yapısı ile ilişkilerinin farklılaştığı ve benzeştiği noktaları analiz edebilmek açısından zengin bir karşılaştırma zemini sunmuştur. Kadın hareketleri ve ekonomi motivasyonlu hareketlerin seçilme nedenleri ise her iki hareket türünün literatürde sıkça karşılaşılan toplumsal hareket türleri olması, eleştirel jeopolitik perspektiften hem teorik hem de pratik düzeyde en güçlü karşı söylem üretme potansiyeline sahip olmaları, kurucu ve dönüştürücü potansiyele sahip olan, alternatif bir düzen perspektifi sunan hareket türleri olmasıdır.

Üç bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde, teorik çerçeveyi oluşturan siyasi coğrafya ve jeopolitiğin kavramsal çerçevesi sunulmuştur. Siyasi coğrafya çalışmaları altında bir çalışma alanı olan jeopolitik kendi içinde dönemsel olarak klasik jeopolitik ve eleştirel jeopolitik şeklinde ikiye ayrılması nedeniyle hem klasik jeopolitik hem de eleştirel jeopolitik ayrı ayrı başlıklar altında ele alınmıştır. Siyasi coğrafyanın genel çerçevesinin çizilmesinin ardından klasik ve eleştirel jeopolitiğin kavramsal çerçevesi verilerek çalışmanın teorik çerçevesi çizilmiştir. Eleştirel jeopolitiğin çerçevesinin ortaya koyulmasının ardından, bu çalışmada ele alınan örnek olayların incelenmesinde teorik çerçeve sağlayacak olan feminist ve Marksist jeopolitik yaklaşımlar ortaya koyulmuştur. Feminist ve Marksist jeopolitik yaklaşımların ortaya çıkışına zemin hazırlayan gerekçeler, bu yaklaşımların jeopolitiğe dair ortaya koydukları görüşler verilerek hem çalışmanın ikinci bölümü için hem de örnek olay incelemeleri için bir zemin hazırlanmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde, çalışmanın temel analiz konusunu teşkil eden toplumsal hareketlerin teorik çerçevesi ortaya koyulmuştur. Toplumsal hareketlerin metodolojik çerçevesinin çizilmesinin ardından bu hareketlerin tarihsel süreç içindeki gelişimleri ortaya koyulmuştur. Toplumsal hareketler dönemsel olarak kendi içinde eski ve yeni olmak üzere iki başlık altında ele alınmaktadır. Bu nedenle eski toplumsal hareketler ve yeni toplumsal hareketler başlıkları altında bu hareketlerin geçirdikleri metodolojik ve analitik dönüşüm ortaya koyulmuştur. Hareketlerin geçirdikleri dönüşüm sergiledikleri özelliklerde, ortaya çıkış nedenlerinde, örgütlenme biçimlerinde ve kullandıkları iletişim araçlarında yaşanan değişimler bağlamında sunulmuştur. Bu bölümde ele alınmış olan bir diğer konu ise toplumsal hareketleri dönüştüren gelişmeler olmuştur. Tarihsel süreç içerisinde meydana gelerek toplumsal hareketlerin yeni bir paradigma çerçevesinde incelenmesine zemin hazırlayan olaylar sunulmuştur. Toplumsal hareketlere dair teorik ve tarihsel çerçevenin sunulmasının ardından toplumsal hareketlerin eleştirel jeopolitik ile olan ilişkisi ele alınmıştır. Bu kapsamda, eleştirel jeopolitik tarafından toplumsal hareketlere yönelik ortaya koyulmuş olan yaklaşım bağlamında toplumsal hareketlerin eleştirel jeopolitik çalışmaları içindeki yeri belirlenmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, ülkeler ve toplumsal hareket türleri çerçevesinde örnek olay incelemeleri yapılmıştır. Birinci ve ikinci bölümde eleştirel jeopolitik ve toplumsal

hareketler bağlamında ortaya koyulmuş olan teorik çerçeve perspektifinden yapılacak örnek olay incelemelerinde; kadın hakları ve ekonomi motivasyonu ile ortaya çıkmış olan toplumsal hareket türleri İran, Mısır, Macaristan ve Fransa ülkeleri özelinde incelenmiştir. Bu kapsamda sırasıyla yukarıda ifade edilen toplumsal hareket türleri hakkında genel itibarıyla tarihsel gelişim süreçleri, ortaya çıkışları, motivasyonları ve talepleri gibi konularda bilgi verilerek akabinde söz konusu ülkelerdeki örnekleri ele alınmıştır. Farklı ülkelerde ortaya çıkmış olan toplumsal hareketlerin ortaya çıkışları, motivasyonları, katılımcı kitleleri, talepleri, diğer ülkelerde aynı toplumsal hareket türü altında ortaya çıkmış olan hareketler ile benzerlikleri ve farklılıkları, bu benzerliklerin ve farklılıkların nedenleri gibi konular eleştirel jeopolitik çatısı altında görüşlerini ortaya koyan feminist ve Marksist jeopolitik çerçevesinden ele alınmıştır.

Sonuç ve değerlendirme bölümünde, çalışmanın örnek ülkeleri olan İran, Mısır, Macaristan ve Fransa'da ortaya çıkmış olan kadın hareketlerinin ve ekonomi motivasyonlu hareketlerin eleştirel jeopolitiğin sunduğu perspektif bağlamında incelenmesi neticesinde elde edilen değerlendirmeler verilmiştir. Söz konusu değerlendirmelerde hem aynı hem de farklı siyasi coğrafyalarda yer alan örneklerin karşılaştırılmasına da yer verilmiştir. Değerlendirmelerin yanı sıra çalışmanın çeşitli alanlarda sunduğu katkılara da bu bölümde yer verilmiştir.

Çalışmanın Önemi

Toplumsal hareketler ve eleştirel jeopolitik üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında iki çalışma alanının da müstakil olarak oldukça geniş bir literatüre sahip olduğu görülmüştür. Hem teorik çerçeveleri bağlamında hem de örnek olayların incelenmesi bakımından birçok çalışmanın mevcut olduğu görülmüştür. Fakat söz konusu iki çalışma alanının birbiriyle olan ilişkisine yönelik çalışmaların literatürde ağırlıklı olarak teorik çerçevenin ortaya koyulmasına yönelik olduğu görülmüştür. Toplumsal hareketleri ele alan çalışmaların genel itibarıyla hareketlerin ortaya çıkış nedenlerine, sonuçlarına, sosyolojik yönüne ve içinde bulunulan sistemle ilişkisine odaklandığı görülmüştür.

Toplumsal hareketlerin ortaya çıkış nedenleri, talepleri, sonuçları ve etki üretme kapasitesi gibi durumlar ortaya çıktıkları yer/mekânda hâkim olan siyasi, ekonomik ve kültürel unsurlar ile ilişkilidir. Toplumsal hareketler sadece iktidar yapılarına karşı bir tepki geliştiren aktörler değil, aynı zamanda alternatif mekânsal tahayyüller ve karşı

söylemler üreten kurucu aktörlerdir. Bu çerçeveden ele alındığında toplumsal hareketler ile iktidar yapısı arasındaki ilişkinin eleştirel jeopolitik yaklaşım tarafından ortaya koyulan zemin üzerinden analiz edilebilmesi mümkündür. Eleştirel jeopolitiğin sunduğu perspektif çerçevesinden toplumsal hareketleri ele alan çalışmalar bağlamında bakıldığında teorik zeminin örnek olaylar üzerinden test edildiği çalışmaların literatürde oldukça az sayıda olduğu görülmüştür. Bu nedenle, bu tez çalışması örnek ülkelerde ortaya çıkmış olan kadın hareketleri ve ekonomi motivasyonlu hareketlerin iktidar yapısı ile ilişkisini eleştirel jeopolitiğin sunduğu teorik çerçeve bağlamında analiz ederek literatüre teorik ve ampirik bir katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Çalışmanın Yöntemi

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Nitel araştırma yönteminde halihazırda elde olan verilerin birbirleri ile etkileşimine yönelik çıkarımlar yapılarak incelenen konunun anlaşılması ve bir değerlendirmenin ortaya koyulması amaçlanır. Bu bağlamda eleştirel jeopolitiğe ve toplumsal hareketlere yönelik olarak literatürde yer alan veriler kullanılmıştır. Söz konusu veriler kullanılarak yapılan analizlerin sonucunda birtakım çıkarımlar elde edilmiştir. Analiz edilmek üzere seçilen akademik tezler, makaleler, kitaplar, incelenen konuyla benzer içeriğe sahip olan raporlar, haberler çalışmanın ikincil kaynaklarını oluşturmuştur. Söz konusu kaynaklar kullanılarak yapılan nitel araştırma yönteminde örnek olay incelemesine başvurulmuştur. Çalışmada ele alınan örnek olaylara ilişkin veriler söz konusu hareketlerle ilişkili internet sayfaları, sosyal medya paylaşımları ve haberler üzerinden elde edilmiştir.

Araştırma Soruları

Bu tez çalışmasının ele aldığı en temel soru; eleştirel jeopolitiğin, toplumsal hareketler ile iktidar yapısı arasındaki ilişkiye dair sunduğu teorik çerçevenin örnek olaylar üzerinden nasıl test edilebileceğidir. Daha spesifik olarak ele alındığında çalışma, İran, Mısır, Macaristan ve Fransa’da ortaya çıkan kadın hareketlerinin ve ekonomi motivasyonlu hareketlerin iktidar ile girdikleri güç/iktidar mücadelesinin feminist ve Marksist jeopolitik perspektif bağlamında nasıl açıklanabileceğine odaklanmaktadır.

Çalışmanın alt soruları; Eleştirel jeopolitiğin kuramsal çerçevesi, toplumsal hareketler ile iktidar arasındaki güç/iktidar mücadelesini nasıl kavramsallaştırmaktadır?, Kadın

hareketleri ve ekonomi motivasyonlu hareketler, iktidarın söylemsel ve yapısal araçlarına karşı nasıl bir direniş stratejisi geliştirmektedir?, Kadın hareketlerinin ve ekonomi motivasyonlu hareketlerin ortaya çıkışında içinde bulundukları yerde/mekânda hâkim olan iktidar yapısının etkileri nelerdir?, Ortaya çıktıkları coğrafyada etkili olan siyasi, ekonomik, kültürel, dini unsurların kadın hareketlerinin ve ekonomi motivasyonlu hareketlerin imkân ve kısıtlılıkları üzerindeki etkileri nelerdir?, Feminist jeopolitik yaklaşım, kadın hareketlerinin iktidar ile ilişkisini nasıl analiz etmektedir?, Marksist jeopolitik yaklaşım, ekonomi motivasyonlu hareketlerin neoliberal politikalar ve sınıfsal eşitsizlikler karşısında geliştirdiği direnişi nasıl yorumlamaktadır?, Eleştirel jeopolitiğin sunduğu perspektif farklı siyasi coğrafyalarda yer alan ülkelerde ortaya çıkmış olan toplumsal hareketlerin incelenmesi için kapsayıcı bir yaklaşım sunuyor mu?, İktidar yapıları bu hareketlere karşı nasıl söylemsel stratejiler geliştirmekte, bu hareketleri nasıl tanımlamakta ve konumlandırmaktadır?, Farklı ve aynı siyasi coğrafyalarda ortaya çıkmış olan kadın hareketlerinin ve ekonomi motivasyonlu hareketlerin hâkim olan iktidar yapısına karşı ortaya koyduğu güç/iktidar mücadelesindeki benzerlikler ve farklılıklar nelerdir? Bu benzerlik ve farklılıklar hangi etkenlerden kaynaklanmaktadır?, Söz konusu hareketler tarafından ortaya koyulmuş olan güç/iktidar mücadelesinin imkân ve kısıtlılıklarını belirleyen unsurlar nelerdir? şeklinde sıralanabilir.

Temel Hipotezler

1. Kadın hareketlerinin ve ekonomi motivasyonlu hareketlerin ortaya çıktıkları yerde/mekânda etkili olan siyasi, ekonomik, kültürel, dini unsurlar söz konusu hareketlerin ortaya çıkış motivasyonlarını ve iktidar yapısına karşı sergilediği güç/iktidar mücadelesinin imkân ve kısıtlılıklarını şekillendirmektedir.
2. Kadın hareketleri ve ekonomi motivasyonlu hareketler sadece iktidar yapılarına karşı bir tepki geliştirmemekte, aynı zamanda alternatif mekânsal tahayyüller ve karşı söylemler üreterek kurucu aktör niteliği sergilemektedir.
3. Aynı siyasi coğrafyada yer alan ülkelerde ortaya çıkmış olan kadın hareketlerinin ve ekonomi motivasyonlu hareketlerin benzer ve farklı özellikler sergilemesi ortaya çıktıkları yerde/mekânda hâkim olan iktidar yapısı tarafından inşa edilmiş siyasi, toplumsal, ekonomik unsurlar ve çizilen sınırlar ile ilişkilidir.

4. Feminist ve Marksist jeopolitiğin sunduğu Batı merkezli bakış açısı farklı siyasi coğrafyalarda ortaya çıkmış olan toplumsal hareketlerin iktidar yapısı ile ilişkilerine yönelik kapsamlı bir bakış açısı sunmamaktadır.

1. BÖLÜM: SİYASİ COĞRAFYA VE JEOPOLİTİK

Çalışmanın ilk bölümü olan bu bölümde teorik çerçeveyi oluşturan siyasi coğrafya, jeopolitik ve eleştirel jeopolitiğin kavramsal çerçevesi sunulacaktır. Bu kavramların ortaya çıkışı, söz konusu kavramların çerçevesinde üretilen bilgiler, bu bilgilerin etkilediği alanlar gibi konulara değinilecektir. Siyasi coğrafyanın genel çerçevesinin çizilmesinin ardından siyasi coğrafyanın fiziki etkenleri, beşeri etkenleri ve ekonomik etkenleri verilecektir. Siyasi coğrafya çalışmaları altında bir çalışma alanı olan jeopolitik kendi içinde dönemsel olarak klasik jeopolitik ve eleştirel jeopolitik şeklinde ikiye ayrılmıştır. Bu nedenle hem klasik jeopolitik hem de eleştirel jeopolitik ayrı ayrı başlıklar altında ele alınacaktır. Eleştirel jeopolitiğin çerçevesinin ortaya koyulmasının ardından, bu çalışmada ele alınacak olan örnek olayların incelenmesinde teorik çerçeve sağlayacak olan feminist ve Marksist jeopolitik yaklaşımlar ortaya koyulacaktır. Feminist ve Marksist jeopolitik yaklaşımların ortaya çıkışına zemin hazırlayan gerekçeler, bu yaklaşımların jeopolitiğe dair ortaya koydukları görüşler verilerek hem çalışmanın ikinci bölümü için hem de örnek olay incelemeleri için bir zemin hazırlanacaktır.

1.1. Siyasi Coğrafyanın Kavramsal Çerçevesi

Siyasi coğrafya kavramının neyi ifade ettiği konusunda farklı yaklaşımlar mevcuttur. Siyasi coğrafya çalışan bazı isimler siyasi coğrafyayı siyasi bölgelerin, birimlerin, sınırların ve idari alt bölümlerin incelenmesi olarak tanımlamış,⁴ bazıları ise siyaset biliminden farklı olarak coğrafi etkilere ve sonuçlara vurgu yapılarak ve mekânsal analiz teknikleri kullanılarak siyasi süreçlerin incelenmesi olarak tanımlamıştır.⁵ Siyasi coğrafyaya yönelik bir başka yaklaşım Kevin R. Cox'tan gelmiştir. Cox, kavramın bölge ve devlet kavramları üzerinden tanımlanması gerektiğini ifade etmiştir.⁶ John Agnew, siyasi coğrafyayı siyasetin coğrafya tarafından nasıl bilgilendirildiğinin incelenmesi olarak tanımlamış ve siyasi coğrafyanın coğrafya ve siyaset bilimi başta olmak üzere sosyoloji, antropoloji, etnik çalışmalar ve uluslararası ilişkiler gibi birçok alanla bağlantısı olduğunu ifade etmiştir.⁷ Siyasi coğrafyaya yönelik bir başka tanımlama ise

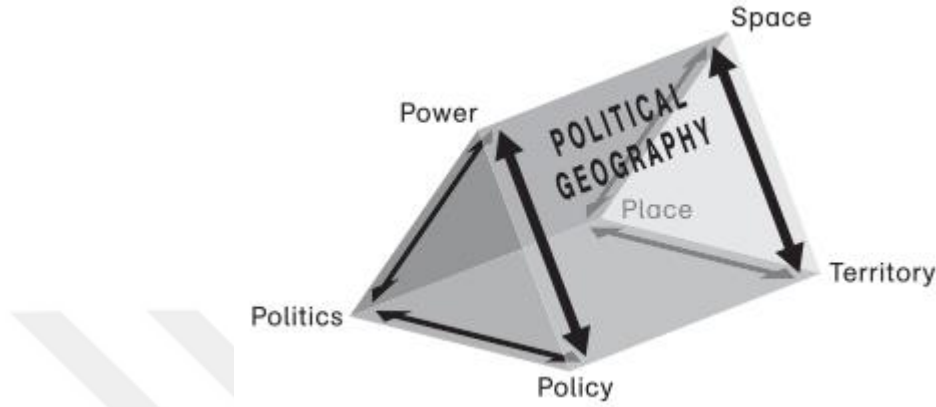
⁴ Lewis M. Alexander, **World Political Patterns**, Chicago: Rand McNally, 1963; Yann Morvran Goblet, **Political Geography and the World Map**, New York: Praeger, 1955.

⁵ Alan D. Burnett ve Peter J. Taylor, **Political Studies From Spatial Perspectives**, Chichester: Wiley, 1981; Roger E. Kasperson ve Julian V. Minghi, **The Structure of Political Geography**, Chicago: Aldine, 1969.

⁶ Kevin R. Cox, **Political Geography: Territory, State and Society**, Oxford: Blackwell Publishers, 2002.

⁷ John Agnew, **Making Political Geography**, London: Arnold, 2002, s. 1-2.

Martin Jones, Rhys Jones ve Michael Woods'tan gelmiştir. Bu isimler siyasi coğrafyayı sosyal bilimlerin içinde yer alan, politika ve coğrafyanın çoklu kesişimleriyle ilgilenen ve bu iki terimin üçgen konfigürasyonlar olarak tasavvur edildiği bir çalışma kümesi olarak tanımlamışlardır.⁸ Bu tanımlamalarını bir şema ile somutlaştırmışlardır.

Şekil 1: Politika ve Coğrafyanın Etkileşimi Olarak Siyasi Coğrafya

Kaynak: Martin Jones, Rhys Jones ve Michael Woods, **An Introduction to Political Geography: Space, Place and Politics**, London & New York: Routledge, 2004, s. 3.

Şekilde de görüldüğü üzere siyasi coğrafya bir yanda siyaset, politika ve gücün birbiriyle etkileşimi diğer yanda ise yer, mekân ve toprağın etkileşiminin kesişiminden ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla siyasi coğrafya incelemeleri birçok faktör göz önünde bulundurularak yapılmalıdır.

Ramazan Özey siyasi coğrafyayı belirli bir yer/mekânda meydana gelen doğal, beşeri ve ekonomik olayların dağılışlarını, olaylar arasındaki bağlantıları, olayları ortaya çıkaran sebepleri ve olaylar neticesinde ortaya çıkan sonuçları inceleyen; bu inceleme neticesinde devlet işlerine yönelik birtakım görüş ve anlayışlar üreten bilim olarak tanımlamıştır.⁹ Süha Göney, siyasi coğrafyanın bir devletin sahasını, halkını ve insan topluluklarını içine aldığını, tek boyutlu olmadığını ve zamana göre farklılıklar gösterdiğini belirtmiştir.¹⁰ Siyasi coğrafya çalışmaları altında siyasi olaylar ile bu olayların meydana geldiği mekân arasındaki karşılıklı ilişkilerin incelenmesi Suat İlhan'ın ifadesiyle coğrafyadan

⁸ Martin Jones, Rhys Jones ve Michael Woods, **An Introduction to Political Geography: Space, Place and Politics**, London & New York: Routledge, 2004, s. 2.

⁹ Ramazan Özey, **Dünya ve Türkiye Ölçeğinde Siyasi Coğrafya**, 7. Baskı, İstanbul: Aktif Yayınevi, 2010, s. 1.

¹⁰ Süha Göney, **Siyasi Coğrafya Cilt: II**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Basımevi, 1993, s. 4-6.

jeopolitiğe geçişi sağlamıştır.¹¹ Çeşitli isimler tarafından farklı yönleriyle tanımlanan siyasi coğrafya en nihayetinde coğrafya/mekân ile siyasetin etkileşimini incelemektedir. Bu nedenle her iki kavram bütün yönleriyle ele alınarak bir inceleme yapılmalıdır. Burada belirtilmesi gereken nokta siyasi coğrafyanın yalnızca coğrafya/mekân ile siyasetin etkileşimini incelediği ve siyasi birimlerin belirleyeceği politikaları ele almadığıdır. Siyasi coğrafya çalışmaları siyasi alanda alınacak olan dış politika kararları için gerekli bilgileri sağlamakta fakat alınan kararları incelememektedir.

Siyasi coğrafyanın bir disiplin olarak ortaya çıkışı 19. yüzyılın sonları olsa da bu tarihten önce bazı düşünürlerin ortaya koyduğu görüşler siyasi coğrafya çalışmalarına bir temel teşkil etmiştir. Bu düşünürlerin başında Aristoteles, Lucretius, Strabon, İbn-i Haldun, Jean Bodin ve Montesquieu gelmektedir. Bu kişilerin yaşadıkları dönemler göz önüne alındığında siyasi coğrafyaya dair düşüncelerin geçmişi milattan önce 4. yüzyıla dek götürülebilmektedir. Bu düşünürlerin her biri coğrafya, insan ve devlet arasındaki ilişkiye dair kendi zamanlarına uygun olarak birtakım çıkarımlarda bulunmuşlardır. Siyasi coğrafyanın bir disiplin olarak ortaya çıktığı 19. yüzyıl öncesinde siyasi coğrafyaya dair fikir üreten bu düşünürler ağırlıklı olarak doğa koşullarını, iklimi ve yeryüzü şekillerini merkeze almışlardır. Siyasi coğrafyayı bu kıstaslar çerçevesinde içinde yaşadıkları ülkeleri ve seyahatleri sırasında gözlemledikleri ülkeleri merkeze alarak incelemişlerdir. Bu incelemeler neticesinde ortaya koydukları görüşler siyasi coğrafya disiplini için bir başlangıç olmuştur. Aşağıdaki paragraflarda bu düşünürlerin ortaya koyduğu görüşler genel hatlarıyla verilerek bir çerçeve çizilecektir.

Aristoteles, çalışmalarında iklim ile insan davranışları arasındaki ilişkiye yer vererek iklimin insan davranışları üzerinde belirleyici bir etkisi olduğunu öne sürmüştür.¹² Politika isimli kitabında iklimin insanlar üzerindeki etkilerine dair görüşlerini sunmuştur. Bilimsel tıbbın kurucusu olarak bilinen Hipokrat'ın Havalara, Sular ve Yerler isimli kitabından yararlanan Aristoteles, soğuk bölgelerde yaşayan ırkların ve Avrupa'da yaşayanların cesur ve tutkulu olduklarını, fakat becerilerinin ve beyin güçlerinin biraz kısıtlı olduğunu iddia etmiştir. İklimin ortaya çıkardığı bu sonuç nedeniyle buralarda yaşayan ırkların bağımsız olma eğiliminde olduklarını fakat becerilerden yoksun olmaları

¹¹ Suat İlhan, **Jeopolitik Duyarlılık**, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2003, s. 25.

¹² Graham Evans ve Jeffrey Newnham, **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, H. Ahsen Utku (Çev.), 1. Baskı, İstanbul: Gökkuş Yayınları, 2007, s. 332.

nedeniyle siyasal birlik kurma ve başkalarına egemen olma konusunda zayıf olduklarını ifade etmiştir. Soğuk bölgelerde ve Avrupa’da yaşayan ırkların aksine Asya ırklarının hem becerilerinin olduğunu hem de beyin güçlerinin yeterli olduğunu iddia etmiştir. Fakat Asya ırklarının da cesaret ve irade konusunda zayıf olduklarını bu nedenle hep köleleştirildiklerini ifade etmiştir.¹³

Yukarıda ifade edilen ve iki farklı uçta bulunan ırkların aksine Helen ırkının coğrafi olarak ortada bulunmasının olumlu yansımaları olduğunu iddia etmiştir. Aristoteles, her iki taraftan pay alan Helen ırkının hem iyi yapılanmış siyasal kurumlara sahip olduğunu hem de özgür bir şekilde yaşadığını belirtmiştir.¹⁴ Önceki cümlelerde özetlenen görüşleri ele alındığında Aristoteles, iklim ile insan davranışları arasındaki ilişkiye dair görüşler ortaya koyan ilk düşünürlerdendir. Çalışmaları kendisinden sonra gelen düşünürleri etkilemiş ve iklim ile insan davranışları arasındaki ilişkiye dair farklı görüşlerin ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır. Çalışmaları siyasi coğrafya çalışmaları için bir başlangıç olan Aristoteles’in iklimin insan üzerindeki etkilerine dair ortaya koyduğu bu görüşler detaylı bir incelemeden yoksun kalmıştır. İklimin farklı oluşunun insan üzerinde hangi etkileri doğurması neticesinde yukarıda ifade ettiği durumların ortaya çıktığını açıklamamıştır. Aristoteles’in iklimlerin etkisi doğrultusunda haklarında çıkarımlarda bulunduğu ırkların ya da bahsedilen bölgelerde yaşayan diğer milletlerin yaşayış şekilleri Aristoteles’in ortaya koyduğu çıkarımlara uymayan özellikler sergilemişlerdir. Bu durum Aristoteles’in ortaya koyduğu görüşlerin dar bir kapsamda olduğunu ve incelemelerinin uzun soluklu ve detaylı olmadığını göstermiştir.

İbn-i Haldun çalışmalarında hem devletler hem de insanlar üzerine birtakım görüşler ortaya koymuştur. Devletler üzerine yaptığı analizlerini toplumu merkeze alarak şekillendirmiştir. Düşünce sistemini toplum, toplumsal yaşam ve kendi deyişiyle ‘umran’¹⁵ yani bayındırlık, mamur olma üzerinden şekillendiren İbn-i Haldun, çevrenin ve coğrafyanın toplumlar ile devletler üzerindeki etkilerine dair çıkarımlarda bulunmuştur. Siyasi coğrafya disiplinine katkı yaptığı çalışmalarında devlet ile insan arasında bir benzerlik kurarak tespitlerini bu benzerlik üzerinden ortaya koymuştur.

¹³ Aristoteles, **Politika**, Mete Tunçay (Çev.), 14. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2011, s. 207.

¹⁴ A.g.e., s. 207.

¹⁵ Umran; (bir yerde) oturmak, yaşamak, (bir yeri) ziyaret etmek, (bir bina) inşa etmek, (bir yerin kendisi için) insanlar, hayvanlarla meskün olmak, içinde oturulmak, sık sık ziyaret edilmek, iyi durumda tutulmak. W. B. Belot, **Al-Fara'id al-Duriyya (Vocabulaire Arabe-Français)**, 14. Baskı, Beyrut: Impr. Cath, 1929, s. 523-524 (akt.) Ahmet Arslan, **İbni Haldun**, 3. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2017, s.73.

Mukaddime isimli eserinde devletlerin tıpkı insanlar gibi belirli bir ömre sahip olduğunu ve devletlerin de tıpkı insanlar gibi belirli karakterleri ve tavırları olduğunu öne sürmüştür. Organizmacılık/uzviyetçilik olarak isimlendirilen bu yaklaşıma göre devletler kurulduklarından itibaren tıpkı insanlar gibi belirli bir süre büyür, gelişir, gelişme dönemlerinin bitmesinin ardından bir duraklama dönemine girerler ve en nihayetinde sona ererler. Bu sürenin ortalama 120 yıl olduğunu belirten İbn-i Haldun, yaşanacak olan birtakım gelişmeler neticesinde bu sürenin azalıp artabileceğini fakat elde edilecek sonuçta bir değişiklik olmayacağını belirtmiştir. İbn-i Haldun, devletlere insani özellik atfettiği bir diğer konu olan devletlerin karakterleri ve tavırlarıyla ilgili olarak beş dönem olduğundan bahsetmiştir. Devletlerin kuruluşlarından itibaren geçirdiği dönüşümler neticesinde karakter ve tavırlarında değişim olduğunu öne sürmüştür. Bahsedilen beş dönem devletin 120 yıllık ömrü içerisinde gelişmektedir.¹⁶ Devletlerin kuruluşundan itibaren yaşanan gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan bu beş dönemden sonuncusu olan beşinci dönemde ortaya çıkan karakter ve tavırlar devletin ömrünün sona ermesinde etkili olan özellikler göstermektedir.

İbn-i Haldun'un ortaya koyduğu görüşlerden bir diğeri yedi iklim teorisidir.¹⁷ Mukaddime eserinde yer alan ve Yunan coğrafyacı Batlamyus'tan aktarılan bu teoriye göre yerküre güneyden kuzeye doğru yedi iklim bölgesine ve bu iklim bölgeleri de kendi içinde 10 bölüme ayrılarak, her bir iklim bölgesinin özellikleri neticesinde ortaya çıkan bayındırlık ve toplumsal yaşam durumları ortaya koyulmuştur.¹⁸ Burada belirtilmesi gereken nokta iklim ifadesinin hava şartlarının yanında o bölgelerin coğrafi özelliklerini belirtmesidir. Bu bölgelerde görülen iklimlerin toplumların yaşamları üzerindeki sosyal, ekonomik ve siyasi etkileri verilerek iklimlerin insan yaşamı üzerindeki belirleyiciliği ortaya koyulmuştur. Aşırı sıcak ve aşırı soğuk olan bölgelerin insan yaşamı için elverişli olmadığı, ılıman hava şartlarının ise elverişli ortamlar olduğu belirtilmiştir. İliman havanın görüldüğü bölgelerde kentlerin ve insan yoğunluğunun fazla olduğu ifade edilerek, yerküre üzerinde bayındırlık ve toplumsal yaşamın en fazla üçüncü ile altıncı iklim bölgeleri arasında olduğu belirtilmiştir.¹⁹ Bu bölgelerdeki iklimin canlı yaşamına uygun olması ile birlikte hayvan ve bitki yetişmesinin mümkün olması toplumsal yaşamın

¹⁶ İbn-i Haldun, **Mukaddime I**, Süleyman Uludağ (Hzl.), İstanbul: Dergah Yayınları, 2007, s. 400-402.

¹⁷ İbn-i Haldun, **Mukaddime I**, Turan Dursun (Çev.), Ankara: Onur Yayınları, 1977, s. 145.

¹⁸ İbn-i Haldun, 1977, s. 160.

¹⁹ İbn-i Haldun, 1977, s. 153.

bu bölgelerde yoğunlaşmasında etkili olmuştur. Ekvatorun kuzeyi ve güneyinde yer alan aynı enlem numaralarına denk gelen bölgelerdeki toplumsal yaşama dair yoğunluk farklarını ise bu bölgelerdeki kara ve deniz oranları ile açıklamıştır. Ekvatorun kuzeyinde yer alan ve yaşama elverişli olan bölgelerdeki kara miktarının ekvatorun güneyindeki bölgeden fazla oluşu bu bölgelerde görülen insan yoğunluğunu etkilemiştir.²⁰

İbn-i Haldun'un iklimlerin insan üzerindeki etkisine dair ortaya koyduğu bir diğer görüş insanların karakterleri ve yaşam şekilleriyle ilgilidir. İklimler insanların karakterlerini ve yaşam şekillerini belirlediğini öne sürmüştür. İklim teorisine göre yaşama elverişli iklim bölgelerinde yaşayan insanların her açıdan diğer bölgelerde yaşayan insanlara kıyasla daha iyi olduğunu belirtmiştir. Bölgeler içerisinde canlı yaşamına ve gelişimine en uygun olan üçüncü, dördüncü ve beşinci bölgelerde yaşayan insanların daha normal yapıda, normal renkte, normal ahlakta ve normal inanışta olduklarını; çalışkan olduklarını; uygarlık kurmaya yetkin olduklarını; bu bölgelerin elverişli ortamı nedeniyle peygamberlerin dahi bu bölgeden çıktıklarını ifade etmiştir. Bu bölgelerde yaşayan insanların yedikleri, içtikleri, giydikleri, ürettikleri şeyler diğer bölgelerdekilere kıyasla çok daha iyidir. Birinci, ikinci, altıncı ve yedinci bölgeler olan canlı yaşamına daha elverişsiz bölgelerde yaşayan insanlar ise renk olarak çok açık ya da koyu tenli, daha az gelişmiş, uygarlık kurmaktan uzak, ahlaki yönden zayıf, yabani yapıda, dini inanıştan uzak, bilim yapmayan, tembel ve hayvani özellikler gösteren varlıklar olarak belirtilmiştir. Bunun yanında bu dört bölgede yaşayan insanlardan, normal yaşam süren üçüncü ve beşinci bölgelere yakın yerlerde yani ikinci bölgenin kuzeyi ve altıncı bölgenin güneyinde yaşayanların bu olumsuz özellikleri sergilemediği ve onların da normal insani özellikler gösterdikleri ifade edilmiştir.²¹

Yaşama elverişli bölgelerde şehirleşmenin fazla oluşu; üretim faaliyetlerinin yoğunlaşması; ilim, sanayi, sanat, din ve siyaset gibi konuların gelişme göstermesi bu bölgelerde yaşayan toplumların karakterlerine ve yaşam tarzlarına etkide bulunmuştur. Dolayısıyla diğer bölgelere kıyasla üçüncü, dördüncü ve beşinci bölgelerdeki toplumlar ve bunların yanında yine yukarıda belirtildiği gibi ikinci ve altıncı bölgelerin bazı kısımlarında yaşayan toplumlar hem maddi hem de manevi gelişim bakımından daha iyi durumdadırlar. İbn-i Haldun'un iklimin insan üzerindeki etkilerine dair yukarıda ortaya

²⁰ İbn-i Haldun, 1977, s. 158-159.

²¹ İbn-i Haldun, 1977, s. 215-218.

koyduğu görüşlerinin yanında bir de aşırı sıcak ve aşırı soğuk havanın insan üzerindeki etkilerine dair değerlendirmeleri mevcuttur. İbn-i Haldun'a göre aşırı sıcak hava görülen bölgelerde yaşayan toplumlar amaçsız, kaygısız, tembel, çalışmayı sevmeyen, gevşek yapıda olurken soğuk hava görülen bölgelerde yaşayan toplumlar diğerlerinin aksine kaygılı, geleceğe yönelik planlamalar yapan, belirli amaçları olan, çalışkan yapıdadırlar. Bu durumun ortaya çıkışında sıcak hava ve nemin insan bedenini hantallaştırmasının etkili olduğunu ifade etmiştir.²²

İbn-i Haldun'un hem kendi düşünce ve izlenimlerini hem de kendisinden önce gelen coğrafyacıların düşüncelerini içeren, konum ve konuma bağlı olarak değişen iklime dair ortaya koyduğu görüşler toplumların, devletlerin ortaya çıkışında ve gelişmesinde coğrafyanın önemini göstermiştir. İbn-i Haldun'un devlete ve topluma dair ortaya koyduğu bu düşünceler kendisinden sonraki yıllarda gelen ve siyasi coğrafya disiplinine katkıda bulunan düşünürleri etkilemiştir. İbn-i Haldun'dan sonraki dönemlerde ortaya çıkmış olan düşünürlerin bir kısmı coğrafyanın insan, toplum ve devlet üzerindeki etkilerine dair ortaya koydukları görüşlerinde İbn-i Haldun'la benzer yaklaşımlara sahip olmuşlardır.

İbn-i Haldun'un coğrafyanın etkilerine dair ortaya koyduğu görüşlerle benzerlik gösteren düşünürlerden biri Jean Bodin olmuştur. Jean Bodin de İbn-i Haldun'un görüşlerine benzer şekilde iklim ile insan ve toplumsal yapı arasındaki ilişkiyi ele almıştır. Bodin'e göre doğuda yaşayan insanla batıda yaşayan insan, yüksek bölgeler olan yaylalarda yaşayan insanla vadide yaşayan insan farklı karakterler taşımaktadır.²³ Kendisinden önceki düşünürlerle benzer şekilde Bodin de sıcak iklimde yaşayan insanların düşük enerjiye sahip olduklarını ifade etmiştir. Fakat bu düşüncesine ek olarak bu bölgelerde yaşayan insanların entelektüel meziyetlerinin yüksek olduğunu ve bu meziyetlerin enerji eksikliğini telafi ettiğini belirtmiştir.²⁴

Montesquieu çalışmalarında İbn-i Haldun ile benzer şekilde iklim ve çevrenin insan üzerindeki etkilerini araştırmış ve buna yönelik görüşler ortaya koymuştur.²⁵ İbn-i Haldun

²² İbn-i Haldun, 1977, s. 223-225.

²³ Jean Bodin, *Les Six Livres de la République*, Paris: Jacques du Puys, 1577 (akt.) İlhan Akın, **Kamu Hukuku**, 7. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları, 1993, s. 100-101.

²⁴ Maurice Duverger, **Politikaya Giriş**, Samih Tiryakioğlu (Çev.), 2. Baskı, İstanbul: Varlık Yayınları, 1984, s. 49.

²⁵ Montesquieu, **De L'esprit Des Lois**, Geneve: Barillot & Fils, 1748 (akt.) Robert Shackleton, **Montesquieu: A Critical Biography**, Oxford: Oxford University Press, 1961, s. 302.

ile Montesquieu'nun görüşleri arasındaki benzerlikler 19. yüzyılın başlarından itibaren birtakım çalışmalara da konu olmuştur. Montesquieu yaptığı seyahatler neticesinde elde ettiği veriler üzerinden insan ile yer/mekân arasındaki ilişkileri incelediği çalışmalarında çevre-iklim teorisini ortaya koymuştur. Bu teoriye göre insan, üzerinde yaşadığı yerin çevresel koşullarından bir diğer ifadeyle ikliminden ve içinde yaşadığı toplumdan yani çevresinden etkilenmektedir. Montesquieu'nun ortaya koyduğu bu yaklaşım, İbn-i Haldun ile aralarındaki benzerliğin vurgulandığı nokta olmuştur.²⁶ İklimin insan üzerindeki etkilerine dair yaptığı bir diğer çıkarım iklimin dini ibadetleri etkileyebileceği, insanları kötülüğe veya iyiliğe sevk edebileceği olmuştur.²⁷

Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine* isimli kitabında iklimin insan üzerindeki etkilerine dair çıkarımlarına yer vermiştir. Ona göre soğuk iklimde yaşayan insanlar kuvvetli, cesur, dürüst, mert, göz pek, zevkine düşmeyen kişiler olurken sıcak iklimde yaşayan insanlar ise bu özelliklerin tersine kuvvetsiz, çekingen, ikiyüzlülüğe yatkın, zevkine düşkün kişilerdir. Sıcak iklimlere doğru gidildikçe ahlaki bozulmanın yaşandığını ifade eden Montesquieu, bu bölgelerde suçların daha fazla olduğunu belirtmiştir. Sıcaklığın bir başka etkisinin de buralarda yaşayan kişileri bitkin düşürerek özgür yaşam için mücadele etmektense onları köle olarak yaşamaya itmesi olduğunu ifade etmiştir. Güney ülkelerinde yaşayan insanların sıcaklığın vücutlarında oluşturduğu etki nedeniyle çok fazla fiziksel aktivite sergilemeyecekleri şeylerle meşgul olup bunlardan zevk aldıklarını, kuzey ülkelerinde yaşayan insanların ise daha yoğun fiziksel aktivitelerde bulunduklarını ve bunlardan zevk aldıklarını belirtmiştir.²⁸

Havanın sıcak veya soğuk oluşunun insan üzerindeki fizyolojik etkileri ve bu etkilerin insanların karakterleri ve yaşayış tarzlarını şekillendirmedeki rolü üzerine düşüncelerini ortaya koyan Montesquieu, bu düşüncelerini kendi imkânları dâhilinde yaptığı bir deney ile bilimsel bir zemine oturtmak istemiştir. Deney neticesinde elde ettiği verilerin kendi görüşlerini desteklediğini belirterek düşüncelerinin doğru olduğunu öne sürmüştür.²⁹ İklimin insan üzerindeki etkisini inceleyen Montesquieu, ortaya koyduğu çıkarımlar üzerinden ülkelerde uygulanan kanunlar ile iklimlerin ilişkisi ve ülkelerin kanunlarının

²⁶ Warren E. Gates, "The Spread of Ibn Khaldun's Ideas on Climate and Culture", *Journal of the History of Ideas*, Vol. 28, No. 3, 1967, s. 416.

²⁷ Shackleton, s. 303.

²⁸ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, Fehmi Baldaş (Çev.), İstanbul: Hiperlink Yayınları, 2014, s. 228-230.

²⁹ A.g.e., s. 229.

nasıl olması gerektiği üzerine analizler yapmıştır. Farklı iklimlerin farklı ihtiyaçlar doğurduğunu ve bu nedenle ihtiyaçlara uygun olarak kanunların yerleşmesi gerektiğini ifade eden Montesquieu'nun yaptığı incelemeler neticesinde vardığı sonuçlardan biri dinlerin ortaya çıktığı yerler ve bu dinlerin getirdiği kurallar üzerine olmuştur. Montesquieu İslâm dininin ortaya çıktığı Arap yarımadasının ikliminden örnek vererek İslâm'ın getirdiği kuralların bu bölgenin iklimiyle uyumlu olduğunu ifade etmiştir.³⁰ Montesquieu yaptığı incelemeler neticesinde iklimin hem insan hem de devlet üzerindeki etkilerini bir araya getirerek geniş bir perspektif sunmuştur.

Siyasi coğrafyanın modern dönemde ortaya çıkışına kadar olan süreçte çeşitli düşünürler tarafından ortaya koyulan görüşler ele alındığında çalışmaların odak noktasının iklimlerin insanlar, toplumlar ve devletler üzerindeki etkileri olduğu görülmüştür. Bu düşünürlerin hem yaşadıkları dönemlerin farklı oluşu hem de yaşadıkları ve gözlemleyebildikleri çevrelerin farklı oluşu ortaya koydukları görüşlerin bazı noktalarda farklılaşmasını beraberinde getirmiştir. Ayrıca bu kişilerin çalışma alanlarının farklı olması çalışmaları neticesinde elde ettikleri sonuçlarda kendisini göstermiştir. Örnek olarak, Aristoteles iklim ile ırklar arasındaki ilişkiyi incelemiş ve bu ilişkinin devletlerin kurulması üzerindeki etkilerini ortaya koymuştur. İbn-i Haldun ise çalışmalarını toplumları merkeze alan bir perspektiften yaparken, bir başka isim olan Montesquieu ise iklimleri ele alırken ülkelerin yasalarının/kanunlarının nasıl olması gerektiğine odaklanmıştır. İklimin etkilerine dair ortaya koyulan bu farklı yaklaşımlar siyasi coğrafya çalışmalarının geniş bir zemin üzerine kurulmasını sağlamıştır.

Bugünkü anlamıyla bir disiplin olarak siyasi coğrafyanın ortaya çıkışı 19. yüzyılın ortalarında Carl Ritter tarafından yapılan çalışmalara uzanmaktadır. Modern coğrafyanın kurucusu olarak kabul edilen Ritter, çalışmalarında doğa ile insan arasındaki ilişkileri ele almıştır. Ritter'in çalışmaları siyasi coğrafyaya bir giriş niteliğinde olmuş ve daha çok tarihsel yönü ağır basmıştır. Ritter'in doğa ile insan arasındaki ilişkilere dair görüşleri kendisinden sonra gelen birçok coğrafyacıyı etkilemiştir. Bu isimlerden biri siyasi coğrafyanın kurucusu olarak kabul edilen Friedrich Ratzel'dir.³¹ Friedrich Ratzel tarafından 1897'de yayınlanan *Siyasi Coğrafya (Politische Geographie)*³² isimli çalışma

³⁰ Montesquieu, s. 234-235.

³¹ Sevil Top Yılmaz ve Ali Özçağlar, "Beşeri Coğrafyanın Öncüsü Carl Ritter'in Coğrafya Bilimine Getirdiği Yenilikler ve Bugüne Yansımaları", *TÜCAUM Uluslararası Coğrafya Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Ekim 2016, s. 505.

³² Friedrich Ratzel, *Politische Geographie*, München und Leipzig: R. Oldenbourg, 1897.

ile prensipleri ortaya koyulan siyasi coğrafya, İkinci Dünya Savaşı sonrasına dek olan süreçte bir disiplin olarak önemini korumuştur. Bu süre zarfında devletler izleyecekleri politikaların belirlenmesinde siyasi coğrafyadan yararlanmışlardır. Ratzel, devleti tanımlarken Darwin'in evrim teorisinden esinlenmiş ve devleti yaşayan bir organizma olarak tanımlamıştır. Buna göre bir devletin biçim ve büyüklük açısından katı sınırlar içinde tutulamayacağını ifade etmiştir.³³

Devleti canlı bir organizmaya benzeten Ratzel “devlet gelişme ve yayılmayı arzu eder. Devletin yayılmacı politikası, ilkel ve küçük devletlere dışarıdan istila yoluyla mümkün olur”³⁴ diyerek görüşlerini ifade etmiştir. Varoluşu için rekabetçi bir mücadele içinde olan bir organizma olarak devletin, artan nüfusuyla birlikte medeniyetinin devamlılığını sağlamak ve bu medeniyetini beslemek/büyütmek amacıyla alana ihtiyaç duyacağını belirtmiş ve bunu yaşam alanı (*lebensraum*) olarak kavramsallaştırmıştır.³⁵ Ratzel'in ortaya koyduğu alan düşüncesi sadece genişlik bakımından değil aynı zamanda iklim, fiziki yapı ve yer altı zenginlikleri gibi insan faaliyetlerine katkı sağlayacak unsurlar bakımından değerlendirilmiştir.³⁶ Ratzel, siyasi coğrafyanın insana bakışıyla ilgili olarak ise siyasi coğrafyanın her insanı dünya üzerinde belirli bölgelere yayılan ve diğer insanlardan hayali sınırlar ve işgal edilmemiş/yerleşilmemiş boş araziler ile ayrılan canlı bir beden olarak gördüğünü belirtmiştir.³⁷ Ratzel'in siyasi coğrafyaya dair ortaya koyduğu yaklaşım ilerleyen süreçte klasik jeopolitik kapsamında değerlendirilen jeopolitik hâkimiyet teorilerine bir çerçeve sunmuştur.

Siyasi coğrafya kapsamında yapılan çalışmalar farklı etkenleri dikkate alarak inceleme ve değerlendirmeler ortaya koymuşlardır. Bu etkenler hem incelenen coğrafyanın fiziksel özelliklerini hem o coğrafyalarda yaşayan bireylerin genel çerçevesini çizen beşeri özellikleri hem de bireyleri etkileyen ve dolayısıyla devletlerin politikalarına etki eden ekonomik özellikleri içermektedir. Aşağıda geniş şekilde verilecek olan ve siyasi

³³ Friedrich Ratzel, “The Territorial Growth of States”, *Scottish Geographical Magazine*, Vol. 12, No. 7, 1896, s. 351.

³⁴ Ramazan Özey, “Türk Dünyasının Jeopolitik Önemi ve Başlıca Problemleri”, *Avrasya Etüdleri*, Sayı. 20, Özel Sayı, Yaz 2001, s. 85.

³⁵ Friedrich Ratzel, “Der Lebensraum: eine biogeographische Studie”, Karl Bücher ve diğerleri (Ed.), *Festgaben für Albert Schäffle zur siebenzigsten Wiederkehr seines Geburtstages* içinde (103-189), Tübingen: H. Laupp, 1901 (akt.) Gearoid O'Tuathail, *Critical Geography: The Politics of Writing Global Space*, London: Routledge, 1996, s. 29.

³⁶ Kamil Günel, *Coğrafyanın Siyasal Gücü*, 4. Baskı, İstanbul: Çantay Yayınları, 2004, s. 5.

³⁷ Ratzel, *The Territorial Growth of States*, s. 351.

coğrafya çalışmalarına bir zemin teşkil eden bu etkenler birbirinden bağımsız olarak düşünülemezler. Nitekim hepsi karşılıklı olarak birbirini etkileme potansiyeline sahiptir.

1.1.1. Fiziki Etkenler

Siyasi coğrafya çalışmaları yapılırken yararlanılan etkenlerden ilki fiziki etkenler olarak isimlendirilen ve yeryüzü şekilleri, iklim ve konum gibi alt unsurlardan oluşan etkenlerdir. Bu unsurların her biri incelenen coğrafyanın, bölgenin, ülkenin fiziki özelliklerine dair birtakım bilgiler sunmaktadır. Fiziki etkenler doğal yollardan ortaya çıkan ve değişmeyecek olan etkenlerdir. Bu nedenle sabit birer veri olarak kabul edilebilirler. Ele alınan bölgeye ve ülkeye dair fiziksel özelliklerin bilinmesi oraya dair yapılacak incelemelerin somut temellere oturmasına katkı sağlamaktadır. Fiziki etkenlerin izlenen ve izlenecek olan politikalara etkilerinin anlaşılması adına bu etkenleri oluşturan alt unsurların bilinmesi ve yapılacak incelemelerde bu unsurların göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

1.1.1.1. Yeryüzü Şekilleri

Bir devletin sahip olduğu dağlar, ovalar, nehirler vb. şeyler o devletin fiziki yapısını oluşturur. Devletin fiziki yapısını şekillendiren bu unsurlar hem siyasi hem sosyal hem de ekonomik yaşama doğrudan etkide bulunmaktadır. Bu açıdan ele alındığında yukarıda ifade edilen unsurların bir devletin siyasi coğrafyası açısından önem arz ettiği söylenebilir. Yeryüzü şekillerinden kaynaklanan birtakım zorluklar ve avantajlar o devletin siyasi olarak yapılanmasında etkili olmakta ve devletin karakterini şekillendiren unsurlardan biri olarak ön plana çıkmaktadır. Öyle ki bir devletin tarım ile ilişkisi, ekonomik uğraşları, yerleşim şekilleri, savunma taktikleri vb. durumlar o devletin sahip olduğu fiziki yapıyla ilişkilidir. Yeryüzü şekillerinin bir devletin değişmeyen fiziki unsurlarından biri olduğu göz önünde bulundurulduğunda bu unsurun siyasi coğrafyaya etkisi daha somut bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

1.1.1.2. İklim

İklim bir devletin sahip olduğu fiziki, beşeri ve ekonomik unsurlara doğrudan etki eden bir faktördür. İklim elemanlarından olan sıcaklık ve yağış miktarı yer üstü ve yer altı su kaynaklarına, bitki örtüsüne, yerleşim şekillerine, nüfusun dağılışına, tarımsal faaliyetlere etki etmektedir. İnsan yaşamına elverişli iklim bölgelerinde nüfus yoğunluğunun fazla

oluşu bu bölgelerde görülen ekonomik ve siyasi faaliyetlerin yoğun olmasını beraberinde getirmektedir. Bu unsurların her biri bir devletin siyasi coğrafyası açısından farklı rollere sahiptir. Bu nedenle iklim, siyasi coğrafyanın değerlendirilmesinde önemli bir yer teşkil etmektedir. İklim kuşaklarında görülen farklılıklar devletlerin karakterlerine yansımakta ve politikalarını şekillendirmektedir. Bu durum aynı iklim kuşağında yer alan bütün devletlerin aynı karakterde olduğu ve aynı politikaları izleyeceği anlamına gelmemektedir. Devletlerin karakterlerinin ve politikalarının belirlenmesinde iklimin yanı sıra farklı fiziki unsurlar da yer tutmaktadır. Fakat iklim unsurunun devletin karakterini ve politikalarını belirleyen önemli unsurlardan biri olduğu ifade edilmelidir.

1.1.1.3. Konum

Bir devletin dünya üzerindeki yeri konum olarak isimlendirilmektedir. Bulunulan konumun belirlenmesinde kullanılan yöntemler farklı isimlerle ifade edilmektedir. Enlem ve boylam gibi sayısal verilerin kullanıldığı konum belirlemeleri matematik/astronomik/aritmetik konum olarak ifade edilirken; sayısal verilerin kullanılmadığı ve coğrafi bazı özelliklerin göz önüne alındığı konum tespitleri ise özel konum olarak ifade edilmektedir. Konum bilgisi yalnızca bir devletin sınırlarını, genişliğini, fiziki şartlarını değil aynı zamanda o ülkenin hangi iklim kuşağında yer aldığı, hangi ekonomik kuşakta yer aldığı, hangi siyasi kuşakta yer aldığı ve son olarak hangi kültür kuşağında yer aldığını da içerir. Konum bir devletin siyasi coğrafyası açısından oldukça önem arz etmektedir. Öyle ki devletin geçiş yollarına, önemli yer altı ve yer üstü kaynaklarına, siyasi güç merkezlerine yakınlığı, komşusu olan ülke veya ülkelerin özellikleri, hangi iklim kuşağında yer aldığı gibi faktörler o devletin siyasi coğrafyasını belirlemekte ve politikalarına etki etmektedir.

1.1.2. Beşeri Etkenler

Siyasi coğrafya çalışmaları yapılırken yararlanılan unsurlardan bir diğeri beşeri etkenler olarak isimlendirilmiştir. Nüfus, kültür ve siyasi yönetim olarak alt unsurlara ayrılabilen beşeri etkenler incelenen ülkenin beşeri özelliklerine yönelik birtakım bilgiler sunmaktadır. Hayatın olağan akışında ve devletlerin yönetiminde temel aktör olan bireyler, beşeri faktörlerin ortaya çıkmasında ve değişim göstermesinde etkili olan aktörlerdir. Fiziki etkenlerin aksine beşeri faktörlerin ortaya çıkışı doğal yollardan değil insan eliyle olmuştur. Dolayısıyla nüfus, kültür ve siyasi yönetim gibi beşeri etkenleri

oluşturan unsurların zaman içinde değişebileceği, bir diğer ifadeyle bu unsurların sabit birer veri olmadıkları ifade edilmelidir. Sabit veriler olmamalarına ve değişmelerinin mümkün olmasına rağmen beşeri faktörler bir devletin siyasi coğrafyası açısından önemli bir yer teşkil etmektedir. Bu durumun ortaya çıkışında etkili olan faktör nüfus, kültür ve siyasi yönetim gibi beşeri etkenlerin değişimlerinin kısa zaman içinde olmaması ve uzun bir süreç gerektirmesidir.

1.1.2.1. Nüfus

Nüfus faktörü bir devletin gücüne doğrudan etki eden faktörlerden biridir. Elverişli fiziki ve doğal şartlara sahip olan bir devletin yeterli miktarda nüfusa sahip olması durumunda hem ekonomik açıdan hem de siyasi açıdan güçlü bir devlet olacağı öngörülebilir. Nüfus miktarı ile dünya siyasetindeki konum arasındaki ilişkiye yönelik birtakım çıkarımlar yapılmıştır. Buna göre dünya siyasetinde önemli etkileri olan devletlerin en kalabalık nüfusa sahip olan devletlerin arasında olduğu ifade edilerek nüfus ile güç arasındaki ilişki belirtilmiştir.³⁸ Sahip olunan nüfus miktarı hem devletin politikalarına yansımakta hem de diğer devletler arasındaki konumuna etki etmektedir. Nüfus faktörünün siyasi coğrafyaya etkisi bu açılardan değerlendirilmektedir.

1.1.2.2. Kültür

Bir topluma ait olan ve tarihsel süreç içerisinde müşterek şekilde üretilen maddi ve manevi değerlerin bütünü kültür olarak ifade edilmektedir. Kültür bir toplumun alışkanlıklarını, yaşam şeklini, davranışlarını şekillendirirken aynı zamanda devletin işleyiş şekline ve politikalarına da etkide bulunmaktadır. Devleti oluşturan toplumun sahip olduğu kültürel kodlar o devletin hangi kültür kuşağı içinde yer aldığını belirlemektedir. Kültürel düzeydeki bu dâhil olma durumu üretilen ve izlenen politikalara yansımaktadır. Dolayısıyla kültür faktörü devletlerin siyasi coğrafyaları üzerinde belirli bir etkiye sahip olmaktadır.

1.1.3. Ekonomik Etkenler

Siyasi coğrafya çalışmaları yapılırken yararlanılan etkenlerden üçüncüsü ekonomik etkenlerdir. Devletlerin ekonomik gelişmişlik seviyelerini ifade eden bu etkenler az gelişmiş, gelişmekte olan ve gelişmiş ekonomi şeklinde üç alt unsura ayrılmıştır.

³⁸ Özey, *Dünya ve Türkiye Ölçeğinde Siyasi Coğrafya*, s. 29.

Devletlerin izledikleri ve gelecekte de izleyecekleri politikaların belirlenmesinde ekonomik faktörler önemli bir yer tutmaktadır. Ekonomik gelişmişlik seviyesi bir devletin kapasitesinin sınırlarını etkileme gücüne sahiptir. Bu nedenle bir devletin siyasi coğrafyasının anlaşılmasında ekonomik etkenler önemli bir yer tutmaktadır.

1.1.3.1. Az Gelişmiş Ekonomi

Ekonomik anlamda gelişmişlik gösteremeyen devletlerin hem iç politikalarında hem de dış politikalarında istikrarsızlık yaşamaları diğer devletlere kıyasla daha fazla ihtimal dâhilindedir. Yetersiz ekonomik gelişmişlik durumu o devletin komşularıyla ilişkilerinde ve uluslararası alandaki görünürliğünde etkili olan faktörlerden biridir. Zayıf ekonomik durum devletin savunma kapasitesini olumsuz etkileyerek devleti dışarıdan gelecek tehditlere açık hale getirmektedir. Ekonomi alanında zayıf olan devletin konum itibarıyla çok daha güçlü ekonomiye sahip olan büyük devletlerle komşu olması durumunda ekonomik az gelişmişlik o devlet için dezavantaj oluşturmaktadır.

1.1.3.2. Gelişmekte Olan Ekonomi

Gelişmekte olan ekonomiye sahip olan devletler ellerindeki kaynakları doğru yönetmeleri, istikrarlı bir yönetime sahip olmaları, yeterli nüfusa sahip olmaları ve bulundukları konumun güç merkezlerine yakın olması gibi faktörlerin etkisiyle önemli bir siyasi güç elde edebilmektedirler. Elde ettikleri siyasi güç geliştirmekte olan ekonomiye sahip devletleri gelişmiş ekonomiye sahip devletlerle rekabet edebilecek konuma getirmektedir. Yukarıda ifade edilen faktörlere sahip olunması durumunda ekonomideki gelişmenin o devletin siyasi coğrafyasına olumlu etkileri artmaktadır.

1.1.3.3. Gelişmiş Ekonomi

Gelişmiş bir ekonomiye sahip olmak bir devlet açısından birçok avantajı beraberinde getirmektedir. Ekonomik gelişmişliğin yanında siyasi alanda güçlü olunması, nüfusun yeterli sayıda olması, bulunulan konumun güç merkezlerine yakın olması gibi diğer faktörlere sahip olunması durumunda ekonomik gelişmişlik bir devletin siyasi coğrafyası açısından olumlu bir etki üretmektedir. Dünya siyasetinde önemli konumlarda bulunan devletlerin sahip oldukları diğer avantajların yanı sıra gelişmiş bir ekonomiye sahip oldukları düşünüldüğünde ekonomik gelişmişliğin bir devlete katkısı somut şekilde ortaya çıkmaktadır. Dünya siyasetinde önemli bir yer edinmenin yanı sıra gelişmiş bir

ekonomiye sahip olunması o devletin politikalarına, komşularıyla ilişkilerine ve savunma kapasitesine yansımaktadır.

1.2. Jeopolitik

Jeopolitik, siyasi coğrafya çalışmaları ile paralel bir alan olarak gelişim göstermiştir. Yer, arz veya dünya anlamına gelen ‘geo’ ve siyaset anlamına gelen ‘politika’ kelimelerinin birleşiminden meydana gelen kavram³⁹ coğrafyanın/yerin siyaseti anlamına gelmektedir. Kavramın neyi ifade ettiği konusunda farklı tanımlamalar ortaya koyulmuş olsa da, jeopolitik çalışmaları ortaya çıktığı ilk dönemden itibaren devletleri, devletlerin davranışlarını/politikalarını ve bu politikaların coğrafi özellikler ile ilişkilerini inceleme konusu olarak belirlemiştir. Bu unsurlar arasındaki ilişkilerin incelenmesi neticesinde elde edilen analizleri dış politikanın şekillendirilmesinde kullanmıştır. Bu durum jeopolitiğin büyük güçler arasındaki rekabetin coğrafi boyutu olarak yorumlanmasına zemin hazırlamıştır.⁴⁰ Jeopolitiğin güç mücadelesi için önemli bir faktör olarak görülmesi jeopolitik çalışmalarını Realizm çalışmaları ile yakınlaştırmıştır. Jeopolitiğin dış politikanın şekillendirilmesi noktasındaki işlevi, jeopolitiği siyasi coğrafya çalışmalarından ayıran nokta olmuştur. Siyasi coğrafya politikaların belirlenmesi ile ilgilenmemişken, jeopolitik ise siyasi coğrafya çalışmalarından elde edilen bilgiler doğrultusunda dış politikanın belirlenmesi ile ilgilemiştir.

1.2.1. Kavramsal Çerçeve

Jeopolitik kavramına bakıldığında siyasi coğrafya kavramıyla paralel şekilde ortaya çıktığı ve geliştiği görülmüştür. Milattan önce 5. yüzyılda dönemin çeşitli düşünürleri ortaya koydukları düşüncelerle jeopolitik kavramına bir temel oluşturmuşlardır. İlk dönemlerde ortaya koyulan düşünceler jeopolitik kavramıyla ifade edilmemiş fakat bugünkü jeopolitik değerlendirmelere benzer şekilde devlet ile üzerinde bulunan yer arasındaki ilişkilere dair değerlendirmeler yapılarak politika üretilmesine katkı sağlanmak istenmiştir.⁴¹ Siyasi coğrafya ile jeopolitik kavramının doğal ilişkisi

³⁹ Bilal Karabulut, **Uluslararası İlişkilerde Anahtar Kavramlar Serisi-1 Strateji-Jeostrateji-Jeopolitik**, Ankara: Barış Kitap, 2013, s. 30.

⁴⁰ Simon Dalby, “Critical Geopolitics and Security”, J. Peter Burgess (Ed.), **The Routledge Handbook of New Security Studies** içinde (50-58), London & New York: Routledge, 2010, s. 50.

⁴¹ İsmail Hakkı İşcan, “Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları”, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Cilt. 1, Sayı. 2, 2004, s. 53.

neticesinde siyasi coğrafyaya dair çeşitli görüşler ortaya koyan düşünürler bir anlamda jeopolitik kavramının da temelini hazırlamışlardır. Böylelikle siyasi coğrafya ile jeopolitik kavramlarının teorik çerçevesi paralel bir şekilde kurulmuş ve gelişmiştir. Zaman içinde coğrafi keşifler yoluyla coğrafyanın önem kazanması ve devletlerin gelişiminde coğrafi faktörlerin yanı sıra beşeri ve ekonomik faktörlerin de önem kazanmasıyla birlikte siyasi coğrafya ile paralel şekilde jeopolitik çalışmaları da bir çalışma alanı olarak ortaya çıkmıştır. Keşifler neticesinde ortaya çıkmış olan kaynaklar için mücadele edilmesi, dünya üzerinde hâkimiyet kurma mücadelesi ve elde edilen kaynakların muhafaza edilmesi için mücadele edilmesi gibi nedenler jeopolitiğin önem kazanmasında etkili olmuştur.

Jeopolitiğin temelleri Friedrich Ratzel'in çalışmaları ile atılmıştır. Fakat bu çalışmalarda jeopolitik kavramı bir çalışma alanını ifade etmemekteydi. Bir çalışma alanını ifade edecek şekilde kavramın ilk kullanımının 1899 yılında siyaset bilimci Rudolf Kjellen tarafından olduğu görülmüştür.⁴² Kjellen, 1916 yılında yayınladığı *Canlı Bir Organizma Olarak Devlet (Staten som Lifsform)*⁴³ isimli kitabında jeopolitiği “coğrafi organizma veya mekân içinde fenomen olarak devletin incelenmesi” şeklinde tanımlamıştır.⁴⁴ Devletin bir organizma olarak tanımlanmasından yola çıkarak Kjellen'in, Ratzel'in devletin canlı bir organizma olduğu görüşünden etkilendiğini söylemek mümkündür. Kjellen, devletlerin davranışları üzerinde coğrafi etkisi olan jeopolitik inceleme yapılırken, bir halk olarak nüfusun incelendiği etnopolitik çalışmalarla tamamlanması gerektiğini belirtmiştir. Kjellen'e göre jeopolitik çalışmaları devlete bakarken ve devleti incelerken etnopolitik çalışmaları ise ulusa bakar ve ulusu inceler. Bu yaklaşımını da toprak ve halkın devletin ayrılmaz birer parçası olduğu ifadeleriyle açıklamıştır.⁴⁵ Jeopolitik alanında çalışmalar yapan ve Hayat Sahası Teorisi'ni (*lebensraum*) Almanya için uyarlayan Karl Haushofer ise jeopolitiği “doğal koşulların ve tarihi gelişmelerin etkisi altında gelişen siyasi hayat şeklinin, üzerinde yaşadığı yer ile alaka ve ilişkilerini” tetkik eden bir bilim dalı olarak tanımlamıştır.⁴⁶

⁴² Ola Tunander, “Swedish-German Geopolitics for A New Century Rudolf Kjellén's 'The State as A Living Organism’”, *Review of International Studies*, Vol. 27, No. 3, 2001, s. 452.

⁴³ Rudolf Kjellén, *Staten som Lifsform*, Stockholm: Hugo Gebersförlag, 1916.

⁴⁴ Kjellén (akt.) Suat Bilge, *Milletlerarası Politika*, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1996, s. 101.

⁴⁵ Kjellén (akt.) Tunander, s. 457.

⁴⁶ Bilge, s. 101.

Kavram ilk dönemde uluslararası siyasete yönelik daha gerçekçi ve katı bir yaklaşımı belirtmek amacıyla kullanılmış ve küresel fiziki coğrafyanın gerçeklerine dayanan uluslararası siyasete yönelik birtakım yasalar getirmiştir.⁴⁷ Klaus Dodds jeopolitik tanımlamaların iki farklı fonksiyonu olduğunu ifade etmiştir. Birinci fonksiyon jeopolitiğin somut, pratik ve devletler tarafından kullanılan işlevine yöneliktir. Ona göre jeopolitik; coğrafi tanımlamaları, metaforları ve çeşitli benzetmelerle ifade edilen şablonları kullanarak küresel alanın bir rehberini sunar. İkinci fonksiyonu ise bu tanımlamaların, metaforların ve şablonların nasıl üretildiğinin sorgulanmasına olanak sağlamasıdır. Dodds'a göre devletler tarafından üretilen jeopolitik tanımlamalar yalnızca o bölgenin coğrafi tanımlamasını ortaya koymaz, aynı zamanda jeopolitik tanımlamayı üreten devletle tanımlamanın atfedildiği devlet arasındaki siyasi coğrafi rekabetin somutlaştırılmasına, ortaya koyulmasına ve çerçevelenmesine yardımcı olur.⁴⁸ Jeopolitik konum coğrafi konumla birlikte söz konusu devletin dünya ve bölge çapında güç merkezlerine göre konumunu ifade etmektedir. Dolayısıyla jeopolitik konum konjonktüre bağlı olarak değişim göstermektedir.⁴⁹ Bu nedenle belli şartlar altında üretilmiş olan jeopolitik yaklaşımlar ve sınıflandırmalar mevcut şartlar değiştiğinde geçerli olmayacaktır. Bu da jeopolitiğin dinamik bir yapı sergilemesini ve her dönemin kendine münhasır jeopolitik yaklaşımlara sahip olmasını beraberinde getirmektedir. Bu nedenle belirli bir dönemdeki jeopolitik değerlendirmeler ele alınırken o dönemin konjonktürü de incelenmelidir.

Jeopolitiğin ne olduğuna dair yaklaşımların farklı isimler tarafından üretildiği görülmüştür. Otto Maull jeopolitiğin politik süreçlerin bölgesel korelasyonlarının bir teorisi olduğunu ifade ederken, Saul Cohen ise jeopolitiğin özünün uluslararası güç siyaseti ile güç kaynaklarının üzerinde geliştiği coğrafya arasındaki ilişkinin incelenmesi olduğunu belirtmiştir.⁵⁰ Jeopolitik üzerine çalışmalar yapan Alexandre Defay'e göre jeopolitik, coğrafi alandaki etkileşimleri ve bu etkileşimlerden kaynaklanan güç mücadelelerini inceleyen bir çalışma alanıdır. Defay'ın aktarımına göre Thierry de Montbrial ise jeopolitiği "bölgeler temelindeki ideolojilerle ilgilenen siyasal coğrafyanın

⁴⁷ Klaus Dodds, **Geopolitics: A Very Short Introduction**, New York: Oxford University Press, 2007, s. 24-25.

⁴⁸ Dodds, *Geopolitics: A Very Short Introduction*, s. 4-5.

⁴⁹ Dieter Weiser, "Geopolitics: Renaissance of a Controversial Concept", **Aussen Politik**, Vol. 45, No. 4, 1994, s. 402-403.

⁵⁰ Alexandros Stogiannos, **The Genesis of Geopolitics and Friedrich Ratzel**, Springer, 2019, s. 1-2.

parçasıdır” şeklinde tanımlamıştır.⁵¹ Jeopolitik üzerine çalışmalar yapan bir başka isim olan Suat İlhan’a göre jeopolitik “güçlerin amaca ulaştırılması için uygulanacak olan hareket tarzının belirlenmesi işlemidir.” İlhan ayrıca jeopolitik ile siyasi coğrafya çalışmalarının paralelliğine atıfla jeopolitiğe ulaşılmasının siyasi coğrafya üzerinden mümkün olacağını ve bu nedenle jeopolitiğe dair unsurların coğrafi zemin üzerinden değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Jeopolitiğin üç unsuru ihtiva ettiğini belirterek bunlardan ilkinin değişmeyen unsurlar veya bir diğer ifadeyle coğrafi unsurlar olan bir ülkenin dünya üzerindeki yeri, konumu, sınırları, coğrafi özellikleri, alan genişliği, coğrafi karakteri; ikincisinin değişen unsurlar veya bir diğer ifadeyle beşeri unsurlar olan sosyal, ekonomik, politik, askeri ve diğer kültür unsurları ile ilgili değerler; üçüncüsünün ise zaman olduğunu ifade etmiştir.⁵²

Jeopolitik kavramının kapsadığı değerler yalnızca coğrafi değerlerle sınırlı değildir. Jeopolitik, coğrafyanın yanında beşeri değerler olan ekonomik, sosyal, politik ve askeri alanları da kapsamaktadır. Dolayısıyla jeopolitik, fiziki coğrafya ile beşeri coğrafyanın ortak alanını teşkil etmektedir. İlhan, jeopolitiğin işlevini politikaya coğrafi unsurların katılması ve coğrafi unsurların politik değerlendirmelere dâhil edilmesini sağlamak şeklinde açıklamıştır.⁵³ Bu açılardan değerlendirildiğinde jeopolitik, siyasi coğrafya başlığı altında incelenen durumların politik değerlendirmeler üretmek için kullanılması olarak görülebilir. Siyasi coğrafya yer ile siyaset arasındaki ilişkiyi incelerken, jeopolitik ise bu incelemeleri kullanarak dış politika üretimi üzerinde çalışmaktadır. Dolayısıyla siyasi coğrafya çalışmaları ile jeopolitik arasında doğal ve ayrılmaz bir ilişki vardır. Siyasi coğrafyanın inceleme alanına giren beşeri ve ekonomik faktörlerde yaşanan değişimler bir ülkenin siyasi coğrafi konumunu etkilemektedir. Dolayısıyla bir ülkeye yönelik olan veya bir ülke tarafından üretilen jeopolitik değerlendirmeler de bu durumdan etkilenecek değişim göstermektedir. Siyasi coğrafyada yaşanan gelişmelere bağlı olarak gerçekleşen güç merkezlerinin konumu ve dağılımındaki değişim, üretilen jeopolitik değerlendirmelerin yeniden şekillendirilmesine ve yeni jeopolitik yaklaşımlar üretilmesine zemin hazırlamaktadır.

⁵¹ Alexandre Defay, **Jeopolitik**, İsmail Yerguz (Çev.), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2005, s. 8-9

⁵² Suat İlhan, **Jeopolitik Güç Odağı Kuramı**, İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları, 2019, s. 22-24.

⁵³ Suat İlhan, “Jeopolitik Gelişmeler ve Türk Dünyası”, **Avrasya Etüdleri**, Cilt. 2, Sayı. 3, 1995, s. 23-24.

1.2.2. Jeopolitik Dönemler

Jeopolitik alanına hâkim olan anlayışlar üzerinden dönemsel bir sınıflandırma yapılmıştır. John Agnew ve Stuart Corbridge, Mekâna Hâkimiyet: Hegemonya, Toprak ve Uluslararası Politik Ekonomi (*Mastering Space: Hegemony, Territory and International Political Economy*) isimli çalışmalarında klasik jeopolitiği üç döneme ayırmışlardır. Buna göre 1815-1875 yılları arasında hâkim olan jeopolitik düzen Medeniyet/Uygarlık Jeopolitiği, 1875-1945 yılları arasında kurulmuş olan jeopolitik düzen Doğallaştırılmış/Organik Jeopolitik ve son olarak 1945 yılında başlayan ve 1990 yılına dek süren dönemde hâkim olan jeopolitik düzen ise Soğuk Savaş Jeopolitiği olarak isimlendirilmiştir.⁵⁴ Bu sınıflandırma söz konusu tarihlerde uluslararası siyasette hâkim olan konjonktür ve devletlerin politikalarının belirlenmesinde etkili olan görüşler üzerinden yapılmıştır.

Birinci jeopolitik dönem olan Medeniyet/Uygarlık Jeopolitiği Avrupa Uyumu'nun temellerinin atıldığı dönemi ifade etmektedir. 18. yüzyılda yaşanan savaşlar esnasında ortaya çıkan istikrar mücadelesine bir tepki olarak 19. yüzyılın başında bir jeopolitik düzen kurulmuştur. Bu jeopolitik düzenin hâkim olduğu dönemde Avrupa kültürünün benzersiz olması üzerine bir jeopolitik söylem üretilmiş ve Avrupa kavramının anlamı fiziki/coğrafi bir bölgeden kültürel bir bölge anlamına kaymıştır. Avrupa kıtasında kurulan düzenden faydalanan Britanya, Avrupa dışındaki coğrafi bölgelere yönelik politikalar geliştirmiştir. Agnew ve Corbridge, jeopolitik kavramını ortaya çıkaran tarihsel süreci ortaya koyarak, topraksallık (*territoriality*) kavramının nasıl üretildiğini ve bu üretim sürecinin politik ekonomiyle olan ilişkisi üzerinden jeopolitiğin politik ekonomi ile olan ilişkisini ele almışlardır.⁵⁵

Doğallaştırılmış/Organik Jeopolitik dönem, Avrupa'daki güç dengesinin bozulmaya başlamasının ardından İkinci Dünya Savaşı'na kadar olan dönemi kapsamaktadır. Bu dönemde Avrupa'da üstün konumda bulunan Britanya'nın politikalarına karşı meydan okumaların başlaması, serbest ticaretin sekteye uğraması, ekonomide korumacı politikaların benimsenmesi gibi durumlar hâkim olan jeopolitik anlayışı şekillendirmiştir. Ratzel'in ortaya koyduğu organik devlet görüşü Almanya'nın bu dönemdeki

⁵⁴ John Agnew, Stuart Corbridge, **Mastering Space: Hegemony, Territory and International Political Economy**, London & New York: Routledge, 2003, s. 19-20.

⁵⁵ Agnew, Corbridge, s. 52-56.

politikalarına etki etmiştir. Bu döneme hâkim olan jeopolitik anlayışın karakteristiği; emperyalist devletler ve sömürge devletler arasında bölünmüş bir dünya düzeni, toprak ve kaynak ihtiyaçları için organik devlet anlayışına uygun olarak biyolojik ihtiyaçlarını öne süren devletler, kapalı bir politik ekonomi anlayışı, coğrafi niteliklerin ve çevresel koşulların sabit olduğu bir düzen şeklindedir.⁵⁶

İkinci Dünya Savaşı sonrasında iki hegemon güç tarafından kurulmuş olan ve Soğuk Savaş olarak isimlendirilen konjoktür, 1945 sonrasındaki jeopolitik anlayışı şekillendirmiştir. Bu dönemde devletler dâhil oldukları bloğun lideri olan devlet tarafından çizilen jeopolitik sınırlar dâhilinde politikalarını belirlemişlerdir. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) tarafından ortaya koyulmuş olan söylemler, mitler ve değerler dönemin ideolojik çerçevesini belirlemiştir. Bu dönemdeki jeopolitik söylem, iki devlet arasındaki uluslararası politik ekonominin nasıl en iyi şekilde organize edilebileceği çerçevesinde üretilen rakip söylemler çerçevesinde şekillenmiştir. Dolayısıyla önceki jeopolitik dönemlerden farklı olarak bu dönemin jeopolitiği uygarlık ya da organik devlet anlayışından ziyade daha çok dil üzerinden kültürel bir hegemonya kurma mücadelesiydi. Bu noktada Agnew ve Corbridge jeopolitik söylemin ideolojik olduğunu vurgulamışlardır.⁵⁷

1.2.3. 20. Yüzyıl ve Sonrasında Jeopolitiğin Gelişimi

Jeopolitik çalışmalarının yaşadığı en büyük sıçrama Birinci Dünya Savaşı sonrasında olmuştur. Hem Birinci Dünya Savaşı sonrasında hem de İkinci Dünya Savaşı'nda jeopolitik teoriler yoğun şekilde kullanılmıştır. 1890'lı yıllarda Alfred Thayer Mahan tarafından yayımlanan çeşitli eserler ile geliştirilen Deniz Hâkimiyet Teorisi, 1901 yılında Friedrich Ratzel tarafından geliştirilen Hayat Sahası Teorisi, 1904 yılında Halford Mackinder tarafından geliştirilen Kara Hâkimiyet Teorisi (*Heartland*) gibi jeopolitik hâkimiyet teorileri ABD, Britanya, Almanya ve Fransa tarafından kullanılmıştır. Britanya sahip olduğu sömürgeleri üzerindeki hâkimiyetinin devamını sağlamak için, Almanya kendisine büyük zaferler kazandıracağını düşündüğü için, Fransa komşusu olan ve çeşitli mücadeleler içinde bulunduğu Almanya'nın jeopolitik hedeflerini anlayabilmek için, ABD ise özellikle İkinci Dünya Savaşı'nda dünya siyaset sahnesinde etkili olabilmek için

⁵⁶ Agnew, Corbridge, s. 56-65.

⁵⁷ Agnew, Corbridge, s. 65-76.

jeopolitik çalışmaları kullanmışlardır.⁵⁸ Sanayi Devrimi'nin gerçekleştiği başlıca Avrupa ülkeleri dünya coğrafyası üzerinde hâkimiyet sağlamak adına bir mücadeleye girişirken çeşitli isimler tarafından ortaya koyulan jeopolitik hâkimiyet teorilerini kendi politikaları için meşrulaştırıcı faktörler olarak kullanmışlardır.

Jeopolitik hâkimiyet teorilerinin devletler tarafından izlenen politikalar için meşrulaştırıcı faktörler olarak kullanılmasının en somut örneklerinden biri İkinci Dünya Savaşı sırasında Almanya için geçerli olmuştur. Savaş sürecinde yayılmacı bir siyaset izleyen Adolf Hitler yönetimindeki Almanya, bu siyasetini Ratzel'in Hayat Sahası Teorisi'nden etkilenen ve bu teoriyi Almanya için uyarlayan Karl Ernst Haushofer'in yaklaşımı ile meşrulaştırmaya çalışmıştır.⁵⁹ Haushofer jeopolitiğe yönelik algılamasını ve ortaya koyduğu düşüncelerin gerekçesini; "...coğrafi esaslardan dış politikada uygulama doktrini yaratmak jeopolitik ilmidir ki amacı Alman 'Hayat Alanı'nın yerleşime liyakatli olması yararına genişletilmesi ve korunması için gerekli manevi donanımın sağlanmasıdır"⁶⁰ şeklinde ifade etmiştir. Nitekim Almanya'nın bu tutumu siyasi coğrafya disiplininin akademik alandaki gelişimini yavaşlatırken bunun etkileri jeopolitik için de geçerli olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan Soğuk Savaş düzeninde jeopolitik çalışmaların akademik alandaki görünürlüğü azalmıştır. Öyle ki İkinci Dünya Savaşı'nda Hayat Sahası Teorisi'ni kullanan Almanya'da ve komşusu Fransa'da eğitim programlarında jeopolitik kavramı yasaklanmıştır.⁶¹ Bu iki ülke başta olmak üzere diğer ülkelerde de jeopolitik kavramı akademik alandan uzaklaştırılmıştır. Almanya'nın İkinci Dünya Savaşı'nda izlediği yayılmacı politikayı jeopolitik yaklaşım çerçevesinde meşrulaştırma girişimleri, jeopolitik çalışmaların savaş sonrasında akademik alandan çıkarılmasına zemin hazırlayan en somut olay olmuştur. Yaşanan yıkımın bir nedeni olarak görülen jeopolitik, Soğuk Savaş'ın ortalarına dek akademik alanda uzak durulan bir kavram olmuştur. Fakat buna rağmen jeopolitik kavramının siyasi ve askeri alanlardaki merkezi rolünü devam ettirdiği görülmüştür. Dönemin iki başat gücü olan ABD ve SSCB tarafından izlenen politikaların altyapısı o dönemde yapılmış olan

⁵⁸ İşcan, s. 55-56.

⁵⁹ Bülent Ulaş, **Jeopolitik: Türkiye'nin Milli Güvenliği ve Avrupa Birliği Üyelik Süreci**, İstanbul: Başlık Yayınları, 2011, s. 48-49.

⁶⁰ Yılmaz Tezkan ve M. Murat Taşar, **Dünden Bugüne Jeopolitik**, İstanbul: Ülke Kitapları, 2002, s. 111.

⁶¹ Defay, s. 7.

jeopolitik çalışmalara dayanmıştır. Dolayısıyla Soğuk Savaş döneminde aktif olarak jeopolitiğin kullanıldığını söylemek mümkündür.

Soğuk Savaş döneminde hem daha önce ortaya koyulmuş olan jeopolitik yaklaşımlar hem de içinde bulunulan konjonktüre uygun olarak geliştirilmiş olan birtakım jeopolitik yaklaşımlar dönemin iki başat gücü olan ABD ve SSCB tarafından kullanılmıştır. Mackinder tarafından geliştirilmiş olan Kara Hâkimiyet Teorisi'nin Soğuk Savaş döneminde SSCB tarafından kullanıldığı görülmüştür. Doğu Avrupa'ya yönelik olarak izlediği politikaların arka planını bu teori oluşturmaktaydı. Soğuk Savaş döneminde ortaya çıkmış olan ve her iki gücün politikalarını şekillendiren jeopolitik yaklaşımlar olarak hava hâkimiyeti ve uzay hâkimiyeti yaklaşımları örnek verilebilir.⁶² Uzay hâkimiyetine yönelik yaklaşımlar hava hâkimiyetiyle bağlantılı olarak teknolojinin gelişmesi ve yeni savaş sistemlerinin üretilmesi ile ortaya çıkmıştır. Hava Hâkimiyeti Teorisi ilk olarak Giulio Douhet'in 1920 yılında yayınladığı Hava Hâkimiyeti (*The Command of the Air - Il dominio dell'aria*)⁶³ isimli eseriyle ortaya koyulmuş olsa da Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında Harry A. Sachaklian tarafından yeniden üzerinde çalışılarak geliştirilmiştir. Sachaklian'a göre kara ve deniz gücünün yanında hava gücü de önemli bir unsurdur. Jeopolitik üstünlük sağlamak isteyen devletin kara ve deniz gücünün yanı sıra hava gücünde de üstünlüğe sahip olması ve politikalarında hava gücüne yer vermesi gerekmektedir. Bu konuda çalışmalar yapan bir başka isim ise Alexander De Seversky'dir.⁶⁴ Nicholas J. Spykman'ın 1942 yılında yazdığı ve ölümünden sonra 1944 yılında yayınlanan eserleri çerçevesinde geliştirilen Kenar Kuşak Teorisi (*Rimland*) Soğuk Savaş döneminde ABD tarafından kullanılmıştır. George Kennan tarafından 1947 yılında yayınlanan makale ile genel hatları çizilen Çevreleme Stratejisi (*containment policy*)'nin⁶⁵ bu teoride ortaya koyulmuş olan düşünceler çerçevesinde şekillendiği söylenebilir.

Yukarıdaki örnekler jeopolitiğin Soğuk Savaş döneminde siyasi ve askeri alanlarda aktif bir şekilde kullanıldığını göstermektedir.

⁶² İşcan, s. 67.

⁶³ Giulio Douhet, **The Command of the Air**, Dino Ferrari (Çev.), New York: Coward-McCann, 1942.

⁶⁴ Alexander De Seversky, **Air Power, Key to Survival**, New York: Simon and Schuster, 1950.

⁶⁵ George Kennan, "The Sources of Soviet Conduct", **Foreign Affairs**, July 1947, <https://www.foreignaffairs.com/articles/russian-federation/1947-07-01/sources-soviet-conduct> (05.09.2022)

1.3. Eleştirel Jeopolitik

Klasik jeopolitiğin eleştirisi üzerinden ortaya çıkan çalışmalar 1929 yılına uzanmaktadır. O dönemde ortaya koyulmuş olan jeopolitik teorilere eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşmış olan Karl Wittfogel, Jeopolitik, Coğrafi Materyalizm ve Marksizm (*Geopolitik, Geographischer Materialismus und Marxismus*)⁶⁶ isimli makalesiyle eleştirel jeopolitiğin düşünsel altyapısının ilk örneklerini ortaya koymuştur. Wittfogel, jeopolitiğe yönelik eleştirilerini Almanya'nın politikalarına yön veren organik devlet yaklaşımı üzerinden getirmiştir. 1924 yılında yayınlanmaya başlanan ve Nazi Almanyası döneminde Almanya'nın politikalarının belirlenmesinde etkili olan Karl Haushofer'in de editörleri arasında bulunduğu Jeopolitik Dergisi'nin (*Zeitschrift für Geopolitik*) jeopolitiği burjuva sınıfının çıkarlarına, varlığının korumasına hizmet eden ve bu sınıfın emperyal çıkarlarını sürdürmesi için uygun zemin hazırlayan bir araç olarak kullanıldığını iddia ederek o dönemki jeopolitik yaklaşımları eleştirmiştir.⁶⁷ Murat Yeşiltaş'a göre Wittfogel'in eleştirel jeopolitiğe en önemli katkısı jeopolitiğin bilimsellik iddiasına yönelik kuşkucu bir bakış açısı geliştirmesi ve jeopolitik biliminin burjuva sınıfına hizmet eden bir araç olduğu vurgusunu yapmasıdır.⁶⁸ Wittfogel'in jeopolitiğe yönelik bu yaklaşımı günümüzde eleştirel jeopolitik çerçevesinde üretilen yaklaşımların jeopolitiği gücü elinde bulunduranlara hizmet eden bir araç olarak değerlendirmesi ile örtüşmektedir.

Eleştirel jeopolitiğin düşünsel altyapısının ortaya çıkışına katkı sağlayan isimlerden bir diğeri olan Isaiih Bowman da Wittfogel ile benzer şekilde Almanya'nın izlemiş olduğu jeopolitik yaklaşımın eleştirisi üzerinden düşüncelerini ifade etmiştir. Bowman, Coğrafya Karşısında Jeopolitik (*Geography versus Geopolitics*) isimli makalesinde jeopolitiğin sahte bir bilim olduğunu ve Almanya'nın ürettiği jeopolitik yaklaşımların Almanya tarafından izlenen yayılmacı ve emperyalist politikaları meşrulaştırıcı bir işlevi olduğunu iddia etmiştir.⁶⁹ Gearoid O'Tuathail, Bowman'ın çalışmalarından yola çıkarak jeopolitiği tanımlanabilir referansı olmayan bir gösteren olarak ifade etmiştir. Dolayısıyla jeopolitik

⁶⁶ Karl Wittfogel, "Geopolitik, geographischer Materialismus und Marxismus", *Unter dem Banner des Marxismus*, Vol. III, nos. 1, 4, 5, 1929.

⁶⁷ Karl A. Wittfogel, "Geopolitics, Geographical Materialism and Marxism", G. L. Ulmen (Çev.), *Antipode: A Radical Journal of Geography*, Vol. 17, No. 1, 1985 (akt.) Murat Yeşiltaş, "Türkiye'yi Konumlandırmak: Jeopolitik Zihniyet ve Türkiye'de Ordu", *Doktora Tezi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012, s. 70.

⁶⁸ Murat Yeşiltaş, "Türkiye'yi Konumlandırmak: Jeopolitik Zihniyet ve Türkiye'de Ordu", *Doktora Tezi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012, s. 70.

⁶⁹ Isaiih Bowman, "Geography vs. Geopolitics", *Geographical Reivew*, Vol. 32, 1946, s. 646

söylemlerin ürettiği öteki, dışarı (outside) soyut bir formdadır.⁷⁰ Bu kavramların somut bir karşılıklarının olmayışı bunları söylemler aracılığıyla üreten aktörlere geniş bir alan açmaktadır. İktidarda bulunan güçlerin bu kavramları kendi politikalarına göre şekillendirmeleri sonucu ortaya çıkmaktadır.

Eleştirel jeopolitik düşüncenin ortaya çıkışına zemin hazırlayan son isim olarak Yves Lacoste zikredilmelidir. Lacoste'un jeopolitiğe yönelik anlayışı Wittfogel ve Bowman'dan farklı bir nitelik sergilemiştir. Lacoste coğrafyanın okullarda haritalar üzerinden öğretilen anlamından farklı olarak bir dil ve bilgi/iktidar formu olduğunu görüşünü savunmuştur. Lacoste coğrafyanın okullarda öğretilen derslerden ibaret olmadığını, bunun yanında filmler, dergiler, gazeteler, posta kartları gibi günlük pratik içinde kullanılan unsurlar aracılığıyla yeniden inşa edilen toplumsal düzenlerin farklılıklarına bir diğer ifadeyle ulusal kimliklerin farklılıklarına işaret eden ve böylelikle iktidar pratiklerinin yeniden üretilmesinde önemli bir işleve sahip olan bir unsur olduğunu ifade etmiştir.⁷¹ Gearoid O'Tuathail, Lacoste'un 1976 yılında yayınladığı Coğrafya Savaşmak İçindir (*La Géographie, ça sert, d'abord, à faire la guerre*) isimli eserinde coğrafyanın bilginin stratejik bir biçimi olarak ele alındığını ifade etmiştir. Lacoste'a göre bilginin bir formu olan coğrafya, devletin yeri ve toprakları kontrol etmesinin bir aracıdır. Askeri anlamda bir bilgi formu olmasının yanı sıra coğrafya aynı zamanda bölgesel yönetim ve hükümet için de gerekli olan pratik bir bilgi formudur. Coğrafya disiplininin okullarda öğretilmesi bir devletin yönetiminde bulunan ulusa ulusal bilgiler aşılmasının ve somut olmayan ulus kavramının güçlendirilmesinin bir örneği olarak çıkmıştır.⁷² Böylelikle Lacoste coğrafi bilgiye iktidar kurucu bir işlev atfetmiştir. Haritalar aracılığıyla üretilen mekânsal bilgiler üzerinden iktidarların politikalarına hizmet eden içerisi (inside)-dışarı (outside) kavramlarının ve bu kavramlarla bağlantılı olarak biz (self)-öteki (other) kavramlarının zihinlerde kabul edilmesi, böylelikle izlenen politikalar için bir ön kabul oluşturulmasının amaçlandığı ifade edilebilir.

Yukarıda açıklanan şekliyle düşünsel temelleri 20. yüzyılın başlarından itibaren atılmaya başlanmış olan eleştirel jeopolitiğin kavramsal olarak ortaya çıkışı 1980'li yıllarla birlikte

⁷⁰ Gearoid O'Tuathail, "The Critical Reading/Writing of Geopolitics: Re-reading/Writing Wittfogel, Bowman and Lacoste", *Progress in Human Geography*, Vol. 18, No. 3, 1994, s. 322.

⁷¹ Yves Lacoste, *Coğrafya Savaşmak İçindir*, Aylin Ertan (Çev.), Ankara: Doruk Yayınları, 2004 (akt.) Yeşiltaş, s. 72.

⁷² Yves Lacoste, *La Géographie ça sert d'abord à faire la guerre*, Paris: Maspero, 1976 (akt.) Gearoid O'Tuathail, *Critical Geopolitics: The Politics of Writing Global Space*, London: Routledge, 1996, s. 128-129.

olmuştur. Uluslararası konjonktürde yaşanan gelişmeler jeopolitik çalışmalarında değişimi beraberinde getirmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında akademik alandan dışlanan jeopolitik çalışmaları, Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve sonrasında yaşanan gelişmelerin etkisiyle yeniden akademik alanda yer almaya başlamıştır. Soğuk Savaş'ın sona ermesinin bir işareti olan SSCB'nin dağılması; yerel düzeyde çatışmaların yaşanması; küreselleşmenin hızla artması; sivil toplum kuruluşları, yeni terör yapılanmaları, dini yapılanmalar ve yeni finans kurumlarının ortaya çıkışı jeopolitik çalışmalarının yeniden gündeme gelmesine zemin hazırlamıştır.⁷³ Eleştirel jeopolitik çalışmalarının 1980'li yılların sonlarından itibaren sosyal konuları da içine alacak şekilde gelişmeye başlaması siyasi coğrafya çalışmalarını beşeri coğrafya konularıyla yakın bir şekilde ilişkilendirmiş ve siyasi coğrafyanın kapsamını genişletmiştir. Bu kapsamda, Soğuk Savaş'ın son yıllarına dek siyasi düzeyde kullanılan klasik jeopolitik yaklaşımın devletlerin politikalarına odaklanan, coğrafi tanımlamalar üzerinden güç politikaları üreten, kullanılan kabullerin sabit ve değişmez olduğu anlayışının eleştirisi üzerinden sosyal, kültürel, teknolojik vb. faktörleri ele alan yeni bir eleştirel jeopolitik yaklaşım ortaya çıkmıştır.

Eleştirel jeopolitiğin siyasi coğrafya çalışmaları altında ele alınmasına rağmen, jeopolitiğin bir çeşidi olarak ortaya çıkan teori olmadığı aksine klasik jeopolitiğin eleştirisi üzerinden ortaya çıkan bir yaklaşım olduğu ifade edilmelidir. O'Tuathail eleştirel jeopolitiğin öne çıkan üç önemli boyutu olduğunu ifade etmiştir. Bunlardan ilki coğrafya disiplini içinde çeşitli entelektüeller tarafından ortaya koyulmuş olan geleneksel jeopolitik düşüncenin yapısöküme/yapıbozuma uğratılmasıdır. Jeopolitiğin ortaya çıkışı ve jeopolitik geleneğinin nasıl ortaya çıkarıldığının analiz edilmesi için yeni bir yöntem getirme iddiasındadır. İkinci boyutu klasik jeopolitiğin devlet idaresi pratiklerinin incelenmesidir. Devlet yönetiminde bulunanların uluslararası siyaseti mekânsallaştırma pratikleri bu bağlamda yapısöküme/yapıbozuma uğratarak ele alınmaktadır. Üçüncü ve son boyutu ise küresel siyasetteki coğrafyaya ilişkin geleneksel anlayışın yerinden edilmesi amacıdır. Bu noktada yerin ve siyasetin anlamını ve sınırlarını yeni bir bağlama oturtmaya çalışmaktadır.⁷⁴

⁷³ Sibel Özsaş Atay, "Klasik Jeopolitik Yaklaşımlar ve Eleştirel Jeopolitik Söylem", **Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt. 8, Sayı. 2, 2016, s. 148.

⁷⁴ O'Tuathail, *The Critical Reading/Writing of Geopolitics: Re-reading/Writing Wittfogel, Bowman and Lacoste*, s. 313-314.

1.3.1. Kavramsal Çerçeve

Kavram ilk olarak siyasi coğrafya çalışmaları yapan Simon Dalby ve Gearoid O'Tuathail tarafından 1980'li yıllarda kullanılmıştır. Eleştirel jeopolitiğin ilk dönemde ele aldığı konu Soğuk Savaş döneminde ideolojik temellere oturtulan jeopolitik olmuştur.⁷⁵ Jeopolitik çalışmalarında kullanılan bilgilerin sabit bir veri olarak kabul edilmesi ve bu bilgilerin devlet yönetiminde bulunanlar tarafından kendi çıkarlarına göre yorumlanarak kullanılması eleştirel jeopolitik çalışmalarında sorunsallaştırılan konular olmuştur. Dalby ve O'Tuathail eleştirel jeopolitiğin çıkış noktasını, jeopolitiğin tarafsız ve nesnel olarak ele alınması yerine belirli bir bağlam içinde iktidarın ve politik ekonominin toplumsal yeniden üretimine dâhil olan bir coğrafya ve siyaset biçimi olduğu kabulü şeklinde ifade etmişlerdir. Bu kapsamda jeopolitiğe yönelik feminist, post-kolonyal ve post-yapısalcı 5 argüman geliştirmişlerdir. Bu argümanlar şunlardır;⁷⁶

Birinci argüman; jeopolitiğin bilge devlet adamları tarafından tanımlanan ve algılanandan daha geniş bir kültürel fenomen olduğudur.⁷⁷ Bu nedenle jeopolitiğin eleştirel incelemesi yapılırken devletin sahip olduğu belirli kültürel mitolojiler göz önüne alınmalıdır. Eleştirel jeopolitik bir devletin jeopolitik tahayyülünü, kurucu mitlerini ve ulusal istisnacılığını ele alır.⁷⁸ Burada önemli olan nokta bir devletin ulusal bir topluluk olarak kurulması ve tanımlanmasının jeopolitik bir eylem olduğudur. Bu jeopolitik eylem birçok ulusal kimlik arasından birinin oluşturulmasını, dışarı ile bir sınır oluşturmayı ve çeşitli mekânları tek bir iç mekâna dönüştürmeyi içermektedir. Dolayısıyla jeopolitik, ulusal kimlik üretimi/ulus tahayyülü (*imagi-nation*), ulusal mekân üretimi ve bu mekânın öteki olarak nitelendirilen dış mekânla ayrıştırılması konularında sürekli bir şekilde bilgi üretimi işlevine sahiptir.

İkinci argüman; eleştirel jeopolitiğin, devletlerin günlük yaşamlarını karakterize eden sınır çizme pratiklerine özel bir önem verdiğidir. Bunun nedeni; geleneksel coğrafya ve jeopolitiğin aksine hem devletin uç sınırlarını teşkil eden fiziki sınırlar hem de güvenli iç mekân ile anarşik dış mekân arasındaki sınırları belirleyen kavramsal sınırların eleştirel

⁷⁵ Klaus Dodds, "Political Geography III: Critical Geopolitics After Ten Years", **Progress in Human Geography**, Vol. 25, No. 3, 2001, s. 470.

⁷⁶ Simon Dalby, Gearoid O'Tuathail, **Rethinking Geopolitics**, London & New York: Routledge, 1998, s. 2-6.

⁷⁷ Geoffrey Parker, **Western Political Thought in the Twentieth Century**, New York: St. Martin's Press, 1985 (akt.) Dalby, O'Tuathail, s. 3.

⁷⁸ John A. Agnew, "An Excess Of 'National Exceptionalism': Towards A New Political Geography of American Foreign Policy", **Political Geography Quarterly**, Vol. 2, No. 2, 1983 (akt.) Dalby, O'Tuathail, s. 3.

jeopolitiğin araştırma nesneleri olmasıdır. Dolayısıyla eleştirel jeopolitiğin klasik jeopolitikten farklı olarak sadece devletin dışında olanlar ile ilgili olmadığı, iç (*inside*)-dış (*outside*), burada (*here*)-orada (*there*), yerli (*domestic*)-yabancı (*foreign*) arasındaki sınırların inşası ile ilgilendiği belirtilmiştir.⁷⁹ Eleştirel jeopolitik bu sınırların üretilmesi noktasında jeopolitiğin üstlendiği işlevi sorgulamaktadır. Üretilen bu sınırların kimliklerden bağımsız olmaması ve dış politikanın belirlenmesi noktasında şekillendirici bir işleve sahip olmaları nedeniyle jeopolitiğin sınır çizme eylemi iktidarın çıkarlarına hizmet eden siyasi bir eylem olarak değerlendirilmiştir. Jeopolitik söylem aracılığıyla üretilen bu sınırlar bir devletin harita üzerindeki fiziki sınırları olabildiği gibi kültürel arka plana sahip kavramsal sınırlar da olabilmektedir. Kavramsal sınırlar birçok durumda fiziki sınırlardan daha geniş bir alanı ifade etmektedir. Bunun en somut örneği Soğuk Savaş döneminde Doğu ve Batı blokları arasında çizilen kavramsal sınırların birçok devletin fiziki sınırlarını içine alan geniş bir coğrafyayı temsil etmesi olmuştur.

Üçüncü argüman jeopolitiğin bir çoğulluk olduğudur. Burada çoğulluk ile ifade edilmek istenen jeopolitik bilginin üretilmesinde yer alan aktörlerin çokluğudur. Eleştirel jeopolitik çalışmalarında, liderler ve danışmanlarının devlet idaresi pratikleri olarak geleneksel jeopolitik nosyonu reddedilmemekle birlikte; geleneksel jeopolitikten ayrı olarak geniş bir sosyal ve kültürel fenomen olarak jeopolitiğin mevcut olduğu belirtilir. Bu bağlamda jeopolitik üç farklı başlığa ayrılmaktadır. Birincisi pratik jeopolitiktir. Devlet liderlerinin, dış politika bürokrasisinin ve siyasi kurumların eylemleri ile ortaya çıkan jeopolitiktir. İkincisi stratejik kurumlar, düşünce kuruluşları ve akademi çevreleri tarafından üretilen resmi jeopolitiktir. Üçüncüsü ise dergiler, romanlar ve filmler gibi ulus ötesi popüler kültür eserlerinin ürettiği popüler jeopolitiktir.⁸⁰ Farklı aktörler ve yöntemler ile üretilen bu jeopolitik bilgi türleri birbirleri ile bağlantılıdır. Bu jeopolitik türlerinin her biri sınırların ve tehlikelerin mekânsallaştırılması ve jeopolitik kültürün oluşturulması noktasında işleve sahiptir. Mekânsallaştırma pratikleri neticesinde biz ve ötekinin jeopolitik temsili/tahayyülü üretilir. Dolayısıyla klasik jeopolitik anlayışın aksine eleştirel jeopolitiğe göre jeopolitik tahayyüllerin üretilmesinde tekillik değil

⁷⁹ Rob B. Walker, **Inside/Outside: International Relations as Political Theory**, Cambridge: Cambridge University Press, 1993.

⁸⁰ Dalby, O'Tuathail, s. 4.

çoğulluğun olduğu ifade edilmiştir. Böylelikle klasik jeopolitiğin devlet merkezli ve nesnel bakış açısı reddedilmiştir.

Dördüncü argüman; jeopolitik bilginin/çalışmaların siyasi olarak tarafsız olamayacağıdır. Eleştirel jeopolitik, jeopolitiğin nesnelci bakış açısını kabul etmemekle birlikte bu bakış açısını sorunsallaştırmaktadır. Klasik jeopolitik çalışmalarının dünyayı sınırlar ve belirli kimlikler üzerinden bloklara ayıran, kullanılan verilerin sabit, değişmez olduğu kabulüyle ortaya çıkan nesnelci yaklaşımı eleştirel jeopolitik çalışmalarında eleştirilmekte ve yapısöküm/yapıbozuma uğratılmaya çalışılmaktadır. Eleştirel jeopolitik bu işlevini klasik jeopolitiğin metinleri ve söylemleri üzerinden yapmaktadır. Metinleri ve söylemleri yapısöküm/yapıbozuma uğratarak gömülü bilgileri eleştirel bir perspektiften analiz etmektedir.⁸¹

Beşinci argüman ise; eleştirel jeopolitiğin, jeopolitiği yerleşik akıl yürütme/gömülü bilgi olarak kavramsallaştırırken bir yandan da jeopolitiği daha geniş sosyo-mekânsal çerçevede bir teoriye oturtmaya çalışmasıdır.⁸²

Eleştirel jeopolitiğin klasik jeopolitikten farklı olarak devlet politikalarının dışında kalan konuları da incelemesi ve analiz düzeyi olarak toplumu ve bireyi de içine alarak genişlemesi iki inceleme alanının ele aldıkları konuları farklılaştırmıştır. Klaus Dodds bu durumu klasik jeopolitik ile eleştirel jeopolitik yaklaşım arasındaki farkın siyasi coğrafyaya metodolojik ve kavramsal olarak yeni bir katkı sunulması olduğu şeklinde ifade etmiştir.⁸³ Klasik jeopolitiğin sabit, değişmez olarak kabul edilen gömülü bilgilerine yönelik bir eleştiri olarak ortaya çıkan eleştirel jeopolitik, yere/mekâna ve bu unsurların birey ile arasındaki ilişkiye yönelik olarak ortaya koyduğu yeni yaklaşımla siyasi coğrafyanın kapsamını genişletmiştir.

Dodds, klasik jeopolitik ile eleştirel jeopolitik arasındaki farklılıkları tablolastırarak şu şekilde ifade etmiştir;

⁸¹ Dalby, O'Tuathail, s. 5-6.

⁸² Dalby, O'Tuathail, s. 6.

⁸³ Klaus Dodds, **Global Geopolitics A Critical Introduction**, Harlow: Pearson, 2005, s. 28.

Tablo 1
Geleneksel ve Eleştirel Jeopolitik

Geleneksel Jeopolitik	Eleştirel Jeopolitik
Ulusal Egemenlik	Küreselleşme
Sabit Bölgeler	Sembolik Sınırlar
Devletçilik	Ağlar/bağımlılık
Bölgesel Düşmanlar	Bölgesizleştirilmiş/Yersiz Yurtsuz Tehlikeler
Jeopolitik Bloklar	Sanal Çevreler
Fiziksel/Dünyevi Ortamlar	
Haritacılık ve Haritalar	Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS)

Kaynak: Klaus Dodds, **Global Geopolitics A Critical Introduction**, Harlow: Pearson, 2005, s. 29.

* Tablo tezin yazarı tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

Klasik jeopolitiğin yeri/mekânı sabit bir veri olarak kabul eden, bu kabuller üzerinden devletlerin güç mücadelesi için teoriler üreten ve bu teoriler aracılığıyla devletlerin davranışlarını gerekçelendiren/meşrulaştıran anlayışı eleştirel jeopolitikte sorgulanmış ve reddedilmiştir. Eleştirel jeopolitik, klasik jeopolitik değerlendirmeler üzerinden devletlerin/iktidarların topluma sundukları gerçek iddiasını ve coğrafyanın merkeziliği iddiasını bozuma uğratarak, yeni ve farklı bir dünya okuması olduğunu gösterme amacı taşımıştır. Eleştirel jeopolitik anlayışa göre jeopolitik, dünya siyasetinin alanlarını üreten coğrafi temsiller ve pratiklerden oluşmaktadır. Jeopolitiğin temsil ve pratik eylemini içermesi nedeniyle tarafsız ve objektif olamayacağı kabulüyle, jeopolitik bilgi üretiminin belirli bağlamlar içinde dönemsel çıkarlara hizmet eden ve iktidarın yeniden üretiminde rol oynayan bir siyaset biçimi olduğunu iddia etmiştir.⁸⁴ Dolayısıyla iktidar sahipleri tarafından dönemsel olarak yeniden üretilen bu bilgilerin belirli çıkarlara hizmet etmesi nedeniyle taraflı olması, bilgilerin gerçek olmaktan ziyade kurgusal, olanı değil olması gerektiği düşünüleni yansıttığı ifade edilebilir. Eleştirel jeopolitik, farklı dönemlerde

⁸⁴ Dalby, O'Tuathail, s. 2.

farklı isimler tarafından ortaya koyulmuş olan jeopolitik yaklaşımların iktidar sahiplerinin güç elde etme, coğrafya üzerinde hâkimiyet kurma amaçlarına hizmet eden taraflı ve politik bilgiler olduğunu iddia etmiştir. Güç sahipleri tarafından gerçek olarak sunulan, sabit ve değişmez olarak kabul edilen bu bilgilerin kendi çıkarlarına hizmet etmeleri maksadıyla üretildiklerini/kurgulandıklarını iddia etmektedir. Bu iddiadan yola çıkarak sunulan gerçeğin dışında alternatif bir dünya okuması/tahayyülü sunma iddiasındadır.

Eleştirel jeopolitik çalışmalarına katkı sağlayan Colin Flint jeopolitiği devletlerin kontrol ve rekabet etme pratikleri olarak tanımlamıştır. Jeopolitik söylemler ve uygulamalar aracılığıyla insan topluluklarının ve bölgelerin sınıflandırıldığını ifade eden Flint, söylemler aracılığıyla üretilen jeopolitik yaklaşıma yönelik eleştirel yaklaşımlarını ve jeopolitik kavramına yönelik tanımlamalarını dört madde ile açıklamıştır. Flint'in eleştirdiği birinci nokta jeopolitik ile devlet adamlığı arasındaki ilişki olmuştur. Üretilen jeopolitik söylemler aracılığıyla toprakların ve bu topraklardaki kaynakların kontrolü için devletler arasında bir rekabetin oluşturulduğu ifade edilmiştir. İkinci nokta; jeopolitiğin üretilen söylemler üzerinden gerçekleşen rekabetin meşrulaştırılması için bir araç olarak kullanılmasından daha fazlasını ifade ettiğidir. Buna göre jeopolitik devletlerin/iktidarların eylemlerini meşrulaştırma aracı olmasının ötesinde bir dünya görüşünü ifade etmektedir.⁸⁵

Jeopolitik teorisyenlerinin dünyayı bir bütün olarak gördükleri ve anladıkları iddiası sorunsallaştırılmıştır. Burada Flint, eleştirdiği birinci noktada kullandığı devlet adamlığı kavramına ithafen jeopolitik söylemler üreten beyaz, erkek ve üst sınıf bakış açısıyla tüm dünyanın görülebilir ve bilinebilir şekilde şeffaf bir alan olduğu anlayışını eleştirmektedir. Jeopolitiğe yönelik feminist eleştirilere atıf yapan Flint, jeopolitik bilgilerin 'konumlandırılmış ve kısmi' bilgiler olduğunu, bunun sebebinin ise klasik jeopolitik teorisyenlerinin Batılı ülkelerdeki ayrıcalıklı sınıf, ırk ve cinsiyet kökenlerinden (üst sınıf, beyaz, erkek) gelmeleri nedeniyle kendilerine uyan anlayışları özümseyerek dünyayı bir bütün olarak tanıyamamaları olduğunu ifade etmiştir.⁸⁶

⁸⁵ Colin Flint, **Introduction to Geopolitics**, London & New York: Routledge, 2006, s. 13.

⁸⁶ Flint, s. 16.

Flint'in jeopolitik kavramına getirdiği üçüncü tanımlama ve klasik jeopolitiğe yönelik olarak getirdiği üçüncü eleştiri klasik jeopolitikte kullanılan konumlanmış bilgilerin tanımlanması noktasındadır. Flint, jeopolitik bilginin yalnızca devletler arasındaki rekabet ile ilgili olmadığını, çok daha geniş ve farklı alanlardaki iktidar mücadelesinin bir aracı haline geldiğini ifade etmiştir. Bu konuya örnek olarak ise şehirlerdeki ırk kökenli çatışmaları, ataerkil yasaları ya da kadın hareketlerine yönelik olarak getirilen kısıtlamaları ve sera gazı emisyonu üzerine yürütülen diplomasiyi göstermiştir. Jeopolitik bilginin ve bu bilgiler aracılığıyla üretilen politikaların yalnızca devletlerin kullanımında olmadığını ifade eden Flint, bireylerin, toplumsal hareketlerin, çeşitli sivil toplum kuruluşlarının, teröristlerin ve özel şirketlerin hedefledikleri bölgelerde kontrolü sağlamak maksadıyla yaptıkları eylemlerin jeopolitik pratikler olarak değerlendirilebileceğini belirtmiştir.⁸⁷

Jeopolitik kavramına yönelik dördüncü tanımlama ise jeopolitiğin, jeopolitik tanımlamalar içindeki güç ilişkilerini tanımlama pratiği olan eleştirel jeopolitiği içermesidir. Devletlerin pratiklerini meşrulaştırmak için üretilen jeopolitik bilgilerin eleştirel incelemesi olarak tanımlanan eleştirel jeopolitiğin, egemen hükümet ve medya temsilcileri ile ters düşen, uyumsuz olan dünya olaylarının yorumlanmasını teşvik ettiği belirtilmiştir. Bu kapsamda eleştirel jeopolitiğin, devletler ve diğer güçlü kurumlar tarafından dayatılmış olan kontrol ve sınıflandırma pratiklerine bireyler, vatandaş grupları ve yerli halklar tarafından karşı koyulabilmesi amacıyla anti jeopolitiği teşvik ettiği ifade edilmiştir.⁸⁸

Flint'in jeopolitik kavramına yönelik olarak getirdiği eleştiriler ele alındığında eleştirel jeopolitiğin klasik jeopolitiğe yönelik getirdiği eleştirilere ulaşılmaktadır. Klasik jeopolitik teorisyenleri tarafından üretilmiş olan bilgilerin devletlerin politikalarının meşrulaştırılmasına hizmet etmesi, üretilen jeopolitik söylemler aracılığıyla insan toplulukları ve toprak parçaları arasındaki sınırların oluşturulması, üretilmiş olan jeopolitik bilgilerin iktidarın yeniden üretilmesi, insan topluluklarının kontrol edilmesi, devletler arasındaki rekabetin meşrulaştırılması gibi belirli çıkarlara hizmet eden ve ayrıcalıklı sınıf, ırk, cinsiyet kökenlerinden gelen teorisyenler tarafından üretilmiş

⁸⁷ Flint, s. 16.

⁸⁸ Flint, s. 16.

kurgusal/konumlanmış bilgiler olması gibi konular Flint tarafından sorunsallaştırılarak eleştirilmiştir.

1.3.2. Eleştirel Jeopolitiğin Unsurları

Ortaya koyulmuş olan kavramsal çerçeve kapsamında bakıldığında eleştirel jeopolitiğin argümanlarını temelde mekân, kimlik ve dünya okuması olmak üzere üç unsur üzerinden kurguladığı görülmüştür.

İktidar sahipleri tarafından üretilen söylemler aracılığıyla kurgulanmış/üretilmiş olan sınırların ifade ettiği mekânlar eleştirel jeopolitiğin klasik jeopolitiğe getirdiği eleştirilerin temelini oluşturmuştur. Bu mekânların üretilmesinde temel unsur olan sınır çizme pratikleri iki kapsamda değerlendirilmiştir. Birincisi devletlerin fiziki sınırlarını temsil eden sınırlar, diğeri ise birden fazla fiziki sınırı içine alacak şekilde daha geniş bir mekânı kapsayan ve anarşik ortam ile güvenli ortam arasındaki hattı belirleyen kavramsal sınırlardır. Jeopolitik söylemlerin ürettiği bu sınırların devletlerin politikalarının belirlenmesi noktasında etkili oluşu sınırlara siyasi bir kimlik kazandırmaktadır. Bu durum devletlerin izlemek istedikleri politikalar doğrultusunda sınır çizme pratiklerine girişmeleri sonucunu getirmektedir.

Jeopolitik söylemler üzerinden üretilmiş olan sınırlar aracılığıyla çeşitli mekânların tek bir iç mekâna dönüştürülmesi ve üretilmiş olan bu içerideki güvenli ulusal mekân ile dışarıdaki anarşik ortam arasında bir hattın tesis edilmesi jeopolitik bir eylem olarak değerlendirilmektedir. Bu sınırların ortaya koyduğu iç-dış, biz-öteki, burası-orası gibi ayrımların devletler tarafından iktidarlarının tesisi ve yeniden üretimi sürecinde sürekli bir şekilde üretilen jeopolitik bilgiler olduğu iddiasında olan eleştirel jeopolitik, bu sınırların gerçekliğini ve işlevini sorunsallaştırmıştır. Eleştirel jeopolitik anlayışa göre sınırlar sabit coğrafi gerçeklerin ürettiği anlamlara sahip değillerdir. Aksine gücü elinde tutanların düşüncelerini, amaçlarını yansıtan iktidar aracıdır. Dolayısıyla bu sınırların temsil ettikleri mekânlar da gücü elinde bulunduranlara ve iktidarların yeniden üretimine hizmet eden unsurlardır.

Söylemler aracılığıyla inşa edilmiş olan ulusal kimliklere/ulus tahayyüllerine dair bilgilerin sürekli bir şekilde yeniden üretiminde jeopolitiğin sahip olduğu işlev, eleştirel jeopolitiğin sorunsallaştırdığı ve argümanlarına temel teşkil eden bir diğer unsur

olmuştur. Jeopolitik söylemlerin sınır çizme pratikleriyle doğrudan bağlantılı olan ulusal kimlikler/tahayyüller devletlerin mekân üzerindeki iktidarının yeniden üretimi noktasında temel bir işleve sahiptir. Belirli bir mekânın öznesi olan ulusal kimlikler/tahayyüller devletlerin varoluşu için temel unsurlardan birini teşkil etmektedirler. Gücü elinde bulunduranlar bu kimliklerin temsili ve yeniden üretimi noktasında işleve sahiptir. Devletler tarafından üretilen mekânın öznesi olan ulusal kimlikler/tahayyüller klasik jeopolitik teorilerin temel unsurlarından birini teşkil etmektedir. Üretilmiş olan ulusal kimliklerin/tahayyüllerin korunması, devam ettirilmesi, bu kimliklere hizmet edilmesi gibi motivasyonlarla ulusal kimlikler/tahayyüller gücü elinde bulunduranların politikalarında yer almaktadır. Bu durum ulusal kimliklerin/tahayyüllerin üretilen jeopolitik teoriler aracılığıyla devletlerin çıkarlarına hizmet etmesi sonucunu doğurmaktadır. Eleştirel jeopolitik bu noktada ulusal kimliklerin/tahayyüllerin üretilmesi sürecinde jeopolitik söylem ve metinlerin işlevini sorunsallaştırmıştır.

Eleştirel jeopolitik, klasik jeopolitik söylem ve metinlerin temelde bu bilgileri üreten ve sürekli bir şekilde tekrarlayan aktörlerin dünya okumasını yansıtan söylem ve metinler olduğunu ifade etmiştir. Bu nedenle bu söylem ve metinlerde kullanılan bilgi ve verilerin kendilerini üretenlerin iddia ettiği gibi sabit, değişmez ve nesnel oldukları iddiaları eleştirel jeopolitik tarafından reddedilerek bu bakış açısı sorunsallaştırılmıştır. Jeopolitik metin ve söylemlerin gücü elinde bulunduran aktörler tarafından üretilmiş olması ve bu aktörlerin dünya görüşlerini yansıtan sınır ve kimlik ayrımını ortaya koymaları nedeniyle objektif ve nesnel olamayacağı eleştirisini getirerek farklı bir dünya okuması/tahayyülü olabileceği iddiasındadır. Eleştirel jeopolitik klasik jeopolitiğin metinlerini ve söylemlerini yapısöküm/yapıbozuma uğratarak gömülü bilgileri eleştirel bir perspektiften analiz etmektedir.

1.3.3. Eleştirel Jeopolitikte Söylem ve Metin

Metin dışında hiçbir şey yoktur.-Jacques Derrida.⁸⁹

Eleştirel jeopolitik çalışmalarında söylem ve metin önemli bir yer tutmaktadır. Klasik jeopolitikte devletlerin coğrafya üzerinden inşa ettikleri sabit ve değişmez olarak kabul

⁸⁹ Jacques Derrida, **Of Grammatology**, Baltimore and London: Johns Hopkins University Press, 1977, s. 158.

edilen gömülü bilgilerin inşa edilmesinde söylemler ve metinler etkili olmuştur. İktidarların kurulmasında ve yeniden üretiminde temel rol oynayan mekân inşası, kimlik inşası ve iktidarda bulunanların dünya tahayyülleri söylemler ve bu söylemleri yansıtan metinler aracılığıyla inşa edilmiştir. Eleştirel jeopolitik bu noktada klasik jeopolitiğin söylem ve metinlerini yapısöküme/yapıbozuma uğratarak bunların üretim süreçlerini, arka planında yer aldığı düşünülen gerçekleri, amaçlarını ortaya koyma ve farklı kavramlar üzerinden üretilen söylemler aracılığıyla yeni bir dünya tahayyülü sunma amacı taşımaktadır. Klasik jeopolitiğin devlet merkezli söylem ve metinlerinin kurgulanmış ve belirli bir amaca hizmet eden söylem ve metinler olduğunu ifade ederek bunları sorunsallaştıran eleştirel jeopolitik, bir yandan da devlet dışı aktörlerin üreteceği jeopolitik söylemlere ve bu söylemlerin şekillendirdiği metinlere alan açmıştır. Nitekim devlet dışı aktörler tarafından üretilmiş olan ve devletlerin ürettikleri jeopolitik söylem ve metinleri farklı yönlerden eleştirerek yeni bir perspektif sunan eleştirel söylem ve metinler eleştirel jeopolitik çalışmaları altında değerlendirilmektedir.

Söylem bir belirsizlik alanı olarak konumlanmıştır. Söylemlerin bu belirsizliğini şekillendiren ve ona anlamlar veren onları üreten bireylerdir. Bir dil pratiği olan söylemler anlatım ve konuşma eylemlerinin kurallarıyla düzenlenmiştir.⁹⁰ Söylemlerin anlam üreten işlevi nedeniyle dil denilen olgu yalnızca bilgi aktarımı ve iletişim görevi üstlenmemektedir. Dil aracılığıyla gerçekliğin temsilleri üretilmektedir. Dolayısıyla söylemdeki değişimler aynı zamanda üretilmiş olan temsili gerçekliklerin bir diğer ifadeyle sosyal dünyanın da değişmesini beraberinde getirmektedir.⁹¹ Üretilmiş olan gerçeklik temsilleri sübjektif olup kendisini üreten bireylerin düşünce yapısını yansıtmaktadır. Dolayısıyla söylem aracılığıyla üretilmiş olan bu gerçeklikler sabit ve objektif bir gerçeklik üretmemektedir. Söylemlerin gerçeklik üretimindeki işlevi eleştirel jeopolitik çerçevesinde sabit kabul edilen jeopolitik bilgilerin ve iktidar ilişkilerinin üretilmesi bağlamında ele alınmıştır. Söylemler hem bir iktidar aracı işlevini hem de iktidara karşı çıkışı barındırmaktadır. Söylemler hem üretilmesi için güç gerektirmekte hem de ortaya çıktıktan sonra özne açısından güç üretmektedir.⁹² Gücü elinde bulunduran

⁹⁰ Edibe Sözen, **Söylem: Belirsizlik, Mübadele, Bilgi/Güç ve Refleksivite**, İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999, s. 20-21.

⁹¹ Marianne Jorgensen, Louise J. Phillips, **Discourse Analysis as Theory and Method**, London: Sage Publications, 2002, s. 8-9.

⁹² Siegfried Jäger, **Kritische Diskursanalyse: Eine Einführung**, Münster: Unrast Verlag, 2012, s. 43.

iktidarlar konumlarını konsolide etmek amacıyla söylem üretirken, ürettikleri söylemler aracılığıyla toplumları kontrol ederek güç elde etmektedir.

Eleştirel jeopolitiğin temelinde Michel Foucault'nun söylem analizi ve Jacques Derrida'nın metin analizi yer almaktadır. Bu iki isim tarafından ortaya koyulmuş olan yaklaşımlar eleştirel jeopolitiğin analitik çerçevesini oluşturmuştur. Klasik jeopolitiğin metinlerinin yapısöküm/yapıbozuma uğratarak çözümlenmesi ve incelenmesi Derrida'nın metin üzerine ortaya koymuş olduğu çalışmalara dayanmaktadır. Bu metinleri yansıtan ve jeopolitik bilginin üretilmesinde önemli bir yeri olan söylemlerin incelenmesi ise Foucault tarafından ortaya koyulmuş olan bilgi/iktidar perspektifinden yapılan söylem analizine dayanmaktadır. Bu nedenle eleştirel jeopolitiğin zemininin anlaşılabilmesi için söyleme ve metne atfedilen rollerin ve bunların işlevlerinin ele alınması gerekmektedir.

Foucault, bilginin nesnel olduğu iddiasına karşı çıkararak üretilmiş olan her bilginin aslında iktidarlara hizmet ettiğini ifade etmiştir. Dolayısıyla üretilmiş olan ve nesnel olduğu iddia edilen bilgiler aslında iktidar uygulama girişimlerini yansıtmaktadır.⁹³ Foucault'ya göre iktidar bilgi üretir ve bir noktada iktidar ile bilgi birbirlerini içermektedir. Beraberinde bir bilgi alanı kurmayan iktidar ilişkisi olmadığı gibi aynı şekilde iktidar ilişkilerini oluşturmayan herhangi bir bilgi de yoktur.⁹⁴ Bu nedenle iktidar sürekli olarak bilgi üretirken, bilgi de iktidar etkileri üretmektedir. Foucault bilgi olmadan iktidarın sürdürülemeyeceğini belirtmiştir.⁹⁵ Nitekim siyasi iktidar bilme ile birlikte örülmüştür ve her bilginin ardında olan şey bir iktidar mücadelesidir.⁹⁶ Aralarındaki bu karşılıklı ve birbirini besleyen ilişki nedeniyle iktidar ve bilgi bir bütünün parçaları olarak ele alınmaktadır. Gücü elinde bulunduran iktidar, sosyolojik ve tarihsel süreç içerisinde toplumları yönetebilmek adına bilgiyi söylemsel bir pratik olarak somutlaştırmıştır. Böylelikle bilgi sürekli bir şekilde söylemler aracılığıyla yeniden şekillendirilmiştir.⁹⁷

⁹³ Allan Megill, **Aşırılığın Peygamberleri: Nietzsche, Heidegger, Foucault, Derrida**, Tuncay Birkan (Çev.), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1998, s. 296.

⁹⁴ Michel Foucault, **Discipline & Punish: The Birth of the Prison**, New York: Vintage Books, 1995, s. 27.

⁹⁵ Michel Foucault, **İktidarın Gözü**, Işık Ergüden (Çev.), 3. Basım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012, s. 35-36.

⁹⁶ Michel Foucault, **Büyük Kapatılma**, Işık Ergüden ve Ferda Keskin (Çev.), 3. Basım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011, s. 198.

⁹⁷ Yasin Şahin, "Michel Foucault'da Söylem Analizi", **Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi**, Cilt. 3, Sayı. 6, 2017, s. 130.

Foucault'nun söylemi bilgi/iktidar düzleminde ele alma yaklaşımı eleştirel jeopolitiğin klasik jeopolitik söylemlere iktidar kurucu bir rol atfetmesine açıklayıcı bir zemin sağlamıştır. Klasik jeopolitik söylemler bilgi/iktidar perspektifinden ele alınarak bu söylemler aracılığıyla inşa edilmiş olan bilgilerin iktidarların kurulması ve sürekli bir şekilde tekrar edilmesinde oynadıkları roller eleştirel bir analize tabi tutulmuştur. Söylem, güç ilişkilerinin ifadesi olarak ele alınmış ve bu ilişkiler ile bağlantılı pratikleri ve konumları yansıttığı ifade edilmiştir. Söylemin yansıttığı anlamın bilinmesi o alanda bir hâkimiyeti gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla belirli bir alandaki hâkimiyeti yansıtan söylemler o alandaki bilgilerden yoksun olan bireyler üzerinde kontrol sağlanmasını beraberinde getirmektedir.⁹⁸ Bu durum söylem aracılığıyla bir güç ilişkisinin tesis edilmesini sağlamaktadır. Foucault'nun söylemi bilgi/iktidar düzleminde ele alması bu noktada belirli bir zemine oturmaktadır. Sahip olunan bilgiyi yansıtan söylemler söyleyen ile muhatabı arasında iktidar kurucu bir işlev üstlenmektedir.

Hakikat, içeriklerin bir tezahürü değil, söylemsel pratiklerin bir ürünü olarak ortaya çıkmaktadır.⁹⁹ Söylemler belirli bir bilgiyi yansıtmaya iddiasıyla hakikat etkisi yaratmakta ve hakikat iddiaları üretmektedir. Burada önemli olan söylemlerin hakikat iddialarının doğru olup olmaması değil, bu iddiaları ortaya koyan söylemlerin ürettikleri güçtür. Güç ise her yerdedir yani bütünü kapsayan bir yapıdadır. Dolayısıyla gücün oluşturduğu etki alanının dışına çıkmak mümkün değildir.¹⁰⁰ Gücü temsil eden iktidar; yeri, kimliği ve sınırları olmayan bu nedenle de hem her yerde olan hem de hiçbir yerde olmayan organize edilmiş, hiyerarşik bir ilişkiler kümesidir.¹⁰¹ Bu perspektiften bakıldığında eleştirel jeopolitik çalışmalarında söylemler, gücü elinde tutan iktidarlara hizmet eden hakikatlerin üretilip, belirlendiği bir yapıya işaret etmektedir.¹⁰² Bu yapı içerisinde iktidar sahipleri tarafından üretilen ve belirlenen hakikatlerin işlevi iktidarın üretilmesine ve sürekli bir şekilde tekrar edilmesine hizmet etmektedir. Dolayısıyla söylemler aracılığıyla üretilmiş olan bu hakikatler iktidar sahiplerinin amaçlarına, çıkarlarına ve dünya görüşlerine göre şekillenmektedir. Düşünceler zaman içerisinde söylem haline gelir ve söylemler kendisini

⁹⁸ Derek Layder, **Sosyal Teoriye Giriş**, Ümit Tatlıcan (Çev.), İstanbul: Küre Yayınları, 2006, s. 137-138.

⁹⁹ Pasquale Pasquino, "Michel Foucault (1926-84): The Will to Knowledge", **Economy and Society**, Vol. 15, No. 1, 1986, s. 102.

¹⁰⁰ Layder, s. 144, 148.

¹⁰¹ McGill, s. 355-356, 367.

¹⁰² Özsağ Atay, s. 152.

üretenlerin dünya tasavvurunu kuran ve söken şeylerdir.¹⁰³ Jeopolitik eylemler söylemlerin ürettikleri hakikatler ile anlamlandırılıp meşrulaştırılmaktadır. Eleştirel jeopolitik bu noktada klasik jeopolitik söylemleri eleştirel bir analize tabi tutmaktadır. Bu söylemlerin ürettikleri hakikat iddialarını sorgulamakta ve iktidar tarafından sunulanan dışında yeni bir anlam dünyasının mümkün olduğunu ortaya koyma amacı taşımaktadır.

Söylem analizi üç özellik ihtiva etmektedir. Bunlar şu şekilde özetlenebilir; ilk sırada söylemin sosyal olması gelmektedir. Söylemin sosyal yönü kelimelerin ve anlamların nerede, kim tarafından, nasıl ve kime karşı ya da neye karşı kullanıldıklarına bağlıdır. Kelimelerin anlamları kendisini kullanan kurumsal ve sosyal yapılara göre değişim göstermektedir. İkinci özellik birbirine zıt söylemlerin olmasıdır. Son özellik ise söylemler arasındaki ilişkinin niteliğidir. Birbirine karşıt söylemlerin yanında aralarında hiyerarşik ilişki bulunan söylemler de mevcuttur. Söylem ve iktidar arasındaki ilişki nedeniyle söylem analizinde iktidar kavramı önem arz etmektedir.¹⁰⁴

Metinler jeopolitik söylemleri hem inşa eden hem de yansıtan unsurlardır. Eleştirel jeopolitik çalışmaları, söylem analizine benzer şekilde klasik jeopolitiğin metinlerini analize tabi tutmaktadır. Bu metin analizi neticesinde metinlerin arka planında yer alan durumları ortaya çıkarma amacı taşımaktadır. Metin analizinin altyapısı Derrida tarafından hazırlanmıştır. Derrida ‘metin dışında hiçbir şey yoktur’¹⁰⁵ ifadesi ile metne verdiği önemi ve metin analizinin gerekliliğini ortaya koymuştur. Yazıyı dilin ön şartı olarak gören Derrida’nın metin okuma yöntemi gramatoloji (*grammatology*) ve yapısöküm/yapıbozum olarak şekillenmiştir.¹⁰⁶

Eleştirel jeopolitiğe göre metin, jeopolitiğin kalbinde yer almaktadır ve küresel politikalar metin üzerinden okunabilmektedir.¹⁰⁷ Eleştirel jeopolitik coğrafyayı başlı başına bir yer yazımı eylemi olarak görmektedir. Metinler üzerinden yer/mekân inşa edilmektedir.¹⁰⁸

¹⁰³ Megill, s. 372.

¹⁰⁴ Keith K. Punch, **Sosyal Araştırmalara Giriş: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar**, Dursun Bayrak, H. Bader Arslan, Zeynep Akyüz (Çev.), Ankara: Siyasal Kitapevi, 2011, s. 216.

¹⁰⁵ Derrida, s. 158.

¹⁰⁶ Sözen, s. 59.

¹⁰⁷ Martin Müller, “Text, Discourse, Affect and Things”, Klaus Dodds, Merje Kuus, Joanne Sharp (Ed.), **Ashgate Research Companion to Critical Geopolitics** içinde (49-68), Farnham: Ashgate Publishing, 2013, s. 49.

¹⁰⁸ Trevor J. Barnes, James S. Duncan, “Introduction: Writing Worlds”, Trevor J. Barnes, James S. Duncan, **Writing Worlds: Discourse, Text and Metaphor in the Representation of Landscape** içinde (1-17), London & New York: Routledge, 2006, s. 2; Gearoid O’Tuathail, “(Dis)placing Geopolitics: Writing on the Maps of Global Politics”, **Environment and Planning D: Society and Space**, Vol. 12, No. 5, 1994; Gearoid O’Tuathail, **Critical Geopolitics: The Politics of Writing Global Space**, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996; Klaus Dodds, James D. Sidaway, “Locating Critical Geopolitics”, **Environment and Planning D: Society and Space**, Vol. 12, No. 5, 1994.

Metinlerin bir üretim sürecinin çıktısı olması bağlamında bakıldığında metinler kendilerini üreten aktörlerin yer hakkındaki görüşlerini yansıtan unsurlar olarak ortaya çıkmaktadır. Metinlerin kendilerini ortaya çıkaran düşüncelerden bağımsız olmaması nedeniyle bu metinler aracılığıyla üretilmiş olan yere/mekâna dair bilgiler de öznel bir nitelik arz etmektedir. Dolayısıyla eleştirel jeopolitik, coğrafi temelde üretilmiş olan bilgileri de objektif olarak değerlendirmemektedir.

Eleştirel jeopolitiğin incelediği perspektiften metinlerin kaynakları; jeopolitikçilerin ortaya koydukları jeopolitik doktrinler, söylemler, siyasi belgeler, hükümet kayıtları ve popüler kültür çıktıları olarak üretilmiş olan metinler şeklinde sıralanmıştır. Jeopolitiğin metinlerinin anlaşılması küresel alanın kendiliğinden var olan, keşfedilmek için duran bir alan olmadığı aksine aktörler tarafından politik amaçlarla kurgulanmış olduğunun anlaşılmasına zemin hazırlamaktadır.¹⁰⁹ Metinlerin mekân kurucu işlevi bilgi ve iktidar bağlamında ele alınmaktadır. Ortaya koyulan jeopolitik metinler bir iktidarın tesis edilmesi ve bu iktidarın sürekli bir şekilde üretilerek devam ettirilmesi noktasında işleve sahiptir. Bu noktada eleştirel jeopolitik klasik jeopolitiğin metinlerini yapısöküme/yapıbozuma uğratarak hâkim jeopolitik söylemi ve bu bağlamda sabit ve objektif olarak kabul edilen hâkim jeopolitik bilgileri sorunsallaştırma amacı taşımaktadır.

Eleştirel jeopolitiğin bakış açısından klasik jeopolitiğin metinleri kendilerini üreten iktidarların çıkarlarına göre şekillenmekte ve bu iktidarların sürekli bir şekilde devam etmesi amacıyla hakikat iddiaları üretmektedir. Sınır çizme ve mekânsallaştırma pratikleri, biz-öteki ayrımı gibi hakikat iddiaları metinler üzerinden kurgulanmaktadır. Eleştirel jeopolitik, üretilmiş olan hakikatler üzerinden iktidarlar tarafından izlenen politikalara meşru bir alan sağlandığını iddia ederek bu hakikat iddialarını ve bu iddiaları kurgulayan metinleri sorunsallaştırmaktadır.

1.3.4. Eleştirel Jeopolitikte Alan, Kapsam ve Metot

1980'li yılların ortalarından itibaren gelişme göstermeye başlayan eleştirel jeopolitik çalışmaları ortaya çıktığı ilk yıllarda Soğuk Savaş döneminde izlenen jeopolitiğin eleştirisi üzerinden şekillenmiştir. Bu süreçte üretilen jeopolitik teorilerin amaçları,

¹⁰⁹ Müller, s. 50-51.

ortaya çıkış nedenleri ve sahip oldukları roller eleştirel jeopolitik çalışmalarında sorunsallaştırılarak incelenmiştir. Soğuk Savaş döneminde izlenen jeopolitik yaklaşımlar üzerine getirilen eleştiriler önceki yıllarda üretilmiş olan jeopolitik bilgileri de kapsayarak genişlemiştir. Bu bağlamda klasik jeopolitik çalışmaların ortaya çıktıkları dönemden itibaren sahip oldukları roller, ortaya çıkış nedenleri ve amaçları gibi unsurlar eleştirel jeopolitik çalışmalarının inceleme konuları olmuştur. Ele alınan konuların çeşitlilik göstermesi nedeniyle ortaya koyulan çalışmaların birtakım farklılıklar sergilediğini söylemek mümkündür. Bu bağlamda Murat Yeşiltaş eleştirel jeopolitik çalışmalarında alan, kapsam ve metot bakımından üç farklı eğilim olduğunu ifade etmiştir. Bu üç farklı eğilimi şöyle açıklamıştır; Dalby ve O'Tuathail tarafından ortaya koyulmuş olan alan bakımından farklılıklar, O'Tuathail tarafından ortaya koyulmuş olan kapsam bakımından farklılıklar ve son olarak metodolojik yaklaşımlarda görülen farklılıklardır.¹¹⁰

Eleştirel jeopolitik çalışmaları kapsamında Dalby ve O'Tuathail jeopolitiği alan bakımından dörde ayırmıştır. Bunlar resmi/formal jeopolitik, pratik jeopolitik, popüler jeopolitik ve yapısal jeopolitiktir.¹¹¹ Jeopolitiğin klasik türünde algılandığı gibi tekil olmadığını çoğulcu bir yapıda olduğunu iddia eden eleştirel jeopolitik, dört farklı alanda üretilen jeopolitik türünün jeopolitik bilginin üretilmesi noktasında işlevi olduğunu ifade etmiştir. Farklı alanlarda farklı aktörler tarafından üretilen jeopolitik bilgiler jeopolitik kültürün oluşması, sınır çizme ve mekânsallaştırma pratiklerinin gerçekleştirilmesi noktalarında ortak bir işleve sahiptir. Bu nedenle her bir jeopolitik bilgi türünü üreten aktörlerin ve bu bilgilerin üretildikleri alanların farklı olmasına rağmen jeopolitik bilginin ortaya çıkışı noktasında bir bütün olarak ele alınması gerekmektedir.

Resmi/formal jeopolitik bilgiler entelektüeller, kurumlar, devlet görevlileri, politika yapımcılar vb. aktörler tarafından siyasi ve kültürel bağlamda üretilen jeopolitik türüdür. Resmi/formal jeopolitik türünün araştırma nesnesini jeopolitik düşünce ve jeopolitik gelenek teşkil etmektedir.¹¹² Bu jeopolitik türü klasik jeopolitik çalışmaları kapsamında incelenen jeopolitiktir. Kurumlar, devlet görevlileri, politika yapımcılar gibi aktörler tarafından üretilmiş olan jeopolitik bilgiler devletin dış politikasının belirlenmesinde,

¹¹⁰ Yeşiltaş, s. 77-79.

¹¹¹ Dalby, O'Tuathail, s. 4; Gearoid O'Tuathail, "Understanding Critical Geopolitics: Geopolitics and Risk Society", *Journal of Strategic Studies*, Vol. 22, No. 2-3, 1999, s. 109.

¹¹² O'Tuathail, *Understanding Critical Geopolitics: Geopolitics and Risk Society*, s. 111.

sınır çizme ve mekânsallaştırma pratikleri neticesinde ortaya koyulmuş olan bilgilerin sürekli bir şekilde tekrar edilmesinde merkezi öneme ve işleve sahiptir.

Pratik jeopolitik dış politikanın günlük pratiğinde yer alan coğrafi politika ile ilgilidir. Dış politika karar vericilerinin ve uygulayıcılarının sahip oldukları ortak coğrafi anlayışların ve algıların, dış politikanın kavramsallaştırılması ve şekillendirilmesi noktasındaki rolünü ele alır. Sıradan ve gayri resmi günlük söylemler olarak ortaya çıkan pratik jeopolitik, bireylere belirli ulusal kimlikler ve coğrafi/tarihsel bilinçlerin aktarıldığı okullarda öğretilmektedir.¹¹³ Pratik jeopolitiğin kavramsallaştırma pratikleri, izlenen dış politikanın meşru bir zemine oturtulması ve genel kabul görmesi noktasında işleve sahiptir. Coğrafi kavramsallaştırmaların ve günlük dış politika pratiklerinin bireylere yansıtılması noktasında pratik jeopolitiğin popüler jeopolitik ile ilişkili olduğunu söylemek mümkündür.

Popüler jeopolitik çeşitli basın yayın kuruluşları tarafından ortaya koyulmuş olan dergiler, romanlar, filmler, karikatürler vb. popüler kültür unsurları çerçevesinde üretilen jeopolitik bilgi türüdür. Popüler jeopolitik, ulusal kimliklerin ve öteki olarak inşa edilen bireylerin ve yerlerin temsilinin inşası noktasında işleve sahiptir.¹¹⁴ Resmi ve pratik jeopolitikte üretilen jeopolitik bilgiler dergiler, romanlar, filmler, karikatürler gibi popüler kültür öğeleri aracılığıyla bireylere aktarılmaktadır. Dolayısıyla popüler jeopolitiğin dış politikanın belirlenmesi ve uygulanması noktasında etkili olan elitlerin sahip oldukları jeopolitik kavramsallaştırmaların ve algılamaların bireylere aktarılması, bu kavramsallaştırma ve algılamaların güçlendirilmesi noktasında önemli bir rolü vardır. Militarist öznelliklerin şekillendirilmesinde video oyunlarının rolleri, savaş ve casus filmleri aracılığıyla uluslararası ilişkilerin cinsiyetlendirilmesi ve milliyetçi değerlerin üretilerek bireylere yayılmasında süper kahramanların yer aldığı çizgi romanların oynadıkları roller popüler jeopolitiğin yukarıda ifade edilen rolüne örnek teşkil etmektedir.¹¹⁵

¹¹³ O'Tuathail, *Understanding Critical Geopolitics: Geopolitics and Risk Society*, s. 110,114.

¹¹⁴ O'Tuathail, *Understanding Critical Geopolitics: Geopolitics and Risk Society*, s. 111.

¹¹⁵ Jason Dittmer, Nicholas Gray, "Popular Geopolitics 2.0: Towards New Methodologies of the Everyday", *Geography Compass*, Vol. 4, No. 11, 2010, s. 1665-1666.

Şekil 2: Eleştirel Jeopolitiğin Temsil Pratikleri

Kaynak: Simon Dalby, Gearoid O'Tuathail, **Rethinking Geopolitics**, London & New York: Routledge, 1998, s. 5.

*Tezin yazarı tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

Yapısal jeopolitik devletlerin dış politika uygulamalarını belirleyen yapısal süreçlerin ve eğilimlerin ortaya çıktığı şartları incelemektedir. Bu kapsamda güncel jeopolitik şartları inceleme nesnesi olarak almaktadır. Küreselleşme, enformasyon unsurları aracılığıyla sağlanan bilgilenme ve risk toplumu gibi unsurların jeopolitik uygulamaları nasıl etkilediği ve dönüştürdüğü ile ilgilenmektedir.¹¹⁶

Jeopolitiği kapsam bakımından ele alan çalışmalarda üç farklı eğilim gözlenmektedir. Bunlar; John Agnew'in ortaya koyduğu makro ölçek, Dertjan Dijnkink'in ortaya koyduğu mezo ölçek ve son olarak O'Tuathail başta olmak üzere çeşitli isimler tarafından ortaya koyulmuş olan mikro ölçektir.¹¹⁷ Agnew'in jeopolitik yapılara ve bu jeopolitik yapılar içinde siyasal ekonominin işlevine ilişkin ortaya koyduğu jeopolitik tasavvurlar makro

¹¹⁶ O'Tuathail, *Understanding Critical Geopolitics: Geopolitics and Risk Society*, s. 117-123.

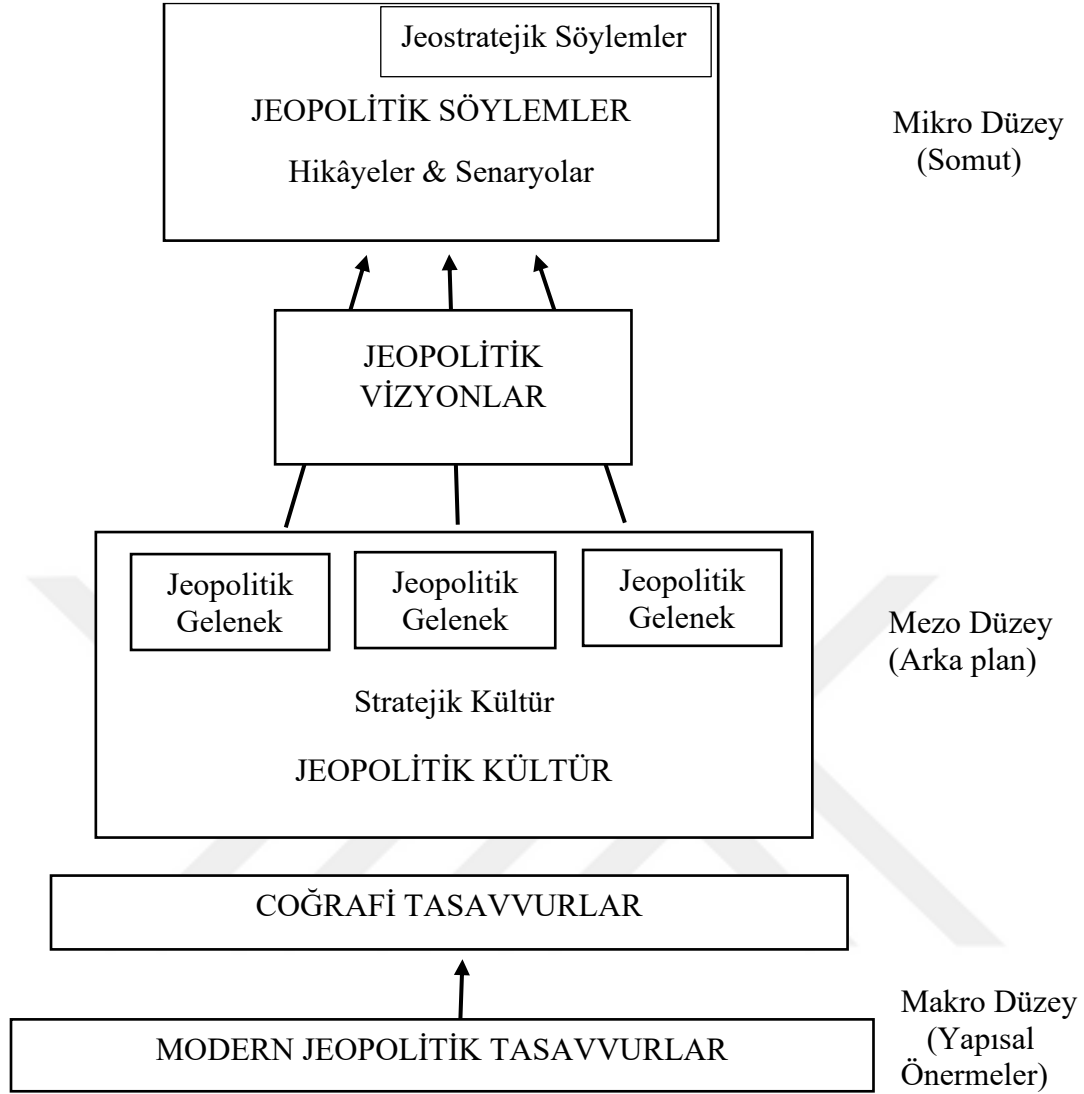
¹¹⁷ Yeşiltaş, s. 77-78.

ölçektir. Mezo ölçek olarak sınıflandırılan eğilimde ise Dijkink, jeopolitik söylemleri ve dış politika uygulamalarını şekillendiren jeopolitik vizyonu; bireyin/devletin kendi yeri ile diğer yerler arasındaki ilişkiye dair güven(siz)lik ya da (dez)avantaj ve/veya duygularını içeren kolektif bir vizyon ve dış politika stratejisi hakkındaki fikirler¹¹⁸ olarak tanımlamıştır. Biz ve öteki arasındaki ayrım neticesinde ortaya çıkmış olan ulusal kimlikler ile jeopolitik vizyonlar arasındaki ilişki ayrılmaz bir karakter sergilemektedir. Dijkink, jeopolitik vizyonu ortaya çıkaran beş unsurun varlığının gerekliliğinden bahsetmektedir. Bunlar; coğrafi sınırların ‘doğallığının’ meşrulaştırılması, bu coğrafi sınırların savunulmasını gerekçelendirecek/meşrulaştıracak jeopolitik kodlar, bu jeopolitik kodlar neticesinde diğer ülkelere yönelik davranışları şekillendirmesi amacıyla bir model oluşturulması, ulusal misyon düşüncesi ve son olarak gayri şahsi (hatta ilahi) güçlerin varlığı.¹¹⁹ Son eğilim olan mikro ölçekte ise jeopolitik anlatılar sorunsallaştırılmakta ve jeopolitik pratikler bilgi/iktidar merkezli söylemsel süreçlere yerleştirilmektedir.¹²⁰

¹¹⁸ Gertjan Dijkink, **National Identity and Geopolitical Visions: Maps of Pride and Pain**, London: Routledge, 1996, s. 11.

¹¹⁹ Dijkink, s. 12-14.

¹²⁰ Gearoid O'Tuathail, "Geopolitical Structures and Cultures: Towards Conceptual Clarity in the Critical Study of Geopolitics", Lasha Tchautouridze (Ed.), **Geopolitics: Global Problems and Regional Concerns** içinde (75-102), Bison Paper 4, Centre for Defence and Security Studies, 2004 (akt.) Yeşiltaş, s. 78.

Şekil 3: Kültür Olarak Jeopolitik: Anahtar Kavramlar

Kaynak: Gearoid O'Tuathail, "Geopolitical Structures and Cultures: Towards Conceptual Clarity in the Critical Study of Geopolitics", Lasha Tchantouridze (Ed.), **Geopolitics: Global Problems and Regional Concerns** içinde (75-102), Bison Paper 4, Centre for Defence and Security Studies, 2004, s. 98.

* Tezin yazarı tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

Eleştirel jeopolitiğin metodolojik yaklaşımlarında görülen farklılıklar açısından iki eğilimin olduğu ifade edilmiştir. Birinci eğilimde jeopolitik anlatıların hangi düzeylerde süreklilik ve kopuş gösterdikleri ve bu süreklilik ile kopuşların biz-öteki konumlandırmasında ne tür gelenek ve kültürler oluşturduğunun incelenmesi yer almaktadır. Bu inceleme büyük jeopolitik anlatıların sorgulanması şeklinde

gerçekleşmektedir. Diğer eğilimde ise jeopolitikçilerin ve önemli şahsiyetlerin yazı ve konuşmalarına odaklanılarak bunların dünya siyaseti, kimlik, güvenlik ve devlet gibi konulardaki mekânsal anlatıları sorgulanmaktadır.¹²¹

1.3.5. Feminist Jeopolitik

Dünyanın tasviri, tıpkı dünyanın kendisi gibi, erkeklerin işidir; onu kendi bakış açılarından tasvir ederler ve bunu mutlak gerçekle karıştırırlar.-Simone de Beauvoir¹²²

Eleştirel jeopolitik tarafından jeopolitiğe yöneltilen eleştiriler tekil/tek sesli bir özellik sergilememiştir. İktidar ile üretilen jeopolitik bilgi arasındaki ilişki farklı disiplinler tarafından değerlendirilerek farklı yönlerden eleştiriler getirilmiştir. Feminizm, Marksizm ve post-yapısalcı yaklaşımlar jeopolitiğe yöneltilen farklı eleştirilerin teorik altyapılarını oluşturmuşlardır. Disiplinler kendi inceleme alanları bağlamında jeopolitik bilgileri yapısöküme/yapıbozuma uğratmış ve bu bilgilerin arka planındaki anlamları vurgulayarak eleştirmişlerdir. Eleştirel jeopolitik çerçevesinden farklı disiplinler altında üretilen çalışmalarda yere/mekâna ve bu unsurların toplumla olan ilişkisine yönelik yeni tahayyüller ortaya koyulmuştur.

Klasik jeopolitiğe getirilen feminist eleştirinin metodolojik çerçevesi üç madde ile özetlenebilir. Birinci nokta daha iyi ve daha geniş bir analiz yapabilmek için analiz ölçeğinin ulus devlet ya da küresel ekonomi boyutundan kaydırılması; ikinci nokta kamu/özel ayırımına yönelik feminist analizlerin ulusötesi bir ölçeğe aktarılması; üçüncü ve son nokta ise mobilitenin/hareketliliğin jeopolitik güç ve sorumluluğun bir analitiği olarak kullanılmasıdır.¹²³ Feminist jeopolitikte analizler toplum ve birey düzeyinde yapılmıştır. Bunun nedeni iktidarlar tarafından ortaya koyulmuş olan jeopolitik yaklaşımların bireyler üzerindeki etkilerinin anlaşılabilmesi ve yeni yaklaşımlar geliştirilebilmesidir. Bu bağlamda devletlerin güvenliği yerine bireylerin güvenliğine odaklanılmıştır. Kamu/özel ayırımı olarak ifade edilen ayırım kadınların kamusal alandan dışlanarak özel alan olan ev ortamına mahkûm bırakılmasıdır. Feminist jeopolitik, ulusal düzeyde yapılan bu ayırımın, uluslararası hukukta yapılan yeni tanımlamalar ve değişen küresel ortam gibi nedenlerden dolayı küresel düzeyde değerlendirilmesi gerektiğini

¹²¹ Yeşiltaş, s. 79.

¹²² Simone de Beauvoir, *The Second Sex*, H. M. Parshley (Çev.), London: Jonathan Cape, 1956.

¹²³ Jennifer Hyndman, "Towards A Feminist Geopolitics", *Canadian Geographer*, Vol. 45, No. 2, 2001, s. 213.

savunmaktadır. Feminist jeopolitikte, insan hareketliliği farklı sosyal ve ekonomik statü grupları arasındaki güç ilişkilerini analiz etmek için bir zemin olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda cinsiyeti, insan hareketliliğini şekillendiren önemli faktörlerden biri olarak görmüştür. Güç ilişkilerinin anlaşılması adına insan hareketliliği konusuna odaklanılmıştır.

Klasik jeopolitik düşüncenin şekillendirdiği uluslararası ilişkilerde egemen olan iktidarın, toprak kavramına kadınsı bir nitelik atfederek korunması gereken bir alan olarak görmesi ve bu korumanın mevcut iktidara toprağı kullanma yetkisi verdiği iddiasıyla kadınları bu alandan dışlaması feminist jeopolitik eleştirinin temel çıkış noktasını oluşturmaktadır.¹²⁴ Kadının devlet yönetiminden, siyasi karar alma süreçlerinden, dış politika alanından dışlanması ve bu dışlamanın kadına zayıflık ile korunması gereken bir varlık olduğu iddiaları atfedilerek temellendirilmesi klasik jeopolitiğin eleştirisi üzerinden şekillenen feminist jeopolitiğin ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır. Feminist jeopolitik çalışmaları devleti meydana getiren ve onu yöneten bireylerin maskülen/eril ilişkilerine odaklanmış ve analizlerini birey düzeyinde ortaya koymuştur.¹²⁵ Mevcut ilişkiler ağının tesis edilmesi ve bu ağın sürdürülmesi sürecinde ortaya koyulan gerçeklik iddiaları ile bu iddialara dayandırılarak ortaya koyulan jeopolitik teoriler feminist jeopolitik tarafından sorunsallaştırılmıştır.

Feminist jeopolitik bakış açısıyla üretilen söylem ve metinler, klasik jeopolitiğin söylem ve metinlerini cinsiyet bağlamında yapı sökme/yapıbozuma uğratarak eleştiri getirmiştir. Klasik jeopolitiğin beyaz, erkek, üst sınıf bakış açısıyla ortaya koyduğu ve sabit, değişmez olarak kabul edilen bilgilerin erkek egemen anlayışın tesis edilmesi ve bu anlayışın sürekli bir biçimde inşa edilmesine hizmet ettiği vurgulanmıştır. Feminist eleştirinin bu noktada Robert Cox ile benzer şekilde düşünce geliştirdiği ifade edilmelidir. Cox teorilerin her zaman birilerinin çıkarına yönelik ve bir amaç doğrultusunda ortaya koyulduğunu ileri sürerken buna benzer olarak klasik jeopolitiğe yönelik getirilen feminist eleştiride de jeopolitik teorilerin erkek egemen anlayışa hizmet ettiği vurgusu yapılmıştır.¹²⁶ Feminist eleştirinin bakış açısına göre jeopolitik teorilerde sabit ve

¹²⁴ Mehmet Evren Eken, "Feminizm, Maskülinite ve Uluslararası İlişkiler Teorisi: Uluslararası Siyasetin Toplumsal Cinsiyeti", Ramazan Gözen (Der.), **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s. 458.

¹²⁵ Jason Dittmer, **Popular Culture, Geopolitics, and Identity**, Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2010, s. 42.

¹²⁶ J. Ann Tickner, "You Just Don't Understand: Troubled Engagements Between Feminists and IR Theorists", **International Studies Quarterly**, Vol. 41, No. 4, 1997, s. 619.

değişmez olarak kabul edilen gerçeklik iddiaları reddedilmekte ve bu iddiaların erkek egemen jeopolitik teorilere zemin hazırlaması için üretilmiş ve kurgulanmış bilgiler oldukları ifade edilmektedir.

Kadınların korumasız, zayıf ve güçsüz oldukları iddiasının kadınlar üzerinde tahakküm kurulması için bir gerekçe olarak öne sürülmesi ve bu ön kabuller üzerinden bir güvenlik yaklaşımı geliştirilmesi feminist eleştiride sorunsallaştırılan noktalardan biri olmuştur. Feminist jeopolitikte vurgulanan ve eleştirilen noktalar, klasik jeopolitik teorilerin zemin hazırladığı erkek egemen dış politika ve güvenlik politikalarının izlenmesi neticesinde kadının konumunun pasifize edildiği ve bunun yanında güvenliğin sağlanamadığı aksine daha güvensiz bir ortam oluşturulduğudur.¹²⁷ Dolayısıyla jeopolitik teorilere dayandırılarak izlenen dış politika ve güvenlik politikaları neticesinde üretilen uluslararası ortam güç-güvenlik ilişkisi bağlamında kadınların bağımlılıklarını sürdürerek erkek egemen iktidarların hem var oluşlarını meşrulaştırmakta hem de bu iktidarların yeniden üretilmeleri için uygun zemini hazırlamaktadır. Bu durum kadınların korunması gereken nesneler olarak görüldükleri erkek egemen anlayışın sürdürülmesine yol açarken, kadınların bu alanlarda karar verici bir özne konumuna gelmelerini de engellemektedir. Feminist jeopolitik bu durumun ortadan kaldırıldığı ve kadınların aktif bir şekilde karar verici özneler konumunda oldukları bir jeopolitik yaklaşım geliştirmeyi amaçlamıştır.

Feminist jeopolitiğin klasik jeopolitiğe yönelik eleştiri getirdiği nokta olan kadının iktidardan, karar alma süreçlerinden dışlanması ve kendisine etki eden konularda pasif/edilgen konumda bırakılması durumu toplumsal cinsiyet tartışmalarıyla bağlantılıdır. Feminizm tartışmalarında karşı çıkılan nokta kadının toplumsal yaşamda pasif/edilgen konumda bırakılmasına neden olanın doğuştan kaynaklanan cinsiyet yani biyolojik farklılık değil, maskülen/eril bir hiyerarşiye neden olan toplumsallaşma biçimi olmasıdır.¹²⁸ Feminist jeopolitik bu durumu jeopolitik çalışmaları bağlamında değerlendirerek mevcut iktidar ilişkilerinin toplumsal cinsiyet kabulleri üzerinden şekillendiğini, bu nedenle kadınların bu alanda somut bir özne olarak yer alamadıklarını vurgulamıştır. Böylelikle üretilmiş/kurgulanmış olduğu iddia edilen hakikat algıları

¹²⁷ Annick T. R. Wibben, **Feminist Security Studies: A Narrative Approach**, London & New York: Routledge, 2011; Krista Hunt, Kim Rygiel, **(En)Gendering the War on Terror**, Hampshire: Ashgate Publishing, 2008; Robin L. Riley, Chandra Talpade Mohanty, Minnie Bruce Pratt, **Feminism and War: Confronting U.S. Imperialism**, London & New York: Zed Books, 2008.

¹²⁸ Eken, s. 451.

üzerinden şekillenen jeopolitik yaklaşımlar sorgulanıp reddedilerek bunların yerine somut hakikatlere dayandığı öne sürülen bir jeopolitik yaklaşım geliştirilmeye çalışılmıştır.

Feminizmde vurgulanan kadın-erkek eşitsizliği ya da diğer bir ifadeyle toplumsal cinsiyet eşitsizliği meselesi feminist jeopolitiğin karar alma süreçlerine, ortaya koyduğu taleplere ve jeopolitik söylem ve metinlerin ortaya çıkış sürecine yönelik getirdiği eleştirilere zemin oluşturan noktalardan biridir. Bu kapsamda kadınların politika alanında karar alma süreçlerinde söz sahibi olmaları feminist eleştirinin öncelikli talepleri arasında yer almıştır.¹²⁹ Feminist jeopolitiğe kaynaklık eden feminist coğrafya çalışmaları tanınma (*recognition*) ve dağıtma (*distribution*) siyaseti¹³⁰ izlenmesi amacı taşımıştır. Bu bağlamda kadınların mevcut iktidar yapısı tarafından bir karar alıcı olarak kabul edilmesi ve jeopolitik çalışmalarında aktif bir özne olarak yer alması hedeflenmiştir. Burada vurgulanması gereken nokta kadınların maskülen/eril düşünme biçimlerinden sıyrılma imkânı bularak kendi fikirleri, bakış açıları ve çözüm önerileriyle bu süreçlerde yer almalarıdır. Aksi takdirde kadınların korunması gereken, zayıf nesneler olarak görüldükleri maskülen/eril düşünce kalıplarının sürdürülmesi kadınların bu süreçlerde yer almasının anlamsız hale gelmesine yol açacaktır.

1.3.6. Marksist Jeopolitik

Devlet, egemen sınıfın bireylerinin ortak çıkarlarını savundukları ve bir dönemin tüm medeni toplumunun somutlaştığı biçim olduğundan, tüm toplumsal kurumların oluşumunda devletin aracı olarak hareket ettiği, bu kurumların siyasal bir biçim aldığı sonucu çıkar.-Karl Marx¹³¹

Klasik jeopolitiğe yönelik bir eleştiri olarak ortaya çıkan Marksist jeopolitik, temelde jeopolitik teoriler ile kapitalist düzen ve toplumsal sınıflar arasındaki ilişkiler üzerinde durmuştur. Marksist teorinin temel iddialarından biri olan kapitalist üretim modelinin sermaye sahipleri ve işçi sınıfı arasında bir sınıf mücadelesi ortaya çıkardığı tezi Marksist jeopolitiğin argümanlarına şekil vermiştir. Marksist jeopolitiğe göre, sermaye sınıfı ve işçi sınıfı arasında ortaya çıkmış olan sınıf mücadelesi, ekonomik ilişkilerin küresel

¹²⁹ Florence Rochefort, **Feminizmler Tarihi**, Özlem Altun (Çev.), İstanbul: Sel Yayıncılık, 2020, s. 92.

¹³⁰ Hyndman, s. 211.

¹³¹ Karl Marx, Friedrich Engels, **The German Ideology**, Paris: Foreign Languages Press, 2022, s. 52.

siyaseti şekillendirmesine zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda jeopolitik kodlar, anlatılar ve tahayyüller, sermaye sınıfının ekonomik çıkarları ile iktidar sahiplerinin politik amaçlarını dış politika düzeyinde bir araya getiren unsurlar olarak görülmüştür. Marksist jeopolitik, topraksallığı ve bir anlamda sınır çizme pratiklerini, kapitalizmin küresel olarak yeniden üretimine eşlik eden iktidar ilişkileri tarafından ortaya koyulmuş olan ve sürekli bir şekilde tekrar eden toplumsal bir süreç olarak görmektedir.¹³² Bu nedenle jeopolitik teoriler klasik jeopolitiğin iddia ettiği gibi sabit ve değişmez gerçeklere dayandırılarak üretilen bilgiler olarak görülmemiştir. Marksist jeopolitiğin bakış açısına göre, jeopolitik teoriler belirli sınıfların, bir diğer ifadeyle sermaye sınıfının ve iktidar sahiplerinin çıkarlarına hizmet eden unsurlardır. Dolayısıyla bu teoriler ortaya koyduğu bilgiler bakımından objektif olmaktan uzaktır.

Klasik jeopolitiği imparatorluklar çağının bir ürünü olarak gören Marksist jeopolitik, mekân kavramının devlet idarecileri tarafından üretilmiş basit bir ‘söylemsel pratik’ olmadığını iddia etmiştir. Marksist jeopolitiğe göre mekânlar, sermaye sınıfı ile iktidar sahiplerinin çıkarlarına göre şekillendirilmiş olan coğrafi alanlardır. Çıkarlara uygun bir mekân tasarımı için jeopolitik teorilerin kullanıldığı iddia edilmiştir. Zaman içerisinde çıkarlar ile mevcut mekân tahayyüllerinin uyuşmadığı durumlarda iktidar sahipleri tarafından jeopolitik yaklaşımlara dayandırılarak, uygun olan askeri enstrümanların kullanılabileceği ifade edilmiştir.¹³³ Bu bağlamda devletlerin jeopolitik teorilere dayandırarak izledikleri emperyalist politikaların, sermaye sınıfının çıkarlarına uygun olarak işleyen kapitalist ekonomik düzenin sürdürülebilmesi için ihtiyaç duyulan yeni pazarlara ve yeni kaynaklara ulaşmak maksadıyla izlendikleri öne sürülmüştür.

Belirtilen argümanlar çerçevesinde Marksist jeopolitiğin analitik çerçevesi üç temel noktayla ifade edilmiştir. Birinci nokta mekânın uluslararası ölçekteki rolüne odaklanılmasıdır. Marksist jeopolitik, mekân kavramı ile uluslararası ölçekteki ilişkiler ağının ilişkisi üzerinden argümanlarını geliştirmiştir. Fakat bunu yaparken mekânın daha küçük ölçekteki rollerini de göz ardı etmemiştir. İkinci nokta argümanların çağdaş kapitalizmin jeopolitiği ile sınırlanmış olmasıdır. Bu nedenle daha eski dönemde ortaya koyulmuş olan jeopolitik teoriler ile sermaye sınıflarının çıkarları arasındaki ilişkiler

¹³² Alejandro Colás, Gonzalo Pozo, “The Value of Territory: Towards A Marxist Geopolitics”, *Geopolitics*, Vol. 16, No. 1, 2011, s. 212.

¹³³ Colás, Pozo, s. 213, 215.

Marksist jeopolitiğin argümanlarında ele alınmamıştır. Son nokta ise yeni bir jeopolitik teori üretme amacının taşınmamasıdır. Marksist jeopolitik temel olarak topraksallık ve sınır çizme pratikleri ile güç arasındaki ilişkilerde klasik jeopolitik teorilerin oynadığı role odaklanmaktadır.¹³⁴

Marksist jeopolitiğe göre, kapitalist sistemin hâkim olduğu bir uluslararası sistemde toprak kapitalist bir değer kazanmaktadır. Dolayısıyla toprağın değeri sermayenin tekrarlayan bir şekilde üretimi için gerekli altyapının sağlanmasıyla belirlenmektedir. Bu nedenle iktidarlar siyasi, diplomatik ve jeostratejik araçları barındıran jeopolitik yaklaşımları kendi uluslarının çıkarlarına kullanmaktadırlar. Burada ulus ifadesiyle kastedilen sermaye sahibi seçkin sınıflardır. İktidarlar bu sınıfların çıkarlarını korumaya yönelik politikalar izlemek için jeopolitik teorilere uygun hareket ederler. Kapitalist düzende maddi değeri olan ve farklı coğrafyalara yayılmış olan yer altı ve yer üstü kaynakları, jeopolitik teorileri şekillendiren bir uluslararası rekabet meydana getirmiştir. Bir diğer ifadeyle jeo-ekonomik rekabet durumu nihayetinde jeopolitik bir rekabet ortamı ortaya çıkarmıştır.¹³⁵ Kapitalist düzenin, kaynaklara sahip olan mekânlara bir değer kazandırması sonucunda ortaya çıkan rekabet durumu, güvensiz bir uluslararası ortam yaratmıştır. Bu nedenle bu rekabeti şekillendiren ve güvenliğini sağlamayı amaçlarından biri olarak belirlemiş olan jeopolitik teoriler, Marksist jeopolitiğe göre, iktidarların ve sermaye sınıfı seçkin grupların amaçlarına hizmet etmesi bakımından güvenliğini tehdit etmektedir.¹³⁶

Marksist jeopolitiğe göre, iktidarlar tarafından üretilmiş olan sınırlar, içerideki sermaye sahibi seçkin grupların sermaye birikimini ve sermayenin yeniden üretimini sağlayan kapitalist düzeni koruma görevi üstlenmektedir. Bu nedenle bu sınırlar bireylerin geçişine kapalı fakat içerideki sermaye sınıfının çıkarına uygun olan malların geçişine açık hale gelmiştir. Sınırlar aracılığıyla içerideki toprak parçası bir diğer ifadeyle mekân kapitalist bir değer kazanmıştır. Dolayısıyla sınırlar hem içerideki düzeni koruma hem de mekâna değer atfetme noktasında işlev üstlenmiştir.¹³⁷ Bu sınırlar hem ulusal sınırları hem de

¹³⁴ Colás, Pozo, s. 212.

¹³⁵ Neil Davidson, "Many Capitals, Many States: Contingency, Logic or Mediation?", Alexander Anievas (Ed.), **Marxism and World Politics: Contesting Global Capitalism** içinde (77-93), London & New York: Routledge, 2010, s. 93.

¹³⁶ Colás, Pozo, s. 215-216.

¹³⁷ Mathew Coleman, "U.S. Statecraft and the U.S.-Mexico Border as Security/Economy Nexus", **Political Geography**, Vol. 24, No. 2, 2005.

bölgesel sınırları belirtmektedir. Marksist teoride ortaya koyulmuş olan ‘bağımlılık teorisi’¹³⁸ ve ‘dünya sistemleri teorisi’¹³⁹ bölgesel sınırlar noktasında açıklayıcıdır. Marksist jeopolitiğe göre, tarihsel süreç içerisinde klasik jeopolitik teoriler aracılığıyla sermaye birikiminin belirli bölgelerde toplanması ve bu bölgelerde muhafaza edilmesi sağlanmıştır. Kapitalist düzende sermaye birikiminin yoğun olduğu bölgeler ile diğer bölgeler arasında bir hiyerarşik güç ilişkisi tesis edilmiştir. Bu hiyerarşinin devamlılığı jeopolitik teorilere dayandırılarak sürdürülmüş olan politikalar ile sağlanmıştır.

Bağımlılık teorisi ve dünya sistemleri teorisi, Marksizm’in kapitalist sistem ve jeopolitiğin ilişkisine yönelik görüşlerini ortaya koyduğu iki yaklaşımdır. Bağımlılık teorisine göre küresel güney ülkeleri olarak ifade edilen gelişmemiş ülkeler, küresel kuzey ülkeleri olarak ifade edilen gelişmiş ülkelere ekonomik olarak bağımlıdır. Bu durum, gelişmiş küresel kuzey ülkeleri sermayenin yeniden üretimini, teknolojinin dağıtımını ve bilgiyi kontrol ederken, gelişmemiş küresel güney ülkelerinin ham madde ve ucuz işgücü sağlama rolünü sürdürmesinden kaynaklanmaktadır. Bu eşitsiz bağımlılık durumu küresel güney ülkelerinin küresel kuzey ülkelere olan bağımlılığını yeniden üretmektedir. Marksist jeopolitiğe göre küresel kuzey ülkelerinin sermaye sınıfının çıkarlarına uygun olarak sürdürdükleri politikalar bu durumun tesis edilmesine ve sürdürülmesine zemin hazırlamıştır. Küresel kuzey ülkelerini içine alan sınırlar bu bölgeye kapitalist bir değer kazandırmış ve bu sınırlar ile diğer bölgeler arasındaki geçişi sınırlandırmıştır.

Immanuel Wallerstein tarafından ortaya koyulmuş olan dünya sistemleri teorisinde ise bağımlılık teorisinden farklı olarak kapitalist küresel ekonomik sisteme daha geniş bir açıdan bakılmıştır. Ülkeler ekonomik gelişmişliklerine göre merkez, yarı çevre ve çevre olarak sınıflandırılmıştır. Bu teoride devletler ayrı ayrı olarak değil, dünya ekonomisinin parçaları olarak ele alınmıştır.¹⁴⁰ Marksizm’in sermaye sınıfı ve işçi sınıfı ayrımı daha geniş bir perspektiften merkez ülkeler ve çevre ülkeler olarak bu teoride uygulanmıştır. Bağımlılık teorisi ve dünya sistemleri teorisi, Marksist jeopolitiğin topraksallığı ve bir anlamda sınır çizme pratiklerini kapitalizmin küresel olarak yeniden üretimine eşlik eden

¹³⁸ Neil J. Smelser, Paul B. Baltes, *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, Oxford: Pergamon, 2001.

¹³⁹ Smelser, Baltes.

¹⁴⁰ Colin Flint, Fred M. Shelley, “Structure, Agency, and Context: The Contributions of Geography to World-Systems Analysis”, *Sociological Inquiry*, Vol. 66, No. 4, 1996, s. 497.

iktidar ilişkileri tarafından ortaya koyulmuş olan ve sürekli bir şekilde tekrar eden toplumsal bir süreç olarak görmesine örnek iki yaklaşım olarak görülebilir.

2. BÖLÜM: TOPLUMSAL HAREKETLER VE JEOPOLİTİK

Çalışmanın ikinci bölümü olan bu bölümde, çalışmanın temel analiz konusunu teşkil eden toplumsal hareketlerin teorik çerçevesi ortaya koyulacaktır. Bu kapsamda öncelikle toplumsal hareket kuramları ele alınacaktır. Toplumsal hareketlerin metodolojik çerçevesinin çizilmesinin ardından bu hareketlerin tarihsel süreç içindeki gelişimleri ortaya koyulacaktır. Toplumsal hareketler dönemsel olarak kendi içinde eski ve yeni olmak üzere iki başlık altında ele alınmaktadır. Bu nedenle eski toplumsal hareketler ve yeni toplumsal hareketler başlıkları altında bu hareketlerin geçirdikleri metodolojik ve analitik dönüşüm ortaya koyulacaktır. Hareketlerin geçirdikleri dönüşüm sergiledikleri özelliklerde, ortaya çıkış nedenlerinde, örgütlenme biçimlerinde ve kullandıkları iletişim araçlarında yaşanan değişimler bağlamında sunulacaktır. Bu bölümde ele alınacak olan bir diğer konu ise toplumsal hareketleri dönüştüren gelişmelerdir. Tarihsel süreç içerisinde meydana gelerek toplumsal hareketlerin yeni bir paradigma çerçevesinde incelenmesine zemin hazırlayan olaylar ve faktörler sunulacaktır. Toplumsal hareketlere dair teorik ve tarihsel çerçevenin sunulmasının ardından toplumsal hareketlerin eleştirel jeopolitik ile olan ilişkisi ele alınacaktır. Bu kapsamda eleştirel jeopolitik çalışmaları içinde toplumsal hareketlerin yeri belirlenmeye çalışılacaktır.

2.1. Toplumsal Hareket Kuramları

Toplumsal hareketler ortaya çıktıkları dönemden günümüze kadar birçok açıdan inceleme konusu olmuştur. Hareketlerin ortaya çıkışına zemin hazırlayan nedenler, ortaya çıkış süreçleri, talepleri, uyguladıkları yöntemler vb. konular üzerine birçok teorik ve metodolojik çalışma yapılmıştır. Bu çalışma alanlarından biri de toplumsal hareket kuramlarıdır. Toplumsal hareket kuramları, toplumsal hareketlerin ortaya çıkış süreçleri üzerine metodolojik çerçeve çizen çalışmalardır. Toplumsal hareketlere yönelik kuramsal yaklaşımlar mikro-toplumsal odak düzeyi ve makro-toplumsal odak düzeyi olmak üzere iki düzeyde ortaya koyulmuştur.

Bu çalışmada, çalışmanın kapsamına uygun olarak toplumsal hareketleri makro-toplumsal odak düzeyinde ele alan kuramlar sunulacaktır. Makro-toplumsal odak düzeyli toplumsal hareket kuramları dört başlıktan oluşmaktadır. Bunlar; kaynak mobilizasyonu kuramı, politik süreç/fırsatlar kuramı, ağ toplumu kuramı ve son olarak yeni toplumsal hareketler kuramıdır. Makro-toplumsal odak düzeyli kuramlar 1970’lerde ortaya çıkarak

mikro-toplumsal odak düzeyli kuramların yerini almıştır. Ortaya çıkan toplumsal hareketleri açıklama noktasında mikro-toplumsal odak düzeyli kuramların bir noktada yetersiz kalmaya başlamaları, odak düzeyinde yaşanan bu değişimde etkili olmuştur.¹⁴¹ Bu tarihten itibaren toplumsal hareketleri ele alan çalışmalar ağırlıklı olarak makro-toplumsal odak düzeyli kuramlar çerçevesinde yapılmıştır.

2.1.1. Kaynak Mobilizasyonu Kuramı

Kaynak mobilizasyonu kuramı, toplumsal hareketlerin karakterlerini ve çıktılarını analiz etmek için bir grubun mevcut kaynakları ile grup üyelerinin sosyo-politik ağlardaki konumu gibi yapısal faktörleri inceleyen bir toplumsal hareket kuramıdır. Bu kapsamda toplumsal hareketlerin yerel liderlik, gönüllü personel, toplu eylemler, geniş üyelik, doğrudan fayda gören kişiler tarafından yapılan bağışlar ile karakterize olmuş eski toplumsal hareketlerden; profesyonel liderlik, ücretli personel, hareket adına konuşan fakat üye katılımını gerektirmeyen eylemler, gayri resmi üyelik ve doğrudan fayda gören kişiler tarafından yapılmamış olan dışarıdan bağışlar gibi tam aksi yönde özelliklere sahip olan profesyonel toplumsal hareketlere nasıl evrildiğinin açıklanması için kaynak mobilizasyonu kuramı kullanılmıştır.¹⁴² Kaynak mobilizasyonu kuramı en genel ifadeyle toplumsal hareketlerin neden ortaya çıktığı sorusu üzerinden çalışmalarını şekillendirir. Kaynak mobilizasyonu kuramına göre bir toplumsal hareketin ortaya çıkışı bir grubun organizasyonundaki, kaynaklarındaki ve grup eylemi için gerekli olan fırsatlardaki uzun dönemli değişimlere bağlıdır.¹⁴³ Bu unsurlarda yaşanacak olan bir değişim bir toplumsal hareketin ortaya çıkması için uygun zemini sağlamaktadır.

Ortaya koyulan bu argümana örnek olarak; işçi sınıfı tarafından başlatılmış olan toplumsal hareketlerin ağırlıklı olarak büyük fabrikaların ve işçi nüfusunun yoğun olduğu mahallelerde çıkma olasılığının yüksek olması verilmiştir. Yine benzer şekilde ABD’de 1950’lerde ortaya çıkmış olan sivil haklar hareketine zemin hazırlayan gelişmelerin güney bölgelerdeki siyahi nüfusun kentleşmesi, bu sınıfın işçi statüsüne gelerek ekonomik kaynak elde etmesi, üniversiteye giden siyahi nüfusunun artması ve siyahi

¹⁴¹ James M. Jasper, **Protesto**, Aslı Önal (Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014, s. 44, 47.

¹⁴² J. Craig Jenkins, “Resource Mobilization Theory and The Study of Social Movements”, **Annual Review of Sociology**, Vol. 9, No. 1, 1983, s. 533.

¹⁴³ Simone I. Flynn, “Resource Mobilization Theory”, The Editors of Salem Press (Ed.), **Theories of Social Movements** içinde, California & New Jersey: Salem Press, 2011, s. 112.

nüfusa ait olan kiliselerin örgütsel kapasitelerinin genişlemesi gibi örnekler olduğu belirtilmiştir.¹⁴⁴ Verilen örnekler bakıldığında sınırlı kaynaklara sahip olan bireylerin ve bu bireylerin oluşturduğu toplumsal grupların, şehirleşme, sanayileşme, eğitim olanağının artması gibi kaynak çeşitliliğinin artması neticesinde bir toplumsal hareket ortaya çıkarma kapasitelerinin arttığı görülmüştür.

Kaynak mobilizasyonu kuramı temelde beş argüman öne sürmektedir. Buna göre birinci argüman; toplumsal hareketin üyelerinin ve katılımcıların eylemlerinin rasyonel olduğudur. İkinci argümana göre bir toplumsal hareketin eylemleri, kurumsallaşmış güç dengesizliklerinden ve çıkar çatışmalarından güçlü bir şekilde etkilenmektedir. Öne sürülen üçüncü nokta; yaşanan güç dengesizliklerinin ve çatışmaların, toplumsal hareketi gerçekleştirecek olan bireylerin mevcut kaynakların dağılımını değiştirme yönündeki niyetlerinin oluşması için yeterli olmasıdır. Bir diğer ifadeyle yaşanan güç dengesizlikleri ve çatışmalar, toplumsal hareketlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlayan düşünsel altyapının tesis edilmesinde aktif bir rol oynamaktadır. Kaynak mobilizasyonu kuramının ortaya koyduğu dördüncü argüman; merkezileşmiş ve resmi olarak yapılandırılmış toplumsal hareketlerin, bu niteliklere sahip olmayan hareketlere kıyasla kaynakları mobilize etme ve değişim hedeflerine ulaşmada daha etkili olduklarıdır. Beşinci ve son argüman ise; toplumsal hareketlerin başarılarının, grup stratejileri ve siyasi iklimden belirgin bir şekilde etkilendiğidir.¹⁴⁵

Kaynak mobilizasyonu kuramı çerçevesinde yapılan çalışmalar, toplumsal hareketlere katılan bireylerin harekete katılmaya karar verdikleri süreçte yaşadıklarına yönelik birtakım çıkarımlarda bulunmuştur. Buna göre bireylerin toplumsal hareketlere katılımı, önceden belirlenmiş olan psikolojik durum ve özelliklerin bir sonucu olmaktan ziyade, bireylerin, harekete katılımın maliyetlerini ve faydalarını göz önüne aldıkları rasyonel bir sürecin sonucudur.¹⁴⁶ Toplumsal hareketlerin başarılı olabilmesi mevcut kaynakların ve siyasi fırsatların etkin mobilizasyonuna bağlıdır. Harekete katılma potansiyeli olan bireyler, fayda ve maliyet değerlendirmesi yaparak harekete katılıp katılmayacaklarına

¹⁴⁴ Jenkins, s. 531-532.

¹⁴⁵ Jenkins, s. 528.

¹⁴⁶ Bert Klandermans, "Mobilization and Participation: Social-Psychological Expansions of Resource Mobilization Theory", *American Sociological Review*, Vol. 49, No. 5, 1984, s. 583.

karar vermektedir.¹⁴⁷ Burada önemli olan nokta mobilize edilebilecek olan kaynakların varlığıdır. Dolayısıyla bir toplumsal hareketin ortaya çıkışı kaynakların mevcudiyetine bağlıdır. Toplumsal hareketlerin mobilize edebilecekleri kaynaklar hem para, teknolojik imkânlar, kitle iletişim araçları, ana akım medya gibi maddi hem de meşruiyet, sadakat, kişisel bağlantılar, otorite, dayanışma gibi maddi olmayan nitelikte olabilmektedir. Kaynak mobilizasyonu kuramı, toplumsal hareketlerin başarısını ve karakterini önemli ölçüde etkileyen kaynakları araçsal kaynaklar, alt kaynaklar, güç kaynakları ve harekete geçirici kaynaklar şeklinde kategorilere ayırmıştır.¹⁴⁸ Bu kaynak türlerinin her birinin bir toplumsal hareket için farklı işlevleri olduğu ifade edilmiştir. Toplumsal hareketlerin sahip oldukları ve mobilize edebilecekleri kaynaklar noktasında kaynak mobilizasyonu kuramı, kaynakları kısıtlı katılımcılara sahip olan toplumsal hareketlerin hareket dışı desteğe ve finansmana ihtiyaç duyduklarını öne sürmüştür.¹⁴⁹

Toplumsal hareketi meydana getiren ve sürdüren bireylerin, hareket dışındaki bireyleri hareket destek vermek için ikna etme süreci kaynak mobilizasyonu kuramı tarafından sosyal seferberlik olarak isimlendirilmiştir. Bu süreçte bireylerin maddi ve manevi yönlerden toplumsal harekete katılmaları için ikna edilmeye çalışıldığı belirtilmiştir. Kaynak mobilizasyonu kuramına göre sosyal seferberlik süreci iki adımdan meydana gelmektedir. İlk adım konsensüs/mutabakat seferberliğidir. Bu süreçte toplumsal hareket organizasyonu kendi görüşleri için destek toplamaya çalışmaktadır. İkinci adım olan eylem seferberliğinde ise hareketin dışındaki bireyler harekete katılmanın faydaları ve katılmamanın maliyetleri ortaya koyularak ikna edilmeye çalışılmaktadır.¹⁵⁰ Burada yine bireylere harekete katılmanın faydalarını ve maliyetlerini göz önüne alarak rasyonel bir karar verebilmeleri için imkân tanınmaktadır.

2.1.2. Politik Süreç/Fırsatlar Kuramı

Politik süreç ya da bir diğer adıyla politik fırsatlar kuramı, toplumsal hareketlerin siyasal ve kuramsal çerçevesine sistematik bir şekilde odaklanan toplumsal hareket kuramıdır. Kaynak mobilizasyonu kuramının, toplumsal hareketler ile siyasi süreçler arasındaki

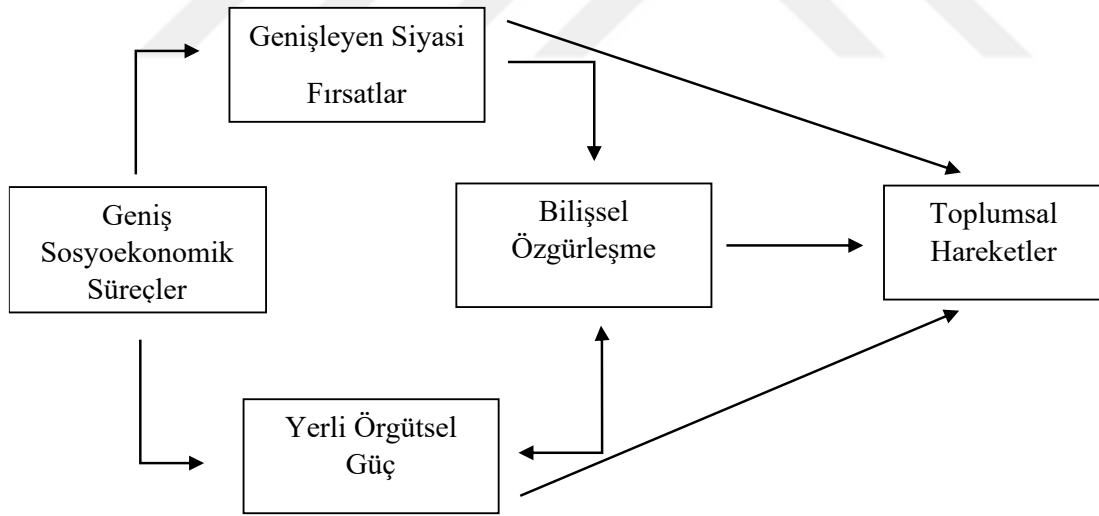
¹⁴⁷ Christian Fuchs, “The Self-Organization of Social Movements”, *Systemic Practice and Action Research*, Vol. 19, No. 1, 2006, s. 104.

¹⁴⁸ Jenkins, s. 533.

¹⁴⁹ Flynn, *Resource Mobilization Theory*, s. 113.

¹⁵⁰ Klandermans, *Mobilization and Participation: Social-Psychological Expansions of Resource Mobilization Theory*, s. 586-588.

ilişkiyi açıklama noktasında yetersiz kalması üzerine politik süreç/fırsatlar kuramı ortaya koyulmuştur. Bu kuramın odak noktası kurumsal politik aktörler ve süreçler ile toplumsal hareketler arasındaki ilişkilerdir. Politik süreç/fırsatlar kuramına göre toplumsal hareketler, içinde bulunulan politik düzene meydan okumakta ve bu meydan okuma neticesinde yönetim kademesinde daha güçlü konumda bulunan aktörler ile etkileşime girmektedir. Politik süreç/fırsatlar kuramı, içinde bulunulan politik düzende meydana gelen bir değişiklik yahut gevşeklik durumunun bir toplumsal hareketin ortaya çıkışı için fırsat sağladığını öne sürmüştür. Mevcut politik düzenin bir toplumsal hareketin ortaya çıkışına zemin hazırlaması için gerekli olan noktalar; mevcut şartların protestocular tarafından bir toplumsal hareketin ortaya çıkması için fırsat olarak görülmesi, protestocuların değişimi getirecek güce sahip olduklarına inanmaları ve sorun olarak gördükleri şeyler için politik sistemi suçlamalarıdır.¹⁵¹ Politik süreç/fırsatlar kuramının argümanları doğrultusunda bir toplumsal hareketin ortaya çıkışı aşağıdaki gibi şekilselleştirilmiştir.

Şekil 4: Politik Süreç Modeline Göre Toplumsal Hareketlerin Ortaya Çıkışı

Kaynak: Doug McAdam, **Political Process and the Development of Black Insurgency 1930-1970**, Chicago and London: The University of Chicago Press, 1985, s. 51.

* Tezin yazarı tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

¹⁵¹ Donatella Della Porta, Mario Diani, **Toplumsal Hareketler**, Pelin Çakır, Ceren Gülbudak (Çev.), 1. Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020, s. 23, 25-26.

Politik süreç/fırsatlar kuramına göre bir toplumsal hareket üç temel bileşenden meydana gelmektedir. Bunlar; isyan bilinci, örgütsel güç ve politik fırsattır.¹⁵² Bir toplumsal hareketin ortaya çıkışında etkili olan en önemli unsur isyan bilincidir. İsyan bilincine, ortak şikâyetlere ve taleplere sahip olan bireylerin mevcudiyeti toplumsal hareketin ortaya çıkması için ilk adım olarak ifade edilebilir. Bireyleri bir araya getirebilecek örgütsel bir gücün mevcut politik sistemdeki fırsat olarak görülen değişimleri ve kırılmaları kullanma becerisi göstermesi neticesinde toplumsal hareketler meydana gelmektedir. Sidney G. Tarrow, politik fırsatı; bireylerin başarı ya da başarısızlık beklentilerini etkileyerek kolektif eylem için teşvik eden politik ortamdaki değişimin tutarlı olması olarak tanımlamıştır. Toplumsal hareketin ortaya çıkışını teşvik edebilecek çevresel mekanizmalar olduğu belirtilmiştir. Bu mekanizmalar; bir fırsat veya tehdidin mevcudiyeti, potansiyel destekçilerin/müttefiklerin varlığı, hem uçlarda hem de yönetimin içinde koalisyonların oluşması, çekişmenin tüm bölümlerinin çerçevelenmesi şeklinde sıralanmıştır.¹⁵³

Politik süreç/fırsatlar kuramı çalışmalarında ortaya koyulan ve protestoların çıkışının ardındaki kilit nedensel faktörler oldukları öne sürülen üç durum vardır. Bunlar; sistem olarak ifade edilen yapının meşruiyetini kaybetmesi ya da bir başka ifadeyle sistemi oluşturan kurumsal düzenlemelerin adaletsiz ve yanlış olduğu algısının bireylerin zihninde yer etmeye başlaması; hareketi ortaya çıkaracak olan bireylerin değişim talebini ima edecek yönde haklar talep etmeleri; son olarak hareketi ortaya çıkaracak olan bireylerin mevcut durumu değiştirebileceklerine yönelik inanca sahip olmaları başka bir ifadeyle bilişsel özgürleşme seviyesine ulaşmaları şeklinde sıralanmıştır.¹⁵⁴ Burada önemli olan nokta bilişsel özgürleşme seviyesine ulaşacak kişilerin zayıf sosyalleşme nedeniyle ayrı ayrı bireyler değil kalabalık insan grupları olmasıdır.¹⁵⁵ Diğer önemli nokta ise bu grup içindeki insanların, politik alanda meydana gelen değişiklikleri ortak bir bakış açısıyla algılamaları yani bu değişikliklerden ortak bir anlam çıkarmalarıdır.¹⁵⁶ Bir diğer ifadeyle düşünsel ortaklıklara sahip olmalarıdır. Bir toplumsal hareketin ortaya çıkması

¹⁵² Selahattin Güven, “Temsil Krizinin Siyaseti: Sosyal Hareketler”, **Sosyoloji Divanı Dergisi**, Yıl. 3, Sayı. 5, Konya: Çizgi Kitabevi, 2015, s. 29.

¹⁵³ Sidney G. Tarrow, **Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics**, Third Edition, Cambridge: Cambridge University Press, 2011, s. 163.

¹⁵⁴ Frances Fox Piven, Richard A. Cloward, **Poor People's Movements**, New York: Vintage Books, 1979, s. 3-4.

¹⁵⁵ McAdam, s. 50.

¹⁵⁶ Murray Edelman, **Politics as Symbolic Action**, New York: Academic Press, 1971, s. 32.

için insan grupları ve bu gruplardaki bireylerin birlikte hareket etmesini sağlayacak ortak bir bakış açısı gerekmektedir. Ortaklık duygusu bireylere değişim talebi yönünde bir güç sağlayacaktır.

Bu kuram dâhilinde yapılan ve toplumsal hareketleri özellikle yurttaşlık hakları hareketlerini, işçi hakları hareketleri ve sivil haklar hareketlerini inceleyen çalışmalar, mevcut politik yapının bu gruplar üzerinde baskı kurduğu ön kabulüyle incelemelerini yapmışlardır.¹⁵⁷ Dolayısıyla bu baskının hafiflemesinin bir diğer ifadeyle politik yapıda yaşanan bir gevşeme durumunun, baskı altındaki bu grupların bir toplumsal hareket organize etmeleri için fırsat doğurduğunu ifade etmişlerdir.

2.1.3. Ağ Toplumu Kuramı

Teknolojide yaşanan gelişmeler toplumlar üzerinde birçok farklı açıdan etkilerde bulunmuştur. Teknolojinin getirdiği yeniliklerden biri olan internetin doğrudan etkilediği alanlardan biri de toplumsal hareketler olmuştur. Her dönemin gelişim seviyesine, teknolojisine uygun olan iletişim araçları, toplumsal hareketler tarafından kullanılmıştır. 1990'lı yılların ortalarından itibaren toplumsal hareketler üzerinde etkileri oluşmaya başlayan internet, özellikle 2000'li yıllardan itibaren sosyal medya platformlarının yaygınlaşmaya başlaması ile birlikte toplumsal hareketler üzerindeki etkilerini artırmıştır. Toplumsal hareketlerin ortaya çıkışlarında, geniş kitlelere yayılmasında ve yeni eylem biçimlerinin geliştirilmesinde sosyal medya platformlarının etkileri belirgin bir şekilde görülmüştür. İnternet üzerinden kurulan sosyal ağlar ile yeni iletişim şekillerinin ortaya çıkması ağ toplumu kavramının kullanılmasını beraberinde getirmiştir.

Ağ toplumu kuramı Manuel Castells tarafından ortaya koyulmuştur. Castells, ağların toplumların yeni morfolojisini oluşturduğunu iddia etmiştir.¹⁵⁸ Bu nedenle toplumlar, yeni yapıya atıfla ağ toplumu olarak nitelendirilmiştir. İnternet ağları, toplumun temel birimlerinden biri haline gelmiştir. Ağ toplumu üzerine çalışmalar yapan bir diğer isim olan Jan van Dijk'e göre ağ toplumu kavramı sahip olunan bilgilerin işlenmesi ve karşı tarafa aktarılmasının biçimini ifade etmektedir. Bilginin işlenmesi ve aktarılması süreci internet üzerinden kurulan sosyal ağlar ve medya ağları aracılığıyla sağlanmaktadır. Dijk,

¹⁵⁷ James M. Jasper, **Ahlaki Protesto Sanatı**, Senem Öner (Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2002, s. 73.

¹⁵⁸ Manuel Castells, **Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür. Ağ Toplumunun Yükselişi**, Ebru Kılıç (Çev.), Birinci Cilt, 2. Baskı, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, s. 621.

ağ toplumunu; bireysel, örgütsel ve toplumsal olmak üzere her düzeyde örgütlenme biçimi sağlayan sosyal ve medya ağlarının altyapılarına sahip bir toplumsal oluşum olarak tanımlamıştır. Zaman içerisinde ve giderek artan bir şekilde, bu sosyal ve medya ağlarının tüm birimleri bir diğer ifadeyle bireyleri, grupları ve örgütleri birbirine bağlayacağını ifade etmiştir. Bahsi geçen bu bağlama neticesinde bağlanan bireyler, ağ toplumunun temel birimleri olarak kabul edilmiştir.¹⁵⁹

Castells, ağ toplumu kuramı ile toplumdaki faaliyetlerin ağlar üzerinden gerçekleştirildiğini göstermiştir. Dolayısıyla bu kurama göre toplumdaki faaliyetlerin gerçekleştiği bütün alanlar ağlar şeklinde örgütlenmektedir. Toplumdaki faaliyetlerin ağlar şeklinde örgütlenmesinin etkileri, bireyler tarafından ortaya çıkarılan toplumsal hareketler üzerinde de görülmüştür. İnternet ağlarının yayılması sonrasında ortaya çıkan toplumsal hareketler, örgütlenmelerini bu ağlar üzerinden gerçekleştirmektedir. Toplumsal hareketler, ortaya çıktıkları yerlerdeki mevcut iktidarların güç pratiklerine karşı bir tutum üretmektedir. Toplumsal hareketlerin ortaya koyduğu karşı-iktidar pratiklerinin üretilmesi noktasında iletişim araçları büyük önem arz etmiştir. 1990'lı yılların sonlarından itibaren toplumsal hareketler üzerinde etkili olmaya başlayan internet üzerinden kurulan sosyal ağlar hem iktidar pratiklerini hem de toplumsal hareketlerin ürettiği karşı-iktidar pratiklerini doğrudan etkilemiştir. Bu noktada iletişim ortamında yaşanan değişimin bir diğer ifadeyle internet üzerinden kurulan ağların yaygınlaşmasının iktidar ilişkilerini etkilediği¹⁶⁰ sonucuna varılmaktadır.

Ortaya çıkma ve geniş kitlelere yayılma süreçlerinde internet ağlarının kullanımı hem yerel, ulusal toplumsal hareketlerde hem de küresel toplumsal hareketler olarak ifade edilen hareketlerde görülmüştür. Castells bu noktada internet üzerinden ağlar oluşturma'nın küresel toplumsal hareketlerin özünü oluşturduğunu ifade etmiştir.¹⁶¹ Birbirinden uzak coğrafyalarda bulunan bireyleri ortak bir şikâyet yahut talep doğrultusunda bir araya getiren unsur internet ağları olmuştur. Bu durumla bağlantılı olarak küresel toplumsal hareketlerin ortaya çıkışının, internet ağlarının yaygınlaştığı

¹⁵⁹ Jan van Dijk, *The Network Society. Social Aspects of New Media*, Second Edition, London: Sage Publications, 2006, s. 20.

¹⁶⁰ Manuel Castells, *İsyan ve Umut Ağları: İnternet Çağında Toplumsal Hareketler*, Ebru Kılıç (Çev.), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2013, s. 21.

¹⁶¹ Manuel Castells, *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür. Kimliğin Gücü*, Ebru Kılıç (Çev.), İkinci Cilt, 1. Baskı, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006, s. 200.

zaman diliminde yani 1990'lı yılların ortalarından itibaren gerçekleştiği söylenebilir. İnternet ağları bir kamusal alan niteliği göstermiş ve toplumsal hareketlere katılan bireyler bu ağlar üzerinden bilgi paylaşımı, tartışmaların yapılması, sohbet edilmesi gibi faaliyetlerini gerçekleştirmişlerdir. Castells bu durumu internet ağlarının, toplumsal hareketlerin agorası haline gelmesi şeklinde nitelendirmiştir.¹⁶²

İnternet ağlarının toplumsal hareketler üzerindeki bir diğer etkisi de ortaya çıktıkları yerlerde bastırılmaya çalışılan hareketlerin seslerini geniş kitlelere duyurmalarına ve bu sayede küresel çapta destek bulmalarına, böylelikle de iktidar karşısındaki savunmasızlıklarını azaltmalarına imkân sağlamış olmasıdır.¹⁶³ İnternet ağlarının diğer kitle iletişim araçlarına kıyasla daha geniş bir hareket imkânı sağlaması bu noktada önem arz etmiştir. Castells bu ağları, sınırsız biçimde genişleyebilen açık yapılar olarak tanımlamıştır. Dolayısıyla ağlara dayalı bir toplumsal yapı tıpkı ağlar gibi dinamik ve açık olan bir sistem olarak ifade edilmiştir.¹⁶⁴ İnternet ağlarının açık ve dinamik bir yapıda oluşu toplumsal yapıya, toplumsal yapının açık ve dinamik oluşu da toplumsal hareketlere yansarak hareket esnekliği ve geniş iletişim imkânı sağlamıştır. Toplumsal hareketlerdeki açık ve geniş iletişim imkânı, hareket içindeki hiyerarşiyi azaltarak harekete katılımı artırıcı bir etkide bulunmuştur.¹⁶⁵

2.1.4. Yeni Toplumsal Hareketler Kuramı

Toplumsal hareketleri açıklayan kuramların zaman içerisinde ortaya çıkan farklı sorunları gündeme alarak meydana gelen toplumsal hareketleri açıklama noktasında yetersiz kalması nedeniyle yeni toplumsal hareketler kuramı ortaya çıkmıştır.¹⁶⁶ Yeni toplumsal hareketler kuramı, sanayileşme dönemi sonrasında ortaya çıkmış olan toplumsal hareketlere odaklanmıştır.¹⁶⁷ Yeni toplumsal hareketler kuramının odaklandığı bu hareketler sanayi sonrası ekonomi düzenine geçişin birer çıktıkları olarak görülmüş ve bu hareketlerin sanayileşme döneminde ortaya çıkmış olan eski toplumsal hareketlerden

¹⁶² Castells, *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür. Kimliğin Gücü*, s. 200.

¹⁶³ Castells, *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür. Kimliğin Gücü*, s. 201.

¹⁶⁴ Castells, *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür. Ağ Toplumunun Yükselişi*, s. 623.

¹⁶⁵ Manuel Castells, *İsyen ve Umut Ağları: İnternet Çağında Toplumsal Hareketler*, s. 28.

¹⁶⁶ Nelson A. Pichardo, "New Social Movements: A Critical Review", *Annual Review of Sociology*, Vol. 23, 1997, s. 412.

¹⁶⁷ Gülcan Işık, *Sanaldan Sokağa Toplumsal Hareketler*, 2. Baskı, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2015, s. 31.

farklı oldukları vurgulanmıştır.¹⁶⁸ Sanayi sonrası dönemde ilk örnekleri görülen yeni toplumsal hareketlerin kültürel doğaları vurgulanmış ve anlam üretimi ile kolektif kimliklerin oluşumu noktasında mücadele ettikleri ifade edilmiştir. Yeni toplumsal hareketler kuramı, ele aldığı toplumsal hareketleri sivil toplum alanına yerleştirerek incelemiştir.¹⁶⁹ Sanayileşme döneminde ortaya çıkan ve katılımcı kitlesini işçi sınıfının oluşturduğu eski toplumsal hareketlerin aksine, sanayi sonrası dönemde ortaya çıkmış olan hareketlerin sınıf mücadeleleri yerine kimlik, kültür, çevre vb. konulara odaklandıkları vurgulanmıştır. Yeni toplumsal hareketlerin kimlik inşasına, yapısal değişime ve bilgi kontrolüne odaklandıkları ifade edilmiştir.¹⁷⁰ Yeni toplumsal hareketler kuramına göre, bireyler artık kimlik yoluyla toplumsal hareketlerin birer katılımcısı haline gelmişlerdir.¹⁷¹

Sanayi sonrası dönemde ortaya çıkmış olan toplumsal hareketler hem ele aldıkları konular hem de katılımcı kitlelerinin çeşitliliği bakımından ilk etapta eski toplumsal hareketlerden ayrılmışlardır. Bu dönemde ortaya çıkmış olan toplumsal hareketler, birtakım farklılıklara sahip olmaları nedeniyle yeni olarak nitelendirilmiştir. Yeni toplumsal hareketler kuramına göre, sanayileşme dönemi sonrasında ortaya çıkmış olan hareketlerin toplumsal hareketler literatüründe ayrı bir başlık altında ele alınması gerekmektedir. Bu dönemden itibaren ortaya çıkmış olan hareketler ortaya çıkış şekilleri, dile getirdikleri talepler, şikâyet ettikleri konular, harekete katılan bireylerin özellikleri, örgütlenme biçimleri, kullandıkları iletişim araçları gibi birçok noktada eski toplumsal hareketlerden farklı özellikler sergilemiştir. Sahip oldukları farklı özellikler, yeni toplumsal hareketler kuramının ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır. Yeni toplumsal hareketler kuramında, bu hareketlerin sosyo-politik yönünden ziyade değerler, normlar, kimlikler bağlamında talep ettikleri değişimleri kapsayan sosyo-kültürel yönleri ön plana çıkarılmıştır.¹⁷²

¹⁶⁸ Gunnar Olofsson, "After the Working-Class Movement? An Essay on What's 'New' and What's 'Social' in the New Social Movements", *Acta Sociologica*, Vol. 31, No. 1, 1988, s. 25.

¹⁶⁹ Eduardo Canel, "New Social Movement Theory and Resource Mobilization Theory: The Need for Integration", Michael Kaufman, Haroldo Dilla Alfonso (Ed.), **Community, Power and Grassroots Democracy. The Transformation of Social Life** içinde, London: Zed Books, 1997, s. 189.

¹⁷⁰ Simone I. Flynn, "New Social Movement Theory", The Editors of Salem Press (Ed.), **Theories of Social Movements** içinde, California & New Jersey: Salem Press, 2011, s. 91.

¹⁷¹ Işık, s. 31.

¹⁷² Kenan Çayır, "Toplumsal Sahnenin Yeni Aktörleri: Yeni Sosyal Hareketler", Kenan Çayır (Ed.), **Yeni Sosyal Hareketler** içinde, 2. Baskı, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2016, s. 20.

Yeni toplumsal hareketler kuramcılarının biri olan Alain Touraine'e göre, yeni toplumsal hareketlerin mücadele verdikleri alan, özel ve kamusal alanların sınırlarının belirsizleştiği sivil toplum alanıdır. Bu nedenle yeni toplumsal hareketlerin, sivil alanı genişletici bir etkide bulunduklarını belirtmiştir.¹⁷³ Toplumsal hareketler üzerine çalışmalar yapan Alberto Melucci, yeni toplumsal hareketlerin doğrudan siyasal alana yönelmemiş olsalar bile siyasal kurumlar üzerinde bir etki üretebileceklerini ifade etmiştir. Bu etkiyi ise kültürü ve örgütü yenileyecek yeni elitler üreterek kurumları modernleştirme yoluyla gerçekleştirdiklerini belirtmiştir. Toplumsal hareketler, eylemleri ile kültürlerin, dillerin ve alışkanlıkların yenilenmesini ilerletici etkide bulunmaktadır. Hareketlerin bu eylemleri; kurumları, hükümetleri ve politikaları etkilemektedir. Dolayısıyla toplumsal hareketlerin tüm bu etkileri, karmaşık sistemlerin çevredeki dönüşümlere uyum sağlamasını kolaylaştırmaktadır. Siyasal alan üzerindeki etkilerinin yanı sıra yeni toplumsal hareketler, genel olarak kabul edilmiş olan davranış biçimlerini, kuralları, kurallara kim tarafından karar verildiğini, farklı olanın ne olduğunu sorgulamıştır. Bu konular üzerinde daha önceden sorulmamış olan soruları gündeme getirerek toplumun üzerinde etki üretmiştir.¹⁷⁴

Yeni toplumsal hareketler kuramına göre, sanayi sonrası dönemde ortaya çıkan ve eski toplumsal hareketlerden ayrılan yeni toplumsal hareketler hem genel hem de özel yönelim karakterine sahiptir. Bu dönemden itibaren ortaya çıkmış olan toplumsal hareketlerin, belirli bir konu özelinde başladıkları fakat daha sonra süreç içerisinde içinde bulunulan sistemi sorgular hale geldikleri ifade edilmiştir. Yeni toplumsal hareketlerde sisteme meydan okumayı en görünür kılan özellikler olarak organizasyon yapıları ve hareket içindeki güç ilişkileri gösterilmiştir.¹⁷⁵ Yeni toplumsal hareketler yatay örgütlenme modeli sergilemişlerdir. Eski toplumsal hareketlerin aksine yeni toplumsal hareketlerde harekete yön veren bir lider figürü yer almamıştır.

¹⁷³ Çayır, s. 21.

¹⁷⁴ Alberto Melucci, "The Symbolic Challenge of Contemporary Movements", **Social Research**, Vol. 52, No. 4, 1985, s. 810.

¹⁷⁵ Alberto Melucci, "A Strange Kind of Newness: What is New in New Social Movements", Enrique Larana, Hank Johnston, Joseph R. Gusfield (Ed.), **New Social Movements: From Ideology to Identity** içinde, Philadelphia: Temple University Press, 1994, s. 117-118, 123.

2.2. Toplumsal Hareketlerin Gelişimi

Toplumsal hareketler, insanların toplu halde yaşamaya başladıkları ilk dönemlerden bu zamana dek pek çok farklı örnekleri görülmüş olan protesto şeklidir. Toplumsal hareketler kavramının ilk kullanımı 18. yüzyılın başlarında Fransa’da görülmüş ve bu dönemden itibaren toplumsal hareketler, bir çalışma alanı olarak ortaya çıkmıştır. Saint Simon, Fransa’da ortaya çıkan protesto hareketlerini tanımlamak için toplumsal hareketler kavramını kullanmıştır.¹⁷⁶ Kavramın neyi ifade ettiği konusunda çeşitli görüşler ortaya koyulmuştur. Toplumsal hareketler üzerine çalışmalar yapan Tarrow, toplumsal hareketleri; “seçkinler, otoriteler ve muhalifler ile sürekli etkileşim içinde bulunan, ortak amaçlara sahip ve sosyal dayanışma içinde olan bireyler tarafından gerçekleştirilen kolektif eylemler” şeklinde tanımlamıştır.¹⁷⁷ Kavrama yönelik getirilen bir başka tanım ise “dikkate değer sayıdaki insanın, toplumun başlıca özelliklerinden birini ya da birkaçını değiştirmek (ya da değiştirilmesine karşı direnmek) için örgütlü çaba harcamaları” şeklindedir.¹⁷⁸

Simone I. Flynn toplumsal hareketleri; bireylerin değişiklik yapmak ya da değişimi engellemek için uyum içinde hareket ettikleri gönüllü örgütlenmeler şeklinde tanımlamıştır.¹⁷⁹ Touraine, toplumsal hareketleri bir çatışma şekli olarak görmüş ve kültür, bilgi ve ahlak modelleri üzerinde hâkim olan toplumsal sınıfın, ortak bir kültürel zeminde, rakip olan sınıf ile bu modellere yönelik çatışmacı hareketi şeklinde tanımlamıştır.¹⁸⁰ Anthony Giddens toplumsal hareketleri; “yerleşik alanın dışındaki toplu eylemler yoluyla, ortak bir çıkarı korumak ya da ortak bir hedefe erişmeyi sağlayabilmek için girişilen toplu bir çaba” şeklinde tanımlamıştır.¹⁸¹ Craig Calhoun ise toplumsal hareketleri; “resmi kurumsal kanalların dışında örgütlenen, dar kapsamlı ekonomik endişelerden ziyade yaşam tarzı, etnik ve kimliksel kaygıları vurgulayan hareketler” şeklinde tanımlamıştır.¹⁸² Bu tanımlamalardan yola çıkarak toplumsal hareketi;

¹⁷⁶ Gordon Marshall, **Sosyoloji Sözlüğü**, Osman Akinhay, Derya Kömürcü (Çev.), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999, s. 746.

¹⁷⁷ Tarrow, s. 9.

¹⁷⁸ Marshall, s. 746.

¹⁷⁹ Flynn, *New Social Movement Theory*, s. 88-89.

¹⁸⁰ Alain Touraine, **The Voice and the Eye**, New York: Cambridge University Press, 1981, s. 31-32; Alain Touraine, “Toplumdan Toplumsal Harekete”, Kenan Çayır (Ed.), **Yeni Sosyal Hareketler** içinde, 2. Baskı, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2016, s. 46.

¹⁸¹ Anthony Giddens, **Sosyoloji**, Hüseyin Özel, Cemal Güzel (Yay. Haz.), Ankara: Ayraç Yayınları, 2000, s. 540-541.

¹⁸² Craig Calhoun, ““New Social Movements” of the Early Nineteenth Century”, **Social Science History**, Vol. 17, No. 3, 1993, s. 385.

bireylerin, yaşadıkları süreçte karşılaştıkları ve kendilerini olumsuz etkileyen olaylar ve durumlar karşısında, kendileri ile aynı yönde düşünen diğer bireyler ile bir araya gelerek ortaya koydukları bir eylem biçimidir şeklinde tanımlayabiliriz. Toplumsal hareketlerin ortaya çıkışı için temel gereklilikler; aynı yönde düşünen bireyler topluluğu, ortak hedef, sürekli ve kolektif eylem olarak sıralanabilir.

Bir toplumsal hareketin ortaya çıkması için gerekli olan ilk unsur mevcut durumdan rahatsızlık duyan bireylerin varlığıdır. Bu konuyla ilgili olarak Eric Hoffer, bireylerin, mevcut düzeni değiştirme potansiyeline sahip kitlesel hareketler olan toplumsal hareketlere yönelmelerine zemin hazırlayan unsurun, onların hoşnutsuz olduğu durumların varlığı olduğunu belirtmiştir. Bunun yanı sıra Hoffer, toplumsal hareketlerin ortaya çıkışı ve yayılması için en elverişli ortamın, geçmiş dönemlerde sıkı bir kolektif yapının olduğu fakat zaman içerisinde bu yapının çeşitli nedenlerle bozulduğu dönemler olduğunu ifade etmiştir. Kolektif yapının zayıfladığı dönemlerde ortaya çıkan toplumsal hareketlerin, yeni ve daha güçlü bir kolektif yapı tesis edilmesine zemin hazırlayacağını belirtmiştir.¹⁸³ Charles Tilly, bir toplumsal hareketin ortaya çıkması için toplumdaki bireylerin seslerini iktidar sahiplerine duyurma şanslarının olmaması yahut taleplerini duyurmaktan yoksun bırakılmaları gerektiğini ifade etmiştir.¹⁸⁴ Jeremy Brecher, Tim Costello ve Brendan Smith'e göre ise bir toplumsal hareketin ortaya çıkması için genellikle belirli toplumsal grupları etkileyen sorunların zaman içerisinde toplumdaki diğer bireyleri de etkilemeye başlaması ve ortak bir şekilde bu sorunların dile getirilmesi gerekmektedir.¹⁸⁵

Toplumsal hareketlerin ortaya çıkışına zemin hazırlayan bir başka durum ise toplumdaki gerçekler ile bireylerin istekleri arasında bir dengesizlik olması neticesinde yaşanan farklılaşma şeklinde ifade edilmiştir.¹⁸⁶ Toplumsal hareketleri bir kitle hareketi olarak ele alan Gustave Le Bon'a göre bir toplumsal hareketin ortaya çıkmasına zemin hazırlayan durum, bireylerin bir araya gelerek oluşturdukları kalabalıkların içinde sosyal kontrol durumunun ve bireyselliğin ortadan kalması neticesinde bireylerin akılcı olmayan şekilde hareket etmeleridir. Le Bon'a göre, kitleler halinde bir araya gelen bireyler akıldan ziyade

¹⁸³ Eric Hoffer, **Kesin İnançlılar**, Erkil Günür (Çev.), 16. Baskı, İstanbul: Olvido Kitap, 2019, s. 42, 61-62.

¹⁸⁴ Charles Tilly, **Toplumsal Hareketler**, Orhan Düz (Çev.), İstanbul: Babil Yayınları, 2008, s. 13.

¹⁸⁵ Jeremy Brecher, Tim Costello, Brendan Smith, **Aşağıdan Küreselleşme**, Aysel Yıldırım, Berna Kurt, Zeynep Kutluata, Şirin Özgün (Çev.), İstanbul: Aram Yayınları, 2002, s. 42-43.

¹⁸⁶ Orhan Türkdoğan, **Sosyal Hareketlerin Sosyolojisi**, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2013, s. 25.

içgüdülerıyla hareket etmekte ve kolayca manipüle edilebilmektedir. Bu nedenle Le Bon, toplumsal hareketlerin şiddete meyilli olduklarını ifade ederek, bu hareketleri patolojik bir olgu olarak değerlendirmiştir.¹⁸⁷ Toplumsal hareketlerin ortaya çıkışını ekonomi ve toplumsal sınıf temelli olarak değerlendiren Marksist bakış açısına göre ise, toplumsal hareketler, kapitalist üretim sürecinin bir neticesi olarak ortaya çıkmıştır.¹⁸⁸ Kapitalist üretim neticesinde elde edilen gelirin adil dağıtılmaması ve toplumsal sınıflar arasındaki ekonomik dengenin bozulması toplumdaki belirli grupların rahatsızlık duymasına yol açarak toplumsal hareketlere giden süreci tetiklemiştir.

Toplumsal hareketler ideolojileri bakımından birbirinden farklılık göstermiştir. Bazı hareketler içinde bulunulan sistemde köklü değişiklikleri hedefleyen devrimci özelliklere sahipken, bazıları mevcut sistemde birtakım değişikliklerin yapılmasını hedeflemişlerdir. Bu bağlamda toplumsal hareketler, reformcu ve devrimci niteliklere sahip eylem biçimleri olarak görülmüşlerdir.¹⁸⁹ Değişimi amaçlayan toplumsal hareketlerin aksine bazı hareketler ise mevcut sistemin devamlılığından yana olup olası bir değişim ihtimalinin karşısında konumlanmıştır. Toplumsal hareketlerin farklılık gösterdikleri bir diğer nokta ise odak noktaları olmuştur. Kimi toplumsal hareketler yerel düzeyde talepler ortaya koyarken kimi hareketler ise daha geniş düzeyde taleplerle ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkış ideolojileri ve amaçları fark etmeksizin toplumsal hareketlerin ortaya çıkış süreçleri zamana yayılmış olan ve bireyleri olumsuz yönde etkileyen sorunların neticesinde gerçekleşmiştir.¹⁹⁰ Toplumsal hareketlerin bazıları başarıya ulaşarak toplumsal düzeyde bir kazanım elde ederken bazıları ise amaçlarına ulaşamamıştır.

Toplumsal hareketlerin ortaya çıkışı ve gelişimi üzerine çeşitli çalışmalar yapılarak bu hareketlerin geçirdikleri aşamalar anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmalardan birinde bir toplumsal hareketin dört farklı evresi olduğu ifade edilmiştir. Bu evreler; toplumsal mayalanma, popüler heyecan, resmileşme ve son olarak kurumsallaşma şeklinde sıralanmıştır. Toplumsal mayalanma aşaması, toplumsal hareketin henüz organize olmadığı propaganda dönemidir. Popüler heyecan dönemi, toplumsal hareketin ortaya

¹⁸⁷ Gustave Le Bon, **Kitlelerin Psikolojisi**, Süleyman Doğru (Çev.), İstanbul: Koridor Yayıncılık, 2020.

¹⁸⁸ Steven M. Buechler, "New Social Movements Theories", **The Sociological Quarterly**, Vol. 36, No. 3, 1995, s. 441-442.

¹⁸⁹ Türkoğlu, 2013, s. 25.

¹⁹⁰ Jonathan Christiansen, "Four Stages of Social Movements", The Editors of Salem Press (Ed.), **Theories of Social Movements** içinde, California & New Jersey: Salem Press, 2011, s. 14-15.

çıkmasına zemin hazırlayan sebeplerin ve hareketin hedeflerinin tanımlandığı dönemdir. Resmîleşme dönemi, harekete katılımın sağlandığı, hedeflere ulaşmak için koordinasyonun sağlandığı ve resmî şekilde örgütlenmenin gerçekleştiği dönemdir. Son aşama olan kurumsallaşma ise toplumsal hareketin artık profesyonel bir yapıya kavuşarak toplumun bir parçası haline gelmesidir.¹⁹¹ Zaman içerisinde bu aşamalar farklı şekillerde değerlendirilmiş ve ortaya çıkma/doğuş, birleşme, bürokratikleşme ve gerileme olarak isimlendirilmiştir. Gerileme aşaması olarak değerlendirilen aşamanın nedenleri olarak başarı, organizasyonel başarısızlık, baskı, kooptasyon/iş birliği¹⁹² ve ana akım toplum içinde kuruluş olarak sıralanmıştır.¹⁹³ Toplumsal hareketin görüşlerinin, amaçlarının ve ideolojilerinin ana akım tarafından benimsenmesi artık bir toplumsal harekete ihtiyaç olmayacağı sonucunu doğurabilmektedir. Bu nedenle bu durum toplumsal hareketlerin gerileme nedenlerinden biri olarak sıralanmıştır.

Toplumsal hareketler üzerine çalışmalar yapan David Aberle dört tip toplumsal hareket olduğunu ifade etmiştir. Aberle'a göre bu kategoriler; alternatif, kurtarıcı, iyileştirici ve devrimci hareketler şeklindedir. Bu kategoriler, toplumsal hareketlerin hedef kitlesine ve kapsamına göre belirlenmiştir. Alternatif hareketler olarak sınıflandırılan hareket türünün kısmi değişim talep eden hareketler olduğu, dolayısıyla sistemi tümüyle değiştirme amacı gütmedikleri ifade edilmiştir. Bunun yerine talepleri doğrultusunda uygulanabilir ve sürdürülebilir bir yaşam biçimi oluşturma gayreti içinde oldukları belirtilmiştir. Bunun yanında alternatif hareketler olarak nitelendirilen toplumsal hareketler, toplumun tümü yerine belirli insan gruplarına odaklanmaktadır. Kurtarıcı hareketler kategorisinde yer alan toplumsal hareketlerin, harekete katılan bireyler üzerinde topyekûn bir değişim amacı güttükleri öne sürülmüştür. Bu hareketlerin odak noktası, harekete katılan bireylerin içinde bulundukları sorunlardan arındırılması olmuştur. İyileştirici hareketlerin ise kısmi toplumsal değişim sağlanması amacıyla oldukları ifade edilmiştir. Toplumdaki adaletsizlikler ve eşitsizlikler bu hareket türünün ele aldığı konuları oluşturmaktadır. Bu hareket türünde bir soruna odaklanılmakta ve o sorunun giderilerek daha adil bir toplumsal düzen sağlanması için çaba gösterilmektedir. Son kategori olan devrimci

¹⁹¹ Herbert Blumer, "Social Movements", Alfred McClung Lee (Ed.), **Principles of Sociology** içinde, New York: Barnes & Nobles, 1951, s. 203.

¹⁹² Frederick D. Miller, "The End of SDS and the Emergence of Weatherman: Demise Through Success", Jo Freeman, Victoria Johnson (Ed.), **Waves of Protest: Social Movements Since the Sixties** içinde, Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 1999, s. 304-308.

¹⁹³ John J. Macionis, **Sociology**, Sixteenth Edition, Boston: Pearson, 2014, s. 611.

hareket türündeki toplumsal hareketlerin ise tam bir yapısal değişim sağlanması amacı taşıdıkları belirtilmiştir.¹⁹⁴

		Ne kadar değişim?	
		Sınırlı	Radikal
Kim değişecek?	Belirli bireyler	Alternatif Toplumsal Hareketler	Kurtarıcı Toplumsal Hareketler
	Herkes	İyileştirici Toplumsal Hareketler	Devrimci Toplumsal Hareketler

Şekil 5: David Aberle’a Göre Toplumsal Hareket Tipleri

Kaynak: David Aberle, *The Peyote Religion Among the Navaho*, Current Anthropology, 1966 (akt.) Scott Barr, Sarah Hoiland, Shailaja Menon, Cathy Matresse, Florencia Silveira, Rebecca Vonderhaar, *Introduction to Sociology Lumen/OpenStax*, NSCC Nova Scotia, 2021, s. 899.

* Tezin yazarı tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

Toplumsal hareketler üzerine çalışmalar yapan Mario Diani, bu hareketlerin bazı karakteristik özellikleri olduğunu ifade etmiştir. Buna göre; net bir şekilde tanımlanmış olan karşıtlıklar ile birlikte çatışmalı ilişkilerde yer almaları; yoğun enformel/resmi olmayan ağlarla birbirlerine bağlı olmaları ve ayrı bir kolektif kimliği paylaşmaları¹⁹⁵ bu

¹⁹⁴ David Aberle, *The Peyote Religion Among the Navaho*, Current Anthropology, 1966 (akt.) Simone I. Flynn, “Types of Social Movements”, The Editors of Salem Press (Ed.), *Theories of Social Movements* içinde, California & New Jersey: Salem Press, 2011, s. 28-30.

¹⁹⁵ Mario Diani, “Networks and Social Movements: A Research Programme”, Mario Diani, Doug McAdam (Ed.), *Social Movements and Networks. Relational Approaches to Collective Action* içinde (299-319), Oxford: Oxford University Press, 2003, s. 301; Mario Diani, “The Concept of Social Movement”, *The Sociological Review*, Vol. 40, No. 1, 1992, s. 13; Donatella Della Porta, Mario Diani, *Social Movements. An Introduction*, Second Edition, Malden: Blackwell Publishing, 2006, s. 20.

karakteristik özellikler olarak sıralanmıştır. Toplumsal hareketler üzerine çalışmalar yapan bir diğer isim olan Alberto Melucci, bu hareketlerin analitik yapısını üç özellik üzerinden açıklamıştır. Melucci'ye göre bir toplumsal hareket; dayanışmaya dayalı, bir çatışmayı sürdüren ve hareketin meydana geldiği sistemin sınırlarını aşan niteliktedir. Melucci, bu özelliklerin bir toplumsal hareketin diğer kolektif fenomenlerden ayrılması noktasında olanak sağladığını ifade etmiştir.¹⁹⁶ Tilly, toplumsal hareketlerin özelliklerine dair çıkarımlarda bulunarak bunları üç madde ile özetlemiştir. Tilly'e göre bir toplumsal hareket, hedef alınan makamlar/otoriteler üzerinde sürekli ve organize bir şekilde kolektif iddialarda bulunulmasını sağlayan, kampanya olarak da isimlendirilebilen kamu çabasını içermeli; halka açık toplantılar düzenlemek, miting ve gösteriler yapmak, kamusal medyaya demeç vermek gibi siyasi eylemler barındırmalı; harekete katılan bireyler makul olma, birlik, sayı ve bağlılık gibi ilkeler ile toplumda temsil edilmelidir.¹⁹⁷ Mavis Hiltunen Biesanz ve John Biesanz ise bir kolektif eylemin toplumsal hareket olarak değerlendirilebilmesi için o eylemin sabit (kararlı), organize edilmiş ve sürekli olması gerektiğini ifade etmişlerdir.¹⁹⁸ Dolayısıyla bu özelliklere sahip olmayan kolektif eylemler toplumsal hareket olarak değerlendirilmemiştir.

Toplumsal hareketlere etki eden bazı faktörler olduğunu ifade eden Neil Smelser, bu faktörleri; yapısal durumdan kaynaklanan faktörler, yapısal gerginlik, bir inancın yaygınlaşması, hızlandırıcı faktörler, harekete katılanların seferberliği ve sosyal denetleme olarak sıralamıştır.¹⁹⁹ Smelser'a göre sosyal yapı kolektif davranışı şekillendirmektedir. Bir diğer ifadeyle, sosyal yapıda yer alan ve sorun olarak görülen konular çerçevesinde toplumsal hareketler ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla sosyal yapı içerisinde yer almayan durumların, bir toplumsal harekete zemin hazırlaması beklenmemektedir. Sosyal yapı ile toplumsal hareket arasındaki bir diğer ilişki de sosyal yapının sağladığı gelenek, görenek, norm, değer ve yasalar çerçevesinde hareketlerin ortaya çıkarak yayılma imkânı bulmasıdır. Mevcut yapıda yaşanan bir kriz ve istikrarsızlık durumu toplumsal hareketlerin ortaya çıkışı için uygun zemini hazırlamaktadır. Bu kriz ve istikrarsızlık durumu; kişilerin hüsrana uğradığı ve

¹⁹⁶ Melucci, *The Symbolic Challenge of Contemporary Movements*, s. 795.

¹⁹⁷ Charles Tilly, *Social Movements 1768-2004*, Boulder, London: Paradigm Publishers, 2004, s. 3-4.

¹⁹⁸ Mavis Hiltunen Biesanz, John Biesanz, *Introduction to Sociology*, New Jersey: Prentice Hall, 1974, s. 408.

¹⁹⁹ Ünal Şentürk, "Küresel Yeni Sosyal Hareketler ve Savaş Karşıtlığı", *C. Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt. 30, Sayı. 1, 2006, s. 36-37.

umutsuzluğun arttığı²⁰⁰ ekonomik kriz, hızlı nüfus artışı ve işsizliğin yükselmesi²⁰¹ gibi durumların mevcut olduğu dönem olarak ifade edilebilir.

Yapısal gerginlik neticesinde ortaya çıkan durumların düzeltilmesi maksadıyla girişimlerde bulunulmaması durumunda, mevcut durum bireyler açısından bir anlam teşkil edebilmektedir. İçinde bulunulan durumun sorumlusu olarak görülen öznelerle karşı ortaya çıkan düşmanlık, huzursuzluk vb. inançların toplumun geneline yayılması, bir toplumsal hareketin ortaya çıkışına zemin hazırlayan en önemli unsurlardan biridir. Hızlandırıcı faktörler olarak ifade edilen faktörler, bireyleri rahatsız eden durumu perçinleyen ve hareketin ortaya çıkması için bardağı taşıran son damla niteliğindeki faktörlerdir. Harekete katılacak olan bireylerin seferber edilmesi için bir lider ve fikir etrafında organizasyon gereklidir. Sosyal denetleme ile hareketler arasında ters bir ilişki olduğu belirtilmiştir. Buna göre sosyal denetlemenin azaldığı veya kaybolduğu dönemlerde toplumsal hareketlerin artış gösterdiği öne sürülmüştür.²⁰²

Modern dönemde ortaya çıkmış olan toplumsal hareketlere zemin hazırlayan gelişme 18. yüzyılda başlayan sanayileşme süreci ve bu sürecin topluma yansımaları olmuştur. Bu bağlamda toplumsal hareketlerin modern dönemdeki ilk örneklerinin ekonomi motivasyonlu işçi hareketleri olduğunu söylemek mümkündür. İşçi hareketleri, içinde bulunulan ekonomik şartlara itiraz etmek maksadıyla bir araya gelen işçi sınıfından bireylerin ortaya çıkardıkları hareketlerdir. Sanayileşme sürecinin getirdiği ekonomik gelişmeler neticesinde toplumsal sınıflar arasında ortaya çıkmış olan adaletsiz gelir dağılımı, sanayileşme ile birlikte yaşanan ekonomik büyümeden toplumdaki bütün kesimlerin faydalanamaması, ekonomik dışlanmanın yanı sıra siyasi alanda da birtakım adaletsizliklerin yaşaması gibi gelişmeler bu dönemde ortaya çıkmış olan toplumsal hareketlerin motivasyonlarını ve taleplerini şekillendirmiştir.²⁰³

İlk örneklerinin görüldüğü dönemden günümüze dek olan süreçte sayısız örnekleri meydana gelmiş olan toplumsal hareketler, bu süre zarfında birçok değişim geçirmiştir. Toplumsal hareketlerin ortaya çıkışlarında, örgütlenme biçimlerinde, katılımcı

²⁰⁰ Hoffer, s. 28.

²⁰¹ David Popenoe, **Sociology**, Third Edition, New Jersey: Prentice-Hall, 1977, s. 404.

²⁰² Şentürk, s. 36-37; Orhan Türkdoğan, **Sosyal Hareketlerin Sosyolojisi**, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988, s. 19-21.

²⁰³ Ayşegül Dede, “Talepkâr Bir Hareket Olarak Yeni Toplumsal Hareketler”, **Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı. 13, 2018, s. 51.

kitlelerinde ve öne sürdükleri taleplerde yaşanan değişimler bu hareketlerin zaman içerisinde farklı şekillerde isimlendirilmelerine zemin hazırlamıştır. Bu kapsamda modern dönemde ortaya çıkmış olan hareketler eski toplumsal hareketler olarak isimlendirilirken, 1960'ların sonlarından itibaren ortaya çıkmış olan hareketler ise yeni toplumsal hareketler olarak isimlendirilmişlerdir. Bazı araştırmacılar, yeni toplumsal hareketlerin miladının 1968 yılında gerçekleşen ve öğrenciler tarafından başlatılmış olan protesto eylemleri olduğunu ifade etmiştir.²⁰⁴ Bu tarihten itibaren ortaya çıkmış olan toplumsal hareketler ortaya çıkış nedenleri, talepleri, katılımcı kitleleri, organize olma şekilleri gibi birçok bakımdan farklı özellikler sergilemiştir. Yeni toplumsal hareketlerin odağına giren konular ekonomi temelli olmaktan ziyade kimlik, kültür, çevre, cinsiyet vb. konular olmuştur.

2.2.1. Eski Toplumsal Hareketler

Toplumsal hareketler literatüründe eski olarak nitelenen toplumsal hareketler, 19. yüzyılın sonlarından 1960'ların sonlarına dek olan süreçte ortaya çıkmış olan toplumsal hareketlerdir. Bu süreçte ortaya çıkmış olan hareketler, sanayileşme döneminin getirdiği sorunların birer ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Sanayileşme dönemi ile birlikte ortaya çıkan zorlu çalışma şartları, gelir dağılımında yaşanan adaletsizlik, toplumsal sınıflar arasındaki ekonomik farklılıkların iyice belirginleşmesi, toplumdaki bazı grupların sosyal ve siyasal alandan dışlanmaları gibi nedenler eski toplumsal hareketlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlayan temel gerekçeler olmuştur. Mevcut sorunların, ağırlıklı olarak işçi sınıfını oluşturan toplumsal grupları etkilemesi nedeniyle bu dönemde yaşanan toplumsal hareketler işçi hareketleri olarak ortaya çıkmıştır. Bu nedenle eski toplumsal hareketlerin katılımcı kitlesi bakımından homojen hareketler olduğunu söylemek mümkündür. Bu hareketlerin temel talepleri ekonomik, sosyal ve siyasal haklar bakımından ortaya çıkmış olan sınıfsal eşitsizliklerin giderilerek eşit bir statü elde edilmesi olmuştur.

Sanayileşme dönemi ile birlikte gelen sosyal adaletsizlik ortamı, bu dönemde ortaya çıkmış olan eski toplumsal hareketlerin şikâyetlerini ve taleplerini şekillendirmiştir. Bu dönemde ortaya çıkan toplumsal hareketler, sistem karşıtı hareketler olarak görülmüştür.

²⁰⁴ Edgar Morin, “Bir Uygarlık Bunalımı”, **Cogito**, Sayı. 14, 1998, s. 113.

Bunun temel nedeni olarak eski toplumsal hareketlerin talep ettikleri değişime ulaşmanın yolu olarak iktidarı ele geçirmeyi görmeleri ve bu doğrultuda hareket etmeleri görülmüştür. Dolayısıyla eski toplumsal hareketlerde öncelikli amaç devlet aygıtının ele geçirilmesi olmuştur.²⁰⁵

Modern dönemde ortaya çıkmış olan eski toplumsal hareketler, ortaya çıktıkları dönem itibarıyla mevcut olan bütün iletişim araçlarını kullanmıştır. Hem gazete, dergi, broşür gibi basılı yayın organları hem de televizyon, radyo gibi sesli iletişim araçları eski toplumsal hareketler tarafından kullanılan başlıca iletişim araçları olmuştur. Ortaya çıktıkları dönemin teknolojik gelişme seviyesine uygun olan iletişim araçları, eski toplumsal hareketlerin geniş kitlelere yayılmasında, taleplerini ve şikâyetlerini hem muhatapları olan iktidar ve sermaye gruplarına hem de desteklerini almak istedikleri diğer bireylere aktarmaları noktasında etkili olmuştur.

2.2.2. Toplumsal Hareketleri Dönüştüren Gelişmeler

Modern dönemde ortaya çıkmış olan toplumsal hareketler ağırlıklı olarak ekonomi ve milliyetçilik motivasyonlarıyla varlık göstermiştir. Ortaya çıktıkları döneme şekil veren sanayileşme süreci ve milliyetçilik akımları, toplumsal hareketlerin taleplerini ve şikâyetlerini şekillendiren gelişmeler olmuştur. 1960'ların sonlarına gelindiğinde dünyanın farklı yerlerinde meydana gelen fakat yankıları küresel boyutta olan birtakım gelişmeler yaşanmıştır. Modernleşme, şehirleşme ve küreselleşme gibi süreçlerin yoğun bir şekilde yaşanması toplumsal düzeyde değişimi beraberinde getirmiştir. Toplumsal düzeyde yaşanan bu gelişmeler toplumsal hareketleri doğrudan etkilemiş ve bu hareketlerin dönüşümüne giden sürece zemin hazırlamıştır. Toplumsal hareketlerde yaşanan dönüşüme zemin hazırlayan gelişmelere örnek olarak; Amerikan sivil haklar hareketi, savaş karşıtı hareket, Fransa'da yaşanan 1968 devrimi, çeşitli ülkelerde yaşanan öğrenci hareketleri, çeşitli ülkelerde demokrasi talebiyle ortaya çıkan hareketler, çevre ve kadın hareketlerinin ilk örnekleri verilebilir.²⁰⁶ Toplumsal hareketlerde yaşanan bu dönüşüm süreci, bu hareketleri ele alan çalışmaların hareketleri farklı yönlerden incelemelerini beraberinde getirmiştir.

²⁰⁵ Giovanni Arrighi, Terence K. Hopkins, Immanuel Wallerstein, *Antisystemic Movements*, London: Verso, 1989, s. 30-31.

²⁰⁶ Della Porta, Diani, *Toplumsal Hareketler*, s. 1.

Sosyal düzendeki değişimleri kapsayan toplumsal hareketler²⁰⁷, 1960'ların sonlarından itibaren yaşanmış olan gelişmelerden çeşitli yönlerden etkilenmiştir. Etkilendikleri yönlerin başında; toplumsal hareketlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlayan nedenler, harekete katılım gösteren bireylerin özellikleri, hareketlerin ortaya çıkış şekilleri ve hareketlerin geniş kitlelere ulaşmasında etkili olan iletişim araçlarının çeşitliliği gibi konular yer almıştır. Toplumsal hareketlerin hem analitik hem de metodolojik yapısında meydana gelen bu değişimler, yeni bir toplumsal hareketler paradigmasının ortaya çıkışını beraberinde getirmiştir. 68 hareketi ile başlayan dönemde ve sonrasındaki süreçte ortaya çıkmış olan hareketler, yeni toplumsal hareketler olarak nitelendirilmiştir. Böylelikle 1960'lı yılların sonlarına kadar olan süreçte ortaya çıkmış olan hareketler literatürde eski olarak nitelendirilmiştir. Bu dönemden itibaren yapılmış olan çalışmalar eski ve yeni toplumsal hareketlerin analitik ve metodolojik yönlerden farklılıkları, yeni toplumsal hareketlerin özellikleri ve yeni toplumsal hareket örnekleri gibi konular çerçevesinde ilerlemiştir.

2.2.2.1. 68 Hareketi

1968 yılında Fransa'da, Almanya'da, İtalya'da ve ABD'de yaşanan protesto hareketleri, toplumsal hareketler literatüründe dönüm noktası olarak kabul edilen gelişmelerden biri olmuştur. Literatüre 68 Hareketi olarak giren toplumsal hareketlerin ortaya çıkışı toplumsal hareketlerin eski ve yeni olarak farklı başlıklar altında değerlendirilmelerine giden sürece zemin hazırlamıştır. Farklı ülkelerde gerçekleşmiş olan 68 hareketi, sanayileşme süreci sonrasında ortaya çıkmış olan en geniş çaplı ve ulusal olmayan toplumsal hareket olmuştur. 68 hareketini kendisinden önceki toplumsal hareketlerden ayıran en önemli noktalar; hareketin ortaya çıkmasına neden olan gerekçenin ekonomi temelli olmaması, birçok farklı ülkede eş zamanlı olarak gerçekleşmiş olması ve katılımcıların farklı özelliklere sahip bireyler olmasıdır. 1968 yılının Mayıs ayı ve sonrasında ortaya çıkmış olan toplumsal hareketler, sanayileşme dönemi sonrasında ilk geniş çaplı hareketleri olarak değerlendirilmiştir. Almanya, Fransa, İtalya ve ABD'de yaşanan gösterilerin ardından farklı coğrafyalarda yer alan birçok ülkede de benzer toplumsal hareketler ortaya çıkmıştır.

²⁰⁷ Rudolf Heberle, **Social Movements. An Introduction to Political Sociology**, New York: Appleton Century Crofts, 1951, s. 6.

68 hareketini ve devamındaki protestoları oluşturan toplumsal hareketler, Fransa, Almanya, İtalya, ABD ve başka birçok ülkedeki yeni sol gruplar tarafından organize edilmiştir. Farklı ülkelerde çıkmış olan bu hareketler, sibernetik toplum yapısının neden olduğu andemik engellemelerin bir sonucu olarak görülmüştür. Bunun gerekçesi olarak da sanayi sonrası topluma geçişte yaşanan değişimlere kültürel düzeyde uyum sağlanamamış olması nedeniyle ortaya çıkmış olan gerginlikler ve baskılar sunulmuştur.²⁰⁸ 68 hareketi, hem mevcut dünya sisteminin olumsuzluklarına karşı bir tepki hem de eski sol muhalefeti olarak isimlendirilen grupların dünya sistemine yönelik stratejilerinin bir sorgulanışı olarak görülmüştür.²⁰⁹ Eski sol muhalefet tarafından başlatılmış olan toplumsal hareketlerde izlenen iktidarı ele geçirme ve yeni bir toplumsal düzen kurma stratejisi, yeni sol muhalefet bir diğer deyişle 68 Hareketi tarafından reddedilmiştir. Bu stratejinin yerine 68 Hareketi, iktidardan ve hiyerarşik yapılanmalardan özgürleşmek, sıyrılmak şeklinde bir strateji benimsemiştir.²¹⁰ Protestocuların bu stratejisi; yeni bir dil, düşünce biçimi, dinleme biçimi ve toplumdaki bireysel yabancılaşmanın analiz ve eleştiri yoluyla ortadan kaldırılması şeklinde ifade edilmiştir.²¹¹

Yeni sol muhalefetin temsilcisi olan 68 Hareketi, siyasi değişim temelli politikaları bir kenara bırakarak daha sosyal ve kültürel bir değişim talebiyle ortaya çıkmıştır. İnsan hakları, toplumsal eşitlik, küresel barış gibi konular çerçevesindeki taleplerle varlık göstermiştir. 68 hareketi olarak isimlendirilen ve farklı ülkelerde çıkmış olan bu hareketlerin ortaya çıkışlarında etkili olan temel faktörlere bakıldığında, Vietnam'da sürdürülen savaşa karşıtlığın²¹² en temel gerekçelerden biri olduğu görülmüştür. Bu nedenin yanında; geçmişte yaşanmış olan ve insan hakları adına toplumsal düzeyde etkileri bulunan Cezayir Savaşı, Eichman Davası, Auschwitz Davası vb. olaylar; sosyal refahın yayılması ve ırk kökenli ayrımcılığa son verilmesi gibi konular 68 hareketine

²⁰⁸ Türkdoğan, 2013, s. 28.

²⁰⁹ Arrighi, Hopkins, Wallerstein, s. 101.

²¹⁰ Ceren Kalfa, Faruk Ataay, "Küresel Toplumsal Hareketler", **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı. 16, 2008, s. 130.

²¹¹ Ingrid Gilcher-Holtey, **68 Hareketi Almanya, Batı Avrupa, ABD**, Muhsin Bulut (Çev.), İstanbul: Runik Kitap, 2021, s. 87.

²¹² Arrighi, Hopkins, Wallerstein, s. 35.

zemin hazırlayan diğer motivasyonlar olmuştur. Motivasyon kaynaklarına bakıldığında yakın geçmişle hesaplaşma düşüncesinin bireyleri eyleme yönelttiği söylenebilir.²¹³

68 Hareketi elde ettiği sonuç itibarıyla ele alındığında amaçlarına ulaşamamış olsa da²¹⁴ toplumsal hareketler literatüründe yeni bir dönemin açılmasını beraberinde getirmiştir. 68 Hareketi'nin ortaya çıkış motivasyonu, izlediği stratejiler, katılımcı kitlesinin sergilediği özellikler gibi unsurlar toplumsal hareketler literatüründe önemli bir yer işgal etmiştir. Eski toplumsal hareketlerin ekonomi ve siyaset odaklı motivasyonlarının aksine toplumun geniş kesimlerini etkileyen ve kültürel yönü ağır basan motivasyonlarla ortaya çıkan 68 Hareketi, bu motivasyonlarla ortaya çıkacak olan hareketlere bir zemin hazırlamıştır. Bunun yanında toplumsal hareketin odağını iktidar karşıtlığı ve iktidarın ele geçirilmesi fikrinden uzaklaştırarak yeni bir strateji belirlemiş olması, toplumsal hareketlerin sivil toplum alanını genişletici etkide bulunmasının önünü açmıştır. Bu tarihten itibaren ortaya çıkmış olan hareketlerin yeni olarak nitelendirilmesinde 68 Hareketi bir dönüm noktası olarak kabul edilmiştir.

2.2.2.2. Küreselleşme

Küreselleşme olgusu dünya üzerindeki bütün bireylere etki eden bir faktör olarak ortaya çıkmıştır. Toplumsal sınıf fark etmeksizin bütün bireyler küreselleşmenin getirdiği olumlu ve olumsuz durumlardan belirli bir ölçüde etkilenmiştir. 1980'li yıllardan itibaren küreselleşmenin hızlanmasıyla birlikte siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda yoğun bir etkileşime girilmiştir. Dünya üzerinde farklı yerlerde bulunan bireylerin, internet ve sosyal ağlar gibi iletişim araçları sayesinde çok kısa sürelerde birbirleriyle etkileşime girebilmesi, bir yerde gerçekleşen olayın etkilerinin kısa sürede geniş bir çevreye yayılması, farklı coğrafyalarda meydana gelen bir eylemden kısa süre içerisinde haberdar olunabilmesi gibi durumlar küreselleşmenin bireylerin yaşamları üzerindeki başlıca etkileri olarak ifade edilebilir. Bireylerin bir araya gelmesiyle meydana gelen toplumsal hareketler de yaşanan küreselleşme sürecinden etkilenmiştir. Küreselleşme faktörü toplumsal hareketlere birkaç farklı yönden etkide bulunmuştur. Bu yönler; toplumsal hareketleri ortaya çıkaran motivasyonların değişmesi, toplumsal hareketlerde

²¹³ Gilcher-Holtey, s. 58.

²¹⁴ Gilcher-Holtey, s. 123.

kullanılan araçların değişmesi, toplumsal hareketlerin ortaya çıktıkları ve yayıldıkları coğrafyanın farklılık sergilemesi şeklinde ifade edilebilir.

Küreselleşme ile birlikte ortaya çıkan yeni sorun alanları toplumsal hareketlerin ortaya çıkış motivasyonlarını şekillendirmiştir. Küreselleşme neticesinde meydana gelen küresel adaletsizlik duygusu, bir yerde meydana gelen olayın olumsuz etkilerinin farklı coğrafyalarda da hissedilmesi gibi durumlar küresel toplumsal hareketlerin ortaya çıkmasını beraberinde getirmiştir. Küresel çapta ortaya çıkmış olan birçok toplumsal hareket örneği bulunmaktadır. Küreselleşmenin toplumsal hareketler üzerindeki etkilerini gösteren örnek olarak 1999 yılında ortaya çıkan Seattle gösterileri gösterilebilir. Seattle’da gerçekleşen ve Dünya Ticaret Örgütü’ne yönelik olan protesto gösterileri küresel toplumsal hareketlerin ilk olmamasına rağmen önemli bir örneği olmuştur. Bu nedenle bir dönüm noktası olarak kabul edilmiştir.²¹⁵ Seattle’da başlatılan küreselleşme karşıtı hareket dalgasının başka örnekleri izleyen yıllarda farklı coğrafyalarda görülmüştür. Küreselleşmenin simgelerinden olarak görülen Dünya Ticaret Örgütü, Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu (*International Monetary Fund - IMF*)’nun toplantı yaptığı yerler bu hareketler için birer toplanma alanı haline gelmiştir.

Küresel ekonomideki adaletsizliği ön plana alarak ortaya çıkan küreselleşme karşıtı hareketlerin yanı sıra kadın hakları, insan hakları, çevre, küresel barış ve cinsiyet eşitliği gibi konulara odaklanan küresel çapta toplumsal hareket örnekleri de görülmüştür. Bu temalar çerçevesinde ortaya çıkan toplumsal hareketler toplumların farklı kesimlerinin sorunlarını ve taleplerini gündeme getirmişlerdir.²¹⁶ Bazı örneklerde bir ülkede başlayan toplumsal hareketin etkisiyle başka bir ülkede aynı şikâyetle mobilize olan farklı bir toplumsal hareketin ortaya çıktığı görülmüştür. Bazı örneklerde ise birçok farklı ülkede aynı toplumsal hareketin devamı olan hareketlerin ortaya çıktığı görülmüştür. Yine bazı örneklerde farklı ülkelerde başlayan hareketler eş zamanlı olarak gerçekleşirken bazı örneklerde ise birbirini izleyen zaman dilimlerinde hareketlerin ortaya çıktıkları görülmüştür. Küresel toplumsal hareketlere örnek olarak 1990’lı yılların başında ortaya çıkmış olan Sweatshops Hareketi, 1990 yılındaki Bretton Woods kutlamalarına yönelik

²¹⁵ Alex Callinicos, *An Anti-Capitalist Manifesto*, Cambridge: Polity Press, 2003, s. 4-5.

²¹⁶ Immanuel Wallerstein, “Sistem Karşıtı Hareketlerin Tarihi ve İnkilemleri”, Samir Amin, Giovanni Arrighi, Immanuel Wallerstein (Ed.), *Büyük Kargaşa: Yeni Toplumsal Hareketlerin Krizi* içinde, İstanbul: Alan Yayıncılık, 1993, s. 39.

protesto gösterileri, 1998 yılında Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (*Organisation for Economic Co-operation and Development - OECD*)’nın çalışmalarına yönelik düzenlenen protestolar, 1999 yılında Londra’da başlayan ve 40 ülkede daha etkileri görülen sermaye karşıtı protestolar,²¹⁷ 2003’te Irak’ın işgaline karşı yapılan protestolar²¹⁸ ve 2011 yılındaki Occupy Wall Street (Wall Street’i İşgal Et) protestoları²¹⁹ gösterilebilir.

Küresel toplumsal hareketlerin ortaya çıkışında etkili olan en önemli gelişmelerden biri iletişim teknolojisinde yaşanan gelişmeler olmuştur. 1990’lı yılların sonlarından itibaren teknolojiye yaşanan gelişmeler, bireylerin farklı coğrafyalarda meydana gelen olaylardan, ortaya çıkan toplumsal hareketlerden haberdar olmalarına ve bu sayede bu hareketlere destek verme imkânı bulmalarına ya da toplumsal hareketi ortaya çıkaran bireylerin farklı coğrafyalarda yaşayan bireylere seslerini duyurmalarına olanak sağlamıştır. Böylelikle 1990’lı yılların sonlarından itibaren küresel toplumsal hareketlerin ortaya çıkışına zemin hazırlanmıştır. Bu durum küreselleşmenin toplumsal hareketler üzerindeki en görünür etkilerinden biri olmuştur. İletişim teknolojisinde yaşanan gelişmeler küresel toplumsal hareketlerin ortaya çıkışında en önemli rollerden birini üstlenmiştir.

2.2.2.3. İletişim Teknolojisinin Gelişimi

Toplumsal hareketler, ortaya çıktıkları her dönemde zamanın teknolojisine ve şartlarına uygun olan haberleşme araçlarını kullanmışlardır. Hareketlerin ortaya çıktıkları ilk dönemlerde ağırlıklı olarak gazete, dergi, broşür gibi basılı yayın kaynaklarını kullandıkları görülmüştür. Belirli bir bölgede ortaya çıkan toplumsal hareket, basılı kaynaklar aracılığıyla bu kaynakların ulaşabildiği yerlere yayılma imkânı bulmuştur. Zaman içerisinde teknolojik gelişmenin sağlanması ile birlikte ortaya çıkan radyo ve televizyon gibi haberleşme araçları toplumsal hareketlerin kullandığı iletişim araçları arasında yerini almıştır. Toplumsal hareketler, meydana gelen bütün gelişmelerden olduğu gibi iletişim teknolojisinde yaşanan gelişmelerden de etkilenmiştir. Toplumsal hareketleri ortaya çıkaran bireylerin toplumların birer parçası olmaları ve ortaya çıkan yeniliklerden, iletişim araçlarından faydalanmaları toplumsal hareketlere doğrudan etkide bulunmuştur. İletişim teknolojisinde yaşanan gelişmeler toplumsal hareketlerin ortaya

²¹⁷ Kalfa, Ataay, s. 133.

²¹⁸ Şentürk, s. 42.

²¹⁹ Ernesto Castañeda, “Challenging the 1 Percent: the Indignados and Occupy Movements”, Charles Tilly, Ernesto Castañeda, Lesley J. Wood (Ed.), **Social Movements, 1768-2018** içinde (194-207), New York & London: Routledge, 2020, s. 198.

çıkışında, örgütlenmesinde ve yayılmasında kullanılan iletişim araçlarının farklılaşmasına yol açmıştır. Daha geniş kitlelere daha kısa sürelerde ulaşılmasına imkân sağlayan iletişim araçları toplumsal hareketlerin daha geniş coğrafyalara kısa sürede yayılmasına zemin hazırlamıştır. Bu durum yukarıda örnekleri verilmiş olan küresel toplumsal hareketlerin ortaya çıkışında doğrudan etkili olmuştur.

Günümüzde yaşamın bir parçası haline gelmiş olan internet temelli sosyal ağlar, toplumsal hareketlerin ortaya çıkışında ve yayılmasında önemli bir rol elde etmiştir. Bu sosyal ağlar, meydana gelen bir olay karşısında anlık reaksiyon gösterme; bilgi kaynaklarına hızlı erişim; bilginin anlık paylaşımı ve yürütülen kampanyanın bir parçası olarak devlet yönetimlerine, şirketlere, uluslararası kuruluşlara baskı yapma gibi yönlerden toplumsal hareketlere fayda sağlamıştır. Ayrıca ulusal düzeyde ortaya çıkmış olan bir toplumsal hareket, sosyal ağlar aracılığıyla uluslararası düzeyde destek alma imkânı elde etmiştir.²²⁰ Dolayısıyla yeni toplumsal hareketler açısından mevcut fiziki sınırlar soyut hale gelmiştir.

İnternet temelli sosyal ağlar üzerinden kurulan ilişkilerin, iktidarların denetiminden belirli bir ölçüde korunma imkânı vermesi bu ağların toplumsal hareketler açısından önemini artırmıştır. Görece özerk bir alan olan internet ağları hem kısa sürede çok geniş kitlelere ulaşılmasına hem de bireylerin anonim kalmasına olanak vererek hareket edebilmelerini sağlamıştır. Dolayısıyla hem internet temelli sosyal ağlara ulaşmanın kolay ve hızlı oluşu hem de bireylere özerk bir alan sağlaması yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkma ve mobilize olma süreçlerinde internetin kullanımını artırmıştır. İnternet temelli sosyal ağların toplumsal hareketler açısından yeni kamusal alan niteliğinde olduğu söylenebilir. Eski toplumsal hareketlerin örgütlenme mekânları olan meydanların yerini bugün internet temelli sosyal ağlar almıştır.

2.2.3. Yeni Toplumsal Hareketler

Yeni toplumsal hareketler, kendisinden önceki hareketlerin aksine kökten bir değişim talebinden ziyade belirli konularda yapısal reform talebiyle ortaya çıkan hareketlerdir. Bu nedenle mevcut siyasi ve ekonomik sistemin ortadan kaldırılması amacını taşımamışlardır. Sanayi sonrası dönemde ortaya çıkmış olan bu hareketler, yeni dönemde

²²⁰ Anthony Giddens, **Sosyoloji**, Cemal Güzel (Yay. Haz.), İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2012, s. 919.

değişen siyasi örgütlenme biçimlerini ve kamusal ile özel alan arasındaki ilişkilerin değişen yapısını açıklama noktasında yardımcı olmuşlardır.²²¹ Yeni toplumsal hareketler, sanayi dönemi toplumundan sanayi sonrası topluma, bir başka ifadeyle bilgi toplumuna ya da post-modern topluma geçişte yaşanan radikal kopuşun bir ürünü olarak görülmüşlerdir.²²² Yapısal düzeyde yaşanan bu değişimin toplumlar üzerindeki etkileri, farklı sorun alanlarını ortaya çıkararak yeni toplumsal hareketlere zemin hazırlamıştır. 1960'ların ortalarından itibaren ortaya çıkmış olan ve 1970'li yıllarda da farklı örnekleri görülen yurttaşlık hareketleri ve feminist hareketler, 1980'li yıllardaki çevre hareketleri, 1990'lı yıllar ve sonrasındaki eşcinsellerin hakları hareketleri gibi farklı motivasyonlarla ortaya çıkmış olan hareketler yeni toplumsal hareketler kapsamında değerlendirilmiş²²³ ve bu hareketlerin ortaya çıkışı geçmişten kopuş olarak yorumlanmıştır.²²⁴

Touraine, yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkışının toplumdaki değişen yapı çerçevesinden okunması gerektiğini belirterek, bu hareketlerin geçmişten kopuşu temsil ettiği görüşüne farklı bir bakış açısı getirmiştir. Touraine'e göre, sanayi sonrası olarak ifade edilen dönemde kültürel nitelikte üretilmiş olan malların kitlesel olarak üretimi ve dağıtımı, tıpkı sanayi toplumu olarak nitelendirilen toplumda maddi malların sahip olduğu merkezi konuma yerleşmiştir. Touraine bu toplum türünü programlanmış toplum olarak isimlendirmiştir.²²⁵ Girilen yeni dönemde Touraine'in ifadesiyle merkezi konuma yerleşmiş olan kültürel nitelikteki mallara örnek olarak kimlikler, ortak değerler, çevresel konular, cinsiyet hakları gibi konular verilebilir. Kültürel nitelikteki bu mallar, sanayi sonrası dönemde görülmeye başlanmış olan yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkış motivasyonlarını şekillendirmiştir. Bireyler, yukarıda ifade edilen konularda bir sorun olarak gördükleri noktaların değiştirilmesi ve kazanım olarak gördükleri noktaların muhafazası maksadıyla bir araya gelerek kolektif bir tutum sergilemiştir. Ortaya koyulan kolektif tutum, örgütlenme biçiminden ele aldığı konulara kadar birçok noktada eski toplumsal hareketlerden farklı özellikler sergilemiştir. Bu nedenle post-modern toplumda

²²¹ Alana Lentin, "Structure, Strategy, Sustainability: What Future for New Social Movement Theory?", **Sociological Research Online**, Vol. 4, No. 3, 1999, s. 194.

²²² Aylin Yonca Gençoğlu, "Eski ve Yeni Paradigmalar Açısından Sosyal Hareketler", **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, Cilt. 3, Sayı. 2, 2014, s. 306.

²²³ Giddens, 2012, s. 917.

²²⁴ Arrighi, Hopkins, Wallerstein, s. 35.

²²⁵ Alain Touraine, **Modernliğin Eleştirisi**, Hülya Tufan (Çev.), 2. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1995, s. 274.

ortaya çıkmış olan bu hareketlerin farklı bir başlık altında ele alınması gerekliliği doğmuştur.

Yeni toplumsal hareketler, çeşitli diyaloglar ve mücadeleler aracılığıyla kolektif bir kimliğin inşa edildiği toplumsal ilişkiler ağı olarak nitelendirilmiştir. Toplumsal hareketler aracılığıyla kurulmuş olan bu toplumsal ilişkiler ağı, harekete katılan bireylere parçalanmış kimliklerini yeniden inşa etmeleri için bir olanak sağlamıştır.²²⁶ Yeni toplumsal hareketler, ele aldıkları konular itibarıyla bakıldığında siyasi sahneye çıkma amacı güden hareketler olarak değil, mevcut kamusal alanı genişletme ve siyasal kurumları demokratikleştirme çabası olan hareketler olarak görülmüştür.²²⁷ Bu hareketler, dile getirdikleri konular ve mobilize etmeye çalıştıkları toplumsal grupların çeşitliliği ile sivil toplum alanını genişletme çabası içinde olmuştur. Eski toplumsal hareketlerin aksine yeni toplumsal hareketler, mevcut sistemi kökten değiştirme amacı gütmemiş, yaşanan sorunların giderilerek daha iyi koşulların sağlanmasını bir diğer ifadeyle mevcut sistemin farklı toplumsal grupların taleplerine cevap verecek şekilde dizayn edilmesini talep etmiştir.

Touraine'e göre, bu hareketlerin hedefledikleri sivil toplum alanı ile hareketler arasında benzerlikler vardır. Bu benzerliklerin ilki hem toplumsal hareketlerin hem de sivil toplum alanının devletten belirli bir özerkliğe ihtiyaç duymalarıdır. Bir diğer benzerlik ise hem toplumsal hareketlerin hem de sivil toplum alanının totaliter bir devlet tarafından yok edilebileceğidir. Devlet mekanizmalarını hedeflemeyen yeni toplumsal hareketlerin; sivil ve toplumsal muhaliflerin faaliyet gösterdiği sivil toplum alanında yer alan yapılar üzerindeki mücadelelerden oluştuğu ifade edilmiştir. Bir mücadele alanı olarak görülen sivil toplum alanı; mücadeleler neticesinde normların, kimliklerin ve toplumsal egemenlik ilişkilerinin inşa edildiği bir alan olarak görülmüştür.²²⁸ Sivil toplum alanının inşası sürecinde yeni toplumsal hareketler önemli bir rol üstlenmiştir. Toplumsal hareketler üzerine çalışmalar yapan Yusuf Doğan Çetinkaya da yeni toplumsal hareketler ile sivil toplum arasındaki ilişkiye dikkat çekerek, bu hareketlerin sivil toplum alanı

²²⁶ Melucci, *A Strange Kind of Newness: What is New in New Social Movements*, s. 117.

²²⁷ Çayır, s. 23.

²²⁸ Jean Cohen, "Strateji ya da Kimlik: Yeni Teorik Paradigmalar ve Sosyal Hareketler", Kenan Çayır (Ed.), **Yeni Sosyal Hareketler** içinde, 2. Baskı, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2016, s. 116.

içinde örgütlenen ve ele aldıkları konular itibarıyla kimlik ve hayat tarzı üzerine odaklanan hareketler olduklarını ifade etmiştir.²²⁹

Post-modern dönemde ortaya çıkmış olan yeni toplumsal hareketler, devlet ve birey arasındaki sivil alanı önemli bir konuma yerleştirmiştir.²³⁰ Sivil alanın temel konuları olan kimlik, hayat tarzı, cinsiyetler, kültür vb. konular yeni toplumsal hareketler tarafından sıklıkla değişim talebiyle gündeme getirilen konular olmuştur. Yeni toplumsal hareketler, farklı toplumsal sınıflardan bireylerin ortak bir amaç doğrultusunda bir araya gelmesine olanak sağlayarak, bu konular çerçevesinde ortak bir değişim talebi ortaya koyulmasına zemin hazırlamıştır. Yeni toplumsal hareketler çatısı altında bir araya gelen bireyler cinsiyet, ırk, kültür gibi farklılıkların ortadan kaldırılmasından ziyade, bu farklılıkların öneminin olmadığı, farklılıkların özgür bir şekilde dile getirilebildiği bir dünya talebiyle ortaya çıkmıştır.²³¹ Yeni toplumsal hareketler ortaya çıkış şekillerinden katılımcı kitlesine, örgütlenme biçimlerinden dile getirdikleri şikâyet ve taleplere kadar pek çok farklı açıdan kendine münhasır özellikler sergilemiştir. Bu özellikler yeni toplumsal hareketlerin analitik ve metodolojik çerçevesini belirlemiştir.

Yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkış sürecini ele alan çalışmalar, bu hareketlerin İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa ve Kuzey Amerika’da yaşanan ekonomik ve politik yapıdaki değişikliklere bir yanıt olarak ortaya çıktıklarını belirtmiştir. 20. yüzyılın ortalarından itibaren gündeme gelen ve toplumların geniş kesimlerini ilgilendiren toplumsal cinsiyet, medeni haklar, ırk ayrımcılığı gibi konular bu dönemde ortaya çıkan toplumsal hareketleri şekillendirmiştir. Bu hareketlerin hâkim normlara meydan okumalarının yanında yeni bilgi ve yaşam biçimi üretme noktasında çaba gösterdikleri ifade edilmiştir.²³² Yeni toplumsal hareketleri eski toplumsal hareketlerden ayıran özellikler; dile getirilen şikâyetler, öne sürülen talepler, ortaya çıkış şekilleri, örgütlenme biçimleri ve katılımcı kitlesi şeklinde ifade edilebilir. Zaman içerisinde küresel düzeyde,

²²⁹ Yusuf Doğan Çetinkaya, “Toplumsal Hareketler”, Şaban Kardaş ve Ali Balcı (Ed.), **Uluslararası İlişkilere Giriş** içinde, 3. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları, 2014, s. 707.

²³⁰ Ayşegül Dede, “Yeni Toplumsal Hareketler: ‘Yeni ve Başka Bir Dünya’ Talebi”, **Sosyoloji Divanı**, Yıl. 3, Sayı. 5, 2015, s. 39.

²³¹ Michael Hardt, Antonio Negri, **Çokluk İmparatorluk Çağında Savaş ve Demokrasi**, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2004, s. 242.

²³² Steven Seidman, **Contested Knowledges: Social Theory in The Postmodern Era**, Oxford: Blackwell, 1994.

ekonomik sistemlerde ve iletişim teknolojilerinde yaşanan değişimler bireyleri bir araya getiren motivasyonlarda bir değişim yaşanmasını beraberinde getirmiştir.

Toplumsal hareketlere yeni niteliği kazandıran farklılıkların başında, harekete katılan bireylerin dile getirdikleri şikâyetler ve öne sürdükleri talepler, bir diğer ifade ile bu hareketlerin ortaya çıkış motivasyonları gelmiştir. 1968 ve sonrasında ortaya çıkmış olan yeni toplumsal hareketler ağırlıklı olarak cinsel kimlikler, kadın hakları, medeni haklar, çevresel konular, küresel barış, ırk ayrımcılığı gibi sosyal ve kültürel konuları gündemine almıştır. Toplumsal hareketi ortaya çıkaran bireyler, dile getirilen konular çerçevesinde içinde yaşanan sistemde birtakım değişimlerin yaşanması talebiyle bir araya gelmiştir. Eski toplumsal hareketlerin sistem karşıtı tutumlarının aksine, yeni toplumsal hareketler içinde bulunulan sistemin, farklılıkları içine alacak ve toplumdaki bütün bireylerin taleplerine cevap verecek şekilde yeniden dizayn edilmesini talep etmiştir. David Aberle tarafından yapılan sınıflandırma²³³ bağlamında değerlendirildiğinde sistem karşıtı olan eski toplumsal hareketler devrimci hareketler olarak nitelendirilebilirken, yeni toplumsal hareketlerin ise toplumun bütün kesimlerini odağına alarak sistem içinde bir değişimi hedeflemeleri nedeniyle iyileştirici hareketler olarak sınıflandırılması mümkündür.

Eski toplumsal hareketlerin ortaya çıkış motivasyonları olan ekonomik ve siyasi çerçevedeki sorunların yerine daha kapsayıcı ve çeşitli konuları gündeme getirmeleri yeni toplumsal hareketlerin katılımcı kitlesi üzerinde etkide bulunmuştur. Kimlikten kadın haklarına, küresel barıştan çevresel konulara varan geniş motivasyon başlıklarına sahip olan bu hareketler, mobilize ettiği bireylerin niteliği bakımından da eski toplumsal hareketlerden farklı özellikler sergilemiştir.²³⁴ Yeni toplumsal hareketler tarafından dile getirilen şikâyet ve taleplere konu olan sorunların, toplumsal sınıf ayırt etmeksizin geniş bir kitleyi etkilemesi nedeniyle yeni toplumsal hareketlerin katılımcı kitlesinin heterojen nitelikte olduğu ifade edilebilir. Toplumun her kesiminden bireylerin, aynı toplumsal hareket çatısı altında bir araya gelerek değişim talep edebildikleri görülmüştür. Bu noktada yeni toplumsal hareketlerin daha çoğulcu ve birleştirici bir karaktere sahip olduğu ifade edilebilir. Yeni toplumsal hareketlerin çoğulcu ve birleştirici karakteri bu hareketlerin etkiledikleri alanın da daha geniş olmasını beraberinde getirmiştir. Aynı

²³³ Barr, Hoiland, Menon, Matresse, Silveira, Vonderhaar, s. 899.

²³⁴ Yusuf Doğan Çetinkaya, "Tarih ve Kuram Arasında Toplumsal Hareketler", Yusuf Doğan Çetinkaya (Ed.), **Toplumsal Hareketler Tarih, Teori ve Deneyim** içinde, 5. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2021, s. 46.

sorundan şikâyetçi olan bireylerin yer fark etmeksizin harekete destek verdikleri görülmüştür.

Yeni toplumsal hareketlerin hem ortaya çıktıkları hem de gelişim gösterdikleri dönem itibarıyla iletişim teknolojisinde yaşanan gelişmeler, bu hareketlerin mobilize olurken kullandıkları iletişim araçlarına yansımıştır. Basılı yayın organlarının yanında telefon, internet ağları ve sosyal medya gibi yeni iletişim yollarının kullanıldığı görülmüştür. Yeni toplumsal hareketlerin kullandıkları iletişim araçlarının değişmesi bu hareketlerin daha geniş kitlelere daha kısa sürelerde ulaşabilmelerine zemin hazırlamıştır. Zaman içerisinde çok geniş coğrafyaları kapsayan toplumsal hareket örneklerinin ortaya çıktığı görülmüştür. Dolayısıyla kullanılan iletişim araçlarının değişmesi ve eski iletişim araçlarının yanı sıra yeni iletişim araçlarının da bu hareketler tarafından kullanılmasının toplumsal hareketlerin gelişimine etki ettiği söylenebilir. Teknolojik gelişmelerin yeni toplumsal hareketler üzerindeki etkileri özellikle 1990'lı yıllardan itibaren daha fazla gözle görülür olmuştur. Yeni toplumsal hareketler, teknolojik iletişim araçlarını, interneti ve internet temelli sosyal ağları yoğun bir şekilde kullanmış ve bu durum hareketlerin ortaya çıkış biçimini şekillendirmiştir. Yeni toplumsal hareket örneklerine bakıldığında harekete katılan bireylerin öncelikle internet ağları üzerinden mobilize olarak sonrasında fiziksel bir alanda bir araya geldikleri bir diğer ifadeyle kamusal alanlara geçiş yaptıkları örnekler görülmüştür. Bu örneklerin yanında internet ağları üzerinden başlayan ve oradan devam eden yeni toplumsal hareketler olduğunu da söylemek mümkündür. Dolayısıyla iletişim teknolojisinde yaşanan değişimler yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkış şekilleri üzerinde doğrudan bir etkiye sahip olmuştur. Yeni toplumsal hareketler açısından internet temelli sosyal ağlar yeni kamusal mekân niteliğindedir.

Yeni toplumsal hareketleri eski hareketlerden ayıran bir diğer farklılık ise hareketlerin örgütlenme biçimleri olmuştur. Eski toplumsal hareketler ağırlıklı olarak bir siyasi parti ya da lider figürü etrafında organize olmuş ve bu lider figürü hareketleri şekillendirmiştir. Bu nedenle eski toplumsal hareketler dikey bir hiyerarşiye sahip hareketler olmuştur. Yeni toplumsal hareketlerde ise hareketi ortaya çıkaran ya da hareketi yönlendiren bir lider figürü görülmemiştir. Bu hareketler hiyerarşik olmayan yatay bir örgütlenme

modeliyle ortaya çıkmıştır.²³⁵ Yatay bir örgütlenme şeklinde organize olan bireylerin, hareketin gidişatına bireysel olarak doğrudan etki etme kapasitesinden yoksun oldukları görülmüştür. Hareketin organize edilmesinde bir siyasi parti yahut figürün etkili olmaması yeni toplumsal hareketlerin odaklandıkları konulara da etki etmiştir. Yatay örgütlenmeye sahip olan yeni toplumsal hareketler birey odaklı ve toplumdaki bireylerin sorunlarına ve taleplerine ilişkin bir tutum sergilemiştir.

Yukarıda ortaya koyulan özellikler incelendiğinde eski toplumsal hareketler ile yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkış motivasyonlarından katılımcı kitlesine kadar birçok açıdan farklı özelliklere sahip oldukları görülmüştür. Hem toplumsal hareketlerin analitik ve metodolojik yapısında yaşanan bu değişimler hem de küresel ölçekte yaşanan gelişmelerin etkisiyle jeopolitik disiplinde yaşanan değişimler, toplumsal hareketlerin etkileşime girdikleri disiplinlerin farklılaşmasına zemin hazırlamıştır. Daha önceki dönemlerde jeopolitik çalışmaları ile bir ilişkisi bulunmayan toplumsal hareketlerin 1980’li yılların sonlarından itibaren eleştirel jeopolitik çalışmaları kapsamında incelendiği görülmüştür. Bu dönemden itibaren eleştirel jeopolitik ile toplumsal hareketlerin ilişkisini ele alan birtakım çalışmalar yapıldığı görülmüştür.

2.3. Eleştirel Jeopolitiğin Toplumsal Hareketlerle İlişkisi

Jeopolitik ile toplumsal hareketlerin ilişkisine bakıldığında klasik jeopolitiğin devlet düzeyli bakış açısının toplumsal hareketleri ele alma ve açıklama konusunda uygun bir bakış açısı olmadığı görülmüştür. Klasik jeopolitik çalışmalar inceleme konusu olarak devletleri ve devletlerin davranışlarını ele alan çalışmalar ortaya koymuştur. Klasik jeopolitiğin ortaya koyduğu teoriler ve yaklaşımlar, devletlerin politikalarına rehber olan nitelikte çalışmalardır. Nitekim devlet egemenliğinin kurulması ve sürdürülmesi eylemi, sınırlı bir siyasi alan içerisinde belirli bir kimliğin maddi ve söylemsel pratikler yoluyla egemen kılınması yoluyla gerçekleşen jeopolitik bir eylem²³⁶ olarak değerlendirilmiştir. Bu jeopolitik eylem birçok ulusal kimlikten tek bir ulusal kimlik oluşturulmasını, dışarıyla bir sınır oluşturulmasını, belirli bir coğrafi mekânın üniter bir iç mekâna dönüştürülmesini içermektedir. Devlet egemenliği ile jeopolitik arasındaki ilişki

²³⁵ Claus Offe, “New Social Movements: Challenging the Boundaries of Institutional Politics”, **Social Research**, Vol. 52, No. 4, 1985, s. 829.

²³⁶ Iain Watson, “Rethinking Strategy and Geopolitics: Critical Responses to Globalisation”, **Geopolitics**, Vol. 6, No. 3, 2001, s. 88.

nedeniyle klasik jeopolitik çalışmalar devlet düzeyli analizler ve görüşler ortaya koymuştur. Dolayısıyla toplumsal düzeyde inceleme ve analiz gerektiren toplumsal hareketler konusunun klasik jeopolitik yaklaşımlarla ele alınması teorik olarak mümkün olmamıştır.

1980’li yılların sonlarıyla birlikte küresel çapta siyasi alan başta olmak üzere birçok alanda gerçekleşen konjonktürel gelişmeler ve değişimler jeopolitik çalışmalarında da değişimi beraberinde getirmiştir. 1980’li yılların sonlarından itibaren jeopolitik çalışmaları yeniden akademik alanda görünür hale gelerek devletlerin politikalarına yön verme adına çalışmalar ortaya koymaya başlamıştır. Bunun yanında, yaşanan küreselleşme sürecinin etkisiyle birlikte ulus-devlet kavramı sorunlu ve ampirik açıdan savunulamaz olarak görülmeye başlanmış ve bu kavrama yönelik birtakım sorgulamalar ortaya çıkmıştır. Bu gelişmeye paralel bir şekilde eleştirel jeopolitik çalışmaları gelişerek klasik jeopolitiğin sabit kabul ettiği verileri sorgulamış ve klasik jeopolitiğin inceleme alanına girmeyen konuları ele alacak şekilde gelişmiştir. Eleştirel jeopolitiğin ortaya çıkışı ve sorgulayıcı bakış açısı, klasik jeopolitik söylemlerin ve teorilerin yapısöküme/yapıbozuma uğratılmasıyla birlikte geniş bir inceleme alanını beraberinde getirmiştir. Klasik jeopolitik bilgiler sorgulanarak bu bilgilerin toplumsal ve bireysel düzeydeki yansımaları ele alınmıştır.

Eleştirel jeopolitiğin, devlet düzeyinden ziyade toplumsal ve bireysel düzeydeki konularda çalışmalar ortaya koyması, toplumsal hareketler ile eleştirel jeopolitik arasındaki ilişkiyi etkilemiştir. Eleştirel jeopolitik çalışmaları zaman içinde toplumsal hareketleri de ele alarak geniş bir yelpazede ilerlemiştir. Eleştirel jeopolitik, toplumsal hareketleri ele alırken hareketlerin sorgulayıcı ve eleştirel karakteri üzerinden ilerlemiş ve farklı faktörlerin hareketlerin şekillenmesi üzerindeki etkisini ele almıştır. Zaman içerisinde Marksizm, feminizm, post yapısalcılık gibi farklı disiplinler altında gelişen ve eleştirel jeopolitiğe katkı sağlayan çalışmalar, eleştirel jeopolitiğin toplumsal hareketlere yönelik getirdiği bakış açısını kendi çalışma alanları bağlamında çeşitlendirmiştir. Yukarıda ifade edilen disiplinler kendi çalışma alanları çerçevesinden klasik jeopolitik bilgileri sorgulamış, bu bilgilerin altında yattığını düşündükleri anlamları ortaya çıkararak kendi çalışma alanları bağlamında yorumlamış ve eleştiri getirmiştir.

1960'ların sonlarında ABD'de başlayan toplumsal hareketler, Asya ve Afrika'da başlayan bağımsızlık mücadeleleri, 1973 yılındaki petrol krizi ve Vietnam Savaşı gibi gelişmeler siyasi coğrafya çalışmalarının yeniden canlanma dönemine girmesine zemin hazırlamıştır. Bu yıllardan itibaren siyasi coğrafya çalışmaları toplumsal olan konuları da içine alacak şekilde genişlemiş, devletlerin politikalarına ve o politikaların sonuçlarına yönelik eleştirel bir tutum geliştirmiştir. Siyasi coğrafya çalışmaları ile paralel bir seyir izleyen jeopolitik çalışmaları 1980'li yılların sonundan itibaren yeniden canlanma dönemine girerken, klasik jeopolitiğe karşı bir tutum getiren eleştirel jeopolitik çalışmalarının da 1980'li yılların sonlarından itibaren çalışmalar ortaya koyduğu ve bu çalışmalar içerisinde toplumsal hareketlerin de yer aldığı görülmüştür. Bu tez çalışmasının konusunu oluşturan toplumsal hareket çalışmalarının 1980'li yıllardan itibaren eleştirel jeopolitik perspektifinden değerlendirildiği görülmüştür. Toplumsal hareketlerin yaşadığı dönüşüm ve 1970'li yıllarla birlikte girdiği yeni dönem ile farklılaşan biçimi eleştirel jeopolitik çalışmaları kapsamında ele alınmış ve toplumsal hareketler çeşitli yönlerden incelemiştir.

1980'li yıllar ile birlikte eleştirel yaklaşımlar ortaya koyan çalışmaların artışı, klasik jeopolitik bilgiler tarafından inşa edilmiş olan ve bu bilgilerden beslenen iktidarların politikalarının sorgulanması, jeopolitiğin yalnızca elit iktidar sınıfının devlet idaresi olarak değil devlet egemenliği mekanizmaları ile devlet ve toplum arasındaki ilişki ve toplumsal hareketler alanı arasındaki ilişkiye dair daha geniş bir araştırma olduğunun anlaşılması gibi gelişmeler toplumsal olana ve toplumsal hareketlerin pratiklerine ilgi duyulmaya başlanmasına zemin hazırlamıştır.²³⁷ Devlet kavramının sorgulanması beraberinde toplumsal ve bireysel olanın incelenmesine zemin hazırlamıştır. Toplumsal ve bireysel olanın incelenmesi, bu aktörlerin iktidar tarafından jeopolitik söylemler aracılığıyla inşa edilmiş olan politikalara ve düzenlemelere meydan okumalarına odaklanmak şeklinde olmuştur. Toplumun, elitler tarafından çeşitli alanlarda ortaya koyulmuş olan kültürel, siyasi, ahlaki ve ekonomik baskınlığa, hegemonyaya karşı çıkmasının bir ifadesi olan anti jeopolitik/direnış jeopolitiği toplumsal hareketler ile ilişkilendirilmiştir. Toplumsal hareketlerin direnişe katılan bireyleri birbirine bağlayan ağları temsil ettiği belirtilmiştir. Söz konusu temsil işlevinin yanı sıra toplumsal

²³⁷ Watson, s. 91.

hareketlerin, ortaya çıkan bireysel direniş hareketlerini kapsayıcı, toplumsal olarak görünür ve somut eylemler oldukları ifade edilerek bu hareketlerin otoritelerin olduğu kadar toplumun da dikkatini çekmelerine zemin hazırladığı ifade edilmiştir.²³⁸

Toplumsal hareketlerin devletlere yönelik eleştirel ve talepkâr tavırları, eleştirel jeopolitik çalışmalarının, devletlerin klasik jeopolitik bilgilerle desteklenen politikalarına yönelik eleştirel tutumlarıyla paralellik göstermiştir. Nitekim 1980’li yılların sonlarında başlayan eleştirel jeopolitik çalışmaları, toplumsal hareketlerin eleştirel niteliğini ele alan ve kendi perspektifinden değerlendiren çalışmalar ortaya koymuştur. Eleştirel jeopolitiğin, klasik jeopolitik tarafından sabit kabul edilen coğrafi verileri ve bu veriler üzerinden üretilen jeopolitik yaklaşımları eleştirmesi ve reddetmesi toplumsal hareketlerin devletlerin politikalarına yönelik eleştirel doğasıyla uyum göstermiştir. İktidar tarafından üretilen kültürel, siyasi, ekonomik hegemonyanın toplumsal hareketler tarafından reddedilmesi, iktidar tarafından doğru olarak kabul edilen durumların eleştirilmesi ve iktidarın politikalarına karşı farklı taleplerde bulunulması gibi durumlar eleştirel jeopolitik çalışmaları içinde yer almıştır.

Toplumsal hareketler ortaya çıktıkları motivasyonlara bağlı olarak toplumdaki bireyleri doğrudan etkileyen ekonomik, çevresel, cinsel, kültürel ve siyasi konularda anti jeopolitik söylemler üretmektedir.²³⁹ İktidarların ekonomi alanında izledikleri politikalar neticesinde ortaya çıkmış olan ekonomik eşitsizlik durumu, çevresel kaynakların eşitsiz dağılımı nedeniyle iktidar karşısında dezavantajlı konumda olan bireylerin doğal kaynaklara erişiminde yaşanan sıkıntılar, izlenen politikalar nedeniyle doğal kaynakların dengesiz kullanımı neticesinde ortaya çıkan çevresel sorunlar, kadınların siyaset alanından ve devlet yönetiminden uzak tutulmaya çalışılması nedeniyle ortaya çıkmış olan cinsiyet eşitsizliği gibi konular, iktidarın politikaları nedeniyle toplumsal yaşamı etkileyen her türlü konu toplumsal hareketler tarafından dile getirilmiş ve bu konularda eleştirel bir dille söylem üretilmiştir. Üretilen söylemler konularına göre farklılaşmış olsa da özü itibarıyla iktidar tarafından söz konusu alanlarda ortaya koyulmuş olan politikalara, baskıya, hegemonyaya ve jeopolitik çıkarlara karşı üretilmiş olan

²³⁸ Petar Kurecic, “Studying of Urban Movements Through the Paradigms of Popular Geopolitics and Anti-Geopolitics”, **12th International Scientific Conference on Economic and Social Development**, Bangkok: Varazdin Development and Entrepreneurship Agency, 18-20 Şubat 2016, s. 63-64.

²³⁹ Paul Routledge, “Anti-Geopolitics”, John Agnew, Katharyne Mitchell, Gearoid O’Tuathail (Ed.), **A Companion to Political Geography** içinde (236-248), Oxford: Blackwell Publishing, 2003, s. 240.

söylemlerdir. Bu noktada, eleştirel jeopolitiğin iktidarların politikalarına karşı olan tutumu ile toplumsal hareketler örtüşmektedir. Hem toplumsal hareketlerde hem de eleştirel jeopolitikte mevcut statükoya ve kurulmuş olan hegemonyaya yönelik eleştirel bir tutum söz konusudur.

Toplumsal hareketlerin eleştirel jeopolitik çalışmaları bağlamında ele alınması çeşitli argümanlar ile gerekçelendirilmiştir. Bu argümanlara göre; toplumsal hareketler iktidarların ve siyasi alanın devletin kurumları ve mekanizmaları tarafından maddi olarak yaratıldığını ve söylemsel olarak temsil edildiğini değerlendirmektedir. İkinci olarak, toplumsal hareketler iktidarların otoritesine ve küresel kapitalizmin fikir ve kurumlarına dayanan dışlayıcı tutuma meydan okumaya çalışmaktadır. Üçüncü olarak, toplumsal hareketler tarafından kullanılan stratejiler, egemen devlet sistemi tarafından tarihsel ve ideolojik bağlamlarda üretilen hiyerarşik nitelikteki mekânsal düzenlemeleri ve söylemleri sorunsallaştırarak mevcut siyasi alanların yersiz yurtsuzlaştırılmasını (*detritorialisation*) temsil etmektedir.²⁴⁰ Bu argümanlar bağlamında bakıldığında mevcut iktidarların ortaya çıkışında, üretilen ve sürdürülen söylemsel pratiklerin etkili olduğu düşüncesi; iktidarlar tarafından ortaya koyulan ve diğer aktörleri dışlayan tutumun eleştirilmesi ve karşı çıkılması; süregelen süreç neticesinde üretilmiş olan söylem ve pratiklerin sorunsallaştırılması gibi yaklaşımların hem toplumsal hareketlerde hem de eleştirel jeopolitikte yer aldığı görülmüştür.

Eleştirel jeopolitik perspektifinden toplumsal hareketlerin incelendiği çalışmalar genel itibarıyla hareketlerin yer ve mekânla olan ilişkisi üzerine olmuştur. Hareketlerin ortaya çıkışında ve şekillenmesinde yerin/mekânın etkileri, doğurduğu sonuçlar, ürettiği benzerlikler ve farklılıklar, yer ve mekânın toplumsal hareketler açısından ürettiği anlamlar bu çalışmaların odaklandıkları konuları oluşturmuştur. Yerin/mekânın toplumsal hareketlerin ortaya çıkışında, hareketlerin iddialarının ve kimliklerinin şekillenmesinde, hareketlere katılarak mobilize olan bireylerin kapasitelerinin şekillenmesinde merkezi bir yere sahip olduğu iddia edilerek toplumsal hareketlerin incelenmesinde ölçek olarak yer ve mekânın kullanımı gerekçelendirilmiştir. Yerin toplumsal hareketlerle ilişkisini ele alan Paul Routledge, yerin toplumsal hareketlerin anlaşılması noktasında hangi açılardan ele alınabileceğini belirtmiştir. Buna göre üç farklı

²⁴⁰ Watson, s. 89.

noktayı ifade etmiştir; birincisi yer kavramı bir toplumsal hareketin niçin o yerde ortaya çıktığı konusunda bizi bilgilendirir, ikincisi yer kavramı spesifik hareketlerin doğası hakkında bizi bilgilendirir ve üçüncü olarak yer insanlara ilham veren ve motive eden hareketin ruhunu ve günlük yaşam deneyimlerinin harekete eklenmesini anlamının araçlarını sağlar.²⁴¹

Toplumsal hareketlerin yerle/mekânla ilişkisi hareketlerin örgütlenme aşamasında fark edilmektedir. Aynı konu etrafında gerçekleşecek olan bir toplumsal harekete destek bulunması amacıyla bir yerde/mekânda izlenen stratejiler başka bir yerde/mekânda farklılaşmaktadır. İnsanları bir araya getiren söylemler ve faktörler yere/mekâna göre farklılık göstermektedir. Toplumsal hareketin ortaya çıkışına neden olan konu belirli bir yerde/mekânda ekonomik motivasyonlarla ele alınırken başka bir yerde/mekânda bu motivasyon siyasi ya da kültürel olabilmektedir. Dolayısıyla bu noktada yerin/mekânın toplumsal hareketler açısından kurucu bir güce sahip olduğu ifade edilmelidir. Bu konu Byron A. Miller tarafından yazılan bir kitapta ele alınmıştır. Miller, mekânın toplumsal hareketler açısından kurucu bir siyasi güç olduğundan bahsederken bunu toplumsal hareketlerin aynı mekânda yaşayanların kimlikleri ve değerleri etrafında ortaya çıkışıyla açıklamaktadır. Bir diğer ifadeyle toplumsal hareketler ortaya çıktıkları mekânda var olan kimlikler ve değerler tarafından şekillendirilmektedir. Dolayısıyla bir mekânın imkânları, kısıtlılıkları ve eylem gerçekleşme kapasitesi o yerdeki toplumsal hareketlerin ortaya çıkışını etkilemekte ve hareketleri şekillendirmektedir.²⁴² Aynı konu etrafında şekillenen toplumsal hareketlerin örgütlenme biçimleri mekâna göre farklılık sergilemektedir. Miller bu durumu nükleer karşıtı eylemleri incelediği çalışmasında detaylandırmıştır.

Toplumsal hareketleri yer ve mekân ölçeğinde ele alan bir başka isim Walter J. Nicholls olmuştur. Nicholls çalışmasında toplumsal hareketlere etki eden ve onları şekillendiren faktörler olarak yer/mekân üzerinde durmuştur. Nicholls belirli bir yerde/mekânda görülen ekonomik ve politik özelliklerin o yerde ortaya çıkan toplumsal hareketlerin dile getirdiği sorunları ve toplumsal hareketlerin gelişimlerini etkilediğini belirtmiştir. İki farklı yer/mekân arasında görülen ekonomik ve siyasi farklılıkların o yerlerde ortaya çıkan toplumsal hareketler arasında bir farklılık doğurduğunu belirtmiştir. Nicholls'a göre

²⁴¹ Paul Routledge, **Terrains of Resistance: Nonviolent Social Movements and the Contestation of Place in India**, Westport, Conn: Praeger, 1993, s. 21.

²⁴² Byron A. Miller, **Geography and Social Movements: Comparing Antinuclear Activism in the Boston Area**, Minneapolis & London: University of Minnesota Press, 2000, s. 67.

coğrafya, kaynakların nasıl kullanılacağını belirleyeceğinden coğrafi farklılıklar toplumsal hareketlerin yere özgü stratejiler geliştirmesine zemin hazırlamaktadır. Bu nedenle ekonomik ve siyasi alanlarda görülen eşitsizliklerin, toplumsal hareketlerin dile getirdiği sorunları/şikâyetleri coğrafi olarak farklılaştıran makro düzey süreçler olduğunu ifade etmiştir. Hareketlerin ortaya çıktıkları yerlerde görülen siyasi rejimlerin aynı motivasyonla farklı yerlerde ortaya çıkan toplumsal hareketleri gelişimleri ve sonuçları itibarıyla farklılaştıracağını belirtmiştir.²⁴³

Yerin/mekânın toplumsal hareketler açısından iki farklı anlamı olduğunu ifade eden Pascale Dufour, yerin bir toplumsal hareket açısından hem bir mobilizasyon alanı hem de bir mücadele alanı olduğunu belirtmiştir. Dufour'a göre toplumsal hareketi meydana getiren bireyler belirli bir mekânda mobilize olurlar ve bu ortak mekânlarda aralarındaki iletişimi ve bağı güçlendirirler. Dolayısıyla ortak mekân o hareket açısından bir kurucu güç niteliğindedir. Bunun yanı sıra yer olarak ifade edilen alanın hareketi gerçekleştirenler ile devlet/üst güç/iktidar arasındaki rekabeti de yansıtabildiğini belirten Dufour, mekâna verdiği önemi; toplumsal hareketlere özellikle de yerel sosyal forumlara katılanların farklı kimliklere, farklı deneyimlere sahip oluşunun hareketin incelenmesinde mekân bağlamını ön plana çıkarması olarak açıklamıştır.²⁴⁴ Dufour'un ortaya koyduğu bakış açısı bağlamında ele alındığında, meydanları işgal eden ya da mobilize olma alanları olarak kullanan toplumsal hareketler bu eylemleriyle meydanları kendi güçlerini göstermek için bir baskı aracı olarak kullanan iktidarlara karşı bir tutum sergilemiş olmaktadır. İktidarların meydanlar üzerinde hâkimiyet kurarak güç gösterisi gerçekleştirmeleri farklı eylemlerle kendini gösterebilmektedir. Örneğin askeri darbeler yapıldığında tankların ve askerlerin meydanlara inmesi bunun bir örneğidir. Bir diğer örnek olarak ise otoriter rejimlerin geniş meydanlar üzerinde yaptıkları ve somut güç unsurları olan askeri ekipmanlarını içeren resmi törenler verilebilir. İktidarın gücünü somut bir şekilde sergilediği meydanların toplumsal hareketler tarafından aktif bir şekilde kullanılması iktidara karşı bir hâkimiyet kurma davranışı olarak değerlendirilebilir.

²⁴³ Walter J. Nicholls, "The Geographies of Social Movements", **Geography Compass**, Vol. 1, No. 3, 2007, s. 612-613.

²⁴⁴ Pascale Dufour, "Comparing Collective Actions Beyond National Contexts: 'Local Spaces of Protest' and the Added Value of Critical Geography", **Social Movement Studies**, Vol. 20, No. 2, 2021.

Mekân, günlük pratikler aracılığıyla sosyal bir şekilde üretilmektedir.²⁴⁵ Dolayısıyla mekân ile bu mekânda gerçekleşen eylemler arasında karşılıklı bir etkileşim söz konusudur. Toplumsal hareketler ile mekânın ilişkisi göz önüne alındığında aralarında karşılıklı bir ilişki şekli olduğu söylenebilir. Yer/mekân toplumsal hareketlerin örgütlenme biçimlerini, konuları ele alma biçimlerini, imkânlarını ve kısıtlılıklarını etkilerken toplumsal hareketler ise ortaya çıktıkları yerleri ve mekânları şekillendirmektedir. Yer/mekân bağlamında bakıldığında bu unsurların bir iktidar tarafından kontrol edildiği göz önüne alınmalıdır. Bu nedenle iktidarın ürettiği jeopolitik söylemler ve politikalar toplumlara doğrudan etki ederek toplumsal hareketlerin ortaya çıkmaları, gelişmeleri ve netice elde etmeleri üzerinde birtakım etkilere sahip olmaktadır. İktidar faktörünün yanında toplumsal hareketin ortaya çıktığı coğrafyada etkili olan kültürel kodlar da yapılan değerlendirmelerde dikkate alınmalıdır. Dolayısıyla yer ve mekânın toplumsal hareketler üzerinde ürettiği etkiler hem mevcut iktidarlar hem de coğrafyada etkili olan kültürel kodlar üzerinden okunmalıdır.

Mekânın yapısına bakıldığında kültürel, sosyal, siyasi ve ideolojik süreçlerin toplamı olduğu görülmüştür. Klasik jeopolitikteki anlayışın aksine eleştirel jeopolitikte mekân denilen olgu kesin, somut, sınırları belli olan edilgen ya da verili bir unsur olmaktan ziyade farklı kültürel, toplumsal, siyasi ve ideolojik süreçlerin etkileşimi neticesinde ortaya çıkan, inşa edilen (*constructed*) bir unsur olarak ele alınmıştır.²⁴⁶ Mekânın üretiminde yer aldığı ifade edilen faktörlere bakıldığında bunların hem iktidarlar hem de toplumdaki bireyler ile ilişkili oldukları görülmüştür. Nitekim toplumsal ve kültürel süreçler toplumdaki bireylerin doğrudan etki ettiği, şekillendirdiği unsurlar iken siyasi ve ideolojik süreçler doğrudan iktidarların tahakkümünde bulunan unsurlardır. İdeoloji, yapısı itibarıyla hâkim grupların lehine olan mevcut düzenin sürekli bir şekilde yeniden üretilerek sürdürülmesi noktasında işlev gören hegemonik bir unsurdur.²⁴⁷ Bu nedenle iktidar yapısı ile ilişkili olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla mekân üretiminin iktidarların ve toplumdaki bireylerin etkide bulunduğu unsurlar neticesinde gerçekleştiği ifade edilebilir. Mekânın günlük pratikler aracılığıyla sosyal bir şekilde üretilmesinin yanında

²⁴⁵ Veronica Barassi, "Ethnographic Cartographies: Social Movements, Alternative Media and the Spaces of Networks", *Social Movement Studies*, Vol. 12, No. 1, 2013, s. 56.

²⁴⁶ İrfan Kaygalak, "Postmodern Eleştirilerin Coğrafi Düşünce ve Yeni Mekân Kavrayışları Üzerine Yansımaları", *Coğrafi Bilimler Dergisi*, Cilt. 1, 2011, s. 5.

²⁴⁷ John B. Thompson, *İdeoloji ve Modern Kültür, Kitle İletişim Çağında Eleştirel Toplum Kuramı*, İdil Çetin (Çev.), Ankara: Dipnot Yayınları, 2013, s. 87.

mekân aynı zamanda sosyal ilişkilerin, günlük pratiklerin sürekli bir şekilde üretildiği bir ortam olarak görülmüştür.²⁴⁸ Bu nedenle mekân ile toplumdaki bireylerin pratikleri arasında karşılıklı ve sürekli bir ilişki olduğu ifade edilebilmektedir. Bu durum bireylerin ortaya çıkardığı toplumsal hareketlere de doğrudan etki etmektedir. Toplumsal hareketlerin ele alınmasında hem mekânın etkileri hem de mekânda sürekli bir şekilde üretilen kültürel, toplumsal, siyasi ve ideolojik süreçlerin etkilerinin göz önüne alınması daha bütüncül bir perspektif sağlamıştır.

Kültür ile toplumsal hareketler arasındaki ilişkiye bakıldığında karşılıklı bir ilişkileri olduğu görülmüştür. Toplumsal hareketin ortaya çıktığı toplumda geçerli olan kültürel yapı toplumsal hareketleri şekillendirirken, toplumsal hareketler de kültürel yapıyı şekillendirmektedir.²⁴⁹ Kültürün bir toplumsal hareketi etkilemesi hareketi ortaya çıkaran bireyler aracılığıyla gerçekleşmektedir. Ortaya çıktığı yerde var olan kültürel kodların şekillendirdiği bireyler kendi fikirleri, yaşam biçimleri, bakış açıları ile toplumsal hareketi şekillendirmektedirler. Toplumsal hareketlerin kültüre olan etkisi ise daha çok imgelerle gerçekleşmektedir. Kültürün içinde yer alan semboller, değerler, anlamlar, ikonlar ve inançlar toplumsal hareketin amaçlarına uyacak şekilde şekillendirilerek, kurumsallaşma ve rutinleştirme yoluyla kültürün içinde yer edinmesi sağlanmaya çalışılmaktadır.²⁵⁰ Kültür ile toplumsal hareket arasındaki bu doğrudan ve karşılıklı ilişki çerçevesinden bakıldığında, yer ve mekânın toplumsal hareketler üzerindeki etkisi farklı bir bağlamda da ele alınabilmektedir. Farklı coğrafyalarda ortaya çıkmış olan toplumsal hareketler arasındaki korelasyonun incelenmesi noktasında kültür faktörünün de ayırt edici bir faktör olarak var olması coğrafya ile toplumsal hareketler arasındaki ilişkinin incelenmesinde daha geniş bir bakış açısı sağlamaktadır.

Kültür ile toplumsal hareketler arasındaki ilişki çeşitli örnekler üzerinden ortaya koyulmuştur. Sivil haklar hareketi, kadın hareketleri, çevre hareketleri ve diğer birçok toplumsal hareketin ortaya çıktıkları toplumların kültürleri üzerinde etkiler bırakması,²⁵¹ 1960'lardaki karşı kültür hareketinin etkilerinin, farklı yaşam tarzlarına yönelik genel

²⁴⁸ Oğuzhan Ergün, "Postmodern Jeopolitik ve Küresel Tasarımın Eleştirel Çözümlemesi", **Türkiye Adalet Akademisi Dergisi**, Cilt. 6, Sayı. 21, 2015, s. 409.

²⁴⁹ Hank Johnston, Bert Klandermans, "The Cultural Analysis of Social Movements", Hank Johnston, Bert Klandermans (Ed.), **Social Movements and Culture** içinde (3-24), London & New York: Routledge, 2003, s. 9.

²⁵⁰ Johnston, Klandermans, s. 9.

²⁵¹ Johnston, Klandermans, s. 9.

kültürel hoşgörü açısından oldukça geniş olması;²⁵² daha sınırlı ve daha az kalıcı olan hareket kültürlerinin, önemli yapısal değişimlerden sonraki dönemler boyunca varlığını sürdürmesi ve radikal bir şekilde değişen siyasi fırsat yapılarına rağmen etkilerinin devam etmesi²⁵³ gibi örnekler toplumsal hareketlerin egemen kültür üzerindeki etkisine dair ortaya koyulmuş olan örneklerdir. Bunun yanında egemen kültürün toplumsal hareketler üzerindeki etkilerine dair de çalışmalar ve yaklaşımlar ortaya koyulmuştur. Böylelikle toplumsal hareketler ile hareketlerin ortaya çıktıkları yerde/mekânda etkili olan egemen kültür arasındaki ilişki farklı yönleriyle ortaya koyulmuştur.

Toplumsal hareketlerin kültüre etki etmeleri ve kültürün içinde yer edinmeleri anlam inşası/üretimi yoluyla gerçekleşmektedir. Hareketi temsil eden anlamlar, düşünceler ve unsurlar söylem yoluyla üretilerek çeşitli şekillerde toplumdaki bireylere, bir anlamda kültüre ulaştırılır. Anlam inşası sürecinin üç farklı şekilde gerçekleştiği ifade edilmiştir. Buna göre kamusal söylem, ikna edici iletişim ve kolektif eylem dönemleri sırasında bilinç artırma şeklinde anlam inşası gerçekleşmektedir. Kamusal söylemin muhatabı toplumdaki her bir birey ya da toplumdaki belirli bir sektördür/gruptur. İkna edici iletişim, ikna girişiminin hedefi olan bireyler üzerinde etkide bulunmaktadır. Kolektif eylem dönemleri sırasında gerçekleşen bilinç artırma öncelikle söz konusu eyleme katılan bireyleri ilgilendirse de harekete sempati duyan bireyler de bu durumdan etkilenebilmektedir.²⁵⁴ Toplumsal hareketler aracılığıyla anlam oluşturma sürecinin her bir aşaması birbiriyle bağlantılı süreçlerden meydana gelmektedir. Birinci aşama olan kamusal söylem en kapsayıcı olan aşamadır ve bu süreçte toplumsal düzeyde kolektif inançların oluşturulması ve dönüşmesi uzun vadeli olarak gerçekleşmektedir. Bu süreci takip eden ikna edici söylem aşamasında aktörler kendi durum tanımlarını hedefteki çeşitli sosyal grupların kolektif düşüncelerine, değerlerine ve inançlarına dayandırarak fikir birliğini harekete geçirmeye çalışmaktadır. Son aşamada ise bireyler kolektif eyleme katıldığında ya da kolektif eylemi gözlemlediklerinde, rakip olarak görülen aktörler ile karşılaşılan durumların etkisi altında kolektif inançlar oluşmakta ve dönüşmektedir.²⁵⁵

²⁵² Joseph R. Gusfield, "Social Movements and Social Change: Perspectives of Linearity and Fluidity, Louis Kriesberg (Ed.), **Research in Social Movements, Conflict and Change Volume 4** içinde (317-339), Greenwich, Conn.: Jai Press, 1981.

²⁵³ Hank Johnston, **Tales of Nationalism: Catalonia, 1939-1979**, New Jersey: Rutgers University Press, 1991.

²⁵⁴ Bert Klandermans, "The Social Construction of Protest and Multiorganizational Fields", Aldon D. Morris, Carol McClurg Mueller (Ed.), **Frontiers in Social Movement Theory** içinde (77-103), New Haven, Conn: Yale University Press, 1992.

²⁵⁵ Johnston, Klandermans, s. 10.

Hareketler, karşı hareketler, siyasi partiler ve bireyler arasında sosyal ağlar ve gruplar aracılığıyla gerçekleşen birbirini takip eden bu süreçler neticesinde, anlamlar tekrarlayan bir şekilde üretilmektedir. Anlam inşası/üretimi süreci toplumsal hareketlerin kültüre etki etmelerine ve kültürün içinde yer edinmelerine zemin hazırlamaktadır.

Yerde/mekânda ortaya çıkarak yerleşmiş olan egemen kültür söz konusu yerde/mekândaki bütün unsurlar üzerinde etki sahibidir. Egemen kültürün yanında, toplum içinde yaşayan bireylerden meydana gelen grupların ya da belirli bir yapı altında bir araya gelen bireylerin kendilerine ait değer, norm ve günlük davranış kalıpları geliştirerek ortaya çıkardıkları karşı kültür veya alt kültür olarak isimlendirilen yapılar mevcuttur. Toplumsal hareketler de bu gruplardan biri olarak toplumda yer almakta ve ortaya çıktıkları yerde/mekânda etkili olan egemen kültür ile ikili bir ilişki kurarak kendi alt kültürlerini üretmektedir. Alt kültürün üretim sürecinde hem sözlü hem de yazılı üretim biçimlerinin kullanıldığı ifade edilebilir. Söz konusu bu üretimler toplumsal hareketin gerçekleştiği zamanlarda harekete katılan bireyler tarafından ya da hareketi ortaya çıkaran küçük çekirdek grup tarafından gerçekleştirilmektedir.²⁵⁶ Toplumsal hareketler tarafından üretilen bu alt kültürler, egemen kültür ile girilen etkileşim neticesinde ortaya çıkmaktadır. Egemen kültürün içinde yer alan kaynaklar toplumsal hareket tarafından, hareketin içindeki seferberliği kolaylaştırmak adına kültürel ve yapısal bağlamlar üretmesi amacıyla kullanılmaktadır.

Egemen kültürün, etkide bulunduğu yerde/mekândaki bütün unsurlar üzerinde şekillendirici bir faktör olarak yer alması toplumsal hareketlerin de bu durumdan etkilenmesini beraberinde getirmektedir. Toplumsal hareketler ile egemen kültür arasındaki ilişki incelendiğinde söz konusu yerde/mekânda ortaya çıkan toplumsal hareketlerin katılımcılarının değer, norm ve günlük davranış kalıplarının egemen kültürden etkilenmesi; toplumsal hareketler tarafından öne çıkarılan sorunların ve taleplerin kültürel bir yanının olması durumu; egemen kültürün şekillendirdiği bireylerin toplumsal hareket karşısındaki tutumu gibi birçok kriter bulunmaktadır. Toplumsal hareketler ile egemen kültür arasındaki bu ilişki bağlamında hareketlerin ortaya çıktığı yerde/mekânda etkili olan kültürel yapının hareketlere etkide bulunduğu ifade edilebilir. Dolayısıyla farklı kültürel yapıların geçerli olduğu yerde/mekânda ortaya çıkan toplumsal

²⁵⁶ Michael Billig, "Rhetorical Psychology, Ideological Thinking and Imagining Nationhood", Hank Johnston, Bert Klandermans (Ed.), **Social Movements and Culture** içinde (64-84), London & New York: Routledge, 2003.

hareketlerin, aynı motivasyonla ortaya çıkmış olsalar da farklı özellikler sergileyebileceği söylenebilir. Bu nedenle yerin/mekânın toplumsal hareketler üzerindeki etkileri incelenirken kültürel faktörlerin de ele alınması daha uygun sonuçlar elde edilmesini sağlayacaktır.

Klasik jeopolitiğe yönelik getirilen eleştirel yaklaşımlardan biri olan Marksist jeopolitik; küresel ekonomik, politik ve sosyal süreçlerin birbiri ile ilişkisini, sınıf mücadelelerini ve yapısal eşitsizlikleri vurgulayarak jeopolitik süreçleri eleştirel bir perspektifle anlamak için bir çerçeve sağlamıştır. Bu bağlamda ekonomi motivasyonu ile ortaya çıkmış olan toplumsal hareketleri küresel güç ilişkileri ve kaynakların dağılımı gibi geniş bir perspektiften yorumlamıştır. Kapitalizmin bir aşaması olarak görülen ve kapitalist ekonomilerin ulusal sınırların ötesine genişlemesiyle birlikte ortaya çıkan konjonktür, güçlü kapitalist ülkelerin, üretim kaynaklarına ulaşabilmek ve bu kaynakları kontrol altına alabilmek maksadıyla hareket etmelerine yol açmıştır. Bu durum küresel ekonomide bir adaletsizlik durumunun ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır. Aynı durum bir ülke içerisindeki üretim kaynaklarının dağılımı ve kontrolü noktasında da gözlemlenmiştir. Marksist jeopolitiğe göre üretim kaynaklarının dağılımı ve kontrolü iktidarlar tarafından yapılsa da bu konudaki politikalar ekonomik elitlerin siyasi ve ekonomik çıkarları doğrultusunda şekillendirilmektedir. Bu durumda ülke içindeki ekonomik yapılanma, diğer ülkelerle olan ekonomik ilişkiler ve küresel ekonomideki yapılanma belirli sınıfların çıkarları doğrultusunda şekillenmekte, toplumun çıkarları göz ardı edilerek toplumdaki bireyler dezavantajlı duruma getirilmektedir. Marksist jeopolitik, üretim kaynaklarının ve stratejik kaynakların kontrolünü, izlenen politikalar neticesinde ekonomik bağımlılıkların kurulmasını jeopolitik stratejilerin bir parçası olarak değerlendirmiştir.

Marksist jeopolitik, toplumsal hareketlerin dominant küresel ekonomik ve siyasi sisteme yönelik meydan okumasının önemini vurgulamıştır. Daha eşit ve sürdürülebilir bir küresel ekonomi ile çok uluslu şirketlerin ve emperyal güçlerin dominasyonundan kurtulma motivasyonu ile ortaya çıkan küreselleşme karşıtı toplumsal hareketlerin şikâyet ve talepleri ile Marksist jeopolitiğin ortaya koyduğu eleştirel zemin paralellik göstermiştir. Marksist jeopolitik zemin ile açıklanabilecek bir diğer toplumsal hareket türü olarak küresel iklim adaleti hareketi örnek gösterilebilir. Bu toplumsal hareket örneğinde küresel düzeyde gücün ve kaynakların eşitsiz dağılımı neticesinde ortaya çıkan

çevresel adaletsizlik eleştirilmiştir. İktidarların, jeopolitik hedeflerine ulaşmak için izlemek istedikleri politikalara göre hareket ederek doğal kaynakları kendi çıkarları doğrultusunda dağıttıkları ve kullandıkları iddia edilerek, kaynakların dağıtımında rol alan iktidarların politikaları hedef alınmış ve eleştirilmiştir. Bu eleştiriler getirilirken çevresel politikaların gücü elinde bulunduran iktidar sınıfının çıkarları doğrultusunda şekillendirildiği ve bu sınıf tarafından bir baskı aracı olarak kullanıldığı argümanı ön plana çıkarılmıştır. İzlenen çevre politikaları ve alınan kararlar neticesinde ortaya çıkan çevresel adaletsizlikten etkilenen bireyler tarafından başlatılmış olan çevre motivasyonlu hareketler Marksist jeopolitiğin sağladığı eleştirel zemin ile açıklanabilmektedir.

İktidarların jeopolitik söylemlerini sürdürmek ve kendi politikalarına meşru uygulama zemini sağlamak adına ülkenin ekonomik kaynaklarını kullanmalarını eleştiren toplumsal hareketler, Marksist jeopolitik ile uygun bir eleştiri zeminine oturmaktadır. Marksist jeopolitiğin makro ölçekte getirdiği eleştiriler, mezo ve mikro ölçekte ülkeler bağlamında da uygun bir açıklama zemini sağlamıştır. Böylelikle ekonomi motivasyonu ile ortaya çıkmış olan toplumsal hareketler, Marksist jeopolitik eleştirilerin ortaya koyduğu zemin üzerinden açıklanma imkânı bulmuştur. Marksist jeopolitik, iktidarların kendi çıkarları doğrultusunda jeopolitik söylemler inşa ederek bu söylemler üzerinden ekonomi politikalarına yön verdiklerini iddia etmiştir. İktidarların çıkarlarına hizmet etmeleri nedeniyle jeopolitik söylemlerin objektif olmaktan uzak olduğu, dolayısıyla bu söylemlere kaynak teşkil eden jeopolitik bilgilerin de eleştiriye açık, gerçek olmayan üretilmiş bilgiler olduklarını iddia etmiştir.

Neoliberal ekonomi politikalarının hâkim olduğu dönem ile bu dönemde ortaya çıkmış olan ekonomi motivasyonlu toplumsal hareketler arasında bir ilişki kurularak; neoliberal ekonomi politikalarının neden olduğu birçok yerde iç içe geçmiş olan yoksulluk, eşitsizlik ve şiddet coğrafyası²⁵⁷ ile protesto, direniş ve tartışma coğrafyası arasında bir paralellik olduğu ifade edilmiştir.²⁵⁸ İktidarların çıkarlarına hizmet eden jeopolitik söylemlerin bir sonucu olarak ortaya çıkan ekonomi politikaları nedeniyle ülke ekonomilerinin sıkıntılı süreçlere girmeleri neticesinde ortaya çıkmış olan toplumsal hareketler Marksist

²⁵⁷ Gillian Hart, "The Provocations of Neoliberalism: Contesting the Nation and Liberation After Apartheid", *Antipode*, Vol. 40, No. 4, 2008; Simon Springer, "The Nonillusory Effects of Neoliberalisation: Linking Geographies of Poverty, Inequality, and Violence", *Geoforum*, Vol. 39, 2008.

²⁵⁸ Simon Springer, "Public Spaces As Emancipation: Meditations on Anarchism, Radical Democracy, Neoliberalism and Violence", *Antipode*, Vol. 43, No. 2, 2011, s. 553.

jeopolitiğin sağladığı bu eleştirel söylem ile açıklanma imkânı bulmuştur. Şehir hareketleri olarak ifade edilen toplumsal hareket türleri Marksist jeopolitik zeminden okunabilecek bir diğer hareket türü olarak gösterilebilir. Kamusal alanların elit sınıfların çıkarlarına uygun şekilde özelleştirilmesi, şehirdeki doğal kaynakların dağıtımında özelleştirme yoluyla doğal tekeller oluşturulması gibi iktidar faaliyetleri şehir hareketlerinin ortaya çıkışına zemini hazırlayan jeopolitik faaliyetler olarak değerlendirilmiştir.²⁵⁹

Toplumsal hareketler tarihi açısından bakıldığında yaşanan paradigma değişiminin başlangıcı olan 68 hareketi sonrasında Marksist teoriye olan ilginin arttığı görülmüştür. Bu ilgi neticesinde Marksist gelenekten beslenen eleştirel yaklaşım, coğrafi mekân nesnel bir olgu olarak değerlendirirken, bu olgunun toplumsal güçler tarafından hem bir hedef olduğu hem de toplumsal güçlerin bir ürünü olduğu argümanları üzerinden hareket etmiştir. Mekân kullanımının toplumdan topluma değiştiğini ve örgütlendiğini, bu kullanım ve örgütlenme neticesinde ortaya çıkan coğrafi örüntülerin ise mekânı kullanan toplumun izlerini taşıdığını öne sürmüşlerdir. Bunu söylerken ise etkileşim içinde olanın yalnızca mekân ve toplum değil aynı zamanda tarihsel mantık, diğer bir ifadeyle sermaye birikiminin mantığı olduğunu ifade ederek bu mantığın mekân ile toplum arasındaki diyalektiği yönlendirdiğini iddia etmişlerdir.²⁶⁰ Dolayısıyla sermaye dağılımı toplumları ve mekânı şekillendiren bir olgu olarak ifade edilmiştir. Marksist gelenekte iddia edildiği üzere sermaye dağılımının iktidarı elinde bulunduran elitler tarafından yapıldığı bağlamında incelendiğinde iktidarların davranışlarının toplumsal olanı şekillendirdiği görülmüştür. Toplumdaki bireyler tarafından ortaya çıkarılan toplumsal hareketler hem bu şekillenmenin ürettiği konjonktür neticesinde ortaya çıkmakta hem de ortaya koydukları eleştiri ve taleplerle toplumsal mekânı şekillendirmektedir. Ekonomik eşitlik talebi içeren söylemleri ile mevcut ekonomi jeopolitiğine karşı söylem üretmektedirler. Bu noktadan bakıldığında toplumsal hareketler ile mekân arasında karşılıklı bir etkileşim olduğu ifade edilebilir.

Klasik jeopolitiğe yönelik getirilen eleştirilerden bir diğeri olan feminist jeopolitik, eleştiri ve önerilerini ağırlıklı olarak makro ölçek düzeyinde getirmiş olsa da mezo ve mikro ölçekte gerçekleşen toplumsal hareketlerin açıklanması noktasında da uygun bir

²⁵⁹ Kurecic, s. 67.

²⁶⁰ Smith, *Eşitsiz Gelişim: Doğa, Sermaye ve Mekânın Üretimi*, s. 122-123.

inceleme zemini sağlamıştır. Feminist jeopolitik, iktidarların kendi politikalarının ve egemenliklerinin devamlılığını sağlamak adına ürettikleri jeopolitik söylemlerin ortaya çıkardığı toplumsal cinsiyet eşitsizliği üzerinden eleştirilerini getirmiştir. Toplumsal cinsiyetin küresel politikayı nasıl şekillendirdiğini anlamayı ve analiz etmeyi amaçlamıştır. Böylelikle kadınları etkileyen sorunlar çerçevesinde eleştiri ve önerilerini ortaya koymuştur. Feminist jeopolitiğin eleştiri ve önerileri, kadın hakları motivasyonu ile ortaya çıkmış olan toplumsal hareketlerin açıklanması noktasında uygun bir zemin sağlamıştır. İktidarların ürettiği söylemlerin bir yansıması olarak kadınların kamusal alandan dışlanarak özel alan olan ev ortamına mahkûm bırakılması, toprak/yer kavramının kadınlar ile özdeşleştirilerek erkeklerin yayılabileceği/fethedebileceği korunması gereken bir alan olarak görülmesi,²⁶¹ kadının devlet yönetiminden ve siyasi karar alma süreçlerinden dışlanması, kadınların siyasi süreçlerden dışlanmasının kadının zayıf olduğu iddiası ile gerekçelendirilmesi gibi durumlara feminist jeopolitik yaklaşımlar ile karşı söylem geliştirilmesi mümkün olmuştur.

Kadın hareketleri bağlamında bakıldığında feminist jeopolitik, jeopolitik bağlamın kadın hareketlerini nasıl etkilediğini ve jeopolitiğin kadın hareketlerinden nasıl etkilendiğini anlama noktasında bir perspektif sağlamıştır. Feminist jeopolitik çalışmaları, kadın hareketlerinin açıklanması noktasında birçok farklı açıdan zemin hazırlamıştır. Söz konusu zemini hazırlarken eleştirel jeopolitiğin toplumsal hareketleri ele alırken üzerinde durduğu temel inceleme noktası olan yer ve mekân unsurlarını vurgulamıştır. Feminist jeopolitik, coğrafi konumların, sınırların ve mekânların kadınların yaşamlarını, harekete geçme motivasyonlarını, bir toplumsal hareket ortaya çıkarabilmek için sahip oldukları imkân ve kısıtlılıkları nasıl şekillendirdiğini göz önünde bulundurarak kadın hareketlerinin mekânsal boyutlarını ele almıştır. Söz konusu mekânsal imkân ve kısıtlılıkların kadın hareketleri tarafından nasıl değerlendirildiği ve kadın hareketlerinin kısıtlılıklara meydan okuma noktasında nasıl hareket ettiklerinin incelenmesi için bir perspektif sağlamıştır. Feminist jeopolitik kadın hareketlerinin incelenmesi noktasında yere/mekâna özgü yerel dinamiklere odaklanırken bir yandan da bu dinamikleri etkileyen küresel dinamikleri de incelemiştir. Küresel güç yapılarının ve jeopolitiğin, yer/mekân faktöründen etkilenecek ortaya çıkan kadın hareketlerini nasıl etkilediğini ve küresel

²⁶¹ Anne McClintock, *Imperial Leather: Race, Gender and Sexuality in the Colonial Contest*, London: Routledge, 1995, s. 25-26.

dinamiklerin kadın hareketlerinden nasıl etkilendiğini ele almıştır. Yerel düzeyde ortaya çıkan kadın hareketlerinin üreme hakları, kadına yönelik şiddet, toplumsal cinsiyet eşitsizliği, kadınların karar alıcı aktörler konumuna gelmeleri, ekonomik adalet gibi konularda kurdukları ulusötesi ağlar feminist jeopolitik tarafından değerlendirilmiştir.

Feminist jeopolitiğin kadın hareketleri bağlamında ele aldığı bir diğer konu güvenlik olmuştur. Erkek egemen iktidarlar tarafından ortaya koyulan güvenlik kavramlarının kadınlar için güvensizlik ortamı oluşturduğunu ifade etmiştir. Güvenlik kavramının daha geniş bir perspektiften ele alınarak kadınların güvenliğinin de göz önüne alınması gerektiğini belirtmiştir. Kadınların ekonomik alanda yaşadıkları sorunlar küresel dinamikler bağlamında ele alınmıştır. Mevcut politikaların etkilediği küresel ekonomik yapıların kadınların emeği ve kaynaklara erişimi üzerinde ortaya çıkardığı dezavantajlı durum feminist jeopolitik tarafından eleştirilerek kadın hareketlerinin bu konularda dile getirdiği eleştiri ve taleplere bir zemin oluşturulmuştur. Feminist jeopolitik, kadın hareketlerinin ortaya çıkışında yerin/mekânın etkilerini analiz edebilmek adına kadın hareketleri ile bu hareketlerin ortaya çıktıkları yerdeki politikaları, yasaları ve kurumları eleştirel bir şekilde incelemiştir. Bu inceleme neticesinde devletin ve devlete bağlı diğer yapıların, kadın hareketlerinin ortaya çıkışı üzerindeki kolaylaştırıcı ve engelleyici rolüne odaklanılmıştır. Söz konusu yapıların yanında kadın hareketlerinin ortaya çıktığı mekânda etkili olan dini ve kültürel yapılar da feminist jeopolitiğin incelemelerini yaparken göz önünde bulundurduğu faktörler olmuştur. Feminist jeopolitik, kültürel normların ve dini ideolojilerin toplumsal cinsiyet rollerini nasıl şekillendirdiğini ve kadın hareketlerini nasıl etkilediğini incelemiştir. Kadın-erkek eşitsizliğine yol açan kültürel ve dini uygulamaları eleştirerek, inşa etmek istediği yeni düzen için ise yine kültürel ve dini kaynakları kullanmıştır. Erkek egemen iktidarların kendi çıkarları doğrultusunda yorumlayarak iktidarlarının ve toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin sürdürülmesi için bir dayanak olarak kullandıkları kaynaklar daha adil, eşitlikçi ve kapsayıcı bir toplumsal düzen inşa etmek için kullanılmıştır.

Feminist jeopolitiğin odaklandığı sorunlar açıklanırken, bu sorunların iktidar tarafından ortaya koyulmuş olan jeopolitik söylemler aracılığıyla bir baskı aracı olarak kullanıldığı argümanı ön planda tutulmuştur. İktidarların çıkarlarına hizmet etmeleri nedeniyle jeopolitik söylemlerin objektif olmaktan uzak olduğu, dolayısıyla bu söylemlere kaynak teşkil eden jeopolitik bilgilerin de eleştiriye açık, gerçek olmayan üretilmiş bilgiler

olduklarını iddia etmiştir. Bu durumun ortaya çıkışına zemin hazırlayan klasik jeopolitik söylemler feminist jeopolitik tarafından sorunsallaştırılarak eleştiri getirilmiştir. Bu söylemlerin kadınların yaşamları üzerindeki yansımaları ele alınarak feminist bakış açısıyla öneriler getirilmiştir. Feminizm çalışmalarının tarihi uzun yıllara dayansa da feminist jeopolitiğin ortaya çıkışı eleştirel jeopolitik ile paralel bir seyir izlemiştir. Klasik jeopolitiğin ulus devlet ekseninde ortaya koymuş olduğu jeopolitik söylemlerin ve mekân tasavvurunun sorgulanmaya başlanması feminist jeopolitiğin argümanlarına alan açmıştır. İktidarların ortaya koyduğu jeopolitik söylemler ile mekânı, mekân yönetimini ve mekân kullanımını kendi tekelinde tutmaları, kadınların hem siyasi alandan hem de kamusal alandan dışlanmaları, kadınların çıkarlarının erkek egemen ulus çıkarları karşısında yok sayılması²⁶² feminist jeopolitiğin getirdiği eleştirilerin temel çıkış noktasını teşkil etmiştir. Bir başka ifade ile feminist jeopolitik, kadın hareketleri bağlamında toplumsal cinsiyet, güç ve mekân arasındaki ilişkiyi anlamaya yönelik bir perspektif sağlayarak, jeopolitik süreçlerin şekillendirilmesinde cinsiyetin rolü üzerinden eleştirilerini getirmiştir.

Feminist hareket, kadın hareketlerini çeşitli konular üzerinden ele alarak açıklama getirirken kadın hareketlerini değişimin aktörleri olarak kabul etmiştir. Söz konusu hareketlerin mevcut iktidarlara, güç yapılarına karşı nasıl meydan okuduklarını incelemiştir. Bunu yaparken bir yandan da kamuoyunun şekillenmesinde etkili faktörlerden biri olan ve bilgi ile karşılıklı bir şekilde birbirini inşa eden iktidarın üretilmesinde,²⁶³ inşa edilmesinde etkili olan medyanın bu hareketlere yönelik tutumunu ve hareketlere yönelik algıyı şekillendirmedeki rolünü incelemiştir. Medyanın kadın hareketleri üzerindeki etkisinin yanında feminist jeopolitik, kadın hareketlerinin teknolojiyi, dijital platformları nasıl kullandığını ele almıştır. Kadın hareketlerinin teknoloji ile olan ilişkisi karşılıklı bir şekilde ele alınarak bu unsurun hem sunduğu imkânlar hem de ortaya çıkardığı kısıtlılıklar üzerinden değerlendirmeler yapılmıştır. Kadın hareketlerinin hem teknolojiyi ve dijital platformları hem de edebiyat, görsel sanat, müzik gibi kültürel unsurları kullanarak mobilize olmaları, kamuoyundan destek aramaları, söylemlerini geniş kitlelere ulaştırmaları; eleştirel jeopolitik çatısı altında

²⁶² Patrick Williams, Laura Chrisman, **Colonial Discourse and Post-Colonial Theory**, London: Routledge, 1994, s. 194.

²⁶³ Foucault, *Discipline & Punish: The Birth of the Prison*, s. 27.

çalışılan popüler jeopolitiğin karşısında bir alternatif olarak konumlandırılabilir. Kadın hareketlerinin bu faaliyetleri; hâkim jeopolitik söylemin üretilmesi, sınırların ve tehlikelerin mekânsallaştırılması ve jeopolitik kültürün oluşturulması noktasında işleve sahip olan popüler jeopolitiğe²⁶⁴ karşı bir alternatif söylem olarak değerlendirilebilir. Kadın hareketlerinin popüler jeopolitik karşısındaki bu alternatif söylem üretimi, feminist jeopolitiğin mevcut jeopolitik temsil ve analizlere alternatif olarak yeni yapılar/inşalar tasavvur edilmesi düşüncesi ile açıklanma zemini bulmuştur.

Feminist jeopolitiğe katkı sağlayan coğrafyacılar, klasik jeopolitik söylemlerle inşa edilmiş olan jeopolitikteki temsil ve analizlerin yapısöküme/yapıbozuma uğratılmasından ziyade bunun ötesine geçerek yeni yapılar/inşalar (*construction*) tasavvur edilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.²⁶⁵ Dolayısıyla mevcut söylemlerin, somut olduğu iddia edilen bilgilerin ve siyasi yapıların karşı bir alternatifi oluşturularak yeni bir jeopolitik söylem ortaya koyma eğilimi görülmüştür. Bu noktada Jennifer Hyndman tarafından, klasik jeopolitiğin söylemler ile inşa edilmiş olan ve devletin güvenliğini ön planda tutan güvenlik yapısına alternatif olarak feminist jeopolitik tarafından üretilcek yapının inşa edilmesi için üç yol önerilmiştir. Buna göre öneriler; analiz düzeyinin ulus-devlet ve küresel ekonomiden kaydırılarak farklı bir analiz düzeyi ile olayların ele alınması, kamu-özel ayrımı üzerine yapılan feminist analizlerin ulusötesi ölçeğe aktarılması ve son olarak hareketliliğin/mobilitenin güç ve hesap verebilirliğin bir analitiği olarak kullanılması şeklinde ifade edilmiştir.²⁶⁶ Jeopolitiğin yeniden tasavvuru ve farklı bir bakış açısıyla inşa edilmesi noktasında Hyndman'ın yanı sıra farklı kişiler tarafından da birtakım öneriler getirilmiştir. Bu öneriler arasında güvenliğin ulus-devlet düzeyine alternatif olarak birey düzeyinde ele alınması²⁶⁷, siyasetin alternatif mekânsallaştırılması²⁶⁸, uluslararası temsilin günlük yaşam ile bağdaştırılması²⁶⁹ gibi öneriler yer almıştır. Bu önerilerin ortak noktalarının jeopolitik tasavvurlar ve incelemeler yapılırken analiz düzeyinin ulus-devlet

²⁶⁴ Dalby, O'Tuathail, *Rethinking Geopolitics*, s. 4.

²⁶⁵ Mary Gilmartin, Eleonore Kofman, "Critically Feminist Geopolitics", Lynn A. Staeheli, Eleonore Kofman, Linda J. Peake (Ed.), **Mapping Women, Making Politics Feminist Perspectives on Political Geography** içinde (113-126), New York & London: Routledge, 2004, s. 123.

²⁶⁶ Hyndman, *Towards A Feminist Geopolitics*, s. 213.

²⁶⁷ Fiona M. Smith, "The Neighbourhood As Site for Contesting German Reunification", Joanne S. Sharp, Paul Routledge, Chris Philo, Ronan Paddison (Ed.), **Entanglements of Power: Geographies of Domination/Resistance** içinde (122-147), London & New York: Routledge, 2000.

²⁶⁸ Anna J. Secor, "Toward A Feminist Counter-Geopolitics: Gender, Space and Islamist Politics in Istanbul", **Space and Polity**, Vol. 5, No. 3, 2001.

²⁶⁹ Lorraine Dowler, Joanne Sharp, "A Feminist Geopolitics?", **Space and Polity**, Vol. 5, No. 3, 2001, s. 171.

ölçeğinden kaydırılması, günlük yaşama dair ortaya koyulan analizlerin ulusötesi düzeye taşınarak daha geniş bir çerçeve sağlanması olduğu söylenebilir.

Hem Marksist jeopolitik hem de feminist jeopolitik bağlamında yukarıda ortaya koyulmuş olan tespitler, eleştiriler ve talepler, kadın hakları motivasyonu ve ekonomi motivasyonu ile ortaya çıkmış olan toplumsal hareketlere eleştirel jeopolitik çerçevesinden bir analiz zemini hazırlamıştır. Böylece toplumsal hareketler ile eleştirel jeopolitik arasındaki ilişkinin anlaşılmasına olanak sağlanmıştır. Bu tez çalışmasının üçüncü bölümünde incelenecek olan ve farklı siyasi coğrafyalarda ortaya çıkmış olan kadın hareketleri ve ekonomi motivasyonlu hareketler, eleştirel jeopolitik altında çıkmış olan feminist ve Marksist jeopolitik yaklaşımlar ile ele alınacaktır. Bu bağlamda, söz konusu hareketler tarafından ortaya çıktıkları yerde/mekânda hâkim olan iktidar yapılarına karşı ortaya koyulmuş olan güç/iktidar mücadeleleri feminist ve Marksist jeopolitiğin sunduğu bakış açılarıyla eleştirel bir perspektifle değerlendirilecektir.

3. BÖLÜM: ÖRNEK OLAY İNCELEMELERİ

Çalışmanın üçüncü bölümü olan bu bölümde, ülkeler ve toplumsal hareket türleri çerçevesinde örnek olay incelemeleri yapılacaktır. Birinci ve ikinci bölümde eleştirel jeopolitik ve toplumsal hareketler bağlamında ortaya koyulmuş olan teorik çerçeve perspektifinden yapılacak örnek olay incelemelerinde; kadın hareketleri ve ekonomi motivasyonlu toplumsal hareketler İran, Mısır, Macaristan ve Fransa ülkeleri özelinde incelenecektir. Bu kapsamda, sırasıyla yukarıda ifade edilen toplumsal hareket türleri hakkında tarihsel gelişim süreçleri, ortaya çıkışları, motivasyonları ve talepleri gibi konularda bilgi verilerek akabinde söz konusu ülkelerdeki örnekleri ele alınacaktır. Farklı ülkelerde ortaya çıkmış olan toplumsal hareketlerin ortaya çıkışları, motivasyonları, katılımcı kitleleri, talepleri, diğer ülkelerde aynı toplumsal hareket türü altında ortaya çıkmış olan hareketler ile benzerlikleri ve farklılıkları, bu benzerliklerin ve farklılıkların nedenleri gibi konular eleştirel jeopolitik çatısı altında görüşlerini ortaya koyan feminist ve Marksist jeopolitik çerçevesinden ele alınacaktır.

Feminist jeopolitik çalışmalarında, kadın hareketlerine yönelik olarak, toplumsal cinsiyete dayalı güç ilişkilerinin ve söylemlerin farklı jeopolitik bağlamlarda kadınların yaşamlarını nasıl etkilediğine dair görüşler ortaya koyulmuştur. Marksist jeopolitikte ise ekonomi motivasyonlu hareketlere yönelik olarak, ekonomik faaliyetlerin siyasi güç, söylem ve kimlikle nasıl iç içe geçerek bir elit sınıfı oluşturduğuna ve bu durumun bireylerin yaşamlarını nasıl etkilediğine dair görüşler ortaya koyulmuştur. Eleştirel jeopolitik çatısı altında yapılan bu değerlendirmelerde yer/mekân faktörünün söz konusu hareketlerde birtakım farklılıkları ortaya çıkarabileceği belirtilmiştir. Bu bölümde, seçilen örnek ülkelerdeki kadın hareketleri ve ekonomi motivasyonlu hareketler, eleştirel jeopolitik çalışmaları altında toplumsal hareketlere yönelik ortaya koyulmuş olan feminist ve Marksist yaklaşımlar çerçevesinden değerlendirilerek bu yaklaşımların genel bir çerçeve sağlayıp sağlamadığı anlaşılmaya çalışılacaktır. Söz konusu değerlendirmeler yapılırken yer/mekân faktörü ve bu faktör ile ilişkili olan kültür, siyasi yapı, dini motifler gibi alt faktörler göz önünde bulundurularak bu faktörlerin toplumsal hareketler ve iktidar yapısı üzerindeki etkileri eleştirel jeopolitik bağlamında ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

3.1. Kadın Hakları Motivasyonlu Hareketler

Kadınların yaşam hakkı, kadın haklarının korunması ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin ortadan kaldırılması gibi motivasyonlarla ortaya çıkmış olan feminist hareketin tarihi 17. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Hareket, zaman içerisinde konjonktürün getirdiği sorunları da içine alarak çalışma alanını genişletmiştir. 18. yüzyılda sanayileşme dönemine girilmesi ile birlikte ortaya çıkan konjonktürün etkisiyle kadınların çalışma yaşamında yer alması başta olmak üzere kadın haklarını ön planda tutan söylemler artış göstermiştir. Bu talepler hem sosyal hem de siyasal haklara yönelik talepleri de içine alarak ilerlemiştir. 19. yüzyılda feminist hareketin uluslararası bir hareket haline gelmeye başladığı görülmüştür. Avrupa ve Amerika’da kadınlara oy hakkı verilmesi, savaş ve barış gibi konular başta olmak üzere çeşitli birçok konuda uluslararası birlikler oluşturulmuştur. Bu birlikler süreç içerisinde çeşitli uluslararası konferanslar düzenleyerek kolektif bir şekilde hareket etmişlerdir.²⁷⁰ Bu birliklerden bir tanesi Birinci Dünya Savaşı’nın durdurulması amacıyla kurulmuş olan Barış ve Özgürlük İçin Uluslararası Kadınlar Birliği (*Women’s International League for Peace and Freedom*)’dir. Birliğin kuruluş amacı savaş, milliyetçilik, maskülenite ve şiddet arasındaki ilişkinin izini sürerek savaşın nedenleri üzerine görüşler ortaya koymak şeklinde ifade edilmiştir.²⁷¹ 1960’lı yıllarda Simone de Beauvoir, Betty Friedan²⁷² ve Kate Millet gibi isimler feminist hareket için önemli çalışmalar ortaya koyarak hareketin gelişimine katkıda bulunmuşlardır.²⁷³

Toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve kadınların siyaset, ekonomi, güvenlik gibi alanlardan dışlanmaları gibi konulara dair düşünceler özellikle 1970’li yıllardan itibaren yoğun bir şekilde dile getirilmeye başlanmıştır. Bu konularla ilgili eleştiri ve talepler hem yazılı ve sözlü şekilde hem de toplumsal hareketler şeklinde ortaya koyulmuştur. Söz konusu yıllardan itibaren kadın haklarına yönelik aktivizmde artış gözlemlenmiştir. 1980’li yıllara gelindiğinde eleştirel jeopolitik düşüncelerin ortaya çıkışıyla birlikte toplumsal cinsiyet eşitsizliği konusu feminist jeopolitik altında ortaya koyulan düşünceler ile paralel bir şekilde ilerlemiştir. Feminist jeopolitik fikrinsel köklerini feminist teoriden dolayısıyla 1970’lerde artış gösteren kadın hakları hareketlerinden almıştır. 1970’lerde feminist

²⁷⁰ Catherine Eschle, “Feminist Studies of Globalisation: Beyond Gender, Beyond Economism”, *Global Society*, Vol. 18, No. 2, 2004.

²⁷¹ Jan Jindy Pettman, “Feminist International Relations After 9/11”, *Brown Journal of World Affairs*, Vol. 10, No. 2, 2004, s. 85.

²⁷² Betty Friedan, *The Feminine Mystique*, New York: W. W. Norton & Company, 1963.

²⁷³ Ömer Çaha, “Feminizm”, Mümtazer Türköne (Ed.), *Siyaset içinde* (567-575), İstanbul: Lotus Kitabevi, 2003.

düşünce çatısı altında ortaya koyulmuş olan eleştiri ve talepler 1980’li yıllarla birlikte eleştirel jeopolitik perspektifinden tartışılmaya başlanmıştır. Feminist jeopolitik düşüncelerin ortaya çıkarak gelişim göstermesi toplumsal cinsiyet eşitsizliği konusunun daha geniş bir perspektiften ele alınmasına zemin hazırlamıştır. Bu dönemden itibaren, feminist hareket tarafından ortaya koyulmuş olan kadınların yaşam hakkı, kadın haklarının korunması ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği gibi konuların yanında; erkek egemen iktidarlar tarafından ortaya koyulan söylemler ile kadınların devlet yönetiminin ve siyasi süreçlerin dışında tutulması, güvenlik konularından dışlanmaları, toplumsal rollerinin özel alan içerisinde kalacak şekilde sınırlandırılması gibi konular feminist jeopolitik çalışmaları altında ele alınmaya başlanmıştır.

1990’lı yıllarla birlikte, kadın hakları motivasyonu ile ortaya çıkan toplumsal hareketlerin daha kapsamlı ve daha mücadeleci olduğu gözlemlenmiştir. Bu yıllardan itibaren genel itibarıyla kadın örgütlerinin siyasi alanda partilerle iş birliği yapma ve mevzuat hazırlıkları gibi konularda aktif rol aldıkları görülse de dini saiklerle hareket eden gruplar tarafından feminizmin bir tartışma konusu olarak kaldığı görülmüştür.²⁷⁴ 20. yüzyılın başlarında kadın haklarına yönelik konuları gündemine alarak düzenlenen konferansların 1990’lara gelindiğinde de devam ettiği görülmüştür. Bu konferanslardan biri 1995 yılında Beijing’de düzenlenen kadın konferansı olmuştur. Konferanslar sürecinde, kadınların ekonomik, politik, sosyal ve kültürel haklarına ve bu alanlardaki kısıtlanmalarına ilişkin ayrıntılı analizler ortaya koyulmuştur. Bunların yanı sıra bu konferanslarda ortaya koyulan iddiaları ilerletmek için uluslararası kavramsal ve politik bir dile ve lobi yapan, mobilize eden, ulusal ve uluslararası bağlantılar kuran ulusötesi bir kadın hareketinin gelişimine zemin hazırlanmıştır. Kadın hareketinde ortaya çıkan bu ulusötesi karakter yoğun küreselleşme hareketinin bir yansıması olarak görülmüştür.²⁷⁵ Uluslararası konjonktürde yaşanan değişimler feminist hareketi de etkilemiş ve ele aldığı konularda değişimi beraberinde getirmiştir. 1990’lı yıllarla birlikte Soğuk Savaş sürecinin sona

²⁷⁴ Amrita Basu, **Women’s Movements in the Global Era**, Colorado: Westview Press, 2010, s. 1.

²⁷⁵ Deborah Stienstra, “Dancing Resistance From Rio to Beijing: Transnational Women’s Organizing and United Nations Conferences, 1992-1996”, Marianne H. Marchand, Anne Sisson Runyan (Ed.), **Gender and Global Restructuring: Sighings, Sites and Resistances** içinde, London & New York: Routledge, 2000; Catherine Eschle, **Global Democracy, Social Movements and Feminism**, Boulder: Westview Press, 2000; Mackie Vera, “The Language of Globalization, Transnationality and Feminism”, **International Feminist Journal of Politics**, Vol. 3, No. 2, 2001.

ermesi ve arkasından gelen yoğun küreselleşme süreci feminist hareketin gündemine giren yeni sorunları da beraberinde getirmiştir.

Küreselleşmenin hızlanması ve neoliberal ekonomi politikalarının yaygınlaşması neticesinde ortaya çıkan konjonktürün, kadınların yaşamlarını ve aile yaşantılarını olumsuz anlamda etkileyen, devlete karşı hak talebinde bulunabilecekleri siyasi alanları büyük ölçüde azaltan ciddi etkileri olmuştur.²⁷⁶ Söz konusu alanlarda kadınların yaşadıkları sorunların gündeme getirilmesinde ve taleplerin dile getirilmesinde feminist jeopolitiğin önemli bir rol üstlendiği görülmüştür. Feminist jeopolitiğin ortaya çıkışıyla birlikte kadın erkek eşitsizliği konusunun daha geniş bir perspektiften ele alınmaya başlandığı görülmüştür. Bu yeni perspektif ile birlikte kadınların günlük yaşam pratikleri ile ilgili olan konuların yanında siyaset, devlet yönetimi, güvenlik gibi konular hakkında da eleştiri ve talepler dile getirilmeye başlanmıştır. Feministler, cinsiyetin hem uluslararası politiğin hem de uluslararası disiplinin kurucu bir unsuru olduğunu ifade etmişlerdir.²⁷⁷ Feminist jeopolitik, kadınların günlük yaşamını ilgilendiren konulardan güvenliğe, siyasetten devlet yönetimine kadar olan çok çeşitli konuları ve bakış açılarını kapsayan çok boyutlu bir çerçeve sunmuştur. Böylelikle kadın hareketlerinin daha geniş bir perspektiften ele alınması için bir mercek sağlamıştır. Feminist jeopolitik, söz konusu alanlarda ortaya çıkan sorunları ele alarak mevcut düzenin yerine daha kapsayıcı, adil ve eşitlikçi bir yapı inşa etmeye yönelik çabalara katkıda bulunmuştur.

Feminist jeopolitik, klasik jeopolitik söylemler ile inşa edilen erkek egemen iktidar yapılarını yapısöküm/yapıbozuma uğratarak, bu söylemlerin somut gerçeklere dayandığı ve sabit, değişmez olduğu tezini çürütmek istemiştir. Böylelikle kadınların söz konusu alanlarda yer alma durumu ile ilgili ortaya koyulacak eleştiri ve taleplere zemin hazırlamıştır. Feminist jeopolitik, kadın hareketlerini küresel bağlamda anlamak ve analiz etmek için kapsamlı bir bakış açısı sağlamıştır. Feminist jeopolitik tarafından hazırlanan bu zemin, 1980'lerden sonra ortaya çıkmış olan kadın hareketleri tarafından

²⁷⁶ Marianne H. Marchand, Anne Sisson Runyan (Ed.), **Gender and Global Restructuring: Sighings, Sites and Resistances**, London & New York: Routledge, 2000; Shirin M. Rai, **Gender and the Political Economy of Development**, Cambridge: Polity Press, 2002; Jan Jindy Petman, "Gendering Globalization in Asia Through Miracle and Crisis", **Gender, Technology and Development**, Vol. 7, No. 2, 2003; Jill Steans, "Gender Inequalities and Feminist Politics in A Global Perspective", Eleonore Kofman, Gillian Youngs (Ed.), **Globalization: Theory and Practice** içinde, London & New York: Continuum, 2003.

²⁷⁷ Sandra Whitworth, **Feminism and International Relations**, New York: Palgrave Macmillan, 1994; Jan Jindy Pettman, **Worlding Women: A Feminist International Politics**, London & New York: Routledge, 1996; Anne Sisson Runyan, V. Spike Peterson, **Global Gender Issues in the New Millenium**, Fourth Edition, Boulder: Westview Press, 2014.

kullanılmıştır. Feminist hareketin bir ürünü olan kadın hareketleri ile feminist jeopolitik arasında karşılıklı bir ilişki olduğu ifade edilebilir. Feminist hareket tarafından ortaya koyulan argümanlar feminist jeopolitiğin ortaya çıkışına bir zemin teşkil ederken, feminist jeopolitik tarafından ortaya koyulan eleştiri ve talepler de kadın hareketlerinin açıklanması noktasında yeni bir çerçeve ortaya koymuştur. Feminist jeopolitiğin sağladığı geniş perspektif, toplumsal cinsiyet eşitsizliği üzerine kurulmuş olan mevcut düzenin yerine daha adil, eşitlikçi ve kapsayıcı bir düzenin inşasına giden yolda kadın hareketlerinin incelenmesi çabalarına katkıda bulunmuştur. Kadın hareketlerinin tarihsel süreçte kadınları marjinalleştiren ve kamusal alandaki görünürlüğünü azaltan geleneksel güç yapılarına karşı ortaya koydukları itirazlar, feminist jeopolitiğin küresel siyasi sisteme yerleşmiş olan cinsiyetçi hiyerarşiyi yapısöküme/yapıbozuma uğratma ve bu durumla mücadele etme motivasyonu ile açıklanabilmektedir.

Kadın hareketleri genel motivasyonları itibarıyla cinsiyet eşitsizliğinin ortadan kaldırılması; kadınların ekonomik, sosyal, siyasi alanlarda daha fazla ve adil bir şekilde yer almaları; erkek egemen anlayış nedeniyle kadınların iktidardan dışlanmalarının engellenmesi; toplumsal baskı, kültür, din gibi faktörler ile kadınların baskı altına alınmasının önüne geçilmesi gibi gerekçelerle ortaya çıkmaktadır. Feminist jeopolitik, bu gerekçeleri erkek egemen iktidar yapısına ve bu iktidarların jeopolitik tutumlarına bağlamaktadır. Tarihsel süreçte klasik jeopolitiğin çeşitli söylemleri ile inşa edilerek devam ettirilen bu yapıyı sorgulayarak yapısöküme/yapıbozuma uğratmaya çalışmaktadır. Feminist jeopolitiğin bu amacı ve argümanları, kadın hareketleri ile somut hale gelmekte ve muhataplarına ulaşmaktadır. Toplumsal cinsiyetin jeopolitik süreçler tarafından nasıl şekillendirildiği ve jeopolitik süreçleri nasıl şekillendirdiği noktasında feminist jeopolitik bir açıklama zemini sağlamaktadır. Feminist jeopolitik, kadın hareketleri tarafından ortaya koyulan eleştiri ve talepleri jeopolitik perspektiften ele alarak, bu eleştiri ve talepler üzerinden alternatif jeopolitik perspektif oluşturulduğunu değerlendirmiştir.

Bu çalışmada ele alınacak olan kadın hareketleri çerçevesinde feminist jeopolitiğin yukarıda ifade edilen argümanları test edilerek, feminist jeopolitik tarafından iddia edildiği gibi küresel ölçekte geçerli olan bir çerçeve geliştirilip geliştirilmediği test edilmeye çalışılacaktır. Kadın hareketlerinin değerlendirmesi yapılırken eleştirel jeopolitiğin toplumsal hareketlere dair ortaya koyduğu yer ve mekân faktörünün

toplumsal hareketlere etkide bulunduğu argümanı çerçevesinde hareket edilerek, farklı yerde/mekânlarda aynı toplumsal hareket türü altında ortaya çıkmış olan hareketlerin sergilediği benzer ve farklı özellikler ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Bunların yanı sıra kadın hareketlerinin eleştiri ve talepleri üzerinden bu hareketlerin iktidar yapısına karşı sergilediği güç/iktidar mücadelesi incelenerek, hâkim jeopolitiğe karşı nasıl alternatif bir jeopolitik yaklaşım ortaya koydukları ele alınacaktır.

3.1.1. İran

İran, tarihsel süreçte kadın hareketleri bağlamında Ortadoğu bölgesindeki aktif ülkelerden biri olmuştur. İran'daki kadın hareketlerinin tarihi 1800'lü yılların sonlarına dek götürülebilmektedir. 1800'lerin sonlarında başlayan Tebriz kadın ayaklanması ve Rıza Şah döneminde yaşanan protestolar İran'daki kadın hareketlerinin ilk örnekleri arasında yer almıştır. Bu yıllarda başlayan kadın aktivizmi, günümüze kadar olan süreçte konjonktüre bağlı olarak farklı şekillerde ve farklı talepler çerçevesinde ortaya çıkmıştır. İran'daki kadın hareketlerini ortaya çıkış motivasyonları bakımından 1979 öncesi ve sonrası olarak sınıflandırmak mümkündür. Nitekim İslâm Devrimi, İran'da ortaya çıkan kadın hareketleri için bir dönüm noktası olmuştur. 1979 yılında gerçekleşen İslâm Devrimi öncesinde ortaya çıkan kadın hareketleri ağırlıklı olarak milli ve dini motivasyonları ihtiva ederken, 1979 sonrasında ise dini motivasyonların daha ağır bastığı görülmüştür. Bu durumun temel gerekçesi ise İslâm Devrimi sonrasında anayasal düzeyde gerçekleştirilen değişikliklerle birlikte kadınların sosyal,²⁷⁸ ekonomik,²⁷⁹ siyasi²⁸⁰ haklarına; toplumdaki yerlerine; kamusal alandaki giyimlerine dair getirilen kısıtlama ve düzenlemelerin dini gerekçelere dayandırılması olmuştur. İktidar sınıfının, ortaya koyduğu kararları ve yaptığı düzenlemeleri İslami gerekçelere dayandırması; bu kararlardan ve düzenlemelerden etkilenen bireylerin, grupların karşı argüman üretirken bu çerçevede hareket etmelerine zemin hazırlamıştır. İran'daki söz konusu kısıtlamalarla karşı karşıya kalan kadınların ortaya çıkardığı kadın hareketleri günümüze kadar olan süreçte, doğrudan karşı karşıya kaldıkları kısıtlamaların zeminini teşkil eden İran rejimini

²⁷⁸ Maryam Poya, **Women, Work and Islamism: Ideology and Resistance in Iran**, London & New York: Zed Books, 2010, s. 64-69.

²⁷⁹ Valentine M. Moghadam, "Islamic Feminism and Its Discontents: Toward A Resolution of the Debate", **Signs**, Vol. 27, No. 4, 2002, s. 1138.

²⁸⁰ Haleh Afshar, "Women and the Politics of Fundamentalism in Iran", Haleh Afshar (Ed.), **Women and Politics in the Third World** içinde (124-144), London & New York: Routledge, 1996, s. 129.

ve anayasasını hedef alarak güçlü bir muhalefet olmuştur.²⁸¹ Söz konusu muhalefeti temsil eden kadın hareketleri hem İslâm Devrimi ile birlikte arzu ettikleri haklara ve yaşam tarzına ulaşacaklarını düşünerek devrime destek vermiş olan muhafazakâr kadınları²⁸² hem de laik görüşte olan kadınları içine alacak şekilde geniş bir katılımcı kitlesi ile gerçekleşmiştir.

Toplumsal hareketler alanında yaşanan gelişmeler İran'daki kadın hareketleri özelinde de gözlemlenmiştir. Zaman içerisinde değişen konjonktürle birlikte bu hareketlerin ortaya çıkış şekilleri, talepleri, kullandıkları iletişim araçları gibi unsurlar değişim göstermiştir. İletişim teknolojisinde yaşanan değişimler ve gelişimler söz konusu hareketlerin mobilize olma şekillerini, yayılma süreçlerini ve ulaştıkları coğrafi alanın genişliğini etkilemiştir. 1990'lı yılların sonları ve 2000'li yılların başlarından itibaren İran'daki kadın hareketleri, iktidarın kısıtlayıcı politikalarından sıyrılmak ve hareket özgürlüğü elde etmek adına internet aracılığıyla kurulan ağları yoğun bir şekilde kullanmışlardır. İktidar sınıfı yaptığı düzenlemeler ile birlikte internet üzerinden kurulan sosyal ağlara erişim kısıtlaması getirse de hareketleri ortaya çıkaran ve hareketlere destek veren bireylerin bu kısıtlamaları aştığı örnekler görülmüştür. İnternet tabanlı sosyal ağların kullanılması kadın hareketlerinin daha geniş kitlelere ulaşarak hem İran içerisinden hem de İran'ın dışından destek almalarına zemin hazırlamıştır. Bu durumun yanında, kullanılan sosyal ağlar hareketlerin ortaya çıkış şekillerine etkide bulunarak, kadınların sosyal medya üzerinden mobilize olmalarına ve yeni eylem şekilleri ortaya koymalarına zemin hazırlamıştır.²⁸³

İslâm Devrimi'nden günümüze kadar olan süreçte İran'da gerçekleşen kadın hareketlerinin ortaya çıkışına zemin hazırlayan temel neden olarak İran'daki iktidar sınıfının erkek egemen yapıyı değiştirme konusunda adım atmaması, söz konusu yapıyı sürekli bir şekilde kendi içinde inşa eden ve devam ettiren söylem ve politikalar geliştirmeleri gösterilebilir. Kadınları ekonomik hayattan ve siyasi hayattan dışlayan yönetim yapısı nedeniyle kadınlar bu alanlarda meydana gelen olumsuz gelişmelerden en fazla etkilenen toplumsal grup olmuştur. İran'daki iktidar, İslâm Devrimi sonrasında

²⁸¹ Moghadam, s. 1146.

²⁸² Moghadam, s.1145.

²⁸³ Bknz. Şeyma Merve Tandoğan, "İran'da Kadın Hareketleri: Beyaz Çarşamba Hareketi Örneği", **İran Çalışmaları Dergisi**, Cilt. 5, Sayı. 2, 2021, ss. 205-234; Şehriban Kaya, "Kadın ve Sosyal Medya", **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt. 17, Sayı. 2, 2018, ss. 563-576.

kadınlara getirdiği örtünme zorunluluğunu kadınlara farklı alanlarda getirilen kısıtlamalar için bir araç olarak kullanmıştır. Kadınların erkeksi olarak görülen eğitim, spor, sanat gibi alanlardan uzaklaştırılmaları, iş yaşamında yer almalarının çeşitli gerekçelerle engellenmesi, siyasi alandaki görünürlüklerinin zaman içerisinde azaltılması gibi konular; kadınlara getirilen başörtüsü takma zorunluluğunu da kapsayan giyim standartları ile ilişkilendirilmiştir. İran rejimi, kadınlar üzerinde kurulan bu baskıyı ataerkil²⁸⁴ müesses nizamın bir sembolü olarak görmüştür.²⁸⁵ Bu nedenle bu alanda getirilen eleştiriler doğrudan iktidar yapısına yani ataerkil müesses nizama yönelik olarak kabul edilmiştir. Uzun yıllar boyunca kesintisiz bir şekilde devam eden baskılar ve kısıtlamalar sonucunda kadınlar Devrim ile birlikte inşa edilen yapıyı, jeopolitik söylemleri ve politikaları yapısöküm/yapıbozuma uğratacak alternatif söylemler ve politikalar üretmiştir. Böylelikle iktidarın inşa ettiği jeopolitik yaklaşıma karşı olarak kadın hareketleri bağlamında bir anti jeopolitik/direnış jeopolitiğı inşa edilmiştir.

İran’da 2000 yılından sonra gelişen kadın aktivizmine bakıldığında hem belirli şehirlerde sınırlı katılımıla gerçekleşen küçük çaplı protestolar hem de birkaç şehri kapsayacak şekilde oldukça geniş katılımıla gerçekleşen hareket örnekleri görülmüştür. Söz konusu dönemde ortaya çıkmış olan hareketler etkili oldukları coğrafi genişlik ve katılımcı sayısının yanı sıra dile getirdikleri talepler, şikâyetler ve ortaya koydukları perspektif bakımından da farklı özellikler sergilemiştir. Hareketler arasında farklılıklar olmasının belli başlı birkaç nedeni olduğu ifade edilebilir. Bu nedenlere bakıldığında iletişim araçlarının etkili olduğu görülmüştür. Hareketlerin hem ortaya çıkış sürecinde hem de toplumdan destek aradıkları dönemde internet temelli sosyal ağları yoğun şekilde kullanmaya başlamaları, hareketlerin etkili olduğu coğrafi alanın genişliğine etkide bulunan bir faktör olmuştur. Katılımcı sayısında sergilenen farklılığa bakıldığında yine iletişim araçlarının rolünden bahsedilebilir. Sosyal medya üzerinden başlatılan ya da devam ettirilen kadın hareketleri, sosyal medyanın sağladığı geniş hareket ortamından faydalanarak daha geniş çaplı destek elde etmişlerdir. Bunun yanı sıra zaman içerisinde

²⁸⁴ Feministler, ataerkil kavramını aile içinde kadın ve erkek arasındaki güç ilişkisini, erkeğin bu ilişkideki üstünlüğünü anlatmak için kullanmışlardır. Erkeğin aile içerisinde üstün oluşunun toplumun genelinde ve diğer bütün kuruluşlarda da erkeğin üstünlüğünü sembolize ettiğini düşünmeleri nedeniyle ataerkillik kavramı hem aile içerisinde hem de dışarıda ‘erkeğin yönetimi’ şeklinde daha geniş bir anlamda kullanılmaktadır. Andrew Heywood, **Siyasi İdeolojiler**, Ahmet K. Bayram vd. (Çev.), 5. Baskı, Ankara: Adres Yayınları, 2013, s. 239-240.

²⁸⁵ Bilgehan Alagöz, “İranlı Kadınlar Ne İstiyor?”, **Panorama**, 30.09.2022, <https://www.uikpanorama.com/blog/2022/09/30/iran/> (26.12.2023).

toplumun farklı kesimlerinin de kadınlara yönelik uygulanan kısıtlamalara karşı muhalif bir tutum benimsemeleri, söz konusu hareketlerin daha fazla katılımcı sayısına ulaşmasına zemin hazırlamıştır. Dile getirilen taleplere ve şikâyetlere bakıldığında, konjonktüre bağlı olarak siyasi haklar, toplumsal yaşam, kültürel ve sportif faaliyetler gibi farklı konuların gündeme getirildiği söylenebilir. Fakat talepler değişiklik gösterse de eleştirilerin odağındaki konu olan İslâmi temel üzerine tesis edilen anayasaya ve iktidar yapısına karşı muhalefet söz konusu dönemde ortaya çıkmış olan kadın hareketlerinin ortak paydası olmuştur.

Bu dönemde ortaya çıkan kadın hareketlerinin ilk örnekleri 2005 yılının Haziran ayında farklı günlerde gerçekleşen protestolar olmuştur. Kadınlar 1, 9 ve 12 Haziran'da farklı yerlerde protestolar gerçekleştirmiştir. Söz konusu protestolarda kadınların hem siyasi haklarına yönelik hem de sosyal hayatta yaşadıkları sorunlara yönelik farklı talepler dile getirilmiştir. 1 Haziran'da gerçekleşen protestoda kadınlar, cumhurbaşkanlığı ofisinin önünde toplanarak İslâmi temelde ortaya koyulan anayasa nedeniyle cumhurbaşkanı adayı olamamalarını protesto etmişlerdir. 9 Haziran'daki protestoda kadınlar, spor müsabakalarına alınmamalarını protesto etmek amacıyla stat önünde toplanarak o esnada oynanan maça seyirci olarak katılmışlardır. Bu eylem şekli bir anlamda sivil itaatsizlik eylemi olarak değerlendirilebilir. 12 Haziran'daki protestoda ise kadınlar, 17 Haziran'da düzenlenecek olan cumhurbaşkanlığı seçimlerinin öncesinde Tahran Üniversitesi'nin önünde oturma eylemi gerçekleştirmişlerdir. Bu protestoda da yine İslâmi temel üzerine inşa edilen anayasa nedeniyle cumhurbaşkanı adayı olamamalarını protesto etmişlerdir.²⁸⁶

Söz konusu protestolar, doğrudan anayasal düzenlemeye ve İran rejiminin İslâmi temeller üzerine inşa edilen yönetim yapısına karşı olması nedeniyle iktidar/rejim yapısı karşısında alternatif söylem ve politika üretme faaliyeti olarak değerlendirilebilir. Nitekim İran iktidarı söz konusu protestoları güvenlikçi bir refleks ile engellemiştir. 2005 yılında gerçekleşen protestoların yıldönümü olan 2006 yılının Haziran ayında kadınlar yine bir protesto gösterisi yapmak istemişlerse de henüz başlangıcında güvenlik güçleri tarafından engellenmiştir. 2006 yılındaki protesto için kadınların gündeme getirmeyi planladığı konular arasında; çokeşliliğin yasaklanması, kadınlara erkekler ile eşit şekilde boşanma

²⁸⁶ Ziba Mir-Hosseini, "Is Time on Iranian Women Protesters' Side?", **Middle East Research and Information Project**, 16.06.2016, <https://meris.org/2006/06/is-time-on-iranian-women-protesters-side/> (29.12.2023).

hakkı verilmesi, boşanma sonrasındaki süreçte çocukların velayetini alabilmeleri, kız çocuklarının asgari evlilik yaşının 18'e çıkarılması, kadınların mahkemelerde tanık olarak erkekler ile eşit haklara sahip olmaları gibi anayasal düzeyde kadınların haklarını kısıtlayan ve kadın-erkek eşitsizliğine zemin teşkil eden konular yer almıştır.²⁸⁷ Bu konular çerçevesinde değerlendirildiğinde İran'daki kadınların yine anayasal düzenlemelerin karşısında konumlandığı ve bu bağlamda alternatif bir söylem ve politika üretme amacı izledikleri ifade edilebilir. Güvenlik güçlerinin henüz başlangıç aşamasında protestoyu engellemeleri ise İran iktidarının, kadınlar tarafından ortaya koyulmak istenen alternatif söylem ve politikaların karşısında konumlandığını göstermiştir.

İran'daki kadınlar, kadın hakları bağlamında müstakil olarak ortaya çıkardıkları toplumsal hareketlerin yanında, farklı konular çerçevesinde ortaya çıkmış olan toplumsal hareketlerin çatısı altında da şikâyetlerini ve taleplerini dile getirmiştir. Bu anlamda İran'daki kadın muhalifliğinin ve anayasa karşıtlığının oldukça aktif olduğu görülmüştür. Bu duruma bir örnek olarak 2009 yılında Yeşil Devrim adıyla ortaya çıkmış olan toplumsal harekete katılan kadınların faaliyetleri gösterilebilir. Seçimlerde yolsuzluk yapıldığı iddiasıyla ortaya çıkan ve sonrasında demokrasi, ekonomi, düşünce özgürlüğü, Batılı ülkeler ile ilişkiler gibi konuların yanında kadın haklarını da içine alarak rejim karşıtı bir görünüme kavuşan Yeşil Hareket'e katılan kadınlar; Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedijad döneminde baskıların ve kısıtlamaların artmasını gerekçe göstererek, bu baskı ve kısıtlamaların kaynağı olarak gördükleri İslâmi temeller üzerine inşa edilmiş olan anayasa karşıtı söylemler ile protestolarda yer almıştır.²⁸⁸ İran rejimi Yeşil Hareket'e güvenlikçi bir refleks ile yaklaşmış ve hareketin dış mihraklar tarafından ortaya çıkarıldığını ve desteklendiğini iddia ederek göstericileri fitne çıkarmakla suçlamıştır.

İran'da 1979 yılında gerçekleşen devrimden günümüze kadar olan süreçte kadınların spor müsabakalarına seyirci olarak katılmaları yasaklanmıştır. 2012 yılında bu yasak voleybol maçlarıyla sınırlı olmak üzere gevşetirse de kadınların elde ettiği bu hakkın kullanılmasına müsaade edilmemiştir. Bu durum, kıyafet özgürlüğü başta olmak üzere ekonomiden siyasi alana, toplumsal hayattan kültürel alana dek çeşitli alanlarda hak ve özgürlük taleplerinde bulunan kadınların tepkisiyle karşılanmıştır. 2014 yılında

²⁸⁷ Mir-Hosseini, "Is Time on Iranian Women Protesters' Side?"

²⁸⁸ Victoria Tahmasebi-Birgani, "Green Women of Iran: The Role of the Women's Movement During and After Iran's Presidential Election of 2009", *Constellations*, Vol. 17, No. 1, 2010.

düzenlenen Dünya Voleybol Ligi kapsamında, İran erkek milli voleybol takımının oynayacağı maçlara kadın taraftarların ve gazetecilerin alınmayacağına İran'ın resmi haber ajansı olan İslam Cumhuriyeti Haber Ajansı (*IRNA*) tarafından duyurulmasının ardından kadınlar bu durumu protesto etmiştir. Voleybol federasyonu binası önünde toplanan kadın taraftarlar ve gazeteciler güvenlik güçlerinin müdahalesiyle karşı karşıya kalmıştır. Alınan karara karşın, Tahran'daki Özgürlük (*Azadi*) Stadında oynanan maç öncesinde beyaz eşarp takarak pankart taşıyan²⁸⁹ ve maça girme girişiminde bulunan Gnoncheh Ghavami isimli bir kadın rejime karşı propaganda suçuyla tutuklanmıştır.²⁹⁰ Yaşanan olaylar sonucunda ortaya çıkan protesto gösterileri büyük bir toplumsal harekete dönüşme de İran yönetimi olaylara rejimin güvenliği perspektifinden yaklaşmıştır.

2014 yılında başlayan voleybol krizi 2015 yılına gelindiğinde yine gündeme gelmiştir. Haziran ayında İran erkek milli voleybol takımının oynayacağı maç öncesinde kadınların stada alınıp alınmayacağı tartışmaları yaşanmıştır. 2014'teki durumdan farklı olarak, protestoların bir toplumsal harekete dönüşme ihtimali görülmüştür. Mevcut durumu protesto etmek için sosyal medya platformu olan Twitter üzerinden *#LetWomenGoToStadium* (kadınların stada gitmesine izin verin) etiketiyle sayıları binleri bulan mesajlar atılmıştır. Yine bir sosyal medya platformu olan Facebook'ta açılan Kadın Devrimi (*Women's Revolution*) isimli sayfa üzerinden insanlar stat dışında gösteri yapmaya davet edilmiştir.²⁹¹ Söz konusu çağrılar büyük bir toplumsal hareket ortaya çıkarmamış olsa da hem İslâmi temeller üzerine inşa edilmiş olan anayasa ile getirilmiş olan yasaklar hem de İran yönetiminin tutumu protesto edilerek mevcut durumun karşısında bir alternatif yapı, söylem ve politika üretme talebi olduğu gösterilmiştir. Kadınların muhalif tutumu karşısında İran rejimini destekleyen muhafazakâr kesimler tarafından şiddet ve hakaret içerikli ifadeler kullanılarak kadınların maça girme ihtimaline karşı çıkılmış ve “İslâm Devrimi'ni kadınların spor müsabakalarını izleme hakkı için yapmadık” söylemleri kullanılmıştır. İçişleri bakanı ise kadınların maçlara girmelerini

²⁸⁹ Saeed Kamali Dehghan, “Iran detains UK citizen over ban on women watching sports alongside men”, **The Guardian**, 17.09.2014, <https://www.theguardian.com/world/2014/sep/16/iran-uk-citizen-prison-ghoncheh-ghavami> (01.02.2024).

²⁹⁰ Josh Halliday, “British-Iranian woman jailed for a year for trying to watch volleyball game”, **The Guardian**, 02.11.2014, <https://www.theguardian.com/uk-news/2014/nov/02/british-iranian-woman-jailed-watch-volleyball-game> (01.02.2024).

²⁹¹ “Anger as Iran bars women from US volleyball game”, **BBC**, 19.06.2015, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-33205360> (01.02.2024).

yasaklayan kurallarda bir değişiklik olmadığını ifade etmiştir.²⁹² Böylece kadınlar tarafından ortaya koyulmuş olan değişim talebi iktidar/rejim yapısı tarafından engellenmiştir.

İran’da 2000’li yılların ortalarından itibaren ortaya çıkmış olan toplumsal hareketlerde internet tabanlı ağların yoğun bir şekilde kullanılmasının bir örneği olan ve 2014 yılında Masih Alinejad tarafından başlatılan Benim Gizli Özgürlüğüm (*My Stealthy Freedom*) kampanyası, kısa süre içerisinde çok sayıda kadın tarafından destek bulmuştur.²⁹³ Söz konusu kampanya internet tabanlı sosyal ağlar üzerinden başlatılan ve sürdürülen bir toplumsal hareket örneği olmuştur. İnternet üzerinden kurulan ağların nispeten sağladığı özgürlük ortamı, bu hareketin uzun bir süre boyunca devam etmesine zemin hazırlamıştır. Benim Gizli Özgürlüğüm kampanyasına destek veren kadınlar 1979 yılında yapılan anayasal düzenleme ile birlikte getirilmiş olan başörtüsü zorunluluğuna karşı çıkarak başörtüsüz fotoğraflarını kampanya sayfasına yüklemiştir.²⁹⁴ 2017 yılının sonlarına gelindiğinde ise Alinejad’ın 2014 yılında başlattığı kampanyanın devamı olan Beyaz Çarşamba Hareketi ortaya çıkmıştır. Bu hareket hem başlama şekli hem de devamında sergilenen özellikler bağlamında kendisinden önceki kadın hareketlerinden ayrılmıştır.

Birbirinin devamı olarak değerlendirilen iki hareketin de ortaya çıkış nedeni; kadınlara Devrim anayasasında yer alan hükümlere dayanılarak getirilen ve başörtüsü zorunluluğunu da içeren kıyafet düzenlemesi olmuştur. Harekete katılan kadınlar örtünme zorunluluğunu protesto ederek bu zorunluluğun kaldırılmasını talep etmiştir. Söz konusu hareketlerde mevcut anayasaya ve İran iktidarına karşı söylemler üretilmiştir. 2017 yılında başlamış olan Beyaz Çarşamba Hareketi’ne başörtüsü takmak istemeyen kadınların yanı sıra başörtüsü takmayı tercih eden fakat bunun bir zorunluluk olmaması gerektiğini düşünen kadınların²⁹⁵ ve erkeklerin de destek vermesi bu hareketi kendisinden önceki kadın hareketlerinden ayıran noktalardan biri olmuştur. Daha önce ortaya çıkmış olan kadın hareketlerinin katılımcı kitlesi daha homojen bir nitelik sergilerken bu

²⁹² “İran-ABD maçı: 'Kadınlar izlerse kan dökülür' tehdidi”, **BBC Türkçe**, 19.06.2015, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/06/150619_iran_abd_mac (01.02.2024).

²⁹³ Julia Carpenter, “Iranian women shed hijabs for ‘Stealthy Freedoms’ Facebook page”, **Washington Post**, 16.05.2014, <https://www.washingtonpost.com/blogs/she-the-people/wp/2014/05/16/iranian-women-shed-hijabs-for-stealthy-freedoms-facebook-page/> (30.12.2023).

²⁹⁴ Heather Saul, “Iranian women discard their hijabs for 'stealthy freedom' Facebook page”, **Independent**, 13.05.2014, <https://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/iranian-women-discard-their-hijabs-for-stealthy-freedom-facebook-page-9361388.html> (02.02.2024).

²⁹⁵ Zahra Safyari, **Twitter**, 29.01.2018, <https://twitter.com/zahrasafyari/status/957976007792906240> (30.12.2023).

hareketin katılımcı kitlesi heterojen bir özellik sergilemiştir. Beyaz Çarşamba Hareketi’ni daha önceki kadın hareketlerinden ayıran bir diğer nokta ise hareketin ortaya çıkış şekli ve devamında sergilenen eylem şekli olmuştur. 2000’li yıllar boyunca ortaya çıkmış olan kadın hareketleri kadınların belirli mekânlarda bir araya gelmesiyle gerçekleşirken, bu harekete katılan kadınlar protestolarını bireysel olarak gerçekleştirmiştir. Bir sivil itaatsizlik örneği olan bireysel eylemler sosyal medya üzerinden bir araya getirilerek bir kadın hareketi ortaya çıkarılmıştır.

Beyaz Çarşamba Hareketi’ne katılan bireylerin toplumun farklı kesimlerinden olması ve doğrudan Devrim anayasasına ve İran iktidarına karşı söylemler üretmesi, bu hareketin bir tehdit olarak değerlendirilmesine zemin hazırlamıştır. Söz konusu harekete katılanlar hem güvenlik güçleri tarafından fiziksel güç kullanılarak engellenmek istemiş hem de İran rejimi ve rejime yakın kişiler tarafından sözlü olarak hedef alınmıştır. İran içerisindeki muhafazakâr olarak ifade edilen ve mevcut İslâm rejiminin devamını destekleyen kişi ve kurumlar, Beyaz Çarşamba Hareketi’ne karşı olumsuz bir tutum sergilemiştir. Güvenlik güçleri, sosyal ağlar üzerinden başlayan ve kısa süre içerisinde toplumun farklı kesimlerinden destek bulan hareketin, dış tehdit olarak görülen unsurlar tarafından illegal uydu kanalları aracılığıyla başlatıldığı söylemini kullanmıştır. Benim Gizli Özgürlüğüm kampanyasını ve Beyaz Çarşamba Hareketi’ni başlatan Alinejad ile ilgili olarak ise hareketlerin fonlanması amacıyla yabancı devletlerden para aldığı iddiası öne sürülmüştür.²⁹⁶ Bu söylemler aracılığıyla söz konusu hareketlerin İran’daki bireylerin görüşlerini ve taleplerini yansıtmadığı algısı üretilerek, hareketlerin engellenmesi ve daha fazla destek bulmasının önlenmesi amaçlanmıştır. Bunun yanında, söz konusu hareketlerin dış güçler tarafından başlatıldığı ve desteklendiği söylemleri ile bu hareketlere güvenlik perspektifinden yaklaşılmıştır. Bu durum, İran rejiminin her iki hareketi de doğrudan Devrim anayasasının ve İran rejiminin ortadan kaldırılmasına yönelik faaliyetler olarak değerlendirerek dış güçler tarafından İran’a yöneltilen jeopolitik bir tehdit olarak gördüğünün göstergeleri olmuştur.

2019 yılında, kadınların spor müsabakalarına girmelerini yasaklayan yasanın uygulanması nedeniyle bir kadın hareketi ortaya çıkmıştır. Seher Hüdayari isimli genç bir kadın, erkek kıyafetleri giyerek Asya Şampiyonlar Ligi kapsamında Tahran’daki

²⁹⁶ Saeed Kamali Denghan, “Tehran hijab protest: Iranian police arrest 29 women”, **The Guardian**, 02.02.2018, <https://www.theguardian.com/world/2018/feb/02/tehran-hijab-protest-iranian-police-arrest-29-women> (30.12.2023).

Özgürlük Stadı'nda oynanacak olan futbol maçına seyirci olarak girme girişiminde bulunmuştur. Durumun fark edilmesi sonrasında güvenlik güçleri tarafından gözaltına alınarak hapis cezası ile yargılanan Hüdayari, bu duruma tepki olarak kendisini Tahran'daki Devrim Mahkemesi'nin önünde yakmış ve vücudundaki yanıklara bağlı olarak kısa süre içerisinde hayatını kaybetmiştir. Maçını izlemek istediği İstiklal Kulübü'nün forma rengi nedeniyle Mavi Kız²⁹⁷ olarak isimlendirilen Hüdayari'nin ölümü sonrasında kadınların haklarını kısıtlayan anayasal düzenlemelere karşı bir toplumsal hareket başlamıştır. Siyasetçilerden aktivistlere, sporculardan sanatçılara dek toplumun farklı kesimlerinden iktidarın uygulamalarına karşı tepkiler gelmiştir.²⁹⁸ İran'daki yargı kurumu, Hüdayari'nin hapis cezası alacağı yönündeki iddiaların uydurma ve kulaktan dolma iddialar olduğunu ifade ederek bu iddiayı yalanlamış ve bu tür bilgileri yayan söylemlerin İran'ın düşmanları için malzeme sağlayan harekete geçirici söylemler olduğunu belirtmiştir.²⁹⁹ Böylelikle Hüdayari'nin kendini yakmasına yol açan gerekçe İran'ın güvenliği bağlamında değerlendirilerek kadınların yaşadığı sorunlar ve hak talepleri asıl bağlamından çıkarılmak istenilmiştir.

İran Parlamentosu milletvekili ve aynı zamanda İran Parlamentosu Kültür Komisyonu üyesi olan Pervane Silahşori, Hüdayari olayıyla ilgili olarak yaptığı açıklamasında, “O yalnızca mavi kız değildi. Seher, İran'ın kızıydı. Erkeklerin, kadınların görevlerini belirlediği ve kadınları en basit insani haklardan mahrum ettiği, kadınların da hemcinslerine karşı erkekler tarafından yapılan bu açık zulme ortak olduğu yerde, hepimiz bu topraklarda Seherlerin hapsinden ve yanmasından sorumluyuz” ifadelerini kullanarak İran'daki erkek egemen siyasi ve toplumsal yapıya eleştiri getirmiştir.³⁰⁰ Reformist kanatta olan siyasetçilerden Mustafa Taczade, “Eğer Seher'in ölümü dar görüşlü insanları kendilerine getirmeyecekse gök paramparça olsun. Birilerinin Allah'a, topluma ve dünyaya bakış açıları orta çağ döneminden kalmaysa bilsinler ki genç neslimiz Talibanvari yaklaşımlara pirim vermemektedir. Mavi Kız'ın ölümü, stadyumların kapılarını toplumun her kesimine açmalı ve onu (Seher), adalet talebiyle

²⁹⁷ “İran'da kendini yakan kadın taraftar hayatını kaybetti”, NTV, 10.09.2019, https://www.ntv.com.tr/dunya/iranda-kendini-yakan-kadin-taraftar-hayatini-kaybetti,XJHxAFgi202TQPPzD_2wnQ (05.02.2024).

²⁹⁸ Süleyman Gündede, “İran'da Protestolar ve Orantısız Cezalar”, İRAM, 18.09.2019, <https://iramcenter.org/iranda-protestolar-ve-orantisiz-cezalar-1487> (05.02.2024).

²⁹⁹ “Iran: ‘Blue girl’ football fan admitted ‘mistake’”, Arab News, 14.09.2019, <https://www.arabnews.pk/node/1554391/middle-east> (06.02.2024).

³⁰⁰ Umut Başar, “Mavi Kız ve İran'da Toplumsal Vicdan”, Alper Tok (Ed.), İRAM 2019 Yıllığı, Ankara: İRAM Yayınları, 2020, s. 184.

kendini yakan son vatandaş yapmalıdır. Çünkü o, sadece Azadi Stadyumu’nun kapılarını kendisine kapalı görmüyordu; adalet, izzet ve güvenlik kapılarını da kapalı görüyordu.”³⁰¹ sözleri ile İran iktidarının İslâm’ı referans göstererek uyguladığı baskıcı yönetim anlayışını eleştirmiştir.

Hüdayari’nin ölümü sonrasında sosyal medya üzerinden toplumun geniş kesimleri tarafından yoğun bir şekilde eleştiriler dile getirilmiştir. İran’ın içinden gelen tepkilerin yanında sosyal medya üzerinden İran’ın dışından da *#bluegirl* (mavi kız) etiketiyle yoğun tepkiler olduğu görülmüştür.³⁰² Hüdayari’nin ölümü sonrasında ortaya çıkmış olan toplumsal hareketin internet tabanlı sosyal medya uygulamalarını yoğun şekilde kullanması nedeniyle internet erişimine kısıtlama getirilmiştir.³⁰³ İran iktidarı bir yandan İran içindeki protestoları kontrol altında tutmak istemiş ve bu doğrultuda kısıtlayıcı adımlar atmış diğer yandan ise tepkilerin hem yurt içinden hem de yurt dışından gelmesiyle iyice yükselmiş olan tansiyonu düşürme yönünde söylemler üreterek bazı adımlar atmıştır. Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani “halkın üzüntülerini artırmayın” şeklinde açıklamada bulunurken³⁰⁴, İran hükümet sözcüsü Ali Rebiî, hükümetin, kadınların spor müsabakalarına girmelerini olumlu karşıladığını ve milli maçlar ile lig maçlarına girebilmeleri için fiziki şartlarla ilgili çalışmaların tamamlandığını açıklamıştır.³⁰⁵ Bu açıklamadan kısa bir süre sonra İran milli takımının Dünya Kupası elemeleri kapsamında Özgürlük Stadı’nda oynadığı maça kadınların seyirci olarak girmelerine izin verilmiştir.³⁰⁶ Fakat olaylar bazında alınan kısa süreli kararlara rağmen hem İran’daki müesses nizamın temel unsuru olarak görülen hem de İran siyasetinin şekillendirilmesinde merkezi bir rol oynayan din adamlarının fetvaları nedeniyle kadınların bu konuda tam bir hak ve özgürlük elde edebildiğini söylemek güçtür.

İran’daki kadınların gerçekleştirdiği toplumsal hareketlerin bir başka örneği olan Mahsa Amini protestoları 2022 yılının Ekim ayında gerçekleşmiştir. Mahsa Amini isimli genç

³⁰¹ Mustafa Melih Ahışhalı, “‘Mavi Kız’ İran’da yeni bir tartışma başlattı”, *Anadolu Ajansı*, 13.09.2019, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/mavi-kiz-iranda-yeni-bir-tartisma-baslatti/1582891> (05.02.2024).

³⁰² Ahışhalı, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/mavi-kiz-iranda-yeni-bir-tartisma-baslatti/1582891>

³⁰³ Alagöz, <https://www.uikpanorama.com/blog/2022/09/30/iran/>

³⁰⁴ Ahışhalı, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/mavi-kiz-iranda-yeni-bir-tartisma-baslatti/1582891>

³⁰⁵ Faraj Samadi, “ریبئی-دولت موافق حضور زنان در ورزشگاه هاست” (Görüş: Hükümet, stadyumlarda kadınların varlığını destekliyor), *IRNA*, 11.09.2019, <https://www.irna.ir/news/83471920/ریبئی-دولت موافق حضور زنان در ورزشگاه هاست> (05.02.2024).

³⁰⁶ “Kadınların da tribünden izlediği maçta İran, Kamboçya’yı 14-0 yendi”, *Habertürk*, 11.10.2019, <https://www.haberturk.com/kadinlarin-da-tribunden-izledigi-macta-iran-kambocya-yi-14-0-yendi-2530026-spor> (05.02.2024).

kadının anayasada yer alan kıyafet kurallarına uygun olmayan şekilde giyindiği iddiasıyla gözaltına alınması ve ardından gözaltındayken hayatını kaybetmesi yeni bir kadın hareketinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Protesto için sokağa çıkan kadınlar Mahsa Amini'nin hayatını kaybetmesi üzerinden hem İran rejimine ve Devrim anayasasına hem de erkek egemen toplumsal yapı neticesinde ortaya çıkmış olan kadın-erkek eşitsizliğine karşı söylemler kullanmıştır. “Diktatöre ölüm”, “Kadın olduğum için aşağılandığım her dakika için buradayım”, “Protestolar sadece Mahsa ile ilgili değil. Düşünce özgürlüğü, enflasyon, işsizlik, diktatörlükle ilgili; geleceğimizin silinmekte olduğu her şeyle ilgili”, “Kadın, yaşam, özgürlük” gibi söylemler Mahsa Amini protestolarına katılan kadınlar tarafından kullanılan söylemlerden bazıları olmuştur.³⁰⁷ Protestocular tarafından üretilmiş olan bu söylemler, İran’da hâkim olan anayasal düzenin, iktidar yapısının ve toplumsal yapının karşısında konumlanmıştır. Bu niteliğinden dolayı söz konusu söylemler alternatif bir yapı ve düzen talebiyle çıkarak karşı söylem ve politika üretmiş ve bir anti jeopolitik/direnış jeopolitiğı ortaya koymuştur. 2022 yılının Ekim ayında başlamış olan protestolar, İslâm Devrimi sonrasında İran’da gerçekleşmiş olan en uzun süreli protestolardan biri olmuştur. 2023 yılının sonlarına dek Mahsa Amini protestolarının devam ettiği görülmüştür.

İran rejimi ve rejim destekçileri, Mahsa Amini protestolarına güvenlikleştirici bir perspektifle karşılık vermiştir. İslâm Devrimi sonrasında kurulan siyasi yapının ve jeopolitik söylemlerin zeminini teşkil eden değerlere atıfla, protestolara katılanlar “düşman, İsrail askeri, Kur’an suçlusı” gibi dışlayıcı ve ötekileştirici ifadelerle nitelendirilmiştir. “Kur’an suçluları idam edilecek, ABD’ye ölüm, İsrail’e ölüm” gibi söylemler rejim destekçileri tarafından kullanılmıştır. Mahsa Amini protestosuna karşı rejim destekçileri tarafından yapılan yürüyüşler İran Cumhurbaşkanı İbrahim Reisi tarafından İslâm Cumhuriyeti’nin gücünün göstergesi olarak nitelendirilmiştir. İran’daki yargı kurumu, yaşanan protestoların yabancı ajanlar tarafından yönlendirildiğini iddia ederek, protestolara katılan kişilerin İran karşıtı sosyal medya kullanıcıları tarafından kışkırtıldığını ifade etmiştir.³⁰⁸ İran’ın dini lideri olan Ayetullah Ali Hamaney,

³⁰⁷ Deepa Parent, “‘We are risking death’: Iranians on Mahsa Amini protests”, *The Guardian*, 23.09.2022, <https://www.theguardian.com/global-development/2022/sep/23/mahsa-amini-protests-iranian-women-risking-death> (02.02.2024).

³⁰⁸ Patrick Wintour, “Iran marchers call for execution of anti-government protesters”, *The Guardian*, 23.09.2022, <https://www.theguardian.com/world/2022/sep/23/iran-reportedly-arrests-journalist-activist-mahsa-amini-protests> (02.02.2024).

protestoların İran'ın baş düşmanları ve onların müttefikleri tarafından tasarlandığını iddia etmiştir. Hamaney ayrıca protestocuların Kur'an yaktığını, başörtülü kadınların başörtülerini çıkardıklarını, camileri ve arabalarını yaktıklarını iddia etmiştir.³⁰⁹ Bu söylemleri ile birlikte Hamaney hem yaşanan protestoların İran'ın toplumsal dinamiklerinden ve sorunlarından ziyade dış güçlerin planları sonucunda ortaya çıktığı algısını oluşturmayı hem de protestocuların dini unsurlara saldırdığı iddiasıyla protestocuları itibarsızlaştırmayı amaçlamıştır. Mahsa Amini protestolarını rejimi ve anayasayı yıkmaya yönelik düşman faaliyetler olarak gören İran iktidarı ve iktidarın destekçileri, ürettikleri söylem ve eylemler ile bu protestoları itibarsızlaştırmak ve protestoların İran toplumundan destek bulmasını engellemek istemiştir.

İran'da 2010'lu yıllardan itibaren gerçekleşen kadın hareketleri, geniş çaplı ve aktif bir muhalefet oluşturmuştur. Bu yıllardan itibaren ortaya çıkmış olan kadın hareketleri, iktidarın hâkim jeopolitik söylemleri ve politikaları karşısında alternatif söylem ve politikalar üreterek bir anti jeopolitik/direnış jeopolitiğı oluşturmuştur. Kadınların ortaya koydukları bu söylem ve politikalar İran iktidarı ve İran toplumundaki muhafazakâr kesimler tarafından karşı söylemler, fiziki ve sözlü müdahaleler ile karşılanırsa da söz konusu hareketler istikrarlı bir şekilde taleplerini ve şikâyetlerini dile getirmiştir. İran iktidarı ve rejim destekçisi muhafazakâr kesimler ise bu hareketlere güvenlikleştirici bir perspektiften yaklaşmıştır. Kadın hareketlerinin alternatif söylem ve politika üretmeleri karşısında bu hareketleri yabancı ajanı, fitneci, düşman gibi dışlayıcı ve ötekileştirici ifadelerle nitelemiş ve hareketleri itibarsızlaştırmak istemiştir.

3.1.2. Mısır

Mısır'da kadın hakları motivasyonu ile ortaya çıkmış olan çalışmaların tarihi 18. yüzyılın sonlarına dek götürülebilmektedir. 1798 yılında gerçekleşen Fransız işgaline tepki göstermek amacıyla kadınlar tarafından yapılan yürüyüş ve ilerleyen dönemlerde hayat pahalılığına karşı gerçekleştirilen diğer yürüyüşler kadınlar tarafından ortaya koyulmuş ilk protesto örnekleri olarak ifade edilebilir.³¹⁰ Bu dönemde ortaya çıkmış olan hareketler

³⁰⁹ David Gritten, "Iran protests: Supreme leader blames unrest on US and Israel", **BBC**, 04.10.2022, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-63118637> (04.02.2024).

³¹⁰ Hala Kamal, "A Century of Egyptian Women's Demands: The Four Waves of the Egyptian Feminist Movement", Shaminder Takhar (Ed.), **Gender and Race Matter: Global Perspectives on Being a Woman** içinde (3-22), Emerald Publishing Limited, 2016, s. 7.

ağırlıklı olarak milli ve ekonomik konular çerçevesinde şekillenmiştir. Dolayısıyla bu dönemde gerçekleşen hareketler doğrudan feminist kadın hareketi olarak nitelendirilememekte fakat kadınların aktivizmini göstermesi bakımından önem arz etmektedir. 19. yüzyılın ortalarından itibaren Mısır'ın sanayileşmesi ve yeniden yapılandırılması sürecinde kadınların rolünün ne olması gerektiği konusunda başlayan tartışmalar ve çalışmalar kadın hakları alanında ortaya koyulmuş olan ilk örnekler olmuştur. Yeniden yapılanma sürecinde kadınların rolleri konusunda ilk tartışmalar iki ayrı koldan ilerlemiştir. Kadınların toplumdaki rollerinin ne olması gerektiği hakkındaki mevcut tartışmaları başlatan gruplar erkek ağırlıklı olmuştur. Fakat eşzamanlı olarak üst sınıflara mensup kadınlar tarafından kadınların sorunları üzerine tartışmalar ortaya koyan çeşitli yayınlar çıkarılmıştır.³¹¹ 1919 yılında İngiliz işgaline karşı gerçekleştirilen kadın yürüyüşü Mısır tarihindeki önemli kadın protestolarından biri olarak nitelendirilebilir. Söz konusu protesto günümüze kadar olan süreçte kadınlar arasında daha fazla örgütlü yapılanmaya, daha fazla seferberliğe ve siyasi alanda aktif olmaya zemin hazırlamıştır.³¹²

1923 yılında kurulmuş olan Mısır Feminist Birliği kadın hakları motivasyonlu ilk yapılanma örneklerinden biri olmuştur. Bu dönemde kadınların temel talepleri eğitim hakkı ve aile hukukunda reform yapılması olmuştur. Mısır'da kadın hakları üzerine yapılan tartışmalar ve çalışmalar uzunca bir süre toplumdaki üst sınıfta bulunan kadınlar tarafından yürütülmüştür. Bu durum Mısır'ın sosyo-ekonomik durumu ile bağlantılı olarak gelişmiştir. 1942 yılında feminist aktivistler Mısır'ın kadın hakları motivasyonlu ilk siyasi partisi olan Kadın Siyasi Partisi'ni kurmuştur. Zaman içerisinde kadın örgütlerinin parti bünyesine katılması ile birlikte parti, siyasi alanda göz ardı edilemeyecek bir aktör haline gelmiştir. 1956 yılında kadınlara iş hayatında ve siyasi hayatta birtakım haklar verilmesi sağlanmıştır. 1985 yılına kadar olan süreçte kadın örgütlerinin ve aktivistlerin devlete dahil edilmesi ile birlikte feminist hareket ivme kaybetmiştir. 1985 yılında Cumhurbaşkanı Enver Sedat'ın suikast sonucu hayatını kaybetmesinin ardından dini siyasi grupların siyasi alanda aktif olmaya başlaması ve kadınların haklarının İslâmi çerçevede ne olduğu konusunda yeni bir tartışma başlatmaları feminist grupların yeniden canlanma dönemine girmesini beraberinde

³¹¹ Homa Hoodfar, "A Background to Movement the Feminist In Egypt", **Al-Raida**, No. 57, 1992, s. 11-12.

³¹² Kamal, s. 4.

getirmiştir.³¹³ Bu canlanma sürecinde kadın haklarına yönelik çeşitli dernekler ve örgütler kurulmuş, kadınlara hukuki yardım sunan hukuk merkezleri açılmış, konferanslar düzenlenmiş ve kampanyalar yürütülmüştür.³¹⁴

2000’li yılların ilk döneminde kadın hareketlerinin gündeminde aile içi şiddet, cinsel taciz, kadınlara bedenleri üzerinden tahakküm kurulması ve eşcinsel bireylerin hakları gibi konular yer almıştır. 2000’li yılların başından itibaren iktidar, sivil toplum alanını daraltan birtakım yasal düzenlemeler yapmıştır. Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek döneminde kadın haklarına yönelik aktivizmin ve taleplerin kontrol altında tutulması ve devlet feminizmi olarak ifade edilen kontrol mekanizmasının tesis edilmesi amacıyla 2000 yılında Ulusal Kadın Konseyi kurulmuştur. Bağımsız kadın örgütlerinin çalışmalarının engellenmesi amacıyla bir yasa çıkarılarak Sosyal İşler Bakanlığı’na sivil toplum kuruluşlarını kapatma yetkisi verilmiştir.³¹⁵ Bu durum kadın hareketlerinin aktivizmini olumsuz anlamda etkilemiştir. 11 Eylül 2001 tarihinde ABD’de gerçekleşen terör saldırısının Ortadoğu bölgesine yansımaları neticesinde Mısır’da iktidarın kendi gücünü konsolide etmek ve rejimin devamlılığını sağlamak amacıyla izlediği politikalar kadınların toplumda ve siyasette eşit bir rol edinmesi düşüncesini olumsuz etkilemiştir.³¹⁶ İktidar tarafından toplumsal yaşamda, siyasi alanda ve iş yaşamında arka planda bırakılan kadınlara yönelik güvenlik güçleri aracılığıyla cinsel şiddet gösterilmesi ve toplumdaki erkekler tarafından uygulanan cinsel şiddet ve saldırı vakalarının iktidar tarafından göz ardı edilmesi kadınlara yönelik tutumun somut örnekleri olmuştur.³¹⁷

Toplumsal, dini kurallar ve kabuller ile yasal dayatmalar üzerinden kadınların bedenleri üzerinde erkek egemen bir tahakküm kurulması bu dönemde ortaya çıkmış olan kadın hareketlerinin sıkça dile getirdiği konulardan biri olmuştur. Kadınların savunmasız, tehlide açık, bir korumaya muhtaç olduğu ve bu nedenle özel ortam olan ev ortamında varlık göstermesi gerektiği şeklindeki toplumsal yaklaşım ve iktidarın politikaları hareketlerin dile getirdiği eleştirilerin zeminini oluşturmuştur. Mısır’daki kadın hareketlerinin yaklaşımı ve eleştirileri feminist jeopolitik çerçevesinden ele

³¹³ Hoodfar, s. 12.

³¹⁴ Kamal, s. 12.

³¹⁵ Gülşah Torunoğlu, “Feminism in Egypt: New Alliances, Old Debates”, **Origins**, 2016, <https://origins.osu.edu/article/feminism-egypt-new-alliances-old-debates> (23.01.2025).

³¹⁶ Mohamed Younis, “Daughters of The Nile: The Evolution of Feminism In Egypt”, **Washington and Lee Journal of Civil Rights and Social Justice**, Vol. 13, No. 2, 2007, s. 465.

³¹⁷ Hind Ahmed Zaki, “The New Feminist Movement Against Sexual Violence in Egypt 2011-2021”, **Rowaq Arabi**, Vol. 27, No. 1, 2022, s. 48-49.

alınabilmektedir. Kadınların korumasız, zayıf ve güçsüz oldukları iddiasının kadınlar üzerinde tahakküm kurulması için bir gerekçe olarak öne sürülmesi ve bu ön kabuller üzerinden bir güvenlik yaklaşımı geliştirilmesi feminist eleştiride sorunsallaştırılan noktalardan biri olmuştur. Kadınların taciz olayları karşısında yasal bir korumadan mahrum bırakılmaları ve tacizcilerin cezасız bırakılmaları, evliliklerde kadınların eşlerinin sahip olduğu birtakım haklara sahip olmamaları ve yasal olarak dezavantajlı durumda bırakılmaları, kadınların siyasette adil bir şekilde temsil edilmemesi gibi konular Mısır'daki feminist örgütler ve hareketler tarafından iktidar eliyle uygulanan erkek egemen bir tahakküm olarak değerlendirilmiştir.

Mısır'da kadınlar doğrudan kadın hakları motivasyonu ile ortaya çıkmış olan kadın hareketlerinin yanı sıra farklı motivasyonlarla ortaya çıkmış olan toplumsal hareketlerde de aktif bir şekilde yer almıştır. 2004 yılında Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek'in politikalarına karşı durarak demokrasi çağrısı yapmak amacıyla başlayan *Kefaya* (Yeter) hareketinde kadınlar aktif bir şekilde yer almıştır. 2006 yılında Mahalletü'l Kübra'da başlayan işçi protestolarını kadın işçiler başlatmış ve "kadınlar burada, erkekler nerede?" sloganıyla erkek işçileri de protestoya destek vermeleri için harekete geçirmiştir.³¹⁸ Bunun yanında 2007 ve 2008 yılında ortaya çıkan protestolarda da kadınlar ön planda olmuş ve etkin bir şekilde yer almıştır. Böylelikle kadınlar kendileri için belirlenmiş olan toplumsal rollerin dışına çıkarak kendi haklarını savunmuştur. Kadınların toplumsal hareketlere katılımında etkili olan faktörlerden biri iktidarın güvenlik güçleri aracılığıyla kadınları baskı altında tutma ve kendilerine çizilen toplumsal sınırlar içerisinde hareket etmeye zorlama politikası olmuştur. Çeşitli gerekçelerle kadınların güvenlik güçleri tarafından gözetim altında tutulmaları ve bu süreçte birtakım istismarlara maruz bırakılmaları³¹⁹ kadınların kendileri adına inşa edilmiş olan toplumsal rollerin ve sınırların dışına çıkmalarına ve politikleşmelerine zemin hazırlamıştır.

Arap Baharı protestoları sonrasında gerçekleşen iktidar değişimleri neticesinde beklenen değişimin gerçekleşmemesi, daha önceki protestolarda dile getirilen taleplerin karşılanmaması, kadınların Arap Baharı protestolarında aktif bir şekilde yer almalarına

³¹⁸ Joel Beinin, Marie Duboc, "A Workers' Social Movement on the Margin of the Global Neoliberal Order, Egypt 2004-2012", Joel Beinin, Frédéric Vairel (Ed.), **Social Movements, Mobilization, and Contestation in the Middle East and North Africa** içinde (205-227), Stanford: Stanford University Press, 2013, s. 218.

³¹⁹ Aida Seif El-Dawla, "Torture: a state policy", Rabab El-Mahdi, Philip Marfleet (Ed.), **Egypt The Moment of Change** içinde (120-135), London & New York: Zed Books, 2009, s. 124-127.

rağmen herhangi bir kazanım elde edememeleri, erkek egemen baskıcı iktidar yapısının devam etmesi gibi nedenlerden dolayı 2011 yılından itibaren kadın hareketleri bir durgunluk dönemine girmiştir. Girilen yeni dönemde Mısır'daki kadın hareketleri tarihinde çok sayıda örneği olan sokak protestoları yerine internet üzerinden yapılan protestoların ön plana çıktığı görülmüştür. 2011 yılı ve sonrasında kadın hakları bağlamında gündeme gelen temel konular kadınlara yönelik cinsel şiddet, kadın haklarının anayasaya dahil edilmesi ve kadınların çalışma yaşamındaki hakları gibi konular olmuştur. İktidarın güvenlik güçleri aracılığıyla kadınlara yönelik cinsel şiddeti bir sindirme aracı olarak kullanması bu dönemde kadın hakları aktivistleri tarafından en çok tartışılan konulardan biri olmuştur. Aktivistler, iktidarın cinsel şiddeti bir araç olarak kullanmasını, inşa edilmiş olan güç dinamikleri bağlamında kadınların özel alan olan ev ile sınırlandırılması ve kadınların sosyal yaşamda ve iş yaşamında görünür olmalarının engellenmesi şeklinde yorumlamıştır. Güvenlik güçlerinin kadınlara yönelik taciz, şiddet ve tehdit içeren tutum ve davranışları erkek egemen bir anlayışla inşa edilmiş olan iktidar yapısının cinsiyet eşitsizliği söylemini ön planda tutarak kadınların savunmasız olduğu, bir erkeğin korumasına muhtaç olduğu, bu nedenle de özel alan olan ev ortamında kalmaları gerektiği şeklindeki görüşüne ve politikalarına hizmet etmiştir.

Kadın hareketlerinde yaşanan durgunluk döneminde gerçekleştirilen önemli faaliyetlerden biri kadın haklarının anayasaya dahil edilmesi konusunda kadın örgütlerinin 2011 yılının Mayıs ayında bir araya gelerek Kadın ve Anayasa Grubu'nu kurması olmuştur. Grup, anayasaya dahil edilmesi gereken kadın haklarının neler olduğu konusunda çeşitli çalışmalar yapılmasını ve belirlenen konular hakkında siyasiler ve anayasa yazma komitesi ile bir etkileşim kurularak komitede kadınların temsil edilmesini hedeflemiştir.³²⁰ 2011 yılında kadın örgütleri tarafından sergilenen aktivizm örneklerinden biri de Şubat ayında Feminist Örgütler Koalisyonu'nun kurulması olmuştur. On altı farklı kadın örgütü kadınların korunması ve desteklenmesi amacıyla bir araya gelmiştir. Koalisyonun temel motivasyonlarından biri devlet destekli feminizme karşı çıkılarak bağımsız bir feminist yapının sağlanması olmuştur. Oluşturulan koalisyon, Arap Baharı sürecinde meydana gelen cinsel taciz olaylarına ve güvenlik güçleri

³²⁰ Kamal, s. 16.

tarafından kadınlara yönelik sergilenen olumsuz tutuma karşı bir araya gelerek örgütlenme konusunda etkili olmuş ve kadınlara destek sağlamıştır.³²¹

2012 yılında gerçekleşen ilk demokratik seçimlerde iktidara gelen Muhammed Mursi iktidarında ve 2013 yılında gerçekleşen darbe sonrasında inşa edilen iktidar yapısında kadın haklarına yönelik tutum önceki dönemler ile benzerlik göstermiştir. İktidar, sivil toplum alanını daraltan ve kadın örgütlerinin faaliyetlerini kısıtlayan bir tutum benimsemiştir. 2012 yılında tesis edilen anayasada kadınların kamusal alandaki mevcudiyeti sınırlandırılmıştır. Söz konusu anayasada kadınların aile içindeki rolleri ön plana çıkarılarak kadınlar özel alan olan ev ortamı çerçevesinde tanımlanmıştır.³²² İlerleyen süreçte şiddet mağduru kadınlara yönelik olarak kurulmuş olan El-Nadeem rehabilitasyon merkezinin kapatılması girişi³²³, kadın hakları için çalışan Nazra Feminist Çalışmalar Derneği başta olmak üzere çeşitli kadın örgütlerine yönelik baskılar³²⁴ iktidarın kadın örgütlerine yönelik kısıtlayıcı politikalarına örnek olmuştur. İktidar tarafından izlenen politikaların³²⁵ ve üretilen söylemlerin kadınların yaşam şekilleri ve bedenleri üzerinde ürettiği olumsuz etkiler kadınlar tarafından, erkek egemen iktidar yapısının kadınlar üzerinde tahakküm kurması ve söz konusu iktidar yapısının kadınlar üzerinden yeniden inşa edilmesi olarak yorumlanmıştır.

Mısır siyasi tarihinde kısa bir süreliğine iktidar olarak yer alan Mursi yönetimi, kadın haklarının korunmasına yönelik adım atmamış ve bu yönde hazırlanan politikaları da İslâmi ahlakı ve aile kurumunu yok etmeye yönelik girişimler olarak nitelendirmiştir. Nitekim, Birleşmiş Milletler Kadının Statüsü Komisyonu tarafından hazırlanmış olan ve içerisinde kadınlara yönelik cinsel haklar, üreme hakları, aile içerisindeki roller, evlilik boşanma ve miras konularında kadın erkek eşitliğinin sağlanması, evlilik içi tecavüzün suç olarak tanınması, kadınların seyahat, çalışma ve doğum kontrolü gibi konularda

³²¹ Torunoğlu, <https://origins.osu.edu/article/feminism-egypt-new-alliances-old-debates> (23.01.2025).

³²² Sawsan Bastawy, "Women's rights in post-revolution Egypt", *Asfar*, 06.12.2014, <https://asfar.org.uk/womens-rights-in-post-revolution-egypt/> (11.01.2025).

³²³ Zahra Vieneuve, "'Let the world know': Order to shut critical clinic for survivors of violence in Egypt", *Global Fund For Women*, 18.02.2016, <https://www.globalfundforwomen.org/latest/article/let-the-world-know-order-to-shut-critical-clinic-for-survivors-of-violence-in-egypt/> (09.01.2025); "Egypt shuts El Nadeem Centre for torture victims", *Al Jazeera*, 09.02.2017, <https://www.aljazeera.com/news/2017/2/9/egypt-shuts-el-nadeem-centre-for-torture-victims> (09.01.2025).

³²⁴ Mozn Hassan, "Global Fund for Women condemns Egypt's crackdown on leading women's group Nazra for Feminist Studies", *Global Fund For Women*, 22.03.2016, <https://www.globalfundforwomen.org/latest/article/egypts-crackdown-on-leading-womens-group-nazra-for-feminist-studies/#.WMAN9hCH5z1> (09.01.2025).

³²⁵ "Egypt bans female students from wearing Niqab and other face coverings at schools", *Egypt Independent*, 12.09.2023, <https://www.egyptindependent.com/egypt-bans-female-students-from-wearing-niqab-and-other-face-coverings-at-schools/> (09.01.2025).

eşlerinin iznini alması zorunluluğunun kaldırılması gibi birtakım hakların verilmesini öngören bildirgesinin imzalanması reddedilmiştir. Bildirgenin reddedilme gerekçesi olarak dini argümanlar öne sürülmüş ve dini dernek ve örgütlerden bu konuda destek istenilmiştir.³²⁶ İktidara yakın isimler tarafından aile içi cinsel şiddetin Batıya özgü bir sorun olduğu ve Mısır'da yeri olmadığı, kadınlara istedikleri zaman kürtaj yaptırma hakkının verilemeyeceği, bu konuların gündemde olması gereken acil konular olmadığı şeklinde açıklamalar yapılmıştır.³²⁷

İktidarın erkek egemen yapıya karşı yeni düzenlemeler getiren bildirgeyi dini gerekçeler öne sürerek reddetmesi, İslâm hukukunun kadınlara verdiği hakların dile getirilmeyerek arka planda bırakılması ve erkeklerin çıkarlarına yönelik bir tutum ve söylem benimsemesi iktidarın kadınlara ve kadın haklarına yönelik yaklaşımını göstermiştir. Mısır'da kadınların uzun yıllardır dile getirdikleri cinsel taciz hususunda yasama organlarından biri olan Şura Konseyi üyeleri kadınları suçlayan bir söylem benimsemiştir. Kadınların kamusal alanda gerçekleşen protestolara katıldıkları sürece uğradıkları cinsel tacizin sorumluluğunu almaları gerektiği ve bu nedenle protestolara katılıp katılmama konusunda karar verirken güvenlik güçlerinden yardım istemeden önce sorumluluk almaları gerektiğini ifade etmeleri³²⁸ iktidarın kadın hakları ve kadınların erkek egemen toplumdaki yerleri konusundaki görüşleri hakkında örnek teşkil etmiştir.

Girilen yeni süreçte iktidar tarafından kadın haklarına yönelik izlenen politikalar ve üretilen söylemler, kadınlar tarafından Mısır'daki iktidar yapısının ve iktidar tarafından inşa edilen toplumsal yapının daha muhafazakâr ve erkek egemen hale gelmesine zemin hazırlayan gelişmeler olarak yorumlanmıştır. Mısır'daki kadınlar uzun yıllar boyunca hem siyasi hem de toplumsal alanda erkek egemen iktidar yapısı tarafından kendileri için çizilmiş olan sınırlara karşı çıkmış ve bu alanlarda birtakım haklar talep etmiştir. Kamusal alanda ve siyasi alanda yürütülen tartışmalarda söz hakkı elde etme, iş hayatında erkekler ile eşit haklara ve fırsatlara sahip olma, güvenlik güçleri tarafından uygulanan ve tacize varan otoriter keyfi uygulamaların sona ermesi, kadın bedeni üzerinden söylemlerin bir

³²⁶ The Muslim Brotherhood, "Muslim Brotherhood Statement Denouncing UN Women Declaration for Violating Sharia Principles", **Ikhwan Web**, 14.03.2013, <https://ikhwanweb.com/muslim-brotherhood-statement-d/> (12.01.2025).

³²⁷ David D. Kirkpatrick, Mayy El Sheikh, "Muslim Brotherhood's Statement on Women Stirs Liberals' Fears", **The New York Times**, 14.03.2013, <https://www.nytimes.com/2013/03/15/world/middleeast/muslim-brotherhoods-words-on-women-stir-liberal-fears.html> (12.01.2025).

³²⁸ Al-Masry Al-Youm, "Shura Council committee says female protesters should take responsibility, if harassed", **Egypt Independent**, 11.02.2013, <https://www.egyptindependent.com/shura-council-committee-says-female-protesters-should-take-responsibility-if-harassed/> (12.01.2025).

baskı aracı olarak kullanılmaması gibi talepler kadınlar tarafından dile getirilen temel talepler olmuştur. Dolayısıyla girilen yeni dönemde de kadınlar hem kendi bedenleri ile ilgili kararları kendilerinin vermesi hem de toplumsal yaşamdaki ve aile yaşamındaki rollerinin erkek egemen yapıya göre belirlenmemesi konusunda taleplerde bulunmuştur.

2011 yılından sonra kadın hakları aktivizminin internet üzerinden sürdürülmesine bir örnek olarak kamusal alanda yaşanan cinsel taciz olaylarına karşı 2012 yılının Kasım ayında internet üzerinden başlatılan *Shoft Taharosh* (tacizi gördüm) hareketi gösterilebilir. Harekete katılan bireyler tarafından #Isawharassment (tacizi gördüm) etiketi ile sosyal medya üzerinden çok sayıda paylaşım yapılmıştır. Hareket bir grup arkadaş tarafından başlatılmış ve kısa süre içerisinde geniş bir kitleye ulaşmıştır. Hareketin temel amacı kamusal alanda yaşanan cinsel taciz vakalarını kayıt altına alarak bu konuda bir farkındalık yaratmak olmuştur. Elde edilen kayıtlar İçişleri Bakanlığı'na gönderilerek iktidarın taciz konusunda bir girişimde bulunması sağlanmak istenilmiştir.³²⁹ Hareket kapsamında, taciz mağduru kadınlar için yardım talep edebilecekleri çeşitli kurumların iletişim bilgilerini içeren bir rehber hazırlanmıştır. Hareketin taleplerinden biri iktidarın taciz konusunda somut adımlar atması ve faillerin yerine mağdurların yanında durulan bir tutum benimsemesi olmuştur. Bu kapsamda taciz mağduru kadınların şikâyet için karakola gitmeleri yerine olay yerinde güvenlik güçlerine doğrudan şikâyetle bulunabilmelerinin sağlanması istenilmiştir.³³⁰ 2012 yılında gerçekleşen bir başka aktivizm örneği ise Tacizciyi Yakala şeklinde isimlendirilen cinsel taciz karşıtı protestolar olmuştur. Taciz vakalarının sürekli bir şekilde artması ve tacizcilerin cezalandırılması noktasında iktidarın somut adımlar atmaması protestolara zemin hazırlamıştır. Tacizciyi Yakala protestosuna katılanlar “tacize hayır” ve “tacizciyi yakalayın, tacizsiz bir bayram geçirin”, “taciz bir hastalıktır”³³¹, “ben senin kız kardeşin gibiyim”, “bana zarar vermek yerine beni koru”, “sokak ve meydan; erkekler ve kadınlar için” söylemlerini kullanmıştır. Protestoya katılanlar mevcut yasaların taciz mağdurunu

³²⁹ Hanan Haggag, “125 years of the Egyptian women’s movement”, *Ahram*, 25.09.2018, <https://english.ahram.org.eg/NewsContentPrint/1/0/312392/Egypt/0/-years-of-the-Egyptian-women%E2%80%99s-movement.aspx> (12.01.2025).

³³⁰ Amira El-Fekki, “‘I Saw Harassment’ gets positive response from male citizens in awareness campaign”, *Daily News Egypt*, 16.06.2015, <https://www.dailynewsegypt.com/2015/06/16/i-saw-harassment-gets-positive-response-from-male-citizens-in-awareness-campaign/> (14.01.2025).

³³¹ “Egyptian women organise ‘Catch a Harasser’ to demand respect during Eid”, *Ahram*, 25.10.2012, <https://english.ahram.org.eg/NewsContentP/1/56500/Egypt/Egyptian-women-organise-Catch-a-Harasser-to-demand.aspx> (26.01.2025).

korumadığını ve tacizciye yönelik caydırıcı cezaların olmadığını belirterek iktidarın bu konuda kadınları koruyacak bir adım atması gerektiğini ifade etmiştir.³³²

2013 yılında gerçekleşen darbe ile iktidara gelen Sisi yönetimi iktidarını konsolide etmek ve toplumu kontrol altında tutmak amacıyla sivil toplumun üzerinde baskı kuran bir politika benimsemiştir. İktidar, çeşitli yasal araçlar ve yasal prosedürler aracılığıyla bazı sivil toplum kuruluşlarının toplantılarını ve etkinliklerini engelleme politikası izlemiştir.³³³ Bu durum kadın hareketleri üzerinde de olumsuz bir etki doğurmuştur. Girilen yeni süreçte iktidar kadın haklarına yönelik söylemleri devlet eliyle kontrol etmeye çalışarak bir anlamda devlet feminizmi inşa etmek istemiştir. Kadın haklarına yönelik bağımsız kadın grupları tarafından üretilen söylemler baskı altına alınarak iktidarın politika ve görüşlerine hizmet eden kadın hakları söylemleri ve imajları dolaşıma sokulmaya çalışılmıştır.³³⁴

2013 yılında başkent Kahire başta olmak üzere birçok şehirde cinsel taciz karşıtı protestolar düzenlenmiştir. Söz konusu protestolara katılanlar “kızlarınızı değil oğullarınızı kontrol edin” pankartları ile taciz olaylarında mağdurun yerine failin yanında duran erkek egemen toplumsal yapıya karşı bir tutum sergilemiştir. Ayrıca, güvenlik güçlerinin toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda eğitilmesi ve rehabilite edilmesi ile taciz olaylarında failerin rehabilite edilmesi ve mağdurların desteklenmesi için bir mekanizma kurulması konusunda talepte bulunulmuştur.³³⁵ İnternet üzerinden başlatılan ve geniş kitlelere ulaşan diğer aktivizm örnekleri olarak *Assault Police Egypt* (Mısır Saldırı Polisi) isimli Instagram sayfası, *Speak Up* (اتكلم/ي - Konuş)³³⁷ isimli Facebook ve Instagram sayfaları, *HarassMap*³³⁸ (Taciz Haritası) ve *StreetPal* (Sokak Arkadaşı) isimli internet sayfaları gösterilebilir. Mısır Saldırı Polisi isimli sayfa üzerinden cinsel taciz saldırılarına ilişkin paylaşımlar yapılarak tacizcinin ifşa edilmesi amaçlanmıştır. Söz konusu sayfa

³³² Shounaz Mekky, “Egyptians volunteer for ‘Eid without harassment’”, *Alarabiya*, 27.10.2012, <https://english.alarabiya.net/articles/2012%2F10%2F27%2F246135> (26.01.2025).

³³³ “Egyptian Government Clamps Down on Rights Groups, Seeking their Eradication”, *Cairo Institute for Human Rights Studies*, 04.05.2015, <https://cihrs.org/egyptian-government-clamps-down-on-rights-groups-seeking-their-eradication/?lang=en> (12.01.2025).

³³⁴ Cecilia Vidotto Labastie, “Pyramids of Power: When Government-issued Feminism Represses Grassroots Women’s Movement in Egypt”, *Gender in Geopolitics Institute*, 26.04.2024, <https://igg-geo.org/en/2024/04/26/pyramids-of-power-when-government-issued-feminism-represses-grassroots-womens-movement-in-egypt/> (08.01.2025).

³³⁵ Rana Muhammad Taha, “Anti-harassment campaign intervened in 17 harassment cases during Easter”, *Daily News Egypt*, 22.04.2014, <https://www.dailynewsegypt.com/2014/04/22/anti-harassment-campaign-intervened-17-harassment-cases-easter/> (14.01.2025).

³³⁶ *Assault Police Egypt*, <https://www.instagram.com/assaultpolice/?hl=en> (12.01.2025).

³³⁷ *Speak Up*, <https://www.facebook.com/SpeakUp00/>; <https://www.instagram.com/speakus.00/#> (12.01.2025).

³³⁸ *Harass Map*, <https://harassmas.org/en/> (12.01.2025).

kısa süre içerisinde taciz mağdurlarının aktif bir şekilde kullandığı bir sayfa haline gelmiştir. *Speak Up* sayfasının kuruluş amacı cinsel taciz mağdurlarının yaşadıkları olayları paylaşımları için güvenli bir alan sağlamak olmuştur. Söz konusu sayfa aracılığıyla paylaşılan olaylara ilişkin mağdurların yasal işlem başlatması konusunda yardımcı olunarak destek sağlanmıştır. *HarassMap* ve *StreetPal* isimli sitelerin kuruluş amacı ise cinsel taciz mağdurlarına destek olunması, tacize karşı kolektif bir duruş sergilenmesi ve taciz vakalarının sonlandırılması için çalışmalar yapılması olarak belirlenmiştir. Söz konusu site üzerinden taciz olaylarının yaşandığı bölge harita üzerinden işaretlenerek yaşanan olayın bildirmesine imkân sağlanmıştır.³³⁹

2011 yılından itibaren internet tabanlı uygulamalar üzerinden yoğun bir şekilde sürdürülen kadın hakları aktivizminin neticesinde iktidar, 2014 yılında cinsel tacizi suç sayan ve para cezası ile hapis cezasını öngören bir kararnameyi onaylamıştır. İktidarın bu girişimi, ülke içerisindeki kadın aktivizmini baskılamak ve söylem alanlarını daraltmak ile kadın hakları bağlamında uluslararası alanda Mısır'a yönelik eleştirileri bertaraf ederek iktidarın konsolide edilmesi şeklinde farklı açılardan yorumlanabilir. Söz konusu kararname ile cinsel taciz konusu ilk kez yasal düzeyde suç olarak kabul edilmiştir. İktidarın bu adımı kadın hakları aktivistleri tarafından yeterli görülmemiştir. Cinsel taciz yaşanması durumunda verilecek cezanın para cezası veya hapis cezası şeklinde tanımlanmasının davaya bakacak olan hâkime iki seçenek arasında tercih yapma hakkı vereceğini, bu durumun da caydırıcı olmayacağını ifade etmişlerdir.³⁴⁰

İktidar, kadınlara yönelik politikalar bağlamında birtakım yasal düzenlemeler yapılarak söylem bazında bir değişim gerçekleştiğini belirtmiş olsa da rejimin muhaza edilmesi ve ülke çapında yeni bir toplumsal hareketin gerçekleşmesinin engellenmesi temel öncelik olarak belirlenmiştir. Bu nedenle kadın haklarına yönelik söylemleri devlet eliyle kontrol etmeye çalışarak bir anlamda devlet feminizmi inşa etmek istenilmiştir. Bu durum, sivil toplumun baskılanması ve hareket alanının daraltılması şeklinde bir tutum sergilenmesine zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla kadın hareketleri sınırlı bir sivil toplum alanında aktivizm sergilemek durumunda kalmıştır. Fakat buna rağmen genel olarak incelendiğinde Mısır'da ortaya çıkmış olan kadın hareketlerinin erkek egemen iktidar

³³⁹ Eman Kamel, "Anti-Harassment Initiatives In Egypt Inspire Change", *Smex*, 11.03.2022, <https://smex.org/anti-harassment-initiatives-in-egypt-inspire-change/> (12.01.2025).

³⁴⁰ "Sexual harassment made a crime in Egypt", *Aljazeera*, 06.06.2014, <https://www.aljazeera.com/news/2014/6/6/sexual-harassment-made-a-crime-in-egypt> (13.01.2025).

yapısı karşısında güçlü bir muhalefet sergiledikleri görülmüştür. 2011’de gerçekleşen Arap Baharı sonrasında girilen süreçte inşa edilmiş olan iktidar yapılarının sivil topluma yönelik baskıcı politikaları kadın hareketlerini de etkilemiş ve iktidar tarafından, kadın hareketlerinin güçlü bir şekilde varlık göstermelerini engellemeye yönelik bir tutum sergilenmiştir. Kamusal alanda gerçekleştirilen toplumsal hareketleri engellemeye yönelik önlemler ve baskıcı politikalar nedeniyle kadın hareketleri internet tabanlı uygulamalar üzerinden aktivizm sergilemeye çalışmıştır. Bu durum da hem ulaşılabilen bireylerin sayısını kısıtlamış hem de internete erişimi olmayan bireylerin hareketlere katılımlarının önünde bir engel teşkil etmiştir. Fakat bu duruma rağmen kadın hakları aktivizminin 2011 yılından sonra da yoğun bir şekilde sürdürüldüğü görülmüştür.

3.1.3. Macaristan

Macaristan’da ortaya çıkan kadın hareketlerinin tarihi 19. yüzyılın başlarına dek gitmektedir. Bu dönemde gerçekleşen kadın hareketlerinin ilk örnekleri toplumun üst tabakasında yer alan aristokrat kadınlar ile ilişkilendirilmiştir. Zaman içerisinde farklı toplumsal sınıflara mensup kadınların da kadın haklarına yönelik talepler ve söylemlerle ortaya çıkmasının ardından feminizmin Macaristan’daki gelişimi burjuva kadın hareketi ve işçi sınıfı kadın hareketi olarak iki ayrı koldan ilerlemiştir. Bu nedenle kadın hareketinin gelişimi bir anlamda sınıf çatışmasını barındırmıştır. Burjuva sınıfından olan feministler her ne kadar geneli kapsayacak söylemler ortaya koymaya çalışsalar da cinsiyet kimliği ile sınıf kimliği arasındaki boşluğu kapatamamışlardır. Bu durum hem sınıfsal baskı hem de toplumsal baskı ile mücadele eden kadınların kadın hakları ve çıkarları konusunda burjuva sınıfından kadınlara güvenmemesine, burjuva sınıfından kadınların söz konusu hak ve çıkarları temsil edemeyeceğini düşünmelerine zemin hazırlamıştır. Burjuva sınıfının dışında kalan kadınlar, kadın haklarının tesisinin ve kadınların gerçek kurtuluşunun ancak ezilen tüm sınıfların kurtuluşuyla mümkün olabileceği düşüncesiyle hareket etmiştir.³⁴¹

Annelik çerçevesi içinde inşa edilen söz konusu hareketler, milleti büyük bir aile olarak yorumlamış ve kadının aileyi koruma rolünü vurgulamıştır. Böylelikle bu hareketlerin toplum tarafından kabul görmesine zemin hazırlanmıştır. 19. yüzyılın sonlarına

³⁴¹ Susan S. Arpad, Sarolta Marinovich, “Why Hasn’t There Been A Strong Women’s Movement in Hungary?”, *Journal of Popular Culture*, Vol. 29, No. 2, 1995, s. 83-85.

gelindiğinde kadın hareketlerine katılmak prestijli bir eylem olarak görülmeye başlanmış ve çeşitli dernekler ile kadın grupları kurularak kadın hareketlerinin kapsamı genişletilmiştir. Söz konusu hareketlerin odaklandığı konular ve dile getirdikleri talepler zaman içerisinde değişim göstermiştir. Kadının aile içindeki rolü ile başlayan konular kadınların oy hakkı elde etmesini engelleyen ayrımcı yasaların ortadan kaldırılmasını içerecek şekilde genişlemiştir. Kadın hareketlerinin inşa edildiği annelik çerçevesi Birinci Dünya Savaşı'nın sonrasında milli konuların gündeme gelmesi ile zaman içerisinde değişime uğramış ve kadın hareketlerinin talepleri ulusal çerçeve bağlamında şekillenmiştir. Kadınların iş yaşamına dahil olmaya başlaması ile birlikte kadın hareketleri bu yönde de birtakım talepler ortaya koyarak ilerlemiştir.³⁴²

20. yüzyılın başlarından itibaren kadın hareketleri Macaristan toplumunun büyük bir kısmını etkileyen unsur haline gelmiştir. Kadınların talepleri ile şekillenen sendikaların yanı sıra hayırseverlik, profesyonel, eğitimsel ve dini dernekler sivil toplumun ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Bahsi geçen dönemde faaliyet gösteren derneklerin üçte birini kadın dernekleri teşkil etmiştir. 1918 yılında kadınlara kısmi oy hakkı verilmesinden önceki dönemde kurulan kadın dernekleri oy hakkının elde edilmesi talebiyle şekillenmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından kadınlara kısmen de olsa oy hakkı verilmesi kadın hareketlerinin bu dönemde elde ettikleri önemli bir kazanım olmuştur. Kısmi oy hakkının elde edilmesinden sonraki dönemde ortaya çıkmış olan kadın dernekleri, devletle ve politika yapımında rol alan kişi ve gruplarla güçlü ilişki içerisinde bulunarak taleplerini parti çerçevesi doğrultusunda dile getirme stratejisi benimsemiştir. 1928 yılında başlayan ekonomik buhran ve ardından yaşanan İkinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkması kadın derneklerinin bir bütün olarak hareket etmesini zorlaştırmış ve kadın hareketini sekteye uğratmıştır. İkinci Dünya Savaşı sürecinde kadın dernekleri ideolojik yakınlıklarına göre kutuplaşma sergilemiştir.³⁴³

1940'lı yılların sonlarına gelindiğinde yapılan hukuksal düzenlemelerle birlikte kadınlar birtakım kazanımlar elde etme imkânı bulmuştur. 1900'lü yılların başlarında kadın hareketleri tarafından ortaya koyulmuş olan aile hukuku reformu, kadınların serbestçe üniversiteye gidebilmeleri, emeklilik reformu, çocuk bakımı yardımlarının düzenlenmesi,

³⁴² Andrea Pető, "A History of the Hungarian Women's Movement and Feminism", **Feminizmas, Visuomenė, Kultūra**, 2001, s. 151-152.

³⁴³ Andrea Petö, *A History of the Hungarian Women's Movement and Feminism*, s. 152-153.

çeşitli mesleklerde yaşanan cinsiyet ayrımının kaldırılması gibi talepler çeşitli yasalar ve düzenlemeler ile birlikte hukuki bir zeminde tanınmıştır. Söz konusu taleplerin yanı sıra 1945 yılında kadınlara genel oy hakkı verilmesi kadın hareketleri açısından önemli bir kazanım olurken, Macaristan'da faaliyet gösteren feminist grupların zemin kaybetmesine yol açmıştır. Bu durumun ortaya çıkmasındaki temel neden nesiller arasındaki çatışma ve sınıf mücadelesi olarak ifade edilmiştir. Kadın hakları konusunda faaliyet gösteren Feminist Dernek (*Feminist Association*) ve Macar Kadınların Demokratik İttifakı (*Magyar Nők Demokratikus Szövetsége-MNDSZ*) gibi önde gelen kadın gruplarının farklı yaş gruplarından bireyleri barındırması savaş sonrası dönemde bu grupların iş birliği yapmasının önünde bir engel teşkil etmiştir. Feminist grupların İkinci Dünya Savaşı sonrasında zemin kaybetmesine neden olan bir başka faktör ise bu grupların hareket ettiği annelik-ulusal çerçevesinin 1945 yılı ile başlayan silahsızlanma sürecinde toplum tarafından destek görmemeye başlaması ve bu çerçevede örgütlenen kadın derneklerinin yasaklanması olmuştur.³⁴⁴

Uluslararası alanda ortaya çıkan konjonktür Macaristan'ın siyasi yapısını etkilerken bu durum kadın hareketlerinin faaliyetlerine de yansımıştır. Soğuk savaş dönemi olarak ifade edilen dönemde Macaristan'daki kadın dernekleri zayıf bir görünüm sergilemiş ve yalnızca ideolojik olarak iktidara yakın olan dernekler ayakta kalabilmiştir. Bu durum bir anlamda devlet feminizmi olarak ifade edilebilecek bir dönemi ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle bu süreçte kadın hakları konusunda bir kazanım elde edilememiştir. Soğuk savaşın sona ermesine kadar olan süreçte kadınlar, ihtiyaç halinde çeşitli işlerde ve görevlerde istihdam edilen fakat ihtiyaç kalmadığı durumlarda arka plana bir diğer ifadeyle geleneksel yerlerine itilen, görünmez aktörler olarak var olmuştur.³⁴⁵ Soğuk savaşın sona ermesinden sonraki dönemde Macaristan'daki kadın dernekleri geniş bir alanda ve birbirlerine karşıt bir çerçevede faaliyet göstermiştir. Sivil-dini, yerel-ulusal gibi karşıtlıklar bu dönemde ortaya çıkmış olan kadın derneklerinin yapısını şekillendirmiştir. 1990'lı yıllarda Macaristan'da kadın hakları konusunda dile getirilen temel konular; kürtaj hakkı, kadınları dezavantajlı durumda bırakan emeklilik sisteminde

³⁴⁴ Andrea Petö, "Hungarian Women in Politics, 1945-51", Eleonore Breuning, Jill Lewis, Gareth Pritchard (Ed.), **Power and the People** içinde (266-279), Manchester & New York: Manchester University Press, 2005, s. 268, 271-272.

³⁴⁵ Bórbala Juhász, "Women in the Hungarian Revolution of 1956. The Women's Demonstration of 4th December", Andrea Petö, Béla Rásky (Ed.), **Construction, Reconstruction: Women, Family and Politics in Central Europe 1945-1998** içinde (19-31), Budapest: Central European University, 1999.

reform yapılması, kadınların çeşitli gerekçelerle mecbur bırakıldıkları fuhuş konusunda düzenleme yapılması olmuştur. Kadın dernekleri tarafından ortaya koyulan bu taleplerin yanında kadın hakları alanında çalışmalar yapan kadınlar barınma, istihdam, ekonomik ve cinsel haklar, kadının öz algısı, beden imajı, cinsellik ve medya sunumu gibi konuları ele almıştır.³⁴⁶

1990'lı yıllarda kadın hareketleri bağlamında yaşanan önemli gelişmelerden biri Macar Feminist Ağ'ının (*Magyar Feminista Hálózat*) kurulması olmuştur. Ağ, kadına yönelik şiddete karşı kampanya düzenlenmesi, kürtaj yasasını etkilemek amacıyla üreme hakları kampanyası düzenlenmesi ve Yugoslavya'da gerçekleşen savaştan olumsuz etkilenen kadınlara yönelik muameleyi protesto etmek amacıyla haftalık olarak düzenlenen Siyah Giyen Kadınlar yürüyüşlerine katılmak gibi önemli birtakım faaliyetler yürütmüştür.³⁴⁷ İlk kadın hareketlerinin ortaya çıktığı dönemde ortaya koyulan; kadınların iş yaşamında yer almaları, eşitlik ve oy hakkı gibi taleplerin yanında 1990'lı yıllarla birlikte kadınların sosyal ve gündelik yaşamlarında karşılaştıkları sorunlara yönelik talepler de kadın hareketlerinin gündemine girmiştir. Macaristan'daki kadın hareketlerinin gelişimi 1990'lı yıllarla birlikte bir gelişim gösterse de feminizm literatürü bağlamında değerlendirildiğinde, Doğu Avrupa ülkesi olarak feminizm açısından Batılı ülkelerin 'gerisinde kalan', yaygın kadın hareketinden yoksun olan ve kadınların yaşadıkları sorunlar için bir kamuoyu desteği oluşturmanın toplum tarafından dirençle karşılaşıldığı bölge içerisinde yer aldığı ifade edilmiştir.³⁴⁸

2000 yılı ve sonrasında kadın hareketlerinin Macaristan'daki gelişimine bakıldığında 2010 yılına kadar olan ve 2010 yılı sonrasında ortaya çıkan dönem olarak iki farklı dönem şeklinde ele alınabildiği görülmüştür. 2000'li yıllarda kadın hareketleri ağırlıklı olarak; kaynakların cinsiyetçi dağılımı, cinsiyete bağlı temsil, aile içi şiddet ve tecavüz, medya ve semboller üzerinden ayrımcı bir şekilde yapılan kadın temsili gibi konuları gündeme getirmiştir.³⁴⁹ Bu yıllarda kadın hareketleri, Soğuk Savaş döneminde dile getirme fırsatı bulamadıkları konuları gündeme getirme motivasyonu ile hareket etmiştir. Devlet feminizminin etkili olduğu süreçte sınırlı bir sivil toplum alanı içerisinde hareket etme

³⁴⁶ Andrea Petö, *A History of the Hungarian Women's Movement and Feminism*, s. 156-157.

³⁴⁷ Arpad, Marinovich, s. 92.

³⁴⁸ Redi Koobak, Raili Marling, "The Decolonial Challenge: Framing Post-Socialist Central and Eastern Europe within Transnational Feminist Studies", *European Journal of Women's Studies*, Vol. 21, No. 4, 2014.

³⁴⁹ Katalin Fábán, *Contemporary Women's Movements in Hungary: Globalization, Democracy, and Gender Equality*, Washington D.C.: Woodrow Wilson Center Press, 2009, s. 282-283.

imkânı bulan kadın hareketleri, 2000’li yıllarla birlikte bu alanı genişletme amacı taşımıştır. Genel itibarıyla bakıldığında Macaristan’daki kadın hareketlerinin iktidarlar tarafından farklı gerekçelerle sürekli bir şekilde kontrol altında tutulmaya çalışıldığı görülmüştür. Kadın hareketlerinin 2010 yılı ve sonrasında iktidar tarafından uygulanan politikalar ile daraltılan bir sivil toplum alanında faaliyet gösterdikleri görülmüştür. 2010 yılında iktidara gelen ve halen görevde olan Başbakan Viktor Orban iktidarı sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerini sınırlandırmak maksadıyla 2011 yılında Kâr Amacı Gütmeyen Kuruluşlar Yasası ile ilgili bir mevzuat getirmiştir. Söz konusu mevzuata göre sivil toplum kuruluşlarının finansal kaynakları sınırlandırılmış ve bu finansal kaynakları tahsis edebilecek kuruluşların çerçevesinde de bir değişiklik meydana getirilmiştir.³⁵⁰ Böylece kadın hakları alanında faaliyet gösteren gruplar ve organizasyonlar 2000’li yıllarla birlikte sahip olmaya çalıştıkları geniş sivil toplum alanı bulma imkânına erişememiştir.

Kadın hareketleri 2000’li yıllarda ağırlıklı olarak dernekler, örgütler ve kuruluşlar tarafından sürdürülen aktivizm çerçevesinde gelişmiştir. Toplumsal düzeyde sivil toplum yapılanmasının ve protesto geleneğinin zayıf olması söz konusu yapıların ön plana çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu yapılar tarafından ortaya koyulmuş olan protestolar ve diğer çeşitli faaliyetler kadın hakları motivasyonlu sivil toplumun gelişmesine katkıda bulunmuştur. 2000’li yıllarda kadın hakları motivasyonu ile ortaya çıkan ilk aktivizm örneği olarak 2003 yılında kurulmuş olan Macar Kadın Lobisi/Macar Kadınları Savunma Derneği (*Magyar Női Érdekérvényesítő Szövetség*) gösterilebilir. Macar Kadın Lobisi, uluslararası normlarca belirlenen kadın haklarının savunulması, Macar kadınlarının sosyal ve yasal eşitliğine katkıda bulunulması ve cinsiyetler için fırsat eşitliği konusunda bir tutum değişikliği başlatılması motivasyonu ile ortaya çıkmıştır.³⁵¹ Lobi, kadın hakları alanında faaliyet gösteren ve kadın-erkek eşitliğini, kadınlara her alanda eşit fırsatlar verilmesini savunan kadın derneklerini bir araya getirerek ortak bir temsil zemini ortaya çıkarmıştır.

Macar Kadın Lobisi resmi internet sitesinde amaçlarını; çatısı altında topladığı kadın derneklerinin faaliyetlerine destek verme ve dernekleri güçlendirme, uluslararası düzeyde

³⁵⁰ Akos Keller-Alant, “Krétakör and the current status of NGOs in Hungary”, **Political Critique**, 24.05.2016, <https://politicalcritique.org/cee/hungary/2016/kretakor-ngo-in-hungary/> (21.07.2024).

³⁵¹ **Női Érdek**, <http://noierdek.hu/2/english/> (05.08.2024).

ortaya koyulmuş olan insan hakları yükümlülüklerinin ulusal düzeyde uygulanması için çalışılması, kadınların çalışma hayatında daha aktif ve eşit bir şekilde yer almalarına yönelik olarak meslek grupları düzeyinde farkındalığın artırılması, iletişim araçları ve sosyal medya yoluyla toplumsal cinsiyet eşitliğinin önemi konusunda kamuoyunun bilinçlendirilmesi şeklinde açıklamıştır. Lobi kurulduğu günden itibaren bu amaçlar doğrultusunda çeşitli eğitim materyalleri, kurslar ve konferanslar düzenlemiştir; 2006 yılında Kimin Umrunda Kampanyası, 2008-2009 yıllarında Eşit Demokrasi Hakkında 50/50 Kampanyası, 2009-2010 yıllarında Doğum İzni Direktifi Hakkında Kampanya gibi faaliyetler yürütmüştür.³⁵² Macar Kadın Lobisi kuruluşundan itibaren gerçekleştirdiği faaliyetler aracılığıyla hem Macaristan'daki kadın hakları motivasyonlu dernekleri ve yapıları bir araya getirerek geniş bir sivil toplum imkânı ortaya çıkarmaya çalışmış hem de Soğuk Savaş döneminde dile getirilmeyen konuları gündeme getirerek kadınların karşı karşıya kaldıkları sorunların çeşitli eylemler aracılığıyla kamuoyuna duyurulmasına ve iktidarın söylemlerine ve politikalarına bir karşı söylem geliştirilmesine katkıda bulunmuştur.

2000'li yıllarda ağırlıklı olarak dernekler, örgütler ve kuruluşlar tarafından sürdürülen kadın aktivizmine bir diğer örnek olarak Kadın Arkadaş Vakfı, NaNE ve Macaristan İnternet Kadın Örgütü isimli üç kadın hakları motivasyonlu kuruluş tarafından 2005 yılından itibaren her 8 Mart Dünya Kadınlar Günü'nde gerçekleştirilen protestolar gösterilebilir. Söz konusu kuruluşlar her sene gerçekleştirdikleri protestolar aracılığıyla tarihsel süreçte inşa edilmiş ve toplumsal yaşama yerleşmiş olan cinsiyet rollerine karşı bir söylem geliştirme imkânı bulmuştur. Protestolarda dile getirilen konular arasında kadınlar ve erkekler arasındaki yüzde 30'a varan maaş farklılığı, evliliklerde yaşanan tecavüz vakalarına karşı mevcut yasaların yetersizliği, aile içi şiddete karşı yasaların olmaması gibi konular yer almıştır. Birlikte hareket eden üç kuruluş 2007 yılında 'kadın milleti neyi talep ediyor?' isimli bir yayın paylaşmıştır. Bu yayında; aile içi sorumlulukların eşitliği, cinsel taciz ve aile içi şiddete karşı koruma, kadınların siyasette ve medyada eşit bir şekilde temsil edilmesi gibi talepler dile getirilmiştir.³⁵³

Kadın haklarının savunulması motivasyonu ile ortaya çıkan örgütlerin ve derneklerin dergi ve kitap yayınları ile internet ağları üzerinden kamuoyuna aktarılan çeşitli diğer

³⁵² Női Érdék, <http://noierdek.hu/2/english/> (05.08.2024).

³⁵³ Fábíán, s. 181.

yayınlar aracılığıyla bir söylem geliştirmeye çalıştıkları görülmüştür. Sivil toplum geleneğinin ve aktivizminin toplumsal düzeyde nispeten zayıf olması, komünizmin etkisi altında kalınan sürecin etkilerinin toplumsal ve siyasi düzeyde devam etmesi ve sokak hareketleri olarak isimlendirilen toplumsal hareket türünün iktidar yapısı tarafından baskı altında tutulması gibi nedenler kadın hareketlerinin çeşitli yayınlar aracılığıyla bir karşı söylem üretmelerine zemin hazırlamıştır. *Nőszemély* (Kadın) ve *Tűsarok* (Stiletto) isimli dergiler söz konusu yayınlar arasında öne çıkan dergiler olmuştur. İnternet kullanımının yaygınlaşması ve internet tabanlı sosyal ağların gelişmesi kadın hakları motivasyonlu yapıların iktidarların politikalarına ve söylemlerine karşı ürettikleri söylemleri ve talepleri daha geniş kitlelere ulaştırmalarına imkân sağlamıştır. Çeşitli yayınların yanı sıra kadın hakları örgütleri medyadaki kadın temsillerine yönelik olarak çeşitli mektup kampanyaları düzenlemiştir. 2005 ve 2007 yıllarında yayınlanan ve kadınları hem bedenleri hem de toplumsal olarak inşa edilmiş olan rolleri üzerinden hedef alan reklam kampanyalarına karşı Macar Profesyonel Reklamcılık Etik Komitesi ve Reklamcılık Özdenetim Kuruluşu'na (*Magyar Reklámszövetség és az Önszabályozó Reklám Testület Reklámetikai Bizottsága*) şikâyet ve protesto mektupları yazılması için kampanyalar düzenlenmiştir. Kadın örgütleri bu süreçte Macaristan'daki sivil toplum yapısının ve özellikle kadınların kendi haklarını savunma ve tepkilerini ortaya koyma konusundaki tutumlarının zayıflığını vurgulayarak toplumdaki birçok insanın söz konusu reklamlardan rahatsız olmasına rağmen kadınların seslerini yükseltme konusunda yeterince hazır olmadıklarını ifade etmiştir.³⁵⁴

2010 yılında siyasi alanda yaşanan değişim sonrasında iktidar, bağımsız olarak nitelendirilen sivil toplum kuruluşlarını yabancı çıkarlara hizmet eden ücretli siyasi aktivistler³⁵⁵ olarak nitelendirerek ötekileştirme ve düşmanlaştırma politikası izlemiştir. Bu durum Macaristan'da kadın haklarını savunan yapıları ve grupları da içine alan sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerini sınırlandırmıştır. Yasal düzenlemeler ile ortaya koyulan politikaların yanında iktidar; kadınların geleneksel annelik rolüne dönmeleri, kürtaj hakkının kısıtlanması, doğumların teşvik edilmesi, kadınların iş yaşamındaki yerlerinin sınırlandırılması gibi kadın haklarını göz ardı eden ve kadınların hem yaşamları

³⁵⁴ Fábíán, s. 170-173.

³⁵⁵ Zoltan Simon, "Orban Says He Seeks to End Liberal Democracy in Hungary", **Bloomberg**, 28.07.2014, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2014-07-28/orban-says-he-seeks-to-end-liberal-democracy-in-hungary> (21.07.2024).

hem de bedenleri üzerinden erkek egemen söylemler üreten bir politika ortaya koymuştur. Bu durum kadın hakları alanında faaliyet gösteren toplumsal hareketlerin, grupların ve yapıların hareket alanını sınırlandırmıştır. Orban iktidarı tarafından hem yasal düzenlemeler hem de söylemler aracılığıyla inşa edilmiş olan yeni yapıda sivil toplum örgütleri aracılığıyla üretilen alternatif kimlik oluşumuna sınırlı bir alan bırakılmıştır. Bu durum kadın hareketlerinin toplumsal destek tabanlarını ve toplumsal ağlarını genişletme imkânını ortadan kaldırmıştır. Macaristan'daki sivil toplum alanının çeşitli yasal ve söylemsel politikalarla sınırlandırılması kadın hakları alanında faaliyet gösteren derneklerin, örgütlerin ve yapıların seslerini duyurabilmek ve kaynaklara erişebilmek için yeni stratejiler benimsemesini beraberinde getirmiştir. Toplumdaki farklı düşünce yapılarına mensup kadınları temsil eden sosyalist, liberal ve muhafazakâr/dindar kadın sivil toplum kuruluşları 2013 yılında ortak hareket ederek siyasi alanda kadınlara eşit temsil hakkı verilmesini talep eden bir bildiri imzalamıştır.³⁵⁶

Macaristan'daki kadın örgütlerinin sıklıkla dile getirdiği bir konu olan aile içi şiddete karşı 2012 yılının Eylül ayında Kadın İsyanı adı verilen bir protesto ortaya çıkmıştır. Protestocular ilk olarak internet tabanlı sosyal medya uygulaması olan Facebook üzerinden mobilize olmuş ve sonrasında sokağa çıkarak protestolarını gerçekleştirmiştir. Sosyal medyanın mobilize olma alanı olarak kullanılması ve sonrasında bir sokak eylemine dönüşmesi bakımından Kadın İsyanı protestosu Macaristan'daki ilk örnektir. Protestoların ortaya çıkmasının nedeni iktidar partisi milletvekili István Varga tarafından “kadınların daha fazla çocuk doğurması halinde aile içi şiddet sorununun gündeme bile gelmeyeceği”³⁵⁷ ifadelerinin kullanılması olmuştur.³⁵⁸ Protestolara katılan kadınlar iktidarın aile içi şiddeti önleyecek yasal düzenlemeleri yapma konusunda yeterli düzeyde harekete geçmediğini belirtmiştir. Bunun nedenini ise kadınlarla ilgili konularda alınan kararların erkekler tarafından belirlenmesi ve kadınların bu süreçlerde yer almaması şeklinde ifade etmiştir. Bu nedenle kadınların siyasi alanda daha fazla yer almalarını talep

³⁵⁶ Andrea Petö, Zoltán Vasali, “The ‘laboratory’ called Hungary: a challenge for understanding protest movements”, **Open Democracy**, 20.01.2014, <https://www.opendemocracy.net/en/can-europe-make-it/laboratory-called-hungary-challenge-for-understanding/> (22.07.2024).

³⁵⁷ “Fidesz macho in parliament: Women’s calling is to produce babies”, **Hungarian Spectrum**, 11.09.2012, <https://hungarianspectrum.wordpress.com/2012/09/11/fidesz-macho-in-parliament-womens-calling-is-to-produce-babies/> (18.08.2024).

³⁵⁸ Gyorgyi Horvath, “Internet memes and a female “Arab Spring”: mobilising online for the criminalisation of domestic abuse in Hungary in 2012-13”, **Feminist Media Studies**, Vol. 23, No. 3, 2023, s. 825.

etmişlerdir.³⁵⁹ Talep edilen yasal düzenlemelerin tesis edilmemesi nedeniyle 2013 yılının Ocak ayında Kadın İsyanı hareketinin devamı olarak bir protesto düzenlenmiştir. Protestocular, aile içi şiddete karşı somut önlemleri içeren bir yasa hazırlanması gerektiğini dile getirmiştir.³⁶⁰ İktidar tarafından kabul edilen yasayı yetersiz bulan dernekler Mayıs ayında bir protesto daha düzenlemiştir. Protestolara katılanlar mecliste kabul edilen yasanın ekonomik sömürü, zihinsel istismar ve psikolojik baskı gibi fiziksel olmayan şiddet unsurlarını kapsamadığını bu nedenle şiddet mağduru kadınları koruma konusunda yetersiz olduğunu belirtmiştir. Protestocular, iktidarın aile içi şiddete karşı sergilediği tutumun nedenini iktidarın kadınları ikinci sınıf vatandaş olarak görmesi, kadınları anne olmadıkları sürece yok sayması ve kadınların yalnızca eş oldukları ve çok fazla çocuk doğurarak nüfusu artırdıklarında sosyal tanınma elde edebilmesi şeklinde ifade etmiştir.³⁶¹

İktidar tarafından üretilen söylemlere ve politikalara bir tepki olarak ortaya çıkan kadın hareketlerine bir başka örnek olarak 2014 yılında gerçekleşen ve Hayat Kadını Yürüyüşü olarak isimlendirilen protesto gösterilebilir. Protestolara katılan kadınlar, emniyet güçleri tarafından cinsel taciz vakalarına karşı hazırlanan videoda kadın bedeni üzerinden birtakım çıkarımlar yapılarak, kadınların kılık kıyafetleri konusunda uyarılmasına karşı tepkilerini ortaya koymuştur. Protestolara katılan kadınlar, yaşanan cinsel taciz vakalarında mağdur durumda olan kadınların söz konusu videolar aracılığıyla suçlu gibi gösterildiğini iddia ederek tepki göstermiştir. Kadınlar, iktidar tarafından üretilen söylemlerin ve politikaların bir yansıması olarak ortaya çıkan bu tutum nedeniyle cinsel tacize uğrayan kadınların polise, mahkemeye gitmeye çekindiklerini ve bunun kadınlara karşı adil olmayan bir durum ortaya çıkardığını ifade etmişlerdir. Mevcut söylem ve politikaların değişmesini ve hükümet tarafından kadınlara yönelik şiddete karşı güçlü yasalar çıkarılmasını talep etmişlerdir.³⁶² 8 Mart 2015'te Dünya Kadınlar Günü nedeniyle gerçekleştirilen yürüyüşe katılan kadınlar “köle olmayacağım”, “ben bir çocuk fabrikası

³⁵⁹ “Kossuth Meydanı'nda Kadınların İsyanı (A Nők lázadás a Kossuth teren)”, **Magyar Nemzet**, 16.09.2012, <https://magyarnemzet.hu/belfold-archivum/2012/09/a-nok-lazadasa-a-kossuth-teren> (18.08.2024).

³⁶⁰ Antoni Rita, “Kadınların İsyanına katıldık (Csatlakoztunk a Nők Lázadás flashmobhoz)”, **Nőkért**, 30.01.2013, <https://www.nokert.hu/sze-20130130-2128/1448/6/csatlakoztunk-nok-lazadasa-flashmobhoz> (18.08.2024).

³⁶¹ “Kadının kum torbası olduğu yerde demokrasi yoktur - Anna Nagy Lovas'ın Konuşması ("Ahol a nő a bokszsák, ott nincs demokrácia" - Lovas Nagy Anna beszéde)”, **Nőkért**, 23.05.2013, <https://www.nokert.hu/thu-05232013-1710/1088/1/ahol-no-bokszsak-ott-nincs-demokracia-lovas-nagy-anna-beszede> (18.08.2024).

³⁶² “Macaristan'da 'hayat kadını yürüyüşü’”, **Euronews**, 01.12.2014, <https://tr.euronews.com/2014/12/01/macaristan-da-hayat-kadini-yuruyusu> (20.07.2024).

değilim”, “bir gün yetmez, bir çiçek yetmez” ifadelerinin yer aldığı pankartlar taşımış ve sloganlar üretmiştir.³⁶³ Kadınlar bu söylemleri aracılığıyla hem iktidarın sürekli bir şekilde kadınların annelik rolüne vurgu yapan söylemlerine karşı bir söylem üretmiş hem de kendi bedenleri ve yaşamları ile ilgili kararları kendilerinin vereceği mesajını vermiştir.

Macaristan’daki kadınlar, kadın hakları bağlamında müstakil olarak ortaya çıkardıkları toplumsal hareketlerin yanında, farklı konular çerçevesinde ortaya çıkmış olan toplumsal hareketlerin çatısı altında da şikâyetlerini ve taleplerini dile getirmişlerdir. Bu anlamda iktidar tarafından sivil toplum alanının kısıtlanması ve erkek egemen söylemlerle uygulanan baskıcı politikalar karşısında Macaristan’daki kadınların aktif bir muhalefet sergilemeye çalıştıkları görülmüştür. Bu duruma bir örnek olarak 2018 yılında ortaya çıkan ve toplum tarafından Kölelik Yasası olarak adlandırılan yeni çalışma yasasına karşı başlayan protestolara katılan kadınların aktivizmi gösterilebilir. Sermaye sınıfının lehine olacak birtakım düzenlemeler getirmeyi öngören ve çalışanların haklarını sınırlandıran yasaya tepki olarak ortaya çıkan protestolarda kadınlar en ön sıralarda yer almıştır. Kadınlar, iktidarın ürettiği erkek egemen söylemler ve izlediği politikalar nedeniyle karşı karşıya kaldıkları baskıcı ortamı ve yaşadıkları hak kayıplarını protesto etmiştir. “Kadın parlamenterlerin ve Macaristan’daki kadınların duyulması gerektiği mesajını vermek istedik”, “kadınlar bir daha asla sessiz kalmayacak”, protestolara liderlik eden muhalif kadın siyasetçiler tarafından “bu pankartları taşıyan kadınlara ve Viktor Orbán’ın hükümetine bakın, sonra hangisini istediğinizi seçin”³⁶⁴ gibi ifadelerle iktidarın erkek egemen söylem ve politikalarına karşı kadınların seslerinin duyulması talebiyle bir karşı söylem üretilmiştir.

Aile içi şiddet sorununa dikkat çekmek amacıyla 2019 yılında bir protesto düzenlenmiştir. Kadın haklarını savunan Nőkért, NaNE, Macar Kadın Lobisi/Macar Kadınları Savunma Derneği (*Magyar Női Érdekérvényesítő Szövetség*) ve Patent isimli dernekler tarafından organize edilen protestoya katılan kadınlar şiddet sonucunda hayatını kaybeden kadınları tasvir eden şekilde yere uzanmış, üzerlerine siyah örtüler örtülmüş ve beyaz karanfiller

³⁶³ “Kadınların durumunu görün! - Direnişin Ritimleri davul grubuyla Kadınlar Günü yürüyüşü (Lásd a nők helyzetét! - Nőnapra vonulás a Rhythms of Resistance dobos csapattal)”, **Nőkért**, 09.03.2016, <https://nokert.hu/sze-03092016-2354/1468/1/lasd-nok-helyzetet-nonapi-vonulas-rhythms-resistance-dobos-csapattal> (18.08.2024).

³⁶⁴ Shaun Walker, “We won't keep quiet again: the women taking on Viktor Orbán”, **The Guardian**, 21.12.2018, <https://www.theguardian.com/world/2018/dec/21/hungary-female-politicians-viktor-orban> (21.07.2024).

bırakılmıştır. Protestoya katılan kişiler “şiddete karşı birlikte çalışalım”, “aile içi şiddet aileye karşıdır ve milleti yok eder”, “kan aktığında çok geçtir”, “mağduru suçlamak yerine mağduru koru” ifadelerinin yer aldığı pankartlar taşımıştır. Protestoda aile içi şiddete karşı iktidar tarafından yasal düzenlemeler ile önlemler alması talep edilirken, iktidar tarafından 2014 yılında imzalanan fakat onaylanmayan İstanbul Sözleşmesi’ne atıf yapılarak mevcut yasaların yetersizliği dile getirilmiştir.³⁶⁵ Macaristan’da iktidarın 2014 yılında imzaladığı Kadına Yönelik Şiddete İlişkin İstanbul Sözleşmesi’ni parlamentoda onaylamayı sürekli bir şekilde geciktirmesi ve 2020 yılına gelindiğinde ise onaylamayı reddetmesi yeni bir protestoyu beraberinde getirmiştir. Macaristan’daki iktidar, sözleşme metninin ideolojik yaklaşımının Macar hukuk düzenine ve hükümetin inançlarına aykırı olduğunu ifade etmiştir. İktidar, sözleşmeyi parlamentoda kabul etmeme gerekçesini kadınların aile içi şiddete karşı korunmasına yönelik yasaların Macar yasalarında yer alması ve sözleşmenin yıkıcı toplumsal cinsiyet ideolojilerini teşvik etmesi şeklinde açıklasa da Macar kadınlar bu durumu iktidarın erkek egemen söylem ve politikaları ile ilişkilendirmiştir.³⁶⁶

2010 yılı ve sonrasında ortaya çıkmış olan kadın hareketleri hem ulusal düzeyde hem de uluslararası düzeyde meydana gelen gelişmelerden somut bir şekilde etkilenmiştir. 2008 yılında başlayan ve etkileri geniş bir coğrafyada hissedilen ekonomik kriz, Macaristan’ın iç siyasetinde yaşanan demokratik sorunlar, 2020 yılında başlayan Covid-19 pandemisi gibi faktörler iktidarın kadınlara, aile yapısına, toplumsal cinsiyet eşitliğine ve sivil topluma yönelik politikalarını ve söylemlerini etkilemiştir. İktidarın politikalarında ve söylemlerinde yaşanan değişimler kadın hareketlerinin faaliyetleri üzerinde olumsuz bir etki meydana getirmiştir. 2015 yılından itibaren hem kadın hakları alanında hem de farklı alanlarda faaliyet gösteren sivil toplum yapılanmaları iktidar tarafından müdahalelere maruz kalmıştır. Orban iktidarı, kadınların toplumsal alanda geleneksel annelik rolünü ve doğum oranlarının artırılmasını teşvik etme politikası doğrultusunda yedi kişilik araçların satın alınması için mali destek, vergi muafiyeti, faizsiz kredi gibi çeşitli konularda bir

³⁶⁵ Antoni Rita, “Aile içi şiddet seksi değil; yalnızca dayanışmayı umut edebiliriz ama çok fazla bir şey yok (*A családon belüli erőszak nem szexi – csak a szolidaritásra számíthatunk, abból viszont nem sok van*)”, **Nőkért**, 16.09.2019, <https://nokert.hu/h-20190916-1639/2753/6/csaladon-beluli-eroszak-nem-szexi-csak-szolidaritásra-szamithatunk-abbol> (18.08.2024).

³⁶⁶ Agence France-Presse, “Hungary's parliament blocks domestic violence treaty”, **The Guardian**, 05.05.2020, <https://www.theguardian.com/world/2020/may/05/hungarys-parliament-blocks-domestic-violence-treaty> (21.07.2024).

program izlemiştir.³⁶⁷ İktidarın 2018 yılından itibaren izlediği, demografik yönetim olarak isimlendirilen geleneksel aile yapısının teşvik edilmesi politikası ve kadın hakları alanında faaliyet gösteren sivil toplum yapılarının engellenerek iktidar destekli grupların ön planda tutulması politikası kadın hakları ve toplumsal cinsiyet eşitliği alanında faaliyet gösteren yapıların ve grupların zayıflamasını beraberinde getirmiştir.

Macaristan iktidarı feminist söylemlerin ve toplumsal cinsiyet eşitliği söylemlerinin topluma ve ulusa zararlı olduğunu ifade ederek bu söylemleri kullanan toplumsal hareketleri ötekileştirme politikası izlemiştir. Kadın haklarını savunan hareketlere karşı güvenlikleştirici bir dil kullanan iktidar, bu hareketleri yabancılar tarafından yönlendirilen, yabancı güçlerin ajanlığını yapan, ulusal egemenlik için potansiyel olarak tehlikeli, Macaristan'a yönelik bir saldırı olarak nitelendirmiştir.³⁶⁸ İktidar ayrıca toplumsal cinsiyet eşitliğini ve dolayısıyla bu talep çerçevesinde ortaya çıkmış olan kadın hareketlerini ulusun hayatta kalması için varoluşsal bir tehdit olarak nitelendirmiştir. Bu hareketleri baskı altına almak için çeşitli gerekçelerle soruşturma açılarak³⁶⁹ söylemsel olarak inşa edilmiş olan tehdit iddiası yasal düzlemde bir zemine oturtulmaya çalışılmıştır. Ötekileştirme politikasının yanında iktidar, kadınların annelik rolünü, geleneksel aile değerlerini, heteroseksüel evlilikleri ve geniş aileleri ulus devletin korunmasıyla özdeşleştiren toplumsal hareketleri destekleme politikası izlemiştir.³⁷⁰ Böylelikle iktidar tarafından fonlanan ve mevcut sivil topluma karşı iktidarın politikalarını savunan paralel bir sivil toplum ortaya koyulmuştur.

İktidarın, kadınların özel alan olan ev ortamı ile sınırlandırılması, ailenin bakımından sorumlu kılınması ve iş ortamından dışlanmaları siyaseti kadın hareketlerine karşı izlediği politikaları ve ürettiği söylemleri şekillendirmiştir. “Kadınların hayattaki nihai görevi çocuk yetiştirmektir. Üç, dört, beş çocukları olsaydı, birbirimizi daha çok takdir ederdik ve aile içi şiddet sorunu ortaya bile çıkmazdı.”³⁷¹, “çok az kadın siyasetin stresiyle başa

³⁶⁷ Lili Rutai, “In Hungary, Politics Is Mainly A Man's Game”, **Radio Free Europe**, 08.05.2023, <https://www.rferl.org/a/hungary-politics-women-man-s-game/32401814.html> (21.07.2024).

³⁶⁸ Hungarian Civil Liberties Union, “Why is the Hungarian Government Waging a War on Civil Society?”, **Liberties**, 26.06.2014, <https://www.liberties.eu/en/stories/hungary-ngo-war/1099> (28.07.2024).

³⁶⁹ Andrea Petö, Weronika Grzebalska, “How Hungary and Poland have silenced women and stifled human rights”, **The Conversation**, 14.10.2016, <https://theconversation.com/how-hungary-and-poland-have-silenced-women-and-stifled-human-rights-66743> (28.07.2024).

³⁷⁰ Dorottya Szikra, Anna Fejös, Mária Neményi, Róza Vajda, “Civil Society Activism Related to Women and Families Since 2010 in Hungary”, **Friederich Ebert Stiftung**, 2020, s. 4.

³⁷¹ Valerie Hopkins, “Women in Hungary lead charge in pushback against Orban”, **Financial Times**, 22.12.2018, <https://www.ft.com/content/0a3984ba-050b-11e9-99df-6183d3002ee1> (20.07.2024).

çıkabiliyor”³⁷² gibi erkek egemen, kadınların haklarını göz ardı eden, kadınlara cinsiyetçi roller atfederek onların özel alan olan ev ortamında bulunmalarını ve geleneksel annelik rollerini sürdürmelerini savunan ifadeler iktidar tarafından sıklıkla kullanılmıştır. Bu erkek egemen söylemler kadın haklarını göz ardı etmesinin yanı sıra erkeklerin sergilediği şiddet, taciz gibi davranışların sorumluluğunu kadınlara yüklemiş ve kadınların bedenleri ve toplumsal rolleri üzerinden bir baskı ortamı kurmuştur. Soğuk Savaş sonrası dönemden itibaren izlenen ve 2000’li yıllarda da yoğun bir şekilde izlenmeye devam edilen kadınların geleneksel olarak görülen ev ortamında sürdürdükleri rollere dönmeleri konusundaki baskıcı politikalar komünizm sonrası devletlerin ‘agresif bir şekilde yeniden erkekleştirilmesi’ süreci olarak nitelendirilmiştir.³⁷³

3.1.4. Fransa

Fransa, kadın hareketleri tarihi açısından toplumsal hareketler literatüründe önemli bir konumda yer almaktadır. Nitekim, Fransa’da ortaya çıkmış olan kadın hareketleri, kadın hakları motivasyonu ile ortaya çıkmış olan toplumsal hareketlerin ilk örneklerini sergilemiştir. Fransa’daki kadınlar tarihsel süreçte çeşitli haklar elde edebilmek adına kapsamlı direnişler ve mücadeleler sergilemiştir.³⁷⁴ 1789 yılında gerçekleşen Fransız Devrimi’nde kadınlar da aktif bir şekilde rol almış fakat devrimin kazanımlarından eşit bir şekilde faydalanmalarının engellemesi nedeniyle bu tarihten itibaren haklarını elde edebilmek adına etkin bir şekilde mücadele vermişlerdir. Ortaya çıkan kadın hareketleri ilk dönemlerde amacına ulaşamamış ve bunun nedeninin de kilisenin siyasi ve toplumsal alan üzerindeki etkisi olduğu görülmüştür.³⁷⁵ Fransız kadınların devrim sonrasındaki mücadeleleri feminizmin; kadınların özgürlüğü, seçme ve seçilme hakları ile mülkiyet haklarının savunulması biçiminde ortaya çıkmasına; çeşitli hakların elde edilmesinden sonra ise erkeğin kadın ve toplumsal yapı üzerindeki kültürel egemenliği ile mücadeleye yönelik bir harekete dönüşmesine zemin hazırlamıştır.³⁷⁶ Fransa’da ilk örneklerinin ortaya çıkışı 18. yüzyılın sonlarına dek götürülebilen kadın hareketleri günümüze kadar

³⁷² Walker, *'We won't keep quiet again': the women taking on Viktor Orbán*.

³⁷³ Lynne Attwood, “The Post-Soviet Woman in the move to the market: a return to domesticity and dependence?”, Rosalind Marsh (Ed.), **Women in Russia and Ukraine** içinde (255-266), Cambridge: Cambridge University Press, 1996, s. 255.

³⁷⁴ Aslı Yapar Gönenç, “Fransa’da ve Türkiye’de Kadın Hareketleri”, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, Sayı. 27, 2006, s. 64, 66-67.

³⁷⁵ Claire Duchen, **Feminism in France From May '68 to Mitterand**, Volume 9, London & New York: Routledge, 2013, s. 1-3.

³⁷⁶ **Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi**, Sekizinci Cilt, İstanbul: Ana Yayıncılık, 1989, s. 497.

olan süreçte konjonktüre bağlı olarak farklı şekillerde ve farklı talepler çerçevesinde ortaya çıkmıştır. Sanayi Devrimi'nin etkilerinin görülmeye başlandığı dönemde kadınların çalışma hayatına katılımı konusu gündeme gelmiş olsa da aktif bir şekilde çalışma imkânı bulmaları dünya savaşları sırasında gerçekleşmiştir. Erkek nüfusunun savaşta yer alması kadınlara çalışma ve meslek sahibi olma konusunda bir özgürlük alanı sağlamıştır.³⁷⁷

20. yüzyılda ortaya çıkan konjonktürün etkisiyle kadınların iş yaşamında görünür hale gelmeleri ve ekonomide söz sahibi olmaları eğitim hakkı, mülkiyet hakkı gibi başka birtakım haklar da elde etmelerinin zeminini hazırlamıştır. Fakat çeşitli alanlarda görülen hak kazanımları 1940'ların sonlarına dek siyasi alanda gerçekleşmemiş, nihayet 1944 yılına gelindiğinde seçme ve seçilme hakkını elde edebilmişlerdir. 20. yüzyılda Fransa'da kadın hakları konusunda yapılan çalışmalara bakıldığında en etkin ismin Simone de Beauvoir olduğu görülmüştür. "Kadınlar kendi kaderlerini kendi ellerine almalılar"³⁷⁸ düşüncesini savunan ve bu doğrultuda hareket eden Beauvoir, ortaya koyduğu çalışmalarında kadınların karşılaştıkları sorunları ele almış, bu sorunların çözümüne giden yolun başlangıcının da kadınların ev işleriyle daha az uğraşıp çalışma hayatına dahil olarak ekonomik anlamda özgür hale gelmeleri olduğunu ifade etmiştir.³⁷⁹ 1968 yılının Mayıs ayında yeni toplumsal hareketler paradigmasının ilk örneklerinden biri olarak gerçekleşen protestolar, Fransa'da kadın hakları aktivizminin de yükselişe geçmesine ve yeni talepler çerçevesinde ortaya çıkan hareket örnekleri sergilenmesine zemin hazırlamıştır. Bu yıllardan itibaren ortaya çıkan kadın hareketlerinin temel talepleri; kadının kendi bedeni üzerinde söz sahibi olması, kürtaj hakkı, eşit işe eşit ücret, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin giderilmesi, çocukları üzerinde ortak velayet hakkı gibi konular olmuştur. Kadınlar bu taleplerini gazete ve dergi gibi basılı yayın organları ve düzenledikleri toplantılar aracılığıyla sıklıkla dile getirmişlerdir. Bu dönemden itibaren kişisel olanın politik olduğu düşüncesi çerçevesinde hareket ederek taleplerini ve şikâyetlerini siyasi alana aktarmaya çalışmışlardır. Nitekim zaman içerisinde siyasi bir

³⁷⁷ Françoise Thébaud, "Büyük Savaş ve Cinsel Bölünmenin Zaferi", Georges Duby, Michelle Perrot, Françoise Thébaud (Ed.), **Kadınların Tarihi** içinde, Ahmet Fethi (Çev.), Cilt V, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 47.

³⁷⁸ Simone de Beauvoir, **Ben Bir Feministim**, İstanbul: Pazartesi Kitapları, 1996, s. 17.

³⁷⁹ Simone de Beauvoir, **Kadın Genç Kızlık Çağı**, Bertan Onaran (Çev.), İstanbul: Payel Yayınevi, 1980, s. 65.

güç haline gelmişlerdir.³⁸⁰ Siyasi partiler seçimlerde kadınların desteğini almak ve oylarını artırmak maksadıyla kadınların taleplerini birer siyasi söylem konusu haline getirmiştir. Bu durumun etkisi ile birlikte 1960'lı yılların sonlarından itibaren kadınların kısmi şekilde hak kazanımları elde ettikleri görülmüştür.

Toplumsal hareketler alanında yaşanan gelişmeler Fransa'daki kadın hareketleri özelinde de gözlemlenmiştir. Zaman içerisinde değişen konjonktürle birlikte bu hareketlerin ortaya çıkış şekilleri, kullandıkları iletişim araçları gibi unsurlar değişim göstermiştir. İletişim teknolojisinde yaşanan değişimler ve gelişimler Fransa'da ortaya çıkmış olan kadın hareketlerinin mobilize olma şekillerini, yayılma süreçlerini ve ulaştıkları coğrafi alanın genişliğini etkilemiştir. İnternet tabanlı sosyal ağlar üzerinden başlayan ve yoğun bir şekilde bu ağlar üzerinden mobilize olan kadın hareketi örnekleri görülmüştür. Sosyal ağların kullanılması kadın hareketlerinin daha geniş kitlelere ulaşmasına imkân sağlamıştır. Bunların yanında internet ortamının sağladığı görece serbestlik ortamı, kadın hareketlerinin herhangi bir müdahale ile karşılaşmaksızın kısa sürede muhataplarına ulaşmalarına imkân sağlamıştır.

Fransa'daki söz konusu kısıtlamalarla karşı karşıya kalan kadınların ortaya çıkardığı kadın hareketleri günümüze kadar olan süreçte doğrudan karşı karşıya kaldıkları; kadının kendi bedeni üzerinde söz sahibi olması, kürtaj hakkı, eşit işe eşit ücret, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin giderilmesi, çocukları üzerinde ortak velayet hakkı gibi konularda kısıtlamaların zeminini teşkil eden anayasal düzenlemeleri hedef alarak güçlü bir muhalefet sergilemiştir. Fransa'da kürtaj hakkı tartışmalarının geçmişi 16. yüzyıla dek uzanmaktadır. O dönemde kilisenin de etkisiyle yasaklanan kürtaj hakkı, ortaya çıkan konjonktürel gelişmelere bağlı olarak her dönem farklı bağlamda değerlendirilmiştir. Süregelen kürtaj yasağı tartışmaları 21. yüzyıla gelindiğinde de gündemdeki yerini muhafaza etmiştir. Kürtaj hakkını elde etmek için mücadele eden kadınlar, iktidarın sürekli bir şekilde karşı çıktığı ve anayasal düzeyde suç olarak kabul ettiği kürtaj hakkının yanı sıra kendilerine yönelik olarak uygulanan ayrımcılıkların ve haklarından mahrum edilmelerinin; erkek egemen iktidar yapısı tarafından kadınların kendi bedenleri üzerinde söz sahibi olmasının engellenmesi, bedenleri aracılığıyla kadınlar üzerinde tahakküm kurulması, iktidar olgusunun kadın bedeni üzerinden sürekli bir şekilde yeniden

³⁸⁰ Luce Sirkis, “Özerk Kadın Hareketi ve Kurumlar Son On Yıl İçinde Fransa'daki Karşılıklı Etkileşimler”, **Kadın Hareketinin Kurumsallaşması**, Meral Akkent (Çev.), İstanbul: Metis Yayınları, 1994, s. 46.

üretilmesi gibi amaçlar doğrultusunda bir araç olarak kullanıldığını ifade etmişlerdir. Bu nedenle kadın hareketleri tarafından söylemler ve eylemler aracılığıyla ortaya koyulmuş olan muhalefet doğrudan iktidar karşısında konumlanmıştır.

Fransız Devrimi'nden günümüze kadar olan süreçte Fransa'da gerçekleşen kadın hareketlerinin ortaya çıkışına zemin hazırlayan temel neden olarak Fransa'daki iktidar sınıfının erkek egemen yapıyı değiştirme konusunda adım atmaması, söz konusu yapıyı sürekli bir şekilde kendi içinde inşa eden ve devam ettiren söylem ve politikalar geliştirmeleri gösterilebilir. 1950'li yıllara dek kadınları ekonomik hayattan ve siyasi hayattan dışlayan yönetim yapısı nedeniyle, kadınlar bu alanlarda meydana gelen olumsuz gelişmelerden toplumda en fazla etkilenen grup olmuştur. Dünya savaşlarının etkisiyle değişen konjonktür sayesinde kadınlar talep ettikleri bazı haklara erişme imkânı bulmuşsa da günümüzde mücadeleleri hâlâ devam etmektedir. Uzun yıllar boyunca sürekli bir şekilde devam eden baskılar ve kısıtlamalar sonucunda kadınlar, erkek egemen iktidar sınıfı tarafından inşa edilmiş olan yapıyı, jeopolitik söylemleri, siyasi ve toplumsal politikaları yapısökümüne/yapıbozuma uğratabilecek alternatif söylemler ve politikalar üretmiştir. Böylelikle iktidarın inşa ettiği jeopolitik yaklaşıma karşı olarak kadın hareketleri bağlamında bir anti jeopolitik/direnış jeopolitiği inşa edilmiştir.

2000 yılı ve sonrasında Fransa'da ortaya çıkmış olan kadın hareketlerine bakıldığında ilk örneğin 2003 yılında başlayan Ne Hayat Kadını Ne İtaatkar/Köle Hareketi (*Ni Putes Ni Soumises*) olduğu görülmüştür. Hareketin ortaya çıkış nedeni Sohane Benzianne isimli bir genç kızın erkek arkadaşı tarafından öldürülmesi olmuştur. Bu olayın ortaya çıkması sonrasında özellikle getto olarak tabir edilen gelişmemiş kenar mahallelerde yaşayan kadınlar maruz kaldıkları tecavüz, saldırı ve şiddet olaylarını dile getirmiştir.³⁸¹ Gettolarda ağırlıklı olarak göçmen kökenli ve farklı dini arka plana sahip olan nüfusun yaşaması nedeniyle Ne Hayat Kadını Ne İtaatkar/Köle Hareketinin gündeme getirdiği konular arasında etnik veya dini bir gruba mensup kadınların doğrudan maruz kaldıkları sorunlar yer almıştır. Erkeklerin dini gerekçe göstererek sergiledikleri aşırılıklar nedeniyle kadınların yaşadıkları hak kayıpları ve kötü muameleler gibi konular karşısında iktidarın önleyici ve somut adımlar atmaması, erkekler tarafından inşa edilmiş olan sosyolojik yapının sürekli bir şekilde yeniden üretilerek devam ettirilmesi kadınların

³⁸¹ "Fransa'da Feminist Mücadeleler", **Fransız Gastesi**, Mart 2023, <https://fransizgastesi.com/2023/03/fransada-feminist-mucadeleler/> (27.03.2024).

iktidar karşıtı söylem ürettiği başlıca konular olmuştur. Hareket tarafından kurulmuş olan aile içi şiddet mağdurlarına yönelik platform, kadınların ve çocukların şiddet olaylarından kaçmasına yardımcı olunması ve yaşanmış olan bir şiddet olayı sonrasında ise rehabilitasyon ve adaptasyon sürecindeki kişilere destek olunması gibi faaliyetler yürütmüştür. Hareketin somut olarak gerçekleştirdiği bu eylemler, toplum içerisinde şiddet mağduru olan bireylerin devlet eliyle gerçekleşmesini bekledikleri eylemler olması bakımından bu durum, söz konusu harekete devlet karşısında bir alternatif oluşum olma zemini sağlamıştır. Böylelikle iktidar tarafından söylemler ve politikalar aracılığıyla kurulmuş olan erkek egemen düzene karşı alternatif söylemler ve politikalar ortaya koyulmuştur. Bir diğer ifadeyle iktidar tarafından üretilmiş olan yapıya ve politikalara karşı ortaya koyulan güç/iktidar mücadelesi bağlamında kadınların haklarını göz önünde bulunduran anti jeopolitik/direnış jeopolitiğı inşa edilmiştir.

Hareketin kullandığı söylemlere bakıldığında “ataerkil terörizm bazı erkeklerin yararınadır”, “gerilemeye ve şiddete hayır, kadın haklarını savunalım”, “laiklik, eşitlik, çeşitlilik”, “feminizm hiçbir zaman kimseyi öldürmedi, maçoluk her gün öldürüyor”³⁸² gibi ifadelerle tepkilerini dile getirdikleri görülmüştür. Bu söylemler ele alındığında kadınların, erkek egemen sosyal düzen karşısında yaşadıkları sorunlara ve karşı karşıya kaldıkları adaletsiz durumlara eleştiri getirdikleri görülmüştür. İçinde bulundukları durum karşısında herhangi bir önlem almayan, sorunlara çözüm getirmeyen ve mevcut erkek egemen düzenin devamını sağlayacak şekilde hareket eden iktidar yapısına karşı bir muhalefet ortaya koymuşlardır. İktidarda bulunanlar tarafından sürdürülen ve kadınların dışlandığı yapının toplumsal hayattaki yansıması olan şiddet, taciz ve tecavüz olayları karşısında kadınlar, iktidarın tutumuna ve politikalarına eleştiri getiren talepler ve söylemler ile protestolarını gerçekleştirmiştir. Kadınların ortaya koyduğu muhalif tutum, iktidar karşısında bir alternatif olarak konumlanmalarına zemin hazırlamıştır. Ne Hayat Kadını Ne İtaatkâr/Köle Hareketi düzenlediğı protestoların sonrasında bir platform haline gelerek günümüze dek varlığını sürdürmüştür.

Kadın hareketleri kapsamında ele alınan bir diğer protesto hareketi 2008 yılında ortaya çıkmıştır. Günümüz Fransızcasında sakal, eski Fransız argosunda ise yeter veya sıkıcı anlamlarına gelen La Barbe şeklinde isimlendirilen bir platform kurulmuştur. Platform

³⁸² **Ni Putes Ni Soumises**, <https://www.gettyimages.ca/photos/ni-putes-ni-soumises> (29.03.2024).

tarafından düzenlenen protestolara katılan kadınlar, içinde yaşadıkları toplumun erkek egemen bir yapıda olduğunu iddia ederek mevcut durumu eleştirmiş ve takma sakal kullanarak protestolarını gerçekleştirmiştir. Protestocular, önemli kararların alındığı toplantılarda erkeklerin yaygın bir şekilde temsil edildiği eleştirisini dile getirerek söz konusu toplantılara takma sakal kullanarak katılım göstermiş ve takım elbiseli, kravatlı şekilde toplantılarda bulunan erkeklerin önünde sessiz bir şekilde durarak protestolarını gerçekleştirmişlerdir. La Barbe platformu protestolarını gerçekleştirirken farklı yöntemlere başvurarak farklı eylem şekilleri ortaya koymuştur. Bu eylem şekillerinden biri olarak dağıttıkları el ilanları gösterilebilir. Erkeklerin karar alma süreçlerinde egemen oldukları eleştirisini mizahi ve ironik bir şekilde dile getirdikleri el ilanlarında erkekleri harpileri³⁸³ ve dedikoduları başarılı bir şekilde kendi saflarından uzak tuttukları ve tüm gücü olağanüstü sağlam erkek kavrayışı içinde tuttukları için tebrik etmişlerdir.³⁸⁴ Bu mizah içeren eleştirel eylemleri ile erkeklerin karar alma süreçlerinde kadınlara yönelik olarak sürdürdükleri dışlayıcı ve kadınları zayıf gören tutumları eleştirilmiştir.

La Barbe platformu, Fransa’da kadınlara yönelik olarak erkek egemen iktidar tarafından uygulandığını ifade ettikleri ayrımcılığa karşı farklı konularda ve farklı mekânlarda buldukları her imkânı değerlendirerek protestolarını gerçekleştirmiştir. Uluslararası şirketlerin toplantılarının engellenmesi, üst düzey zirvelerin işgal edilerek engellenmesi, cadde ve sokaklarda geniş çaplı yürüyüşler düzenlenmesi, sanat etkinliklerinin protesto edilmesi gibi durumlar La Barbe platformu tarafından gerçekleştirilmiş olan protestolara örnek teşkil etmiştir. Söz konusu protestolarda kadınların erkek egemen siyasi ve toplumsal yapı tarafından sergilenen davranışlar neticesinde karşı karşıya kaldıkları sorunları dile getirilerek “önce erkekler ve erkekler”, “erkekler serbest bırakıyor, kadınlar ödüyor”³⁸⁵, kendilerine has ironi içeren bir dil ile “yönetim kurulları karmadır ancak icra daireleri genellikle erkeklere ayrılmıştır. Elbette karar vermek testosteron ve çene kıllarını gerektirir”³⁸⁶, “ciddi konuları kadınlara bırakamayız. Onların beyni bilim anlayışına uygun değil, erkeklerin beyninden daha hafif. Kadınlar nazik, duyarlı, özenli, duygularına yenik düşmelerine izin verirken; asil alanlarımız erkeksi nitelikler olan

³⁸³ Harpi; vampir kadın ya da yarı kadın yarı kuş canavar anlamına gelmektedir.

³⁸⁴ “French feminism is back – with beards La Barbe”, **The Guardian**, 29.06.2011, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2011/jun/29/la-barbe-feminism-france> (02.04.2024).

³⁸⁵ *French feminism is back – with beards La Barbe*, **The Guardian**.

³⁸⁶ “50 ans de Laïcité à Liège”, **La Barbe**, 10.10.2019, <https://labarbelabarbe.org/50-ans-de-Laicite-a-Liege-10-10-2019> (05.04.2024).

soğukluk, ciddiyet, titizlik ve sertlik gerektirir”³⁸⁷ gibi söylemler kullanmışlardır. Takma sakal kullanarak gerçekleştirdikleri protestolarda, kadınların erkek egemen yapı tarafından uğratıldıkları haksız ve eşit olmayan durumları söylemler aracılığıyla somutlaştırmışlardır. Protestolara katılan kadınlar, Fransa’daki müesses nizamın izlediği politikalar, ürettiği söylemler ve sergilediği tutumlar ile kadınları arka planda bırakan ve karar alma süreçlerinde kadını yok sayan erkek egemen iktidar yapısını somut bir şekilde temsil ettiğini ifade etmişlerdir. Erkek egemen şekilde inşa edilmiş olan iktidar yapısına karşı sergiledikleri eylemler ve ürettikleri söylemler ile La Barbe platformuna destek veren kadınlar tarafından erkek egemen düzene karşı alternatif söylemler ve politikalar ortaya koyulmuştur. Bir diğer ifadeyle kadınların haklarını gözetken, siyasi ve toplumsal hayatta görünür olmalarına olanak sağlayan bir perspektif ile anti jeopolitik/direnış jeopolitiğı inşa edilmiştir.

Fransa’daki kadın hareketleri tarihinde önemli bir yeri olan, 1970’li yıllarda ortaya koyduğu çeşitli hak talepleriyle görünürlüğü artmaya başlayan ve 2000’li yıllarda da örnekleri görülmüş olan kürtaj hakkını talep eden hareketler, iktidarın söylemleri ve politikaları karşısında bir alternatif olarak konumlanmış olan kadın hareketlerine örnek olarak gösterilebilir. Kürtajın yasal bir hak olması talebiyle ortaya çıkan kürtaj hareketine katılan kadınların protestolarda kullandıkları söylemler ve pankartlar arasında “hak için yalvarmıyoruz, onun için mücadele ediyoruz”, merdiven altı olarak tabir edilen yerlerde kürtaj olmak durumunda kalan kadınlara atıfla “bu yüzden ölen herkese, bir daha asla”³⁸⁸, “benim bedenim, benim kararım, benim haklarım”³⁸⁹, “çocuk bir seçimdir, kürtaj bir haktır”³⁹⁰, “bedenim sana ait değıl”³⁹¹ gibi örnekler yer almıştır. Protestocular bu söylemler ile kendi bedenleri ile ilgili kararların iktidar tarafından üretilen söylemler ve politikalar aracılığıyla belirlenmesine karşı çıkmış, iktidarın kadın bedeni üzerinden

³⁸⁷ “Les grandes conférences liégeoises”, **La Barbe**, 10.01.2019, <https://labarbelabarbe.org/Les-grandes-conferences-liegeoises-10-01-2019> (05.04.2024).

³⁸⁸ Chris Walker, “France Becomes First Country to Enshrine Abortion Rights in Its Constitution”, **Truthout**, 05.03.2024, <https://truthout.org/articles/france-becomes-first-country-to-enshrine-abortion-rights-in-its-constitution/> (05.05.2024).

³⁸⁹ “European Parliament demands that abortion be included in EU Charter”, **Le Monde**, 07.07.2022, https://www.lemonde.fr/en/international/article/2022/07/07/european-parliament-demands-that-abortion-be-included-in-eu-charter_5989342_4.html (05.05.2024).

³⁹⁰ Angelique Chrisafis, “French right votes down move to make abortion constitutional right”, **The Guardian**, 20.10.2022, <https://www.theguardian.com/world/2022/oct/20/french-right-votes-down-move-to-make-abortion-constitutional-right> (05.05.2024).

³⁹¹ Clara Bauer-Babef, “France set to enshrine abortion in Constitution”, **Euractiv**, 17.01.2023, <https://www.euractiv.com/section/politics/news/france-set-to-enshrine-abortion-in-constitution/> (05.05.2024).

sergilediği ve kadınları kendileri adına karar verilen birer özne olarak gören erkek egemen tutumu reddetmişlerdir.

Kürtaj hareketlerinin temel söylemi; kürtajın yasaklanmasının erkek egemen iktidar yapısı tarafından kadınların kendi bedenleri üzerinde söz sahibi olmasının engellenmesi, kadın bedeni aracılığıyla kadınlar üzerinde tahakküm kurulması, iktidar olgusunun kadın bedeni üzerinden sürekli bir şekilde yeniden üretilmesi gibi amaçlar doğrultusunda bir araç olarak kullanıldığıdır. Dolayısıyla harekete destek veren kadınlar, iktidarın kadın bedeni üzerinden kendi gücünü ve otoritesini sürekli bir şekilde yeniden üretmesini ve iktidarını bu şekilde konsolide etmesini eleştirerek kendi bedenleri üzerinde kendilerinin karar vermesi gerektiğini dile getirmişlerdir. Bunun yanında erkek egemen iktidarın kürtaj hakkı konusunu kullanarak kadınlar üzerinde tahakküm kurmasını eleştirmişlerdir. İktidarın bu konudaki politikaları karşısında kürtaj hakkı başta olmak üzere kadınların kendi bedenleri üzerinde kendilerinin karar vermeleri gerektiği söylemi ile alternatif bir söylem ve politika ortaya koymuşlardır. Kürtaj hareketi ortaya koyduğu söylem ve politikalar ile iktidarın erkek egemen tutumuna meydan okuyarak bu tutum karşısında alternatif bir bakış açısı inşa etmiştir. Kadınların 1970’li yıllarda başlayan ve 2000’li yıllarda da yoğun bir şekilde devam eden hak mücadelesi 2024 yılının Mart ayında önemli bir kazanım elde etmiş ve kürtaj hakkı anayasal bir hak olarak tesis edilmiştir.³⁹²

Kadın hareketinin bir başka örneği olan Feminist Yürüyüş 2020 yılında gerçekleşmiştir. 7 Mart gecesi başlayan yürüyüş, kadın hakları günü olarak kutlanan 8 Mart’ta da devam etmiştir. Erkekler ile eşit haklara sahip olma talebiyle başlayan yürüyüşe katılan kadınlar hem taleplerini hem de iktidarın politikaları ve söylemleri ile desteklenen erkek egemen düzene karşı eleştirilerini dile getirmişlerdir. Yürüyüşe katılan kadınların temel söylemlerinden biri ‘ataerkillik karşıtı’ olmuştur. Bu söylemin yanı sıra yürüyüşe katılan kadınların pankartlarında “feminist yürüyüş ataerkilliği yerle bir ediyor”, “koronavirüsten ziyade kadın cinayetinden ölme riskiyle karşı karşıyayım”, “toplumsal cinsiyete dayalı şiddet sermaye karşıtlığıyla aynı mücadele”, “gece bizim, tecavüzcü katil korkma sırası sende”, sosyal hayatta baskı gördükleri kişilere atıfla “babana, arkadaşına, erkek

³⁹² Lauren Chadwick, “France’s parliament officially approves law to enshrine abortion rights in the constitution”, **Euronews**, 04.03.2024, [https://www.euronews.com/health/2024/03/04/french-lawmakers-to-vote-to-enshrine-abortion-rights-in-constitution#:~:text=Lawmakers%20voted%20in%20a%20joint,abortion%20to%20the%20country's%20constitution.\(05.05.2024\).](https://www.euronews.com/health/2024/03/04/french-lawmakers-to-vote-to-enshrine-abortion-rights-in-constitution#:~:text=Lawmakers%20voted%20in%20a%20joint,abortion%20to%20the%20country's%20constitution.(05.05.2024).)

kardeşine söyle parti bitti feministler dışarıda”, “ayaklarımızı maço egonuzun üzerine sileriz”, yürüyüşe müdahale eden polislerin tutumlarına atıfla “devletin asıl silahı olan bu polis şiddeti toplumsal cinsiyete dayalı şiddet ve sınıf şiddetidir”³⁹³ şeklinde ifadeler yer almıştır. Polisin protestolara yönelik müdahalesi, iktidarın kadınları baskı altına alma araçlarından biri olarak yorumlanmış ve iktidarın cinsiyetçi şiddetle mücadele etmek yerine protestolara yönelik sergilediği bu tutum eleştirilmiştir.³⁹⁴

Fransa’da 2000’li yıllardan itibaren ortaya çıkmış olan kadın hareketleri, geniş çaplı ve aktif bir muhalefet oluşturmuştur. Bu yıllardan itibaren ortaya çıkmış olan kadın hareketleri, iktidarın hâkim söylemleri ve politikaları karşısında alternatif söylem ve politikalar üreterek bir anti jeopolitik/direnış jeopolitiği ortaya koymuştur. Kadınların ortaya koydukları söylem ve politikalar erkek egemen şekilde inşa edilmiş olan iktidar yapısı tarafından zaman zaman dikkate alınmamış ve yok sayılmış kimi zaman ise kadınların talepleri kısmen karşılanmıştır. Her ne kadar kadınların tepkilerini yatıştıracak birtakım adımlar atılmış olsa da Fransa’daki kadın aktivizmi ve iktidar yapısına karşı ortaya koyulan güç/iktidar mücadelesi günümüze dek güçlü bir şekilde süregelmiştir. İktidar tarafından kadınlara verilen haklar, kadınlar tarafından toplumsal hareketler aracılığıyla eleştirilen erkek egemen iktidar yapısında bir değişiklik meydana getirmemiştir. Bu durum, kadın hareketlerinin devam etmesine ve söz konusu hareketler tarafından iktidar yapısına ve politikalarına karşı alternatif söylem ve politika üretilerek bir anti jeopolitik/direnış jeopolitiği ortaya koyulmasına zemin hazırlamıştır.

3.2. Ekonomi Motivasyonlu Hareketler

Küresel ekonomik, politik ve sosyal süreçlerin birbiri ile ilişkisini, sınıf mücadelelerini ve yapısal eşitsizlikleri ortaya koyarak, toplumdaki sınıflar arasında ortaya çıkmış olan ekonomik eşitsizliklerin ortadan kaldırılması talebiyle ortaya çıkan Marksist hareketin tarihi 19. yüzyıla kadar uzanmaktadır. “Günümüze kadarki bütün toplumların tarihi, sınıf mücadeleleri tarihidir” diyen Karl Marx, bu sınıfların sermaye sahipleri ve işçi sınıfı olduğunu ve söz konusu mücadelenin bu sınıflar arasında sürekli bir şekilde

³⁹³ Kevin Zeese, “French women march for equal rights in solidarity with women around the world”, **Nation of Change**, 09.03.2020, <https://www.nationofchange.org/2020/03/09/french-women-march-for-equal-rights-in-solidarity-with-women-around-the-world/> (05.05.2024).

³⁹⁴ “Marche féministe à Paris: des manifestantes dénoncent des violences policières”, **Sud Ouest**, 08.03.2020, <https://www.sudouest.fr/faits-divers/marche-feministe-a-paris-des-manifestantes-denoncent-des-violences-policieres-2032091.php> (05.05.2024).

gerçekleştiğini ifade etmiştir.³⁹⁵ Kentlerin birer ticaret merkezleri haline gelmesi ile feodal üretim şekillerinin sona ermesi ve akabinde yaşanan Sanayi Devrimi bir işçi sınıfının ortaya çıkması için zemin hazırlamıştır.³⁹⁶ 18. yüzyılda girilen sanayileşme sürecinin ortaya çıkardığı konjonktür neticesinde sermaye sınıfı ile işçi sınıfı arasındaki eşitsizliğin artması, işçi sınıfının haklarının iyileştirilmesine yönelik ortaya çıkan talepler gibi nedenler Marksist hareketin gündeme getirdiği konuları, eleştirilerini ve taleplerini şekillendirmiştir. Bir diğer ifadeyle Marksizm, sanayileşme süreci ve bu süreç neticesinde meydana gelen sorunlar ile bağlantılı olarak ortaya çıkmıştır. Marksist hareketin eleştiri ve talepleri hem sosyal hem de siyasal haklara yönelik talepleri içine alarak şekillenmiş ve ekonomi motivasyonlu hareketlerin ortaya çıkışına bir zemin hazırlamıştır. 1870’li yıllara kadar olan süreçte, ekonomi motivasyonlu hareketlerin ortaya çıkışında etkili olan ticaret birlikleri, kooperatifler, siyasi partiler gibi modern işçi örgütlerinin sanayileşmiş ülkeler başta olmak üzere bazı ülkelerde ortaya çıktığı görülmüştür.³⁹⁷

Sanayileşme süreci ile birlikte kurumsallaşan ve daha geniş bir coğrafyaya yayılan kapitalizmin geçerli olduğu toplumlarda, ekonomi motivasyonlu hareketler yoğun bir şekilde görülmüştür. Bunun temel sebebi toplumdaki bireylerin işçi sınıfına dönüşmeleri ve sanayileşmenin getirdiği ekonomik sıkıntılardan, dezavantajlardan doğrudan etkilenir hale gelmeleri olmuştur. Sanayileşme sürecinin ve kapitalizmin toplum üzerinde ortaya çıkardığı etkiler ve meydana getirdiği ekonomik eşitsizlik gibi nedenlerle ekonomi motivasyonlu hareketler, kapitalist toplumlara özgü hareketler haline gelmiştir.³⁹⁸ Sanayileşme süreci ile birlikte, işçi sınıfını oluşturan bireylerin ortaya çıkardığı ekonomi motivasyonlu toplumsal hareketler aracılığıyla dile getirdikleri taleplerin, eleştirilerin ve şikâyetlerin muhatabı olan iktidar ile söz konusu hareketler arasındaki iletişim yollarından biri siyasi alan içerisinde olan partiler aracılığıyla olmuştur. İşçi partileri ve sosyal demokrat partiler, ekonomi motivasyonlu hareketlerin ortaya çıkışında ve bu hareketlerin iktidar sınıfı ile iletişimde aracı bir rol üstlenmiştir. Söz konusu partiler

³⁹⁵ Karl Marx ve Friedrich Engels, **Komünist Manifesto ve Komünizmin İlkeleri**, Muzaffer Erdost (Çev.), Ankara: Sol Yayınları, 2011, s. 116.

³⁹⁶ Hande Şahin, “İşçi Hareketine Tarihsel Bir Bakış: Dünden Bugüne Yaşanan Dönüşümlerin Yapısal Bir Analizi”, **İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi**, Cilt. 17, Sayı. 1, 2015, s. 164.

³⁹⁷ Marcel Van Der Linden ve Jürgen Rojahn (Ed.), **The Formation of Labour Movements 1870-1914**, Leiden: E. J. Brill, 1990, s. xv.

³⁹⁸ Olofsson, *After the Working-Class Movement? An Essay on What's 'New' and What's 'Social' in the New Social Movements*, s. 19.

toplumsal hareketler ile iktidar arasındaki iletişimde aracı olmanın yanında ekonomi motivasyonlu hareketlerin ortaya çıkış süreçlerinde de etkili olmuştur.

Ekonomi motivasyonlu hareketler, kısa bir süre içerisinde uluslararası karaktere sahip olmuştur. Sanayileşme sürecinin etkilerini gösterdiği ve kapitalizmin hızlı bir şekilde arttığı farklı ülkelerdeki işçi sınıfından bireyler, sermaye sınıflarının çıkarları doğrultusunda hareket eden iktidar sınıfının politikalarına karşı ortak şekilde eleştirilerini getirmişlerdir. Fakat zaman içerisinde uluslararası konjonktürde meydana gelen gelişmeler ekonomi motivasyonlu hareketlerin uluslararası iş birliklerini etkilemiştir. 1900'li yılların başlarından 1960'lı yıllara kadar olan süreçte farklı ülkelerde faaliyet gösteren işçi sendikalarının dünya savaşlarının etkileri ile farklı görüşler doğrultusunda hareket etmeleri, ekonomi motivasyonlu hareketlerin ortak bir söylem geliştirmelerini engellemiş ve bu hareketlerin gelişimini zayıflatmıştır. 1960'lı yıllar ile birlikte söz konusu toplumsal hareketlerin yeni örneklerinin ortaya çıktığı bir döneme girildiği görülmüştür. 1960'ların ortalarından itibaren toplumsal hareketlerde görülmeye başlanan yeni hareket örnekleri, ekonomi motivasyonlu hareketlerde de örnekler sunmuştur. 1970'li yılların ortaları ve 1980'li yılların başları ile birlikte ekonomi motivasyonlu hareketlerin yeni örnekleri yoğun bir şekilde görülmeye başlanmıştır.

1980'li yıllardan itibaren ortaya çıkmış olan ekonomi motivasyonlu hareketler hem dile getirdikleri konuların çeşitliliği hem ortaya çıkış şekilleri hem de katılımcı kitleleri bakımından kendilerinden önceki hareketlerden farklı özellikler sergilemiştir. İşçi hareketlerinin bu yeni dönemdeki gelişimi bazı isimler tarafından örgütsüz işçi sınıfı hareketleri olarak değerlendirilmiştir. Buna gerekçe olarak ise; 1970'li yılların ortalarından itibaren yoğun bir şekilde uygulanan neoliberalizm politikaları neticesinde üretim biçimlerinin değişmesi ile birlikte işçi sınıfının fiili olarak orta ve küçük ölçekli işlerde çalışmaları, ideolojik ve siyasi yapıların bu dönemde yeterince etkin bir tutum sergileyememeleri³⁹⁹, işçi sendikalarının muhalif kimliklerinden farklı olarak mevcut durumu muhafaza etme amacıyla uzlaşmacı bir tutum sergilemeleri gibi durumlar gösterilmiştir.⁴⁰⁰ Yeni dönemle birlikte ortaya çıkan durumlar, ekonomi motivasyonlu hareketlerin kendilerinden önceki hareketlerden farklı özellikler sergilemesini

³⁹⁹ Şahin, *İşçi Hareketine Tarihsel Bir Bakış: Düünden Bugüne Yaşanan Dönüşümlerin Yapısal Bir Analizi*, s. 174.

⁴⁰⁰ Tufan Sertlek, "Yeni Bir Sendika Hareketin Dinamikleri, İşçi Sınıfının Değişen Yapısı ve Sınıf Hareketinde Arayışlar", *Deneyimler Sempozyumu Bildiri Kitabı*, İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı, 2005, s. 312.

beraberinde getirmiştir. Bu yıllarda örnekleri görülen ekonomi motivasyonlu hareketler, yeni dönemdeki üretim şekilleriyle birlikte ortaya çıkan yeni sorunları da içine alacak şekilde farklı ekonomik ve politik sorunları, talepleri gündeme getiren; işyerinin dışında kalan problemleri de gündemine alan; diğer toplumsal hareketlerle birlikte hareket etme motivasyonu barındıran ve kendisinden önceki ekonomi motivasyonlu hareketlerin aksine siyasi partiler üstü bir yerde konumlanan yeni bir sendikacılık anlayışı geliştirmiştir.⁴⁰¹

1980’li yıllara gelindiğinde eleştirel jeopolitik düşüncelerin ortaya çıkışıyla birlikte toplumsal sınıflar arasındaki eşitsizlik konusu Marksist jeopolitik altında ortaya koyulan düşünceler ile paralel bir şekilde ilerlemiştir. Marksist jeopolitik fikrinsel köklerini Marksist teoriden dolayısıyla ekonomi motivasyonu ile ortaya çıkan hareketlerden almıştır. 19. yüzyıldan itibaren Marksist düşünce çatısı altında ortaya koyulmuş olan eleştiri ve talepler 1980’li yıllarla birlikte eleştirel jeopolitik perspektifinden tartışılmaya başlanmıştır. Marksist jeopolitik düşüncelerin ortaya çıkarak gelişim göstermesi toplumsal sınıflar arasındaki eşitsizlik konusunun daha geniş bir perspektiften ele alınmasına zemin hazırlamıştır. Bu dönemden itibaren, Marksist hareket tarafından ortaya koyulmuş olan sermaye sınıfı ile işçi sınıfı arasındaki ekonomik eşitsizliğin artışı, toplumsal sınıflar arasındaki mücadeleler, işçi sınıfının haklarının iyileştirilmesi gibi konuların yanında; iktidarlar tarafından üretilen ve sermaye sınıfının çıkarlarına hizmet eden söylemler ve politikalar ile hem toplumdaki dezavantajlı sınıf olarak görülen işçi sınıfının hem de toplumdaki diğer bireylerin çıkarlarının göz ardı edilerek dezavantajlı duruma getirilmesi, ekonomik, politik ve sosyal süreçlerin birbirleri ile ilişkisi gibi konular Marksist jeopolitik çalışmaları altında ele alınmaya başlanmıştır. 1970’li yıllar ile başlayan süreçte ekonomi motivasyonlu hareketlerin hem işçi sınıfından hem de toplumdaki diğer kesimlerden bir araya gelen bireyler tarafından ortaya çıkarılması, Marksist jeopolitiğin de iktidarlara karşı toplumdaki bütün kesimleri kapsayan eleştirel söylemler üretmelerine zemin hazırlamıştır.

Ekonomi motivasyonlu hareketler genel motivasyonları itibarıyla; toplumsal sınıflar arasındaki eşitsizliğin ortadan kaldırılması, ülke kaynaklarının eşit bir şekilde dağıtılması, toplumdaki dezavantajlı durumda olan bireylerin ekonomik haklarının iyileştirilmesi gibi

⁴⁰¹ Şahin, *İşçi Hareketine Tarihsel Bir Bakış: Düünden Bugüne Yaşanan Dönüşümlerin Yapısal Bir Analizi*, s. 176.

gerekçelerle ortaya çıkmaktadır. Marksist jeopolitik, bu gerekçeleri sermaye sınıflarının çıkarlarına hizmet eden iktidar yapısına ve bu iktidarların jeopolitik tutumlarına bağlamakta ve tarihsel süreçte klasik jeopolitiğin çeşitli söylemleri ile inşa edilerek devam ettirilen bu yapıyı sorgulayarak yapısöküm/yapıbozuma uğratmaya çalışmaktadır. Marksist jeopolitiğin bu amacı ve argümanları, ekonomi motivasyonlu hareketler ile somut hale gelmekte ve muhataplarına ulaşmaktadır. Toplumsal sınıflar arasındaki mücadelenin jeopolitik süreçler tarafından nasıl şekillendirildiği ve jeopolitik süreçleri nasıl şekillendirdiği noktasında Marksist jeopolitik bir açıklama zemini sağlamaktadır. Marksist jeopolitik, ekonomi motivasyonlu hareketler tarafından tarafından ortaya koyulan eleştiri ve talepleri jeopolitik perspektiften değerlendirerek, bu eleştiri ve talepler üzerinden bir alternatif jeopolitik üretildiğini değerlendirmiştir.

Bu çalışmada ele alınacak olan ekonomi motivasyonlu hareketler çerçevesinde Marksist jeopolitiğin yukarıda ifade edilen argümanları test edilerek, Marksist jeopolitik tarafından iddia edildiği gibi küresel ölçekte geçerli olan bir çerçeve geliştirilip geliştirilmediği test edilmeye çalışılacaktır. Ekonomi motivasyonlu hareketlerin değerlendirmesi yapılırken eleştirel jeopolitiğin toplumsal hareketlere dair ortaya koyduğu yer ve mekân faktörünün toplumsal hareketlere etkide bulunduğu argümanı çerçevesinde hareket edilerek, farklı yerde/mekânda aynı toplumsal hareket türü altında ortaya çıkmış olan hareketlerin sergilediği benzer ve farklı özellikler ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Bunların yanı sıra ekonomi motivasyonlu hareketlerin iktidar yapısına karşı sergilediği güç/iktidar mücadelesi incelenerek, hâkim jeopolitiğe karşı nasıl alternatif bir jeopolitik yaklaşım ortaya koydukları ele alınacaktır.

3.2.1. İran

İran'da 1979 yılında gerçekleşen İslâm Devrimi sonrasında izlenen; devrimi bölgedeki Şii devletlere yayma, bölge üzerinde nüfuz sahibi olma, Şii hilali kurma, nükleer bir güç olma hedefleri; iktidarın izlediği jeopolitiği, söylemleri ve politikaları şekillendirmiştir. Bu söylem ve politikalar ülke kaynaklarının ağırlıklı olarak askeri harcamalara ayrılmasına zemin hazırlayarak toplum üzerinde ekonomik bir baskı kurulması ile neticelenmiştir. İktidar tarafından izlenen bölgede Şii nüfuzu kurma ve bir nükleer güç olma jeopolitiği hem ekonomik hem de toplumsal sonuçlar doğurmuştur. Söz konusu jeopolitik söylem ve politikalar sonucunda üretilen baskı ortamı, kendine destekçi bularak

toplum üzerindeki baskıyı artırıcı etkide bulunmuştur. Zaman içerisinde hem toplumsal hem de ekonomik baskıların artmasıyla birlikte bu duruma karşı toplumsal düzeyde bir tepki ortaya çıkmıştır. İktidarın kendi politikalarını meşrulaştırmak için kullandığı jeopolitik söylemler, yaşanan ekonomik sıkıntılardan doğrudan etkilenen bireyler tarafından sorgulanmış ve eleştirilmiştir. İran rejiminin nükleer politikaları nedeniyle karşı karşıya kaldığı uluslararası yaptırımların iktidar ile bağlantılı olan kesimlerden ziyade sıradan bireyleri etkilemesi⁴⁰² söz konusu hareketlerin katılımcı kitlesini şekillendirmiştir. Toplumsal hareket çatısı altında bir araya gelen bireyler, iktidarın söylem ve politikalarına alternatif olacak söylem ve politikalar ortaya koymuşlardır. Böylelikle zaman içerisinde söz konusu hareketler tarafından anti jeopolitik/direnış jeopolitiğı inşa edilmiştir.

Askeri harcamaların zaman içerisinde artış göstermesi, ekonominin yapılandırılması amacıyla izlenen politikalar, uzun yıllar süren ambargo ve yaptırımların getirdiğı ekonomik yük gibi nedenler ekonomi motivasyonu ile ortaya çıkan toplumsal hareketlerin söylemlerini şekillendirmiştir. Bunların yanı sıra 2010 yılının sonlarında başlayan Arap Baharı sürecinde Suriye ve Yemen başta olmak üzere bölge ülkelerinde aktif bir şekilde yer alınması ya da bu ülkelerde faaliyet gösteren askeri grupların desteklenmesi neticesinde askeri harcamaların artması da söz konusu hareketlerde kullanılan söylemleri şekillendiren bir başka unsur olmuştur. Ekonomi motivasyonu ile ortaya çıkan toplumsal hareketler, içinde bulunulan ekonomik sorunların nedeni olarak İran iktidarını ve iktidarın jeopolitik amaçlarla izlediğı politikaları görmüştür. Bu nedenle gösterilerde kullanılan söylemler süreç içerisinde iktidar ve rejim karşıtı bir nitelik sergilemiştir. Toplumsal hareketlere katılan bireylerin bu söylemleri dile getirmeleri, İran iktidarının gösterilere güvenlikleştirme perspektifinden yaklaşmasına ve gösterileri dış tehdit ile bağdaştırmasına zemin hazırlamıştır. Söz konusu hareketler İran'ın ulusal güvenliğini tehdit eden eylemler olarak görülerek, hareketlerin ortaya çıkışı dış güçlerin birer hamlesi olarak değerlendirilmiştir. Bu nedenle, hareketlere katılan bireyler tarafından iktidarın politikalarına karşı üretilen söylemler İran iktidarı tarafından güvenlikçi bir yaklaşımla bertaraf edilmeye çalışılmıştır.

⁴⁰² Tara Povey, **Social Movements in Egypt and Iran**, New York: Palgrave Macmillan, 2015, s. 92.

2009 yılının Haziran ayında ortaya çıkan ve Yeşil Hareket olarak isimlendirilen toplumsal hareketin ortaya çıkış nedeni seçimlerde hile yapıldığı iddiaları olsa da gösterilerin devamında, uzun süredir yaşanan ekonomik sorunlar ve iktidarın izlediği politikalara karşıtlık gösterilerde kullanılan söylemleri şekillendirmiştir. 2005 yılında iktidara gelen Mahmud Ahmedinejad döneminde sürdürülen nükleer program nedeniyle uygulanan yaptırımlar ile birlikte işsizliğin, enflasyonun ve özelleştirmenin artışı ekonomide gerileme yaşanmasına zemin hazırlamıştır. Ekonomide yaşanan bozulma İran toplumunda geniş bir kesimi etkilemiştir. Yaşadıkları sorunların nedeni olarak gördükleri Ahmedinejad'ın 2009 yılında yeniden seçilmesi bir toplumsal hareketin ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır. Seçim sonuçlarına itiraz eden göstericiler, “Oyum nerede? (*Rai-yeman kojast?*)” söylemi ile mobilize olmuşlardır. Hareket; genç, yaşlı, laik, dindar kadınlar ve erkekler şeklinde İran toplumundan oldukça geniş bir kitlenin katılımı ile gerçekleşmiştir. Harekete katılan kadın kitlesinin çeşitliliği çarşafı, çarşafsız (*ba chador, bi chador*) sloganı ile somutlaşmıştır.⁴⁰³ Protestoların gerçekleştiği süre boyunca ekonomik kaynakların nükleer çalışmalar ve sınır dışındaki askeri faaliyetler gibi militarist politikalar yerine İranlılar için kullanılması, ekonomi üzerinde önemli oranda etkisi bulunan Batı ülkeleri ile ilişkilerin düzeltilmesi, gücün ve kaynakların adil bir şekilde dağıtılması gibi konular dile getirilen talepler arasında yer almıştır.⁴⁰⁴

İran rejiminin bölgeye yönelik politikalarını eleştiren göstericiler bu düşüncelerini “Ne Gazze ne Lübnan canım feda İran’a” sloganı ile dile getirmişlerdir.⁴⁰⁵ Bunların yanında doğrudan İran rejimini, liderleri ve politikalarını hedef alan “Devrim Rehberi’ne ölüm”⁴⁰⁶, “Hamaney bir katildir. Onun kuralları geçersizdir”, “yeşil İran’ın nükleer silahlara ihtiyacı yok”⁴⁰⁷ gibi söylemler de dile getirilmiştir. Yeşil Hareket’e katılan protestocular internet tabanlı uygulamaları yoğun bir şekilde kullanmıştır. Güvenlik güçlerinin protestolara müdahalesi esnasında meydana gelen olayların görüntüleri

⁴⁰³ Povey, s. 90-91.

⁴⁰⁴ Yüksel Kamacı, “2009’dan 2013’e Yeşil Hareket’in Yolculuğu”, **Uluslararası Politika Akademisi**, 01.07.2013, <http://politikaakademisi.org/2013/07/01/2009dan-2013e-yesil-hareketin-yolculugu/> (25.12.2023).

⁴⁰⁵ Tayfun Yücesoy ve Burak Karabulut, “Gündem Belirleme Kuramı Odağında İran Yeşil Devrimine Bakış: Tweetler Üzerinden Bir Analiz”, **Karadeniz İletişim Araştırmaları Dergisi**, Cilt. 9, Sayı. 2, 2019, s. 27.

⁴⁰⁶ Esin Erginbaş, “İran’da Toplumsal Hareketler Bağlamında Öteki Olmak”, **İRAN**, 21.04.2020, <https://iramcenter.org/iranda-toplumsal-hareketler-baglaminda-oteki-olmak-68> (25.12.2023).

⁴⁰⁷ Abbas Milani, “The Green Movement”, **The Iran Primer**, 06.10.2010, <https://iranprimer.usis.org/resource/green-movement> (07.02.2024).

internet aracılığıyla geniş kitlelere ulaştırılmıştır.⁴⁰⁸ Hem internet tabanlı uygulamaların hem de diğer iletişim araçlarının kullanılması nedeniyle İran iktidarı, Yeşil Hareket'e yakın olan gazete, dergi ve internet sayfalarını kapatmıştır. İran rejimi, protestoculara yönelik olarak uyguladığı çeşitli müdahaleler ve yaptırımların yanı sıra mevcut protestoların karşısında konumlanan İslâm Devrimi'nin 31. yıldönümü kutlamalarını organize etmiştir.⁴⁰⁹ Böylelikle rejimin hâlâ güçlü olduğu ve İran halkı tarafından sahiplenildiği mesajı verilmek istenilmiştir.

Harekete katılan bireylerin toplumun farklı kesimlerini temsil etmesi ve doğrudan İslâm Devrimi'nin kurumlarını ve iktidarın politikalarını hedef alan söylemler üretmesi Yeşil Hareket'in bir tehdit olarak değerlendirilmesini beraberinde getirmiştir. Hareket, ortaya koyduğu tutumla birlikte iktidarın jeopolitik söylem ve politikalarını eleştirmiş ve alternatif bir yaklaşım getirme amacıyla karşı söylemler üretmiştir. Yeşil Hareket, İran'da İslâm Devrimi'nden sonra ortaya çıkan toplumsal hareketler bağlamında bir dönüm noktasını teşkil etmiştir. Toplumun farklı kesimlerini temsil eden oldukça kalabalık insan topluluğunun doğrudan Devrimi ve İran rejimini hedef alan söylemlerle ortaya çıkması, iktidar ile toplumsal hareketler arasındaki ilişkilerin geleceğini şekillendirmiştir. Devrim'e yönelik karşı karşıya kalınan meydan okuma, İran iktidarının toplumsal hareketlere yönelik güvenlikçi yaklaşım geliştirmesine ve söz konusu hareketlere dış güçler tarafından yönlendirilen jeopolitik tehditler olarak bakmasına zemin hazırlamıştır. Bu durum, iktidarın protestolara yönelik fiziki müdahaleye ve yaptırıma başvurmalarını beraberinde getirmiştir. Protestolara katıldığı iddiasıyla İngiliz Büyükelçiliğinde çalışan İran vatandaşlarının gözaltına alınması; Fransız bir kadının, İngiliz ve Fransız büyükelçiliklerinde çalışan iki İran vatandaşının ve protestolara katılan birçok başka kişinin mahkeme tarafından casusluk ve dini yönetim sistemini ortadan kaldırmak için Batı komplosuna yardım etmekle suçlanması İran rejiminin Yeşil Hareket'e bakışını göstermiştir.⁴¹⁰ İktidar, gerçekleşen protestoların İran'ın kendi dinamiklerinden ziyade İran rejiminin ortadan kaldırılması maksadıyla dış güçlerin müdahaleleri ile ortaya çıktığı algısını ortaya koymak istemiştir. Böylelikle hem yapılan müdahaleler güvenlik

⁴⁰⁸ Erdal Bayar, "The Rise and Fall of A Social Movement in Iran: The Iranian Green Movement", **Social and Legal Studies**, Vol. 8, No. 2, 2022, s. 28.

⁴⁰⁹ Mehdi Mozaffari, "The Iranian Green Movement (IGM) One Year After", **Centre for Studies in Islamism and Radicalisation (CIR)**, Aarhus University, 2010, s. 1.

⁴¹⁰ "Timeline: Iran after the election", **Aljazeera**, 11.02.2010, <https://www.aljazeera.com/news/2010/2/11/timeline-iran-after-the-election> (08.02.2024).

gerekçesiyle meşru bir zemine oturtulmuş hem de protestolar itibarsızlaştırılarak daha fazla destek bulması ve devam etmesi engellenmek istenilmiştir. İktidarın bu uygulamaları ile birlikte Yeşil Hareket'e katılanlar tarafından ortaya koyulmuş olan alternatif söylem ve politikalar da meşru zeminden uzaklaştırılmak istenilmiştir.

2017 yılının sonlarında İran'ın büyük şehirlerinden biri olan Meşhed'de başlayan ve kısa süre içerisinde başkent Tahran da dâhil olmak üzere birçok şehre yayılan gösteriler⁴¹¹ ekonomide yaşanan sorunlardan dolayı ortaya çıkmıştır. Protestocular, yaşadıkları ekonomik sorunlar ile İran iktidarının izlediği bölgesel politikalar arasında doğrudan bir ilişki olduğu iddiasıyla hareket etmiştir. Bu nedenle dile getirdikleri talepler, İran iktidarının izlediği jeopolitik doğrultusunda bölgesel çatışmalara müdahil olma politikasının karşısında konumlanmıştır. Protestocular, İran'ın bölgede izlediği dış politika için harcanan paraların İran'ın kendi halkı için harcanması gerektiğini ifade etmişlerdir.⁴¹² İktidarda yer alan isimler tarafından İran dışındaki çatışmalarda 20-30 milyar dolar civarında para harcandığının ifade edilmesi protestocuların eleştiri ve taleplerini somut bir zemine oturtmuştur.⁴¹³

2018 yılının başlarında da devam eden gösterilerde Yeşil Hareket'te kullanılmış olan “ne Gazze ne Lübnan canım feda İran'a” sloganının yanında “Suriye'yi bırakın derdimize çare bulun” gibi ekonomi üzerinde olumsuz etkileri bulunan dış politika adımlarına yönelik sloganlar ile birlikte “İslam'ı basamak yaptınız bizi zelil ettiniz”, “biz devrim yaptık ne büyük hata yaptık”⁴¹⁴, “diktatöre ölüm”⁴¹⁵ gibi doğrudan İslâm Devrimi'ni ve mevcut yapıyı hedef alan sloganlar kullanılmıştır. Toplumsal harekete katılanlar bu söylemleri ile bölgede Şii jeopolitiği izleyen iktidar politikalarını yapısöküm/yapıbozuma uğratarak, iktidarın izlediği jeopolitiği eleştirmiş ve farklı bir jeopolitik perspektif ortaya koyulmasını talep etmişlerdir. Yeni bir jeopolitik perspektif talebinin yanında hareketler, ürettikleri söylemler ve dile getirdikleri talepler ile yeni bir jeopolitik perspektif tasavvuru inşa etmiştir. İran rejimi gerçekleşen protestolara karşı

⁴¹¹ Yücesoy ve Karabulut, s. 27.

⁴¹² Mahjoob Zweiri, Yara Nassar, “How the Iranian Regime Survived: Examining Internal and External Strategies”, **Insight Turkey**, Vol. 23, No. 3, 2021, s. 94.

⁴¹³ “Iran Lawmaker Says \$30 Billion Spent On Syria Must Be Returned”, **Radio Farda**, 20.05.2020, <https://en.radiofarda.com/a/iran-lawmaker-says-30-billion-paid-to-syria-must-be-paid-back/30623998.html> (09.02.2024).

⁴¹⁴ Hakkı Uygur, “İran'daki Protesto Gösterileri ve Sloganlar Ne Anlama Geliyor?”, **İRİAM**, 30.12.2017, <https://www.iramcenter.org/irandaki-protesto-gosterileri-ve-sloganlar-ne-anlama-geliyor-1057> (25.12.2023).

⁴¹⁵ Zoltan Barany, “Who Will Shield the Imams? Regime Protection in Iran and the Middle East”, **Middle East Policy**, Vol. 26, No. 1, 2019, s. 54.

güvenlik güçlerini kullanmış⁴¹⁶ ve bunun yanında protestocuların Batı ajanı olduklarını iddia etmiştir.⁴¹⁷ Böylelikle daha önce meydana gelen toplumsal hareketlere karşı uyguladığı şekilde mevcut protestoların da İran'ın kendi iç dinamiklerinden ve sorunlarından ziyade dış güçlerin yönlendirmesiyle ortaya çıkan ve İran'daki iktidarı bertaraf etme amacı taşıyan protestolar oldukları algısını ortaya koymak istemiştir. Böylelikle İran iktidarı hem protestolarda üretilmiş olan söylemleri ve politikaları meşru zeminden uzaklaştırarak destek bulmalarını engellemek istemiş hem de protestocuların dış güçler tarafından yönlendirildiği iddiasıyla birlikte olaylara rejimin güvenliğinin sağlanması perspektifi ile yaklaşarak protestoculara karşı uygulanan müdahaleleri meşrulaştırmak istemiştir.

İktidar, ekonomik durumu protesto etmek için 2000 yılı sonrasında ortaya çıkan ve devamında Devrim ve rejim karşıtlığına dönen toplumsal hareketlere karşı güvenlikçi bir perspektifle yaklaşmıştır. Batı karşıtlığı ve İslâm üzerinden jeopolitik söylemlerini ve politikalarını inşa eden iktidar, yaşanan gösterileri dış tehdit ile bağdaştırarak göstericileri 'batı ajanı', 'din düşmanı', 'fitneci' gibi ifadelerle ötekileştirme politikası izlemiştir. Böylelikle toplumsal hareketler tarafından ortaya koyulmuş olan karşı jeopolitik söylemler güvenlikleştirilerek, toplumun diğer kesimlerinden destek bulmasının engellenmesi ve rejimin güvenliğinin sağlanması amaçlanmıştır. İktidarın yanı sıra iktidara yakın olan ve bu durumdan ekonomik fayda sağlayan kesimler de söz konusu hareketlerin itibarsızlaştırılmasında ve destek bulmasının engellenmesinde rol almıştır. Söz konusu hareketlere yönelik olarak söylemsel düzeyde ötekileştirme ve güvenlikleştirme politikasının yanında İran iktidarı, göstericilerin mobilize olurken aktif olarak kullandıkları internet tabanlı mesajlaşma uygulamalarına kısıtlama getirerek fiili müdahalede bulunmuştur.⁴¹⁸

3.2.2. Mısır

Mısır, ekonomi motivasyonlu hareketler bakımından Ortadoğu bölgesindeki en aktif ülkelerden biridir. Tarihsel süreçte ortaya çıkan toplumsal hareket örneklerine

⁴¹⁶ Barany, s. 54.

⁴¹⁷ Thomas Buonomo, "Iran's Supreme Leader: An Analysis of His Hostility Toward the U.S. and Israel", **Middle East Policy**, Vol. 25, No. 1, 2018, s. 41.

⁴¹⁸ Natasha Lomas, "Telegram and Instagram being restricted in Iran", **Tech Crunch**, 02.01.2018, <https://techcrunch.com/2018/01/02/telegram-and-instagram-being-restricted-in-iran/> (30.01.2024).

bakıldığında ağırlıklı olarak ekonomi motivasyonlu toplumsal hareketlerin gerçekleştiği görülmüştür. Siyasi ve toplumsal sebeplerin yanı sıra ekonomide yaşanan sorunlar nedeniyle ortaya çıkmış olan hareketlerin tarihi 1882 yılına dek uzanmaktadır.⁴¹⁹ Bu tarihten itibaren büyük ve küçük ölçekli olarak birçok ekonomi motivasyonlu toplumsal hareket örneği sergilenmiştir. Mısır hem jeopolitik konumu nedeniyle tarih boyunca küresel güçlerin aktif olarak politika geliştirdiği bölgede yer almış ve bu politikalarından doğrudan etkilenmiş hem de zaman içerisinde küresel güçler tarafından sağlanan yardımlar ve borçlar ile birlikte ekonomisi dışa bağımlı hale gelmiştir. Bu durum ekonomide istikrarın sağlanmasını engelleyici bir etkide bulunarak ekonomik olarak dezavantajlı durumda bulunan bireyler üzerinde olumsuz bir etki doğurmuştur. Söz konusu olumsuz etki, ekonomi motivasyonu ile ortaya çıkan toplumsal hareketlere zemin hazırlamış ve bu hareketlerin ortaya çıkışına ve gelişimine ilişkin birçok örnek sergilenmiştir.

Mısır'da modern dönemde inşa edilmiş olan ekonomik düzene bakıldığında 1970'li yıllara kadar olan süreçte toplumun temel ihtiyaçlarına cevap vermeyi ve bu sayede rejimin güvenliğini ve devamlılığını sağlamayı amaçlayan bir sistemin sürdürüldüğü görülmüştür. Fakat 1970'li yıllardan itibaren ekonomide bir dönüşüm yaşanması ve neoliberal ekonomiye geçme konusunda adım atılması 'ekmek demokrasisi'⁴²⁰ olarak isimlendirilen bu ekonomik düzenin bozulması ile sonuçlanmıştır. Bu durum ekmek demokrasisi düzeninin sağladığı ücretsiz eğitim, sağlık hizmetleri, istihdam güvencesi gibi avantajlardan faydalanan kesimlerin ekonomik olarak olumsuz etkilenmesine yol açarak iktidara karşı bir tepkinin ortaya çıkmasını beraberinde getirmiştir. Bu durumun yanı sıra izlenen dış politika neticesinde borçların artması, ekonomide yaşanan sıkıntı nedeniyle işsizliğin ve konut krizinin artması, toplumda sermayeyi elinde bulunduran kesim ile ekonomik olarak dezavantajlı konumda bulunan bireyler arasındaki kutuplaşmanın artması gibi nedenler de iktidara yönelik tepkinin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Toplum tarafından iktidarın ekonomi politikalarına ve dış politikasına

⁴¹⁹ Asuman Emin, "Mısır Siyasetinde Vefd Partisi (1918-1952)", **Yüksek Lisans Tezi**, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Medeniyetler İttifakı Enstitüsü, 2017, s. 18-21.

⁴²⁰ Toplumun temel ihtiyaçlarının devlet tarafından sübvansede edilmesi yoluyla rejimin güvenliğini ve devamlılığının sağlandığı bir düzendir.

yöneltiren bu tepki sonucunda 1977 yılında Ekmek İsyanı adı verilen toplumsal hareket ortaya çıkmıştır.⁴²¹

İktidarda yaşanan değişimlere rağmen uygulanan ekonomi politikalarının benzerlik göstermesi ya da konjoktüre bağılı olarak kemer sıkma politikalarının izlenmesi halihazırda kötü durumda olan ekonomik şartları daha da kötüleştirmiştir. Devletin ekonomi üzerindeki rolünün azaltılarak sermaye sınıfının ekonomiye dahil edilmesi,⁴²² uluslararası kuruluşlar ile imzalanan kredi anlaşmaları nedeniyle kemer sıkma politikalarının uygulanması, devlet tarafından uygulanan sübvansiyonların kaldırılması,⁴²³ buna ilave olarak izlenen dış politika nedeniyle Suudi Arabistan başta olmak üzere bölge ülkelerinden gelen yardımların kesilmesi ve bölge ülkelerinin Mısır'ı dışlaması gibi nedenler Mısır'ın ekonomisi üzerinde olumsuz bir etki doğurmuştur. Ekonomide yaşanan kötüleşmenin devam etmesi 1980'li yıllarda da Ekmek İsyanı protestolarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ekmek isyanı kavramı bu yıllardan itibaren ekonomi motivasyonu ile ortaya çıkmış olan toplumsal hareketlere verilen genel bir hareket ismi haline gelmiştir. Ekonomi alanında sürdürülen liberalleşme politikalarının ve zaman içerisinde yaşanan konjoktürel gelişmelerin ekonomi üzerindeki yansımalarının etkisiyle ekonomi alanında yaşanan olumsuz gelişmeler belirli aralıklarla ekmek isyanlarına zemin hazırlamıştır.

1980'li yıllardan itibaren iktidarın uyguladığı politikalar ile birlikte sergilediği bürokrat sınıfına ve sermaye sınıfına yönelik ayrımcı tutumu ekonomik olarak dezavantajlı konumda bulunan bireylerin tepkilerini bu gruplara da yönlendirmelerine neden olmuştur. Bu dönemde izlenen ekonomi politikaları üst sınıfların lehine olacak şekilde inşa edilmiştir. Orta ve alt sınıf olarak nitelendirilen toplumsal gruplara mensup bireylerin zaman içerisinde yaşam standartları düşerken iktidara yakın olan gruplar bu süreçte zenginleşmiştir. Ekonomik anlamda ayrıcalık tanınan üst sınıfları toplumsal anlamda da orta ve alt sınıflardan ayıran politikalar 1990'lı yıllar boyunca iktidar tarafından uygulanmıştır. Bu grupların yaşam standartları ve mekânsal koşulları iyileştirilirken orta ve alt sınıflara mensup bireyler iktidarın sağladığı hizmetlerden mahrum bırakılarak

⁴²¹ Larbi Sadiki, "Popular Uprisings and Arab Democratization", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 32, No. 1, 2000, s. 79-81.

⁴²² Özlem Tür, "Mısır'da Ekonomik Kalkınma Çabaları", *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Sayı. 41, 2009, s. 189.

⁴²³ Philip Marfleet, "Mubarak's Egypt – Nexus of Criminality", *State Crime Journal*, Vol. 2, No. 2, 2013, s. 119.

toplumsal düzeyde ötekileştirilmiştir. Orta ve alt sınıflara yönelik olarak ekonomi alanında başlayan ve toplumsal alanda devam eden ötekileştirme politikaları topluma sunulan hizmetlerin az ya da kötü olması ile somut hale gelmiştir. Orta ve alt sınıfların kamusal alana ilişkin bir talepte bulunmaları, kamusal hizmetlerden adil bir şekilde yararlanma talepleri iktidar ve iktidara yakın üst sınıflar tarafından reddedilerek bu sınıflar güvenliğe karşı bir tehdit olarak konumlandırılmıştır.⁴²⁴ Ekonomi politikalarının olumsuz etkilerinin zaman içerisinde artması, iktidarın toplumdaki belirli gruplara yönelik ayrıcalık tanıyan politikalarını sürdürmesi, orta ve alt sınıflardaki bireylerin yaşam koşullarının sürekli bir şekilde kötüleşmesi ekonomi motivasyonu ile ortaya çıkan toplumsal hareketlerin söylemlerini ve taleplerini şekillendirmiştir.

2000’li yılların ortalarından itibaren işçi sınıfı Mısır’daki en aktif toplumsal grup haline gelmiştir.⁴²⁵ Bu dönemde ortaya çıkan toplumsal hareketlerin iktidarın ekonomi politikalarına yönelik olarak sergiledikleri eleştirel tutumlar ve ürettikleri söylemler önceki dönemlerde ortaya çıkmış olan hareketlere kıyasla daha sert bir nitelik sergilemiştir. Girilen yeni süreçle birlikte ekonomi motivasyonlu toplumsal hareketlerin söylemleri ekonomi alanındaki taleplerin yanında rejim karşıtı söylemleri de içerecek şekilde dönüşüme uğramıştır. Söylemlerde yaşanan bu değişimin ilk örneği 2006 yılının sonlarında ortaya çıkan ve Mısır’daki işçi hareketleri bakımından bir dönüm noktası olarak kabul edilen işçi eylemlerinde görülmüştür. Mahalletü’l Kübra şehrinde başlayan protestolara katılanlar “rejime meydan okuyoruz”, “Dünya Bankası tarafından yönetilmeyeceğiz”, “kolonyalizm tarafından yönetilmeyeceğiz”, “hükümetin istifasını istiyoruz”,⁴²⁶ “tüm hükümetin istifa etmesini istiyorum. Mübarek rejiminin sona ermesini istiyorum. Siyaset ve işçi hakları birbirinden ayrılamaz. İş, başlı başına siyasettir. Şu anda burada tanık olduğumuz şey, olabilecek en demokratik şey”⁴²⁷ gibi söylemler kullanmıştır. Mahalletü’l Kübra protestoları hem kadınları hem erkekleri hem de öğrencileri içine alacak şekilde geniş bir katılımcı kitlesi ile gerçekleşmiştir. Hem katılımcı kitlesindeki bu çeşitlilik hem de protestocuların iktidar karşıtı söylemler

⁴²⁴ Diane Singerman, “Youth, Gender and Dignity in the Egyptian Uprising”, *Journal of Middle East Women’s Studies*, Vol. 9, No. 3, 2013, s. 7-8.

⁴²⁵ Emre Küçükşahin, “Politik Bir Fenomen Olarak Ekmek: 2008 Mısır’ında Ekmek İsyanı”, *İktisat ve Sosyal Bilimlerde Güncel Araştırmalar*, Cilt. 2, Sayı. 2, 2018, s. 327-328.

⁴²⁶ Beinin, Duboc, *A Workers’ Social Movement on the Margin of the Global Neoliberal Order, Egypt 2004-2012*, s. 220.

⁴²⁷ Joel Beinin, “The Militancy of Mahalla al-Kubra”, *Middle East Research and Information Project*, 29.09.2007, <https://meris.org/2007/09/the-militancy-of-mahalla-al-kubra/> (27.10.2024).

üretmeleri Mahalletü'l Kübra protestolarını daha önce ortaya çıkmış olan ekonomi motivasyonlu toplumsal hareketlerden ayıran bir özellik olmuştur. Mahalletü'l Kübra protestoları, iktidarın ekonomi alanında ürettiği söylemlere ve izlediği politikalara karşı işçi sınıfı tarafından bir karşı söylem üretilen ve alternatif çözümler ortaya koyulan ilk toplumsal hareket örneği olmuştur.

1970'li yıllarda uygulanmaya başlanan ekonominin liberalleştirilmesi politikası 2000'li yılların başından itibaren artan bir ivme ile uygulanmıştır. Bu durum işçi sınıfının sahip olduğu hakların, ekonomik şartların ve çalışma koşullarının olumsuz olarak etkilenmesi ile sonuçlanmıştır. İktidarın bu durumu göz ardı ederek izlediği ekonomi politikalarını sürdürmesi işçi sınıfı başta olmak üzere orta ve alt sınıflar tarafından tepki ile karşılanmıştır. İktidarın ekonomi politikalarına karşı çıkan protestocular aynı zamanda Mısır'ın ekonomisi üzerinde etkili olan uluslararası kuruluşlara ve sermaye sahiplerine karşı da tepkilerini ortaya koymuştur. Mahalletü'l Kübra protestolarının neticesinde elde edilen kazanımlar sonraki aylarda yeni protestoların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Çimento fabrikalarındaki işçiler, demiryolu mühendisleri, metro sürücüler, çiftçiler, temizlik işçileri, toplu taşıma şoförleri gibi birçok farklı meslek grubu ilerleyen aylarda farklı ölçeklerde protestolar gerçekleştirmiştir.⁴²⁸ Ekonomi motivasyonlu toplumsal hareketlerin 2000'li yıllarda sergilediği aktivizm 1950'lerden itibaren geçen süre zarfında iktidar karşıtı niteliğe sahip olan en sürdürülebilir ve istikrarlı aktivizm örneği olmuştur. Bu durum aynı zamanda ilerleyen dönemlerde ortaya çıkmış olan toplumsal hareketler için de bir örnek ve zemin teşkil etmiştir.

Mahalletü'l Kübra'daki protestoların devamı olarak 2008 yılında 6 Nisan Hareketi adıyla bir toplumsal hareket ortaya çıkmıştır. Harekete katılanlar ilk olarak sosyal medya platformu olan Facebook üzerinden mobilize olmuştur. 2006 yılının sonlarında başlatılan protestoların neticesinde kendilerine verilen sözlerin tutulmadığını düşünen protestocular ulusal asgari ücret ve sürekli bir şekilde artan gıda fiyatlarına bir çözüm bulunması talebiyle ortaya çıkmıştır. Protesto kısa bir süre içerisinde iktidar karşıtı bir niteliğe bürünmüştür.⁴²⁹ Mahalletü'l Kübra protestoları ile birlikte başlayan iktidar karşıtlığı 6

⁴²⁸ Joel Beinin, Hossam El-Hamalawy, "Egyptian Textile Workers Confront the New Economic Order", **Middle East Research and Information Project**, 25.03.2007, <https://meris.org/2007/03/egyptian-textile-workers-confront-the-new-economic-order/> (25.09.2024).

⁴²⁹ John Bohstedt, "Food Riots and the Politics of Provisions in World History", **Institute of Development Studies**, No. 444, 2014, s. 18.

Nisan protestolarında da söylemleri şekillendirmiştir. Güvenlik güçlerinin protestoculara yoğun ve sert bir şekilde müdahale etmesiyle birlikte ortaya çıkan karışıklık ve toplumsal düzeyde bir ayaklanmanın yaşanması Arap Baharı protestolarının bir provası olarak yorumlanmıştır.⁴³⁰

Protestocular ekonomik olarak içinde bulundukları sorunları ifade ederek “bir somun sübvansiyonsuz ekmek çeyrek pound”, “hayal kırıklığımızı ifade etmeliyiz, tüm gıda maddelerinin fiyatları artıyor, insanların artık kendilerini beslemeye gücü yetmiyor”⁴³¹, “iktidar partisindeki iş adamlarının emtia fiyatlarını kontrol etmesini durdurmak istiyoruz”⁴³², IMF ve Dünya Bankası karşıtı sloganların yanı sıra “kahrolsun hükümet”⁴³³, “devrim geldi”⁴³⁴ söylemlerini kullanmıştır. Protestocular ürettikleri söylemlerin yanı sıra Cumhurbaşkanı Mübarek’in posterlerini yırtarak, toplumdaki güç ve zenginlik sembollerine yönelik şiddet eylemlerinde bulunarak, devlete ait araçları yakarak, iktidara yakın olan ve greve destek vermeyen kişilerin dükkanlarını hedef alarak iktidara ve sermaye sınıfına yönelik tepkilerini göstermiştir.⁴³⁵ 6 Nisan protestoları boyunca üretilen söylemler, Mahalletü’l Kübra protestoları ile başlayan ve yeni bir düzen talebiyle iktidara karşı üretilen söylemlerin bir devamı olmuştur.

6 Nisan protestolarına başkent Kahire başta olmak üzere Mısır’ın farklı şehirlerinden orta ve alt toplumsal sınıflara mensup bireyler katılım göstermiştir. Çarşıda dükkanları olan kişiler protestolara destek olmak amacıyla 6 Nisan günü dükkanları açmamış⁴³⁶, fabrika işçilerinin yanı sıra kamu çalışanları, özel sektör çalışanları, öğretim görevlileri, üniversite öğrencileri gibi oldukça geniş bir kitle protestolara destek vermiştir. Protestocuların; çalışma koşullarının iyileştirilmesi, iktidarın sermaye sınıflarının çıkarlarını ön planda tutarak izlediği neoliberal ekonomi politikaları nedeniyle yaşadıkları ekonomik sorunların giderilmesi, düşük asgari ücret ve sürekli bir şekilde artan gıda

⁴³⁰ Joel Beinin, Marie Duboc, “The Egyptian Workers’ Movement Before and After the 2011 Popular Uprising”, **Socialist Register**, 2015, Vol. 51, s. 143.

⁴³¹ “Protesters face Egyptian riot police”, **Al Jazeera English**, 07.08.2008, https://www.youtube.com/watch?v=IB_fbdAzKUo (27.10.2024).

⁴³² Heba Saleh, “Food price crisis bites in Egypt”, **BBC**, 03.05.2008, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/7381766.stm> (27.10.2024).

⁴³³ Raj Patel, Philip McMichael, “A Political Economy of the Food Riot”, **Review**, Vol. 32, No. 1, 2009, s. 28.

⁴³⁴ Hossam El-Hamalawy, “Revolt in Mahalla”, **International Socialist Review**, No. 59, 2008, <https://isreview.org/issues/59/rep-mahalla/> (29.10.2024).

⁴³⁵ Bohstedt, s. 18-19.

⁴³⁶ Alia Mossallam, “These are liberated territories – everyday resistance in Egypt: Dismantling state power, experimenting with alternatives and the growing movement from 2000 to 2010”, Larbi Sadiki, Heiko Wimmen, Layla Al Zubaidi (Ed.), **Democratic Transition in the Middle East** içinde (109-137), London: Routledge, 2013, s. 128.

fiyatlarına karşı bir çözüm bulunması taleplerini dile getirdiği 6 Nisan protestoları hem talepleri hem de katılımcı kitlesinin çeşitliliği nedeniyle iktidar tarafından bir tehdit olarak çerçevelenmiştir. İktidarın bu tutumunun bir diğer nedeni de protestoların iktidar karşısı bir nitelik kazanması ile birlikte protestocuların ekonomik taleplerin yanı sıra siyasi konularda da söylem üretmeleri, siyasi kadrolarda değişimi ve baskıcı rejimin sona ermesini talep etmeleri olmuştur.⁴³⁷ İktidarın ekonomi politikaları karşısında protestocuların ürettikleri karşı söylemler, ortaya koydukları talepler ile birlikte şekillendirdikleri yeni ekonomi anlayışı ve sergiledikleri güç/iktidar mücadelesi iktidar tarafından güvenlikleştirici bir yaklaşımla bertaraf edilmeye çalışılmıştır.

Mısır'da 2000 yılı ve sonrasında ortaya çıkmış olan ekonomi motivasyonlu toplumsal hareketler ele alındığında oldukça aktif ve istikrarlı bir protesto kültürü oluşturulduğu görülmüştür. Toplumsal hareketlerin zaman içerisinde taleplerine cevap alamaması ve iktidarın sermaye sınıfının çıkarlarını ön planda tutarak toplumdaki orta ve alt sınıflar üzerinde olumsuz etki doğuran neoliberal ekonomi politikalarını sürdürmesi üretilen söylemlerin ve taleplerin şekillenmesine etki etmiştir. 2011 yılında başlayan Arap Baharı öncesinde ortaya çıkmış olan ekonomi motivasyonlu toplumsal hareketler dönemin Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek'in otuz yıllık iktidarının meşruiyet zeminini kaybetmesi üzerinde önemli etkiler doğurmuştur. Mısır'daki en aktif grup olan işçi sınıfının 2000'li yılların başından 2011 yılına kadar olan dönemde istikrarlı bir şekilde protestolarını gerçekleştirmeleri, bu süre zarfında protestolara katılan işçi sayısının ortalama olarak iki milyonun üzerinde olması⁴³⁸, 2006 yılı ve sonrasında ürettikleri söylemlerin iktidar tarafından inşa edilmiş olan ekonomik yapıya ve bu yapıda rol alan aktörlere karşı güçlü bir karşıtlık barındırması gibi unsurlar iktidarın meşruiyet zeminini kaybetmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Mübarek iktidarı ekonomi motivasyonlu toplumsal hareketleri itibarsızlaştırmak ve kendi iktidarını konsolide ederek meşruiyetini güçlendirmek amacıyla protestocuların işçi sınıfını temsil etmediğini, Müslüman Kardeşler veya komünist gruplar gibi muhalif siyasi grupların çıkarları ve politikaları doğrultusunda hareket ettiklerini iddia etmiştir. Söz konusu hareketler tarafından üretilmiş olan karşı söylemler muhalif siyasi söylemler olarak nitelendirilmiş ve hareketlerin talepleri iktidar tarafından ekonomi politikalarına

⁴³⁷ Mossallam, s. 128.

⁴³⁸ Bein, Duboc, *The Egyptian Workers' Movement Before and After the 2011 Popular Uprising*, s. 139.

karşı bir meydan okuma olarak değerlendirilmiştir. İşçi hareketleri ise iktidarın bu tutumu karşısında kendilerini siyaset dışı bir alanda konumlandırıp iktidarın söylemlerini boşa çıkararak ortaya koydukları talepleri işçi sınıfının meşru talepleri olarak inşa etmiştir. İşçi hareketlerinin bu yöntemi, kendilerinin bir siyasi yönelimin temsilcisi olarak görülerek ortaya koydukları taleplerin siyasi talepler olarak doğrudan iktidar tarafından reddedilmesinin önüne geçme amacı taşımıştır. Böylelikle işçi sınıfı bir yandan iktidarın sermaye sınıfının çıkarlarını ön planda tutan ekonomi politikalarına karşı bir söylem ve alternatif ekonomik yöntemler ortaya koyarken bir yandan da hareketlerin otoriter iktidar yapısı tarafından engellenmesinin ve ortadan kaldırılmasının önüne geçmek istemiştir.

2014 yılına gelindiğinde ekonomi motivasyonlu yeni toplumsal hareket örneklerinin ortaya çıktığı görülmüştür. Sokak protestoları ve grevler şeklinde ortaya çıkan toplumsal hareketlere yüz bin civarında birey katılmıştır. Protestoların katılımcı kitlesine bakıldığında hem kamu çalışanları olan doktor, diş hekimi, eczacı hem de işçi sınıfından bireylerin katıldığı geniş bir yelpazeden oluştuğu görülmüştür. Toplumsal hareketlerin ortaya çıkışına zemin hazırlayan temel neden daha önce ortaya çıkmış olan hareketlerle benzer şekilde iktidarın ekonomiyi liberalleştirme politikaları olmuştur.⁴³⁹ Bir başka neden ise orta ve alt sınıfın yaşanan iktidar değişikliği sonrasında girilen yeni dönemle birlikte ekonomi politikalarında bir değişim yaşanacağı beklentisinin karşılık bulmaması olmuştur. 2011 yılında gerçekleşen Arap Baharı sonrasında yaşanan iktidar değişimleri uygulanan ekonomi politikalarında bir değişikliği beraberinde getirmemiş ve bu nedenle ekonominin orta ve alt sınıflar üzerindeki olumsuz etkisi devam etmiştir. Bu durum 2000’li yıllar boyunca istikrarlı bir şekilde gelişim gösteren ekonomi motivasyonlu toplumsal hareketlerin Arap Baharı sonrasında da devam etmesini beraberinde getirmiştir.

Arap Baharı sonrası girilen yeni süreçte ortaya çıkmış olan ekonomi motivasyonlu toplumsal hareketlerin katılımcı kitlesini sadece işçiler oluşturmamış, memurlar ve özel sektör çalışanları da bu hareketlerde yer almıştır. 2014 yılında ortaya çıkan ekonomi motivasyonlu toplumsal hareketlerde hem Arap Baharı öncesinde ortaya çıkmış olan toplumsal hareketlerdeki asgari ücrette artış, çalışma şartlarının iyileştirilmesi, artan gıda fiyatlarına çözüm bulunması gibi talepler hem de önceki dönemlerde özelleştirilmiş olan

⁴³⁹ Beinin, Duboc, *The Egyptian Workers' Movement Before and After the 2011 Popular Uprising*, s. 136.

fabrikaların yeniden millileştirilerek sermaye sınıfı yerine toplumun öncelenmesi talebi ön plana çıkmıştır.⁴⁴⁰ Ortaya çıkmış olan toplumsal hareketlerin iktidarın ekonomi politikalarına karşı ürettiği söylemler bu talepler doğrultusunda şekillenmiştir.

Mısır'da 2013 yılında gerçekleşen darbe ile iktidara gelen ve günümüzde hala iktidarda olan Abdülfettah El-Sisi döneminde ekonomik sıkıntıların artarak devam etmesi, iktidarın sermaye sınıfını önceleyen ekonomi politikaları neticesinde orta ve alt sınıfların yaşam şartlarının sürekli bir şekilde zorlaşması, işçi sınıfında oluşan ekonomide iyileşme beklentisinin karşılanmaması gibi durumlar 2013 ve sonrasında ortaya çıkmış olan ekonomi motivasyonlu toplumsal hareketlere zemin hazırlamıştır. 2013 yılından itibaren Mısır'da yoksulluk oranı artış göstermiş, para birimi değer kaybetmiş, sübvansiyonlu ekmek fiyatı artmış ve gıda fiyatlarındaki enflasyon oranı artmıştır.⁴⁴¹ Arap Baharı öncesi dönemde izlenen toplumdaki sermaye sınıfının çıkarlarını ön planda tutan ekonomi politikaları yeni dönemle birlikte orduyu da içine alacak şekilde sürdürülmüştür. Bu durum toplumdaki orta ve alt sınıflar üzerindeki ekonomik baskıyı artırmış ve protestolara katılım için bir motivasyon sağlamıştır.

Mısır'daki ekonomi motivasyonlu toplumsal hareketler tarihi içerisinde geçmişi 1977 yılına dayanan ekmek isyanı protestolarının bir örneği de 2017 yılında ortaya çıkmıştır. 2016 yılının sonlarında para biriminin devalüe edilmesi ve yakıtta uygulanan sübvansiyonun kaldırılması Mısır toplumundaki orta ve alt sınıflar arasındaki iktidara yönelik hoşnutsuzluğu artırmıştır. Bu gelişmelerin ardından iktidarın sübvansiyonlu ekmek miktarını azaltma yönündeki kararı Mart ayında başlayan protestoların ortaya çıkış nedeni olmuştur. İktidar tarafından ekonomi alanında atılan bu adımların zeminini Uluslararası Para Fonu (IMF) ile yapılan kredi anlaşması yapılması ve bu anlaşmanın iktidarın koruyucusu olan ordu tarafından kendi çıkarları doğrultusunda kullanması hazırlamıştır.⁴⁴² Arap Baharı öncesinde sermaye sınıfının sahip olduğu ayrıcalıklı konumun girilen yeni dönemde orduyu da içine alacak şekilde genişlemesi orta ve alt sınıflar üzerinde yeni ekonomik baskıları beraberinde getirmiştir.

⁴⁴⁰ Beinin, Duboc, *The Egyptian Workers' Movement Before and After the 2011 Popular Uprising*, s. 137-138.

⁴⁴¹ Hossam el-Hamalawy, "Why Egypt's 'New Republic' is increasingly vulnerable to implosion", **Middle East Eye**, 28.06.2024, <https://www.middleeasteye.net/opinion/egypts-new-republic-stands-brink-collapse> (15.12.2024).

⁴⁴² Zeinab Abul-Magd, "Egypt's Coming Revolt of the Poor", **Foreign Policy**, 31.03.2017, <https://foreignpolicy.com/2017/03/31/egypts-coming-revolt-of-the-poor/> (17.12.2024).

İktidarın toplumdaki orta ve alt sınıflar üzerindeki ekonomik baskıyı artıran kararlarının ardından başlayan protestolar kısa süre içerisinde birçok şehre yayılmıştır. Protestocular sokaklarda toplanmanın yanı sıra ulaşım yollarının kapatılması, tren istasyonlarının abluka altına alınması gibi çeşitli eylem şekilleri de sergilemiştir. Toplumsal harekete katılanlar Twitter uygulaması üzerinden *#intifadat al-tamwin* (tedarik ayaklanması) etiketi ile tepkilerini dile getirmiştir.⁴⁴³ Protestolarda dile getirilen söylemler arasında “yemek istiyoruz! ekmek istiyoruz!”, “hükümet harcamaları sınırlamaya çalışıyor, bu yüzden yoksullara baskı uyguluyorlar”⁴⁴⁴, “geçimimi alıyorsunuz, beni öldürmeye çalışıyorsunuz”, toplumdaki orta ve alt sınıf olmayan grupları kasteden “onlar fino (daha kaliteli) ekmek yiyorlar ve biz ekmeğimizi bulamıyoruz”⁴⁴⁵, “yaşamak için ekmekten başka bir şeyimiz kalmadı ve şimdi hükümet bizi bundan mahrum etmek istiyor”⁴⁴⁶ ifadeleri yer almıştır.

Toplumsal hareketin İskenderiye başta olmak üzere birçok şehirde gerçekleşmesinin ardından iktidar, tepkileri azaltmak amacıyla açıklama yapmış ve alınan kararın bireylere yönelik olarak değil sübvansiyon sistemini suistimal eden fırıncılara yönelik olarak alındığını ifade etmiştir.⁴⁴⁷ Bu açıklamanın ardından iktidar, protestoların daha fazla yayılmasının önüne geçmek amacıyla protestoların yaşandığı yerlerde ekmek arzının artırılacağını açıklamış⁴⁴⁸, bazı bölgelerde güvenlik güçlerinin araçları ile protestoculara ekmek dağıtımını yapılmış⁴⁴⁹, alınan kararın fırıncılara yönelik olduğu söylemini somutlaştırmak amacıyla fırınlara yönelik denetim süreci başlatılmış⁴⁵⁰, protestoların tekrar artmasını engellemek için Vakıflar Bakanlığı tarafından toplumu ülkenin ekonomik koşullarını düşünmeye ve vatan için fedakarlık yapmaya çağıran bir vaaz

⁴⁴³ Ruth Michaelson, “‘We want bread’: subsidy cut sparks protests across Egypt”, **The Guardian**, 08.03.2017, <https://www.theguardian.com/world/2017/mar/08/egypt-protests-we-want-bread-subsidy-cut> (15.12.2024).

⁴⁴⁴ “Egypt bread riots: Protests erupt after subsidy cut hits poor”, **Middle East Eye**, 08.03.2017, <https://www.middleeasteye.net/news/egypt-bread-riots-protests-erupt-after-subsidy-cut-hits-poor> (15.12.2024).

⁴⁴⁵ Neil Ketchley, Thoraya El-Rayyes, “On the Breadline in Sisi’s Egypt”, **Middle East Research and Information Project**, 29.03.2017, <https://meris.org/2017/03/on-the-breadline-in-sisis-egypt/> (17.12.2024).

⁴⁴⁶ Haitham El Sheikh, Ahmed Abd Elkawey, “Egyptians protest over fears of bread subsidy cuts”, **Reuters**, 07.03.2017, <https://www.reuters.com/article/markets/commodities/egyptians-protest-over-fears-of-bread-subsidy-cuts-idUSL5N1GK6FP/> (17.12.2024).

⁴⁴⁷ “Egypt supply minister says bread quota reduction to combat misuse by bakers”, **Ahram Online**, 07.03.2017, <https://english.ahram.org.eg/NewsContent/1/64/259491/Egypt/Politics-/Egypt-supply-minister-says-bread-quota-reduction-t.aspx> (15.12.2024).

⁴⁴⁸ Ketchley, El-Rayyes, *On the Breadline in Sisi’s Egypt*.

⁴⁴⁹ Muhammed Abdel Ghani, “الشرطة توزع الخبز على الأهالي الغاضبين بالإسكندرية” (Fotoğraflarla: Polis İskenderiye’de öfkeli vatandaşlara ekmek dağıtıyor)”, **Ahram**, 07.03.2017, <https://gate.ahram.org.eg/News/1399544.aspx> (17.12.2024).

⁴⁵⁰ Muhammed Barakat, “التموين يضبط 174 قضية مخالفات مخازن خلال 24 ساعة” (Tedarik: 24 saat içinde 174 fırıncılık ihlali vakası kaydedildi)”, **Elwatan News**, 08.03.2017, <https://www.elwatannews.com/news/details/1932829> (17.12.2024).

yayınlanmış⁴⁵¹ ve Cumhurbaşkanı Sisi tarafından sübvansiyonlu ekmek dağıtımının sürdürüleceği açıklanmıştır.⁴⁵²

İktidarın ekonomi politikalarına karşı bir tepki olarak ortaya çıkmış olan ekmek isyanı protestolarına bakıldığında protestocuların tepkilerini doğrudan iktidara yönlendirdiği görülmüştür. Fakat bu duruma rağmen iktidarın ortadan kaldırılmasına yönelik doğrudan bir söylem geliştirmedikleri görülmüştür. Bu durumun ortaya çıkmasına zemin hazırlayan temel nedenin birkaç sene önce gibi kısa bir süre içerisinde gerçekleşmiş olan devrim ve sonrasında gelen darbe sürecinin etkileri olduğu söylenebilir. Toplumdaki orta ve alt sınıflara mensup bireyler girilen yeni dönemde uygulanan politikaların kendi çıkarlarını da göz önünde bulunduracak şekilde inşa edilmesini talep etmiştir. Halihazırda birkaç sene öncesinden başlayarak yaşadıkları iktidar değişimi içinde bulundukları süreçte yeni bir değişim talebinin arka planda bırakılmasına zemin hazırlamıştır.

Mısır'ın ekonomisinde yaşanan sorunların devam etmesi, iktidarın ekonomi alanında izlediği politikaları sürdürmesi, orta ve alt sınıfa mensup bireylerin içinde bulundukları sosyal ve ekonomik şartların zaman içerisinde zorlaşması gibi nedenler ekonomi motivasyonlu hareketlerin yeni örneklerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. 2019 yılına gelindiğinde sosyal medya üzerinden Cumhurbaşkanı Sisi'yi yolsuzluk yapmakla ve Mısır halkının parasını kişisel çıkarları için kullanmakla suçlayan yazılı ve görsel paylaşımlar yapılmıştır. Bu paylaşımlar kısa süre içerisinde yayılarak halihazırda ekonomik zorluklar yaşayan bireylerin protesto gösterisi düzenlemesine yol açmıştır. Kurtuluş Cuması olarak isimlendirilen protestolar⁴⁵³ ilk olarak sosyal medya üzerinden başlamış ve protestocular internet tabanlı uygulamalar aracılığıyla mobilize olmuşlardır. Sosyal medya üzerinden yapılan paylaşımlarda #كفايه_بقى_ياسيسى (yeter artık Sisi)⁴⁵⁴ ve

⁴⁵¹ Vakıflar Bakanlığı, “التضحية من أجل الوطن” (Vatan için Fedakârlık), **Awkaf Online**, 10.03.2017, <https://ar.awkafonline.com/wp-content/uploads/2017/03/1438-06-02.pdf> (17.12.2024).

⁴⁵² “Al-Sisi orders maintaining shares of subsidised bread to citizens”, **Daily News Egypt**, 14.03.2017, <https://www.dailynewsegypt.com/2017/03/14/al-sisi-orders-maintaining-shares-subsidised-bread-citizens/> (17.12.2024).

⁴⁵³ “Friday of Salvation: Egypt erupts in protest as thousands demand Sisi's removal for second week”, **The New Arab**, 27.09.2019, <https://www.newarab.com/news/thousands-egyptians-hit-streets-demanding-sisis-removal> (02.01.2025).

⁴⁵⁴ Nadda Osman, “Anti-Sisi hashtag trends as Egypt's president branded a kleptocrat”, **Middle East Eye**, 16.09.2019, <https://www.middleeasteye.net/news/hashtag-critical-sisi-trends-worldwide-after-videos-exposing-corruption> (01.01.2025).

Arap Baharı protestolarının sembollerinden biri olan Tahrir Meydanı'na atıfla #ميدان_التحرير (Tahrir Meydanı)⁴⁵⁵ etiketleri kullanılmıştır.

2019 yılında ortaya çıkmış olan protestolar ortaya çıkış nedeni ve dile getirilen talepler açısından 2017 yılında gerçekleşen ekmek isyanı protestoları ile benzerlik gösterse de belirgin birtakım farklılıkların olduğu görülmüştür. Yaşanan protestolarda ekonomiye yönelik taleplerin yanı sıra doğrudan Cumhurbaşkanı Sisi'yi hedef alan iktidar ve rejim karşıtı söylemler kullanıldığı görülmüştür. İnternet üzerinden yapılan paylaşımlarda kullanılan etiketler de protestocuların söylemlerinde yaşanan değişimi göstermiştir. “Halk rejimi devirmek istiyor”, Arap Baharı öncesi dönemde uzun yıllar cumhurbaşkanı olan Hüsnü Mübarek'e atıfla “Sisi Mübarek'e lanet olsun”⁴⁵⁶, “Sisi defol”, “ayağa kalkın, korkmayın, Sisi gitmeli”⁴⁵⁷ gibi sloganlar protestocular tarafından kullanılmıştır.⁴⁵⁸

2019 yılında başlayan protestolar 2020 yılına gelindiğinde de devam etmiştir. Uzun bir süredir yaşanan ekonomik krizin etkileri küresel çapta yaşanan koronavirüs pandemisi ile daha da kötüleşmiştir. Bu durum ekonomik açıdan zor durumda olan orta ve alt sınıfların üzerindeki baskıyı artırmış ve yeni protestolara zemin hazırlamıştır. Zaman içerisinde işsizlik oranı artmış, enflasyon yükselmiş ve birçok işletme kapanmak durumunda kalmıştır. Yaşanan gelişmeler Mısır iktidarının ekonomi politikalarından olumsuz anlamda etkilenen bireylerin sayısını artırmıştır. Protestolarda, 2019 yılındaki protestolarla benzer şekilde, içinde bulunulan ekonomik krizin sorumlusu olarak görülen Cumhurbaşkanı Sisi karşıtı “Sisi defol! Seni istemiyoruz”⁴⁵⁹ söylemleri kullanılmıştır. Ortaya çıkan protestolar çoğunlukla kırsal kesimlerde ve yoksulların yaşadığı bölgelerde meydana gelmiştir. Son dönemde yaşanan protestoların katılımcı kitlesini ağırlıklı olarak alt sınıfa mensup bireyler oluşturmuştur. Bu durumun başlıca nedeni olarak Arap Baharı sürecinde aktif bir şekilde yer alan ve yaşanacak değişimle birlikte olumlu anlamda

⁴⁵⁵ “Protests break out against Sisi in Tahrir Square and across Egypt”, **Middle East Eye**, 20.09.2019, <https://www.middleeasteye.net/news/protests-break-out-against-egypts-sisi-cairo> (01.01.2025).

⁴⁵⁶ *Protests break out against Sisi in Tahrir Square and across Egypt*, **Middle East Eye**.

⁴⁵⁷ “In rare protests, Egyptians demand President el-Sisi's removal”, **Al Jazeera**, 21.09.2019, <https://www.aljazeera.com/news/2019/9/21/in-rare-protests-egyptians-demand-president-el-sisis-removal> (01.01.2025).

⁴⁵⁸ Magdy Samaan, Eliza Mackintosh, “Egyptians demand ‘Sisi get out’ in rare anti-government protests”, **CNN**, 21.09.2019, <https://edition.cnn.com/2019/09/21/africa/egypt-sisi-protests-intl/index.html> (01.01.2025).

⁴⁵⁹ “Egyptian protesters overturn police truck on 'Palacegate' anniversary”, **The New Arab**, 20.09.2020, <https://www.newarab.com/news/watch-egyptian-protesters-overturn-police-truck-palacegate-anniversary> (02.01.2025).

gelişmelerin yaşanacağını düşünen orta sınıfın rejim değişikliği sonrasında girilen yeni süreçte hayal kırıklığına uğraması gösterilebilir.

Toplumsal hareketlerde kullanılan söylemlerde yaşanan değişime zemin hazırlayan bir diğer neden olarak Cumhurbaşkanı Sisi'nin iktidara geldikten sonra ekonomiyi iyi duruma getireceğine dair verdiği vaatlere rağmen orta ve alt sınıfların ekonomik koşullarının zaman içerisinde kötüleşmesi gösterilebilir. 2013 yılında yaşanan darbe sonrasında iktidarın değişmesinin ardından yaşanan süreçte iktidarın ekonomi jeopolitiğini ordunun ve sermaye sınıfının çıkarlarının üzerine inşa etmesi ve toplumun kalan kısımlarını göz ardı etmesi orta ve alt sınıfların tepkilerini doğrudan iktidara ve rejime yöneltmesine zemin hazırlamıştır. Ekonomide yaşanan sıkıntılara, orta ve alt sınıflar üzerinde sürekli bir şekilde artan ekonomik baskılara rağmen iktidarın ekonomi politikalarını revize etmek yerine yüksek maliyetli çeşitli projelere başlaması ve bu projeleri ordu mensuplarına ve iktidara yakın sermaye sınıfına fayda sağlayacak şekilde gerçekleştirmesi toplumun tepkisini artıran bir faktör olmuştur.⁴⁶⁰

İktidar yaşanan protestolara başlangıçta yoğun bir müdahalede bulunmamayı tercih etmiştir. Bunun başlıca nedeni olarak Arap Baharı sürecinde edinilen tecrübenin göz önünde bulundurulması ve uygulanacak yoğun bir baskı ile birlikte protestoların ülke geneline yayılarak kitlesel bir hareket haline gelmesinin önlenmek istenilmesi gösterilebilir. İktidar ortaya çıkan toplumsal hareketlere yönelik başlangıçta itidalli bir şekilde müdahalede bulunurken bir yandan da protestoları itibarsızlaştırmak amacıyla yaşanan olayların dış destekli olduğu söylemini dolaşıma sokmuştur.⁴⁶¹ Böylelikle bir yandan protestolara katılımın önlenmesi bir yandan da uygulanan ekonomi politikalarının meşruiyetinin sağlanması amaçlanmıştır.

Mısır'ın jeopolitik konumu nedeniyle önceki yıllardan beri süregelen siyasi ve ekonomik ilişkileri, iktidar değişimlerine rağmen ekonomi motivasyonlu toplumsal hareketlerin ortaya çıkması için bir neden olmuştur. Bu nedenle söz konusu hareketler tarafından 2000 yılından sonra ortaya koyulmuş olan güç/iktidar mücadelesi bir süreklilik sergilemiştir. Ortaya çıkan toplumsal hareketlerin motivasyonlarına, ortaya çıkış nedenlerine ve

⁴⁶⁰ Imad K. Harb, "Egypt Is in Serious Trouble Seven Decades after Its Free Officers Revolution", **Arab Center Washinton DC**, 25.07.2023, <https://arabcenterdc.org/resource/egypt-is-in-serious-trouble-seven-decades-after-its-free-officers-revolution/> (04.01.2025).

⁴⁶¹ Khalil Al-Anani, "Protests of the Poor in Egypt: Causes and Implications", **Arab Center Washington DC**, 21.10.2020, <https://arabcenterdc.org/resource/protests-of-the-poor-in-egypt-causes-and-implications/> (04.01.2025).

taleplerine bakıldığında Marksist jeopolitikte ortaya koyulan argümanlarla bir paralellik olduğu gözlemlenmiştir. Böylelikle söz konusu hareketler Marksist jeopolitik çerçevesinden güç/iktidar mücadelesi bağlamında ele alınabilmektedir.

3.2.3. Macaristan

Soğuk Savaş döneminde komünizmin etkisi altına girilmesi Macaristan'daki sivil toplumun sekteye uğramasına neden olmuştur. Bu dönemde sivil toplum yapıları iktidar ile toplum arasındaki iletişimi sağlayan bir araç olarak kullanılmıştır. Özerk sivil toplum çalışmaları ise fikir düzeyindeki çalışmalarla ilerlemiş fakat aktif bir toplumsal hareket örneği görülmemiştir.⁴⁶² 1990'lı yılların başına kadar olan süreçte Macaristan'da sivil toplumun aktif olmadığı bir dönem yaşanmıştır. Soğuk savaşın sona ermesinin ardından girilen demokratik dönüşüm süreci sivil toplumun yeniden bir canlanma dönemine girmesini beraberinde getirmiştir. Bu dönem içerisinde hem yapılan çalışmalar hem de siyasi ve ekonomik alanda yaşanan gelişmeler sivil toplumun yeniden aktif hale gelmesine giden süreçte etkili olmuştur. 1990'lı yıllarla birlikte Macaristan'da komünizm sonrası düzene yönelik olarak yapılan araştırmalar ekonomiyi de içine alarak ilerlemiştir. Soğuk savaş sonrasında girilen yeni dönemle birlikte bir yandan yeni bir ekonomik elit sınıfının ortaya çıkması diğer yandan ise emek piyasasında yaşanan dönüşüm ve işsizliğin gözle görülür düzeyde oluşu ele alınan temel konular olmuştur.⁴⁶³ Yeni bir siyasi sistem inşa etme hamleleri ekonomi politikalarını da etkilemiş ve iktidarın hem siyasi hem de ekonomi alanında izlediği jeopolitiği, söylemleri ve politikaları şekillendirmiştir.

İktidar tarafından izlenen ekonomi jeopolitiği hem ekonomik hem de toplumsal sonuçlar doğurmuştur. Zaman içerisinde toplumsal ve ekonomik baskıların artmasıyla birlikte bu duruma karşı toplumsal düzeyde bir tepki ortaya çıkmıştır. İktidarın kendi politikalarını meşrulaştırmak için kullandığı jeopolitik söylemler ve uyguladığı ekonomi politikaları yaşanan ekonomik sıkıntılardan doğrudan etkilenen bireyler tarafından sorgulanmış ve eleştirilmiştir. Fakat bu durum Macaristan'da sivil toplumunun ve toplumsal düzeyde protesto kültürünün zayıf oluşu nedeniyle 2000'li yılların ortalarına kadar bir toplumsal hareketin ortaya çıkması ile sonuçlanmamıştır. 2000'li yılların ikinci yarısı ile birlikte

⁴⁶² Dániel Mikecz, "Civil Society, Social Movements and Political Participation in Hungary", Ellen Bos, Astrid Lorenz (Ed.), *Politics and Society in Hungary* içinde (121-136), Wiesbaden: Springer, 2022, s. 123.

⁴⁶³ Adam Mrozowicki, Paul Stewart, Violetta Zentai, "Critical Labour Studies in Hungary, Poland and the UK: Between crisis and revitalisation", *Forum Socjologiczne*, Special Issue, No. 1, 2015, s. 28.

Macaristan'daki sivil toplum hareketlerinin belirli bir hareketlenme yaşadığı görülmüştür. Toplumsal hareketlerin çatısı altında bir araya gelen bireyler, iktidar tarafından siyasi ve ekonomik alanda izlenen politikaları eleştirerek iktidarın söylem ve politikalarına alternatif olacak söylem ve politikalar ortaya koymuşlardır. Böylelikle zaman içerisinde söz konusu hareketler tarafından iktidarın ekonomi jeopolitiğine karşı bir anti jeopolitik/direnış jeopolitiğı inşa edilmiştir.

Enflasyonun artması, Macar para biriminin değeri kaybetmesi, vergilerin artırılması gibi nedenler ekonomi motivasyonu ile ortaya çıkan toplumsal hareketlerin söylemlerini şekillendirmiştir. Bunların yanı sıra 2010 yılında yaşanan hükümet değışikliğı sonrasında izlenen politikalar nedeniyle Avrupa Birliğı'nden alınan fonlarda yaşanan belirsizlik söz konusu hareketlerde kullanılan söylemleri şekillendiren bir başka unsur olmuştur. Ekonomi motivasyonu ile ortaya çıkan toplumsal hareketler, içinde bulunulan ekonomik sorunların nedeni olarak doğrudan iktidarın ekonomi politikalarını ve iktidarın Batıdan uzaklaşmasıyla kendisini gösteren jeopolitik yaklaşımını görmüştür. Bu nedenle gösterilerde kullanılan söylemler süreç içerisinde iktidar karşıtı bir nitelik sergilemiştir. Toplumsal hareketlere katılan bireylerin dile getirdikleri söylemler, iktidarın gösterilere güvenlikleştirme perspektifinden yaklaşmasına ve gösterileri dış tehdit ile bağdaştırmasına zemin hazırlamıştır. Zaman zaman söz konusu hareketlerin ortaya çıkışı dış güçler tarafından yönlendirilen ve desteklenen küçük grupların faaliyetleri olarak nitelendirilmiş ve hareketler dış güçlerin birer hamlesi olarak değerlendirilmiştir. Böylelikle hareketlere katılan bireyler tarafından iktidarın politikalarına karşı üretilen söylemler iktidar tarafından güvenlikçi bir yaklaşımla bertaraf edilerek iktidarın ve politikaların meşruiyeti ve devamlılığı sağlanmaya çalışılmıştır.

Macaristan'ın 2000'li yıllarla birlikte yaşadığı siyasi dönüşüm sürecinde ekonomik motivasyonlarla ortaya çıkan ilk toplumsal hareket 2006 yılında iktidarın birtakım kemer sıkma politikalarını uygulamaya koyması üzerine yaşanmıştır. Ekonomide yaşanan sorunların gizlenerek topluma yalan söylendiğı, gerçek bütçe açığının toplumdan gizlendiğı ve vergi kesintilerinin desteklendiğı iddialarının ortaya çıkması üzerine protestolar kısa bir süre içerisinde iktidar karşıtı bir niteliğe bürünmüştür. Protestocular dönemin başbakanı Ferenc Gyurcsány'ın istifasını isteyerek siyasi alanda bir değışim

talep etmiştir.⁴⁶⁴ İktidarın sonunu temsil eden boş bir tabut kullanan protestocular tabutun üzerine “yeter” yazan pankartlar yerleştirerek tepkilerini göstermiştir. Haftalarca süren ve on binlerce kişni katıldığı protestolarda “diktatörlükle, yalanlarla ve yoksullukla yaşamak istemiyoruz”⁴⁶⁵, “Macar koyun olma, tek hamlede çöz”⁴⁶⁶, “eğer cumhurbaşkanı olmak istiyorsan Macaristan’a gel ve yalan söyle”⁴⁶⁷, başbakanı taç giymiş olarak resmeden portrenin altına yerleştirilen “kral çıplak”⁴⁶⁸, başbakanın toplum yerine küçük bir grubun çıkarlarını gözettiği iddiasına atfen “Gyurcsány oligarşisine son”⁴⁶⁹, “ekonomi lobicileri hükümeti yönetmiyor”⁴⁷⁰ ifadelerinin yer aldığı pankartlar kullanılmıştır.

Protestolarda iktidar tarafından uygulanmakta olan ekonomi politikaları sorgulanarak eleştirilmiş ve değişim talep edilmiştir. Bu protestolar Macaristan’da komünizm sonrasında geçilen yeni sistemde gerçekleşen ilk uzun soluklu toplumsal hareket örneği olmuştur. Protestocular ürettikleri söylemler ve eylemler ile Macaristan’daki iktidar yapısının 1990’lı yılların sonunda başlayan ve 2000’li yıllarla birlikte devam eden ekonomi jeopolitiğini yapı sökme/yapıbozuma uğratarak sermaye sınıfı ve siyasi elitler yerine toplumun çıkarlarını ön planda tutan yeni bir alternatif ekonomik ve siyasi düzen talebi ortaya koymuşlardır. Protestocuların iktidarın söylemleri ve politikaları karşısındaki bu tutumu toplumsal düzeyde karşı jeopolitik olarak değerlendirilmektedir. İktidar protestoculara karşı güvenlik güçlerini kullanarak müdahale etmiştir. Protestoları aktaran haber kanalları protestocuları “sorun çıkaranlar” ve “gürültücüler” olarak nitelendirerek protestoları itibarsızlaştırmak ve yaşananları toplumsal bir hareketten ziyade bir grup kalabalık tarafından sergilenen olaylar şeklinde yansıtmak istemiştir. Böylelikle izlenen ekonomi politikalarının sorgulandığı algısı bertaraf edilerek hem uygulanan politikaların hem de iktidarın meşruiyeti yeniden üretim sürecine sokulmuştur.

⁴⁶⁴ Daniel McLaughlin, “150 injured as Hungarians riot over PM's lies”, **The Guardian**, 19.09.2006, <https://www.theguardian.com/world/2006/sep/19/1> (30.08.2024).

⁴⁶⁵ <https://www.gettyimages.com/detail/news-photo/people-hold-signs-and-portraits-of-hungarian-prime-minister-news-photo/72854948?adppopup=true>

⁴⁶⁶ <https://www.gettyimages.com/detail/news-photo/child-sits-on-a-hungarian-protesters-soulders-with-a-news-photo/72123762?adppopup=true>

⁴⁶⁷ <https://www.gettyimages.com/detail/news-photo/placards-are-seen-in-front-of-the-parliament-building-in-news-photo/72021606?adppopup=true>

⁴⁶⁸ <https://www.gettyimages.com/detail/news-photo/demonstrators-watch-a-plastic-dress-stand-with-a-portrait-news-photo/71981991?adppopup=true>

⁴⁶⁹ <https://www.gettyimages.com/detail/news-photo/hungarian-demonstrator-holds-a-placard-against-hungarian-news-photo/71954925?adppopup=true>

⁴⁷⁰ <https://www.gettyimages.com/detail/news-photo/an-elderly-pensionary-man-shouts-anti-government-slogans-news-photo/71396658?adppopup=true>

İktidarın ekonomi politikalarına karşı ortaya çıkmış olan toplumsal hareketlere bir diğer örnek olarak 2014 yılının Ekim ayında gerçekleşen internet vergisi protestoları gösterilebilir. İktidarın internet kullanımına vergi getirmeyi planladığını açıklamasının ardından “100.000 kişi internet vergisine karşı” (*Százezren az internetadó ellen*) isminde bir Facebook sayfası oluşturulmuş ve protestocular bu sayfa üzerinden mobilize olmuştur.⁴⁷¹ İktidarın internet kullanımını 2015 yılından itibaren her ay bireysel abone başına 700 Forint (2.89 \$) ve ticari abone başına 5.000 Forint (20.65 \$) şeklinde vergilendireceğini açıklamasının ardından başlayan protestolar on binlerce kişinin katıldığı sokak eylemleri şeklinde gerçekleşmiştir.⁴⁷² İktidarın internet kullanımına vergi getirme planına karşı çıkanlar bu durumu Macaristan’ın çevresinde dijital demir perde oluşturma girişimi⁴⁷³ ve Orban’ın Macaristan’ı Avrupa’dan daha da uzaklaştıran anti demokratik önlemler dalgasının devamı⁴⁷⁴ olarak nitelendirmiştir. İnternet vergisi protestolarına katılanlar tepkilerini ve taleplerini hem sokakta ürettikleri söylemler hem de Twitter uygulaması üzerinden *#internetadó* (internet vergisi) ve *#internettax* (internet vergisi) etiketleriyle dile getirmiştir. Protestolarda “fakirlerin cezalandırılması yerine hilebazların cezalandırıldığı” ve “kimsenin yolda bırakılmadığı” yeni bir siyasi sistem talebi ortaya çıkmıştır.⁴⁷⁵

İnternet vergisine tepki olarak ortaya çıkan protestolar kısa bir süre içerisinde iktidar karşıtı bir niteliğe bürünmüş ve göstericiler başbakanın istifasını talep etmişlerdir. Protestolarda “daha kaç kez derimizi yüzmek istiyorsunuz?”,⁴⁷⁶ “bu sadece internet vergisiyle ilgili değil, 2014’te herkesin yeter dediği bir noktaya geldik, bu son damlaydı, insanlar hükümetten bıktığı için protestolara geldi”,⁴⁷⁷ “çoğu ülke insanların internete erişimini kolaylaştırırken, bu gerici bir düşüncedir”, “vergi 48 saat içinde kaldırılmazsa

⁴⁷¹ Elisabetta Ferrari, “‘Free country, free internet’: the symbolic power of technology in the Hungarian internet tax protests”, **Media, Culture & Society**, 2018, s. 2.

⁴⁷² Associated Press in Budapest, “Hungarians march again in protest against internet tax plan”, **The Guardian**, 28.10.2014, <https://www.theguardian.com/world/2014/oct/29/hungarians-protest-internet-tax-plan-orban> (18.08.2024).

⁴⁷³ Rick Lyman, “Proposed Internet Tax Draws Hungarians to Streets in Protest”, **The New York Times**, 29.10.2014, <https://www.nytimes.com/2014/10/30/world/europe/hungarians-march-against-proposed-tax-on-internet-use.html> (19.08.2024).

⁴⁷⁴ Nick Thorpe, “Hungarians stage Budapest protest against internet tax”, **BBC**, 27.10.2014, <https://www.bbc.com/news/world-europe-29783253> (20.08.2024).

⁴⁷⁵ MTI, “Thousands protest against corruption, gov’t policies”, **Politics**, 17.11.2014, <http://www.politics.hu/2014/11/17/thousands-protest-against-corruption-govt-policies/> (30.08.2024).

⁴⁷⁶ Marton Dunai, “Around 100,000 Hungarians rally for democracy as internet tax hits nerve”, **Reuters**, 29.10.2014, <https://www.reuters.com/article/us-hungary-internet-protest-idUSKBN0II18N20141029/> (30.08.2024).

⁴⁷⁷ Ferrari, s. 5-6.

tekrar geri döneceğiz”⁴⁷⁸ söylemlerini kullanmıştır. Protestocular ürettikleri söylemlerin yanı sıra internete vergi koyma fikrinin oldukça eski bir düşünce olduğunu temsil etmesi maksadıyla iktidar partisi binasının önüne eski bilgisayar monitörleri başta olmak üzere çeşitli eski elektronik aletler atmışlardır.⁴⁷⁹ İktidar söz konusu protestolara ilk etapta güvenlik güçleriyle müdahalede bulunsa da birkaç hafta içerisinde internet vergisi getirme kararından vazgeçildiğini açıklamıştır. İktidarın karşısında konumlanan parçalı muhalefetin internet vergisi karşısında bir bütün olarak hareket etmesinin iktidar tarafından kendi varlığının devamlılığı açısından bir tehdit olarak görüldüğü ve bu nedenle geri adım atıldığı değerlendirilmeleri yapılmıştır.⁴⁸⁰

2014 yılında gerçekleşen ekonomi motivasyonlu bir başka protesto ise Kasım ayında gerçekleşmiştir. Halkın Öfke Günü adı verilen protestolar Ekim ayında internet vergisine tepki olarak ortaya çıkmış olan protestonun devamı niteliğinde olmuştur. Protestoların ortaya çıkmasının nedeni altı Macar kamu görevlisinin yolsuzluk iddiaları nedeniyle ABD’ye girişlerinin yasaklanması ve sonrasında vergi kaçırma iddialarının ortaya çıkması olmuştur. Bu iddiaların yanı sıra yolsuzluk yapan memurların istihdam edilmesi, ifade özgürlüğünün kısıtlanması, ekonominin yönetilememesi, artan işsizlik oranları ve Avrupa Birliği’nden uzaklaşarak Rusya’ya yönelmesi gibi konular da protestocular tarafından eleştirilen ve değişim talep edilen konular olmuştur.⁴⁸¹ Protestolar başlangıcından itibaren iktidar karşıtı bir nitelik sergilemiştir. Protestolara katılanlar “rejim değişikliği”, “demokrasi”, “biz bir hükümeti değil, bir rejimi gömmeye geldik”⁴⁸², “Orban defol!”, “suçlulara vergi ödemiyoruz”⁴⁸³, “Macaristan’da yolsuzluk yaygınlaştı ve normal bir yaşam standardına sahip olmak imkânsız”⁴⁸⁴, “hükümet bize birbiri ardına yalan söylüyor, politikacılar giderek daha da zenginleşiyor ve bu demokraside kazanan

⁴⁷⁸ Nikolaj Nielsen, “Hungary’s ‘internet tax’ sparks protests”, **EU Monitor**, 27.10.2014, https://www.eumonitor.nl/9353000/1/j9vvik7m1c3gyxp/vjoddsdpurx4?ctx=vgaclrljzjm&start_tab0=60 (31.08.2024).

⁴⁷⁹ Ferrari, s. 6.

⁴⁸⁰ Nick Thorpe, “Hungary internet tax cancelled after mass protests”, **BBC**, 31.10.2014, <https://www.bbc.com/news/world-europe-29846285> (31.08.2024).

⁴⁸¹ “Hungarians hold ‘public outrage day’ protests”, **Euronews**, 18.11.2014, <https://www.euronews.com/2014/11/18/hungarians-hold-public-outrage-day-protests> (31.08.2024).

⁴⁸² Felix Nkambeh Tih, “Hungary: 10,000 people protest against gov’t policy”, **Anadolu Agency**, 18.11.2014, <https://www.aa.com.tr/en/world/hungary-10-000-people-protest-against-govt-policy/100401> (18.08.2024).

⁴⁸³ “Thousands attend Hungary ‘public outrage day’ protest”, **BBC**, 17.11.2014, <https://www.bbc.com/news/world-europe-30086497> (21.08.2024).

⁴⁸⁴ “Hungarians hold ‘public outrage day’ protests”, **Euronews**.

kişiler onlar”⁴⁸⁵ söylemlerini kullanmıştır. Protestocular ürettikleri söylemler ve eylemler ile hem ekonomi hem de siyaset alanında iktidar tarafından izlenen jeopolitiği yapışöküme/yapıbozuma uğratarak, sermaye sınıfı ve siyasi elitler yerine toplumun çıkarlarını ön planda tutan yeni bir alternatif ekonomik ve siyasi düzen talebi ortaya koymuştur. Protestocuların iktidarın söylemleri ve politikaları karşısındaki bu tutumu toplumsal düzeyde karşı jeopolitik olarak değerlendirilmektedir.

İktidarın 2018 yılında getirdiği yeni çalışma yasası geniş çaplı protestolara zemin hazırlamıştır. Yeni çalışma yasası ile birlikte işverenlerin daha fazla mesai talep etme ve mesai ücretlerini üç yıl içinde ödeme hakkını elde etmesi halihazırda ekonomik sıkıntılar yaşayan toplum tarafından tepkiyle karşılanmıştır.⁴⁸⁶ İktidar tarafından getirilen yasalar ve uygulamalar ile birlikte toplumun çıkarlarının göz ardı edilerek yabancı sermaye grubunun çıkarına olacak şekilde hareket edildiği iddia edilmiştir. Toplum tarafından Kölelik Yasası olarak adlandırılan yeni çalışma yasasına karşı toplumun her kesiminden on binlerce kişi günlerce süren protestolara katılmıştır. Protestocular eskiden sokağa çıkmaktan çekinen insanların artık bıktıklarını bu nedenle protestolara katıldıklarını ve parlamentonun artık toplumu dinlemediğini ifade etmiştir. Ekonomide yaşanan gelişmeler üzerine başlamış olan protestolar kısa bir süre içerisinde iktidar karşıtı protestolara dönüşmüştür. Protestocular “hainler, hainler”, “Orban cehenneme”⁴⁸⁷, “Orban defol!”, “hırsızlar çetesi”, “pis Fidesz” gibi doğrudan iktidarı ve iktidar partisini hedef alan sloganlar kullanmış ve başbakan Orban ile birlikte iktidara mensup diğer üyelerin de hapse atılmasını talep etmişlerdir.⁴⁸⁸

İktidar protestolara güvenlik güçleriyle birlikte yoğun bir şekilde müdahalede bulunmuş ve bunun yanında medyayı da kontrol altında tutarak protestolara dair haberlerin yayınlanmasını engellemiştir.⁴⁸⁹ İktidar, protestocuları “yabancı eğitilmiş aktivistlerden oluşan küçük bir azınlık, kaybeden siyasi partilerin temsilcileri ve Soros ağının

⁴⁸⁵ “Over 10,000 Hungarians stage anti-corruption protest”, **France 24**, 18.11.2014, <https://www.france24.com/en/20141118-10000-hungary-anti-corruption-protest-budapest> (31.08.2024).

⁴⁸⁶ Mark Armstrong, Rita Palfi, “Watch: Hungary's new 'slave law' sparks protests in Budapest”, **Euronews**, 13.12.2018, <https://www.euronews.com/2018/12/13/hungary-s-new-slave-law-sparks-protests-in-budapest> (31.08.2024).

⁴⁸⁷ Armstrong, Palfi, “Watch: Hungary's new 'slave law' sparks protests in Budapest”.

⁴⁸⁸ Christopher Adam, “Budapest gripped by second night of furious anti-Orbán protests”, **Hungarian Free Press**, 13.12.2018, https://hungarianfreepress.com/2018/12/13/budapest-gripped-by-second-night-of-furious-anti-orban-protests/?fbclid=IwAR3EFhmJYWtEW-MltTwiaP7rAaJTwaA4rQiVK-UWf5EqPsAqpz9_hVsXIG_c (30.08.2024).

⁴⁸⁹ Marc Santora, Benjamin Novak, “Protesting ‘Slave Law,’ Thousands Take to Streets in Hungary”, **The New York Times**, 05.01.2019, <https://www.nytimes.com/2019/01/05/world/europe/hungary-protests-slave-law.html> (30.08.2024).

darbecileri”⁴⁹⁰, “Hristiyan karşıtı”⁴⁹¹ ve “zayıf bir muhalefet”⁴⁹² olarak nitelendirmiştir. Ayrıca medyanın protestoların veya gösterilerin en yoğun olduğu zamanda ortaya çıktığını ve protestoları büyük, halk tarafından desteklenen bir olaymış gibi göstermeye çalıştığını iddia etmiştir.⁴⁹³ Bu iddiaların yanı sıra iktidar, protestoların, Avrupa Birliği'ne kitlesel göçü destekleyenlere yardım etmek için Mayıs ayında yapılacak Avrupa Parlamentosu seçimleri için düzenlenen bir ‘kampanyanın’ parçası olduğunu öne sürerek⁴⁹⁴ protestolara güvenlikleştirici bir perspektiften yaklaşmıştır. Böylelikle ortaya çıkmış olan toplumsal hareketi ve bu harekete katılan protestocuları güvenlikleştirme, itibarsızlaştırma ve küçümseme stratejisi izlemiştir. Bu strateji ile birlikte hareketin daha fazla destek bulmasını engelleme ve getirilen yeni çalışma yasasına Macar toplumunun çoğunluğu tarafından karşı çıkılmadığını gösterme yaklaşımı ile hem yasa hem de izlenen ekonomi politikaları meşrulaştırmak istenilmiştir. Protestoların kitlesel göç ile ilişkilendirilmesi ile birlikte ise yaşanan olaylara güvenlikleştirme perspektifinden yaklaşması, gösterilerin dış tehdit ile bağdaştırılması, toplumundan daha fazla destek bulmasının engellenmesi ve iktidarın güvenliğinin sağlanması amaçlanmıştır. Böylece ortaya çıkan toplumsal hareket tarafından izlenen iktidarın ekonomi jeopolitiğini yapı sökme/yapıbozuma uğratma ve ekonomi alanında ortaya koyulan taleplerle birlikte karşı jeopolitik söylem üretme stratejisi bertaraf edilmek istenmiştir.

Ekonomi motivasyonlu bir başka toplumsal hareket 2022 yılının Temmuz ayında gerçekleşmiştir. Hareketin ortaya çıkış nedeni küçük işletmeler için geçerli olan vergi oranlarının artırılmasını öngören tasarının parlamentoda görüşülmesi olmuştur.⁴⁹⁵ Toplumsal hareket ilk olarak Facebook sayfası aracılığıyla mobilize olmuş ve ardından sokak protestosuna dönüşmüştür.⁴⁹⁶ Rusya ile Ukrayna arasında yaşanan savaş nedeniyle

⁴⁹⁰ Valerie Hopkins, “Hungary’s ‘slave law’ unites Orban opponents in protest”, **Financial Times**, 18.12.2018, <https://www.ft.com/content/feeb9330-02be-11e9-99df-6183d3002ee1> (30.08.2024).

⁴⁹¹ Daniel Hegedüs, “Hungary’s Sudden Protests Punch a Hole in Orbán’s Legitimization Narrative”, **GMF**, <https://www.gmfus.org/news/hungarys-sudden-protests-punch-hole-orbans-legitimization-narrative> (30.08.2024).

⁴⁹² Alex Morgan, Chris Harris, Alice Tidey ve Rita Palfi, “‘Slave law’ protests: Opposition parties and media have a fair voice in Hungary, says government”, **Euronews**, 18.12.2018, <https://www.euronews.com/2018/12/18/hungary-hits-out-at-western-media-over-protests-coverage> (31.08.2024).

⁴⁹³ Morgan, Harris, Tidey ve Palfi, <https://www.euronews.com/2018/12/18/hungary-hits-out-at-western-media-over-protests-coverage> (31.08.2024).

⁴⁹⁴ “Thousands march in Budapest to protest Hungary’s ‘slave law’”, **Euronews**, 05.01.2019, <https://www.euronews.com/2019/01/05/thousands-march-in-budapest-to-protest-hungary-s-slave-law> (31.08.2024).

⁴⁹⁵ RFE/RL’s Hungarian Service, “Hundreds Protest In Budapest As Parliament Discusses Orban’s Tax Changes”, **Radio Free Europe Radio Liberty**, 12.06.2022, <https://www.rferl.org/a/hungary-protests-tax-law/31940008.html> (21.08.2024).

⁴⁹⁶ Fazekas Pálma, “Hiába a hídfoglalás, megszállta a parlament az új katasztrófényt (Köprünün ele geçirilmesine rağmen parlamento yeni idam cezası yasasını onayladı)”, **Szabad Europa**, 12.07.2022,

ortaya çıkan enerji krizine çözüm olarak iktidarın, ortalamanın üzerinde enerji tüketenlerin devlet tarafından sağlanan sübvansiyonlu tarife yerine piyasa fiyatı üzerinden ödemelerini gerçekleştirmesini öngören düzenlemesi protestocular tarafından karşı çıkılan temel konular arasında yer almıştır. Yüksek enflasyon, para biriminin değer kaybetmesi, iktidar ile Avrupa Birliği arasında yaşanan demokratik standartlar konusundaki anlaşmazlıklar nedeniyle Avrupa Birliği fonlarının belirsiz hale gelmesi gibi halihazırda yaşanan ekonomik sorunların yanında topluma ekstra bir mali yük getireceği düşünülmüştür.⁴⁹⁷ Vergi protestosu başlangıcından itibaren iktidar karşıtı bir görünüm sergilemiştir. Protestocular “Orbán hükümetinin kurbanları için ayağa kalkın”, “Orbán, defol”, “hükümet şu anda bu tür kemer sıkma önlemleri planlıyor ama insanlar artık bunlara tahammül edemiyor”⁴⁹⁸, “artık yeter!”⁴⁹⁹ söylemlerini kullanmıştır. Temmuz ayında başlayan toplumsal hareketin etkileri ilerleyen aylarda da devam etmiş ve protestocular yine sokaklara çıkmıştır. Artan enflasyon oranları, enflasyon karşısında düşük seviyelerde seyreden maaşlar, enerji fiyatlarında yaşanan artışın toplum üzerinde giderek artan şekilde ekonomik yük oluşturması gibi konular eleştirilen başlıca unsurlar olmuştur. Temmuz ayından beri kullanılan söylemlerin yanı sıra “Orban defol”, “bu kontrolden çıkan enflasyon... artık hiç tasarruf edemiyoruz, fiyatlar yükseldiği için geçinemiyoruz”⁵⁰⁰ gibi söylemler protestocular tarafından sıklıkla dile getirilmiştir.

Ekonomi motivasyonlu toplumsal hareketlere katılan protestocular sergiledikleri eylemler ve ürettikleri söylemler ile iktidarın ekonomi politikalarını yapı sökme/yapıbozuma uğratarak, iktidarın izlediği ekonomi politikalarını eleştirmiş ve farklı bir ekonomi perspektifi ortaya koyulmasını talep etmiştir. Böylelikle karşı söylemler üreterek alternatif bir perspektif ortaya koymuşlardır. Bir diğer ifadeyle protestocular ürettikleri karşı söylemler ile ekonomideki mevcut sorunların giderilmesini odağına alan ve bu durumu iktidar karşıtlığı şeklinde kurgulayan yeni bir perspektif

<https://www.szabadeuropa.hu/a/hidfoglalas---lezartak-a-margit-hidat-a-az-uj-katatorveny-ellen-tuntetok/31939713.html> (01.09.2024).

⁴⁹⁷ “Hungarians protest for second day against tax overhaul”, **Euronews**, 14.07.2022, <https://www.euronews.com/2022/07/14/hungarians-protest-for-second-day-against-tax-overhaul> (01.09.2024).

⁴⁹⁸ Agence France-Presse, “Hungary protests continue for fifth day amid growing anger at Orbán tax changes”, **The Guardian**, 17.07.2022, <https://www.theguardian.com/world/2022/jul/17/hungary-protests-continue-for-fifth-day-amid-growing-anger-at-orban-tax-changes> (01.09.2024).

⁴⁹⁹ “Hungarians protest for second day against tax overhaul”, **Euronews**.

⁵⁰⁰ “Thousands protest against PM Orbán's government, 'runaway inflation'”, **Reuters**, 24.10.2022, <https://www.reuters.com/world/europe/hungarys-orban-pledges-preserve-economic-stability-crisis-looms-2022-10-23/> (07.09.2024).

ortaya koymuştur. İktidar ise yaptığı müdahaleler ile toplumsal hareket tarafından ortaya koyulan talepleri ve ekonomiye yönelik yeni perspektifi bertaraf ederek kendi mevcudiyetini meşrulaştırma ve devamlılığını sağlama politikası izlemiştir.

3.2.4. Fransa

Fransa, tarih boyunca toplumsal hareketler bakımından aktif bir ülke olmuştur. Fransa toplumunun geleneksel olarak, protestolara katılma motivasyonu bakımından diğer Avrupa ülkelerinin toplumlarına kıyasla daha aktif oldukları görülmüştür. Gerçekleşmiş olan bu hareketler içerisinde ekonomi motivasyonu ile ortaya çıkmış olan birçok toplumsal hareket örneği de görülmüştür. Avrupa’da başlamış olan Sanayi Devrimi’nin etkilerinin görülmeye başlandığı 18. yüzyıldan itibaren işçi sınıfından bireyler haklarını arama, çalışma şartlarının iyileştirilmesi, gelir dağılımındaki adaletsizlik gibi motivasyonlarla çeşitli protestolar gerçekleştirmiştir. Toplumsal hareketlerin paradigma değişikliğine uğradığı 1970’li yıllara dek olan süreçte Fransa’da ortaya çıkmış olan ekonomi motivasyonlu toplumsal hareketler, ağırlıklı olarak sol tandanslı siyasi grupların ve partilerin öncülüğünde ortaya çıkmıştır ya da bu öznelere tarafından yönlendirilmiştir. Söz konusu hareketler hem siyasi hem de toplumsal dönüşümün birer aracı yahut öznesi şeklinde ortaya çıkarak hareket etmiştir. Bu durum, ekonomi motivasyonlu hareketleri hem Fransa’da ortaya çıkmış olan toplumsal hareketler içerisinde hem de Fransa’nın siyasi ve toplumsal hayatı bağlamında önemli ve aktif bir yerde konumlandırmıştır.

1970’li yıllarla birlikte toplumsal hareketler konjonktüründe yaşanan canlanma dönemi Fransa’da da etkilerini göstermiş ve yeni toplumsal hareket örnekleri görülmüştür. Fakat daha önceki yıllar ile kıyaslandığında ekonomi motivasyonlu hareketlerin, tarihsel süreçte kendilerine atfedilen “toplumsal dönüşüm tarihsel misyonunu”⁵⁰¹ üstlenme motivasyonundan uzak bir şekilde 2000’li yılların başlarına dek olan süreçte çok fazla örnek sergilemedikleri görülmüştür. Bu duruma açıklama getirenler, mevcut durumu toplumun belirli kesimlerine fayda sağlayan siyasi ve sosyal alanlarda yaşanan modernleşme süreçlerinin etkilerine bağlamıştır. Toplumdaki bireylerin kutuplaşma ve siyasi aşırıcılığı tercih etmektense farklılıklarını çözmek ve sorunlarına çözüm bulmak için müzakere etme konusunda daha istekli oldukları ifade edilmiştir.⁵⁰² 2000’li yıllarda

⁵⁰¹ Sarah Waters, *Social Movements in France*, New York: Palgrave Macmillan, 2003, s. 12.

⁵⁰² Waters, s. 13-14.

ortaya çıkmış olan ekonomi motivasyonlu hareketlerin ağırlıklı olarak işsizlik, emeklilik yaşı, maaşı, vergi artışı, fiyatlardaki artış gibi konulara odaklandığı görülmüştür. 2008 yılına gelindiğinde ise ekonomik konjonktürde yaşanan değişim toplumsal hareketleri de etkilemiştir. Yaşanan ekonomik krizin ortaya çıkardığı sorunlar, sıkıntılar ve iktidarın bu süreçte izlediği politikalar, ekonomi motivasyonlu toplumsal hareketlerin yeniden bir canlanma dönemine girmesine ve farklı kesimleri etkileyen sorunlara karşı yeni protestoların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

2000’li yıllarda ortaya çıkmış olan ekonomi motivasyonlu hareketlerin ilk örneği 2006 yılının Şubat ayında gerçekleşmiştir. Gençlik istihdam yasası olarak bilinen yeni yasa tasarısının gündeme gelmesi sonrasında protestolar başlamıştır. Deneme süresi sonrasında 26 yaşının altındaki işçilerin işten çıkarılmasına izin veren ve bu haliyle işverenlerin lehine olacak birtakım düzenlemeler içeren yasa tasarısının, gençler arasında hâlihazırda yüksek olan işsizlik oranlarını düşürmeyeceği ve bunun yanında gençleri iş hayatında güvenlikten mahrum bırakacağı protestocular tarafından ifade edilmiştir.⁵⁰³ Söz konusu protestolar, 1968 yılında yaşanan toplumsal hareketlerden sonra Fransa’da ortaya çıkan ilk sokak protestosu olması bakımından ayrı bir yerde konumlanmıştır. Bu kadar uzun bir aradan sonra ekonomi motivasyonlu ve gençlerin başlattığı bir toplumsal hareket örneğinin yeniden ortaya çıkmasına zemin hazırlayan birkaç unsurun olduğu ifade edilebilir. İktidarın izlediği ekonomi politikaları ile bireyler arasındaki ekonomik eşitsizliği ve iş imkânına erişim dengesizliğini artırması, kronik hale gelmiş olan işsizliği azaltacak politikaların uzun yıllar boyunca uygulanmaması, sermaye sınıfının lehine olacak politikaların izlenmesi gibi konuların yeni protestolara zemin hazırladığı görülmüştür. Protestoya katılan gençler içinde bulundukları durumu, seçkinler tarafından yönetilen toplumun içerisinde yer alan mülksüzleştirilmiş bir nesil olarak tanımlamıştır.⁵⁰⁴ İki ay kadar devam eden protestolar neticesinde iktidar tasarımı geri çekmek durumunda kalmıştır.⁵⁰⁵

2006 yılı sonrasında ekonomik sorunları gündemine alan bazı protestolar yaşanmış olsa da sokak eylemleri olarak değerlendirilen bir diğer toplumsal hareket 2016 yılında ortaya

⁵⁰³ Angelique Chrisafis, “Chirac backs down and scraps youth job law”, **The Guardian**, 11.04.2006, <https://www.theguardian.com/world/2006/apr/11/france.angeliquechrisafis> (27.02.2024).

⁵⁰⁴ Angelique Chrisafis, “The 1968 crowd had dreams - we are dealing with reality”, **The Guardian**, 30.03.2006, <https://www.theguardian.com/world/2006/mar/30/france.internationaleducationnews> (28.02.2024).

⁵⁰⁵ Chrisafis, *Chirac backs down and scraps youth job law*.

çıkıştır. 2016 yılının Mart ayında başlayan protestolar, Cumhurbaşkanı François Hollande'ın, şirketlerin işçileri işe almasını ve işten çıkarmasını kolaylaştırmayı amaçlayan ve parlamentoda oylama yapılmadan geçirmeye çalıştığı El Khomri Yasası olarak da bilinen çalışma yasası nedeniyle ortaya çıkmıştır. Söz konusu yasa henüz hazırlanma aşamasında iken tepki görmüş ve haftalarca süren protestolar yaşanmıştır.⁵⁰⁶ Yasayı protesto edenler Hollande hükümetini otoriter olmakla itham etmiş ve söz konusu yasanın eğer gerçekten sosyal gelişim için olsaydı parlamentoda kabul edilmesi için çoğunluğu bulabileceğini ifade etmişlerdir. Ayrıca yasanın Fransız halkından ziyade sermaye sahiplerinin çıkarlarına hizmet ettiğini belirtmişlerdir.⁵⁰⁷ Dolayısıyla Hollande'ın parlamentoda yapılacak oylamayı devre dışı bırakarak, nadiren kullanılan bir anayasal yöntemle çalışma yasasını yürürlüğe koymak istemesi otoriter bir adım olarak değerlendirilerek karşı çıkmıştır. Bunun yanı sıra çalışma yasası altında yapılmak istenen düzenlemelere sermaye sınıflarına hizmet ettiği düşüncesiyle karşı çıkılması, sermaye sınıflarının lehine olan ve iktidar tarafından izlenen politikalara bir karşı duruş ortaya koymuştur. Protestolarda “Oligarşi defol” yazılı pankartlar kullanılmıştır. Protestocular ortaya çıkan tepkinin uzun süredir devam eden durumun bir neticesi olduğunu ve iktidarın işçilerin haklarını yıllardır göz ardı etmesinin yanında protestolara konu olan El Khomri Yasası ile birlikte işçi haklarını daha kötü duruma getirecek olmasının protestolara zemin hazırladığını ifade etmişlerdir.⁵⁰⁸ Protestocular, hem iktidar tarafından getirilmek istenen yasaya ve yasa sonucunda ortaya çıkacak olan duruma hem de yıllardır süregelen politikalar neticesinde ortaya çıkmış olan ekonomik sıkıntılara olan tepkilerini “itaatsizlik çözümdür”, “kapitalizmden çıkmak zorundayız, önemli olan paradan fazlasıdır”, “bizi birleştiren şey bu sistemden bıkmış olmamızdır”⁵⁰⁹, “dünya yıkılırken nasıl bekleyebilirsin ki?”, “sefalet eken gazap biçer”, “isyan yazın ve sokağa çıkın” şeklinde ifade etmiş ve içinde bulunulan durumdan çıkmanın yolu olarak bir

⁵⁰⁶ Angelique Chrisafis, “Riot police crack down on Paris protests against labour reforms”, **The Guardian**, 26.05.2016, <https://www.theguardian.com/world/2016/may/26/riot-police-crack-down-on-paris-protests-against-labour-reforms> (26.02.2024).

⁵⁰⁷ Angelique Chrisafis, “François Hollande pushes through labour bill with special decree”, **The Guardian**, 10.05.2016, <https://www.theguardian.com/world/2016/may/10/francois-hollande-pushes-through-labour-bill-with-special-decree> (26.02.2024).

⁵⁰⁸ Temmuz Yiğit Bezmez, “Fransa’daki Protesto Gösterileri Yeni Bir Occupy Hareketi Mi?”, **Uluslararası Politika Akademisi**, 29.04.2016, <https://politikaakademisi.org/2016/04/29/fransadaki-protesto-gosterileri-yeni-bir-occupy-hareketi-mi/> (27.02.2024).

⁵⁰⁹ Blandine Le Cain, “Lois injustes, insoumission et lutte des classes: les slogans de la «Nuit Debout»”, **Le Figaro**, 03.04.2016, <https://www.lefigaro.fr/actualite-france/2016/04/03/01016-20160403ARTFIG00063-lois-injustes-insoumission-et-lutte-des-classes-les-slogans-de-la-nuit-debout.php> (09.03.2024).

devrim ya da bir darbe gerçekleşmesi gerektiğini değerlendirerek “acil darbe gerekli!” gibi sloganları muhtelif yerlere yazarak düşüncelerini dile getirmişlerdir.⁵¹⁰

Protestolarda söylem bazında ortaya koyulan tepkinin yanı sıra birçok fiili eylem de gerçekleşmiştir. Fransa’nın birçok şehrinde gerçekleşen protestolarda işçiler, petrol rafinerilerinin ve nükleer tesislerinin çalışmalarını, uçak ve tren seferlerini engellemiş, yolları ve köprüleri kapatmış;⁵¹¹ Genel İşçi Konfederasyonu ise ulusal gazetelerin basılmasını engellemiştir.⁵¹² Gece Ayakta (*Nuit Debout*) şeklinde isimlendirilen protestolar başkent Paris başta olmak üzere Toulouse, Lyon, Nantes gibi şehirlere de yayılmıştır. Paris’teki Cumhuriyet Meydanı’nda (*Place de la République*) her gece oturma eylemi yapan protestocular, konut arzında yaşanan eşitsizliklerden vergi kaçakçılığı nedeniyle ortaya çıkan ekonomik eşitsizliğe kadar pek çok konuda eleştirilerini ve şikâyetlerini dile getirmişlerdir.⁵¹³ Protestocular, işçi haklarına olumsuz etkide bulunacağını düşündükleri El Khomri Yasasına ve iktidara karşı tepkilerini “hiçbir ekonomi işçilerin sırtında olamaz” sözleri ile ifade etmişlerdir.⁵¹⁴ Protestocular, hazırlanan yasa ile birlikte sermaye sınıfının çıkarları doğrultusunda hareket edileceğini ve işçilerin hâlihazırda zor olan çalışma şartlarının daha da kötüleşeceğini düşünmüşlerdir.

Ekonomik hiyerarşiyi destekleyen iktidar politikalarına karşı protestolarda “kahrolsun hiyerarşi” sloganları kullanılmıştır.⁵¹⁵ Protestolara katılan ve yeni çalışma yasasının gençler arasında hâlihazırda yüksek olan işsizlik oranını daha da artıracığını düşünen gençler tepkilerini “genç ol ve kapa çeneni (*Sois Jeune et Tais Toi*)” pankartları ile göstermişlerdir.⁵¹⁶ Protestocular hem fiili olarak sergiledikleri sivil itaatsizlik eylemleriyle hem de iktidarın yıllardır süregelen politikalarını, içinde bulunan düzeni

⁵¹⁰ “En images: les slogans de la Nuit debout”, **Le Monde**, 13.04.2016, https://www.lemonde.fr/photo/portfolio/2016/04/14/en-images-les-slogans-de-la-nuit-debout_4901919_4789037.html (09.03.2024).

⁵¹¹ Chrisafis, *Riot police crack down on Paris protests against labour reforms*.

⁵¹² Angelique Chrisafis, “French union dispute leaves newspaper stands empty save for leftwing daily”, **The Guardian**, 26.05.2016, <https://www.theguardian.com/world/2016/may/26/french-press-attacks-union-for-preventing-publication-of-papers> (26.02.2024).

⁵¹³ Angelique Chrisafis, “Nuit debout protesters occupy French cities in revolutionary call for change”, **The Guardian**, 08.04.2016, <https://www.theguardian.com/world/2016/apr/08/nuit-debout-protesters-occupy-french-cities-in-a-revolutionary-call-for-change> (26.02.2024).

⁵¹⁴ Bezmez, *Fransa’daki Protesto Gösterileri Yeni Bir Occupy Hareketi Mi?*

⁵¹⁵ Angelique Chrisafis, “‘End of term’ protests threaten François Hollande’s labour legacy”, **The Guardian**, 09.03.2016, <https://www.theguardian.com/world/2016/mar/09/end-of-term-protests-threaten-francois-hollande-labour-legacy> (27.02.2024).

⁵¹⁶ Agence France-Presse, “France labour law protests turn violent”, **The Guardian**, 29.04.2016, <https://www.theguardian.com/world/2016/apr/29/france-labour-law-protests-turn-violent> (27.02.2024).

ve yapıyı, sermaye sınıfını eleştiren söylemleri ile toplumdaki bireylerin eşit şekilde faydalanabileceği yeni bir adil ekonomik düzen talebi ortaya koymuşlardır. Bu talep doğrultusunda sergilenen eylemler ve söylemler ile iktidarın politikalarını yapı sökümü/yapıbozuma uğratarak, iktidarın izlediği ekonomi politikalarını eleştirmiş ve toplumdaki orta ve alt sınıfların çıkarlarına da hizmet edecek farklı bir ekonomik perspektif ortaya koyulmasını talep etmişlerdir.

Gerçekleşen protestolara karşı Fransa iktidarı hem güvenlik güçleriyle yoğun bir şekilde olaylara müdahale etmiş hem de söz konusu yasada birtakım değişiklikler yapılabileceğini fakat herhangi bir geri adım atılmayacağını açıklamıştır. Ayrıca protestolarda önemli bir rol üstlenen Genel İşçi Konfederasyonu iktidar tarafından sorumsuz olarak nitelendirilerek, gerçekleşen protestolar ile Fransa'nın abluka altına alındığı ve ekonomik çıkarlarına saldırıldığı belirtilmiştir.⁵¹⁷ Böylelikle protestocular tarafından sermaye sınıfının çıkarlarına hizmet ettiği düşünülen çalışma yasası, iktidar tarafından Fransa ekonomisinin çıkarına olan bir adım olarak nitelendirilmiştir. İktidar ile protesto eden bireyler arasındaki görüş farklılıkları nedeniyle; protestoların ortaya çıkması, protestolarda dile getirilen talepler, protestocular tarafından ekonomi politikalarına ve iktidara karşı üretilen söylemler iktidar tarafından bir tehdit olarak değerlendirilmiştir. Protestoların çatışmalara evrilmesi sonrasında polis ile karşı karşıya kalan protestocular “sorumsuz azınlıklar” olarak nitelendirilmiştir.⁵¹⁸ İktidar ürettiği söylemler ile hem protestolara katılanların tamamından ziyade sadece azınlık olarak görülen bir kısmının polise karşı mukavemet gösterdiği hem de yaşanan olaylarda protestocuların sorumsuz olarak davrandıkları algısı üretilerek; protestocuların tamamına karşı sert bir tutum sergilenmediği ve iktidarın olaylar boyunca izlediği stratejinin sorumlu bir strateji olduğu gösterilmek istenilmiştir. Böylelikle söz konusu hareket tarafından ortaya koyulmuş olan karşı söylemler ve eylemler güvenlikleştirilerek, hareketin itibarsızlaştırılması ve aldığı desteğin sekteye uğratılması amaçlanmıştır.

Ekonomi motivasyonu ile ortaya çıkmış olan ve uzun bir süre sokak protestolarına sahne olan bir diğer toplumsal hareket ise 2018 yılının Kasım ayında Sarı Yelekliler Hareketi adı altında ortaya çıkmıştır. Hareket ilk olarak sosyal medya platformu Facebook üzerinden mobilize olmuştur. Facebook'ta kurulan sayfalar aracılığıyla hareketin ana

⁵¹⁷ Chrisafis, *Riot police crack down on Paris protests against labour reforms*.

⁵¹⁸ Agence France-Presse, *France labour law protests turn violent*.

hatları şekillendirilmiştir. Hareketi destekleyen Facebook sayfalarında Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron'u hedef alan karikatürler ve söylemler yayınlanmıştır. Bunun yanında Fransa'da ortaya çıkan toplumsal hareketler tarihinde önemli yerleri olan Fransız Devrimi'ne ve 68 Hareketi'ne atıf yapan karikatürler, çizimler ve montajlı fotoğraflar da paylaşılanlar arasında yer almıştır.⁵¹⁹ 17 Kasım'da Fransa'nın başkenti Paris'te bir sokak hareketine dönüşen protestolar kısa süre içerisinde ülke geneline yayılmıştır. Protestoların ortaya çıkış nedeni yakıt fiyatlarında yaşanan artış olmuştur. İktidarın karbon nötr olma politikası doğrultusunda karbon vergisine yaptığı zamlar⁵²⁰ neticesinde özellikle dizel yakıt fiyatlarının artmasının söz konusu harekete zemin hazırladığı ifade edilmiştir. Bunun nedeninin ise düşük gelirli bireylerin ağırlıklı olarak dizel yakıtlı araç kullanmaları olduğu belirtilmiştir. Bu durumun yanı sıra düşük gelirli gruplardan karbon vergisi aracılığıyla dolaylı olarak alınacak olan vergiden elde edilecek gelirin yüksek gelir grubuna yönelik uygulanan vergi muafiyetlerini telafi etmek amacıyla kullanılacağı düşüncesinin yaygınlaşmasının toplumdaki bireyleri harekete geçiren bir başka unsur olduğu söylenebilir.⁵²¹ Sarı Yelekliler Hareketi'ne katılan protestocular, meydanlarda bulunma sebeplerinin sadece karbon vergisi olmadığını, yıllardır süregelen politikalar neticesinde zorlaşan ekonomik şartları, toplumdaki gelir adaletsizliğini, bireyler arasındaki refah farklılığını protesto etmek olduğunu ifade etmişlerdir.⁵²²

İktidarın, sermaye sınıfının ve yüksek gelir düzeyindeki grupların çıkarlarını gözeterek düşük gelir grubundaki bireyleri olumsuz etkileyen politikalar izlediği düşüncesiyle söz konusu kararlara eleştiri getirilmiş ve itiraz edilmiştir. Karbon vergisi nedeniyle yükselen yakıt fiyatlarını protesto etmek amacıyla ortaya çıkan Sarı Yelekliler Hareketi, bireyler arasındaki ekonomik eşitsizlik ve kötü yaşam standartlarını da içine alarak kısa süre içerisinde iktidar karşıtı ve Cumhurbaşkanı Macron karşıtı bir niteliğe bürünmüştür. Protestocular, Macron'u sermaye sınıfı ve iş dünyası yanlısı, halktan kopmuş seçkinlerin bir sembolü olmakla suçlamışlardır. Protestoların başlamasına zemin hazırlayan karbon

⁵¹⁹ Brice Laemle, "Événements, pages, détournements d'images... les «gilets jaunes» s'organisent sur Facebook", **Le Monde**, 15.11.2018, https://www.lemonde.fr/pixels/article/2018/11/15/evenements-pages-detournements-d-images-les-gilets-jaunes-s-organisent-sur-facebook_5384047_4408996.html# (01.03.2024).

⁵²⁰ Christian de Perthuis, Anouk Faure, "Loi De Finances 2018: Vers Une Taxe Carbone «A La Suedoise»?", **Dauphine Université Paris**, 2018, <https://www.chaireeconomieduclimat.org/wp-content/uploads/2018/01/18-01-09-POLICY-BRIEF-Taxe-Carbone.pdf> (29.02.2024).

⁵²¹ Rimel I. Mehleb, Giorgos Kallis, Christos Zografos, "A discourse analysis of yellow-vest resistance against carbon taxes", **Environmental Innovation and Societal Transitions**, Vol. 40, 2021, s. 382-383.

⁵²² Kim Willsher, "Paris protest: 'People are in the red. They can't afford to eat'", **The Guardian**, 24.11.2018, <https://www.theguardian.com/world/2018/nov/24/paris-fuel-tax-protest-macron-france-poverty> (07.03.2024).

vergisi politikasının sermaye sınıfı yanlısı ve adaletsiz olduğunu ifade ederek Macron’a karşı tepkilerini dile getirmişlerdir.⁵²³ Toplumsal harekete katılanlar Macron’un sermaye sınıfı yanlısı olduğu söylemleri ile iktidarın ekonomi politikalarını yapısöküm/yapıbozuma uğratarak, iktidarın izlediği ekonomi politikalarını eleştirmiş ve farklı bir ekonomi perspektifi ortaya koyulmasını talep etmişlerdir. Bir diğer ifadeyle karşı söylemler üretmek toplumdaki bütün bireylere eşit şekilde yaklaşılmasını ve ekonomideki mevcut sorunların giderilmesini odağına alan ve bu durumu Macron karşıtlığı şeklinde kurgulayan yeni bir perspektif ortaya koymuşlardır. Ortaya koydukları perspektif, protestolarda ürettikleri söylemlere ve kullandıkları pankartlara yansımıştır. “Servetin yeniden dağıtımı”, “daha düşük vergiler”, “devrimin çözümü Macron değil” gibi söylemler protestolarda kullanılmıştır. Macron’a karşıtlıklarını tarihe atıf yaparak “Macron bizim XVI. Louis’miz ve onun hayatı giyotinde sona ermişti” sözleri ile ifade etmişlerdir.⁵²⁴

Karbon vergisinin etkisiyle yakıt fiyatlarının yükselmesi nedeniyle başlayan Sarı Yelekliler Hareketi, toplumun belirli bir kesiminden destek bulamamıştır. Çevreci sivil toplum kuruluşları, karbon vergisini ve alınan diğer önlemleri çevresel kirlilik bağlamında ele alarak Sarı Yeleklilerin protestolarını yeşil karşıtı ve bencil olarak nitelendirmişlerdir.⁵²⁵ Bu kuruluşların tepkilerine rağmen Sarı Yelekliler Hareketini ekonomi bağlamında ele alan ve hareketin ortaya çıkışına zemin hazırlayan gelişmeleri, 1980’lerden günümüze kadar olan süreçte uygulanan ekonomi politikaları neticesinde meydana gelen ekonomik sıkıntılar bağlamında açıklayan yaklaşımlar da görülmüştür.⁵²⁶ Çevreci sivil toplum kuruluşlarının tepkilerine rağmen Sarı Yelekliler Hareketi, toplumun % 72’si civarında olduğu ifade edilen büyük bir kesiminden destek bulmuştur.⁵²⁷ Protestolar Fransa’nın her şehrine yayılarak büyük bir katılımcı kitlesine sahip olmuştur.

⁵²³ Angelique Chrisafis, “French government considers state of emergency over gilets jaunes protests”, **The Guardian**, 02.12.2018, <https://www.theguardian.com/world/2018/dec/01/paris-france-protests-yellow-vests-gilets-jaunes-champs-elysees> (01.03.2024).

⁵²⁴ Kim Willsher, *Paris protest: ‘People are in the red. They can’t afford to eat’*.

⁵²⁵ Rémi Barroux, “«Gilets jaunes»: les ONG environnementales comprennent mais ne soutiennent pas”, **Le Monde**, 15.11.2018, https://www.lemonde.fr/planete/article/2018/11/15/les-ong-environnementales-comprennent-mais-ne-soutiennent-pas-les-gilets-jaunes_5383870_3244.html (29.02.2024).

⁵²⁶ Christophe Guilluy, “France is deeply fractured. Gilets jaunes are just a symptom”, **The Guardian**, 02.12.2018, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2018/dec/02/france-is-deeply-fractured-gilets-jeunes-just-a-symptom> (01.03.2024).

⁵²⁷ Clémence Bauduin, “‘Gilets jaunes’: 72% des Français soutiennent le mouvement après le 1er décembre”, **RTL**, 03.12.2018, <https://www.rtl.fr/actu/debats-societe/gilets-jaunes-pres-de-3-francais-sur-4-soutiennent-le-mouvement-apres-le-1er-decembre-7795787626> (10.03.2024).

Protestocular, cumhurbaşkanına yönelik “hırsızlarla birlikte”, “zengin her zaman daha da zenginleşiyor”, “vergilerden yorulduk, Macron istifa”, “Sarı Yelekliler kızgın”⁵²⁸, “Macron zenginlerin başkanı, zenginler için vergileri düşürüyor, geri kalanımızı görmezden geliyor”, “yakıttan çok daha fazlası, hükümet bize hiçbir şey bırakmadı”⁵²⁹, “Macron istifa!” söylemlerinin yanı sıra fiili olarak da eylem de bulunmuşlardır. Arabaları ve barikatları ateşe vermiş, Macron karşıtı duvar resimleri çizmişlerdir. Protestocular, eylemlerini bir devrim girişimi olarak tanımlamış ve eylemlerine açıklık getirirken Fransa iktidarının eleştirilere ve şikâyetlere kulak asmadığını, bu nedenle de devrimin şiddet olmadan gerçekleşmeyeceğini ifade etmişlerdir.⁵³⁰

Macron, protestocuların meşru endişelerini ve öfkelerini anladığını ifade ederken bir yandan da protestolara şiddet gösterilerinde bulunan isyancıların karıştığını iddia etmiştir. İçişleri bakanı Christophe Castaner, protestolarla bağlantısı olmayan binlerce kişinin yağmalamak, çalmak, yaralamak ve hatta öldürmek için kasıtlı olarak protestocuların arasına karıştığını; aşırı sağ ve aşırı sol militanlarının protestolara karıştığını iddia etmiştir.⁵³¹ Böylelikle protestocuların tamamından ziyade azınlık olarak görülebilecek bir grubun yaşanan olaylardan sorumlu olduğu ve protestocuların sadece bir kısmının iktidara karşı öfke duyduğu algısı üretilmek istenilmiştir. İçişleri Bakanı, protestolar boyunca şiddet gösterilerinde bulunan ve çevreye zarar veren kişilerin aşırı sağcı holiganlar olduklarını iddia etmiş fakat polis teşkilatı yakalanan kişilerin suç kaydı olmayan ve çoğunun Paris dışında yaşayan kişiler olduklarını açıklamıştır.⁵³² İktidarın söylemlerine karşılık olarak protestocular ise “ne sağ ne sol, benzin vergisi nereye gidecek?”⁵³³ sözleri ile hem iktidarın kendilerine yönelik iddialarına karşı çıkmış hem de toplumun büyük bir kesiminin etkileneceği vergi artışı karşısında söz konusu vergilerin

⁵²⁸ “‘Gilets jaunes’ protest against Macron policies in Paris and across France – in pictures”, *The Guardian*, 24.11.2018, <https://www.theguardian.com/world/gallery/2018/nov/24/gilets-jaunes-protest-against-macron-policies-in-paris-and-across-france-in-pictures> (12.03.2024).

⁵²⁹ Angelique Chrisafis, “France’s ‘gilets jaunes’ leave Macron feeling decidedly off-colour”, *The Guardian*, 23.11.2018, <https://www.theguardian.com/world/2018/nov/23/frances-gilets-jaunes-leave-macron-feeling-decidedly-off-colour> (12.03.2024).

⁵³⁰ Chrisafis, *French government considers state of emergency over gilets jaunes protests*.

⁵³¹ Chrisafis, *French government considers state of emergency over gilets jaunes protests*.

⁵³² Kim Willsher, “Macron: Paris protest ‘battle scenes’ could hurt France’s image”, *The Guardian*, 26.11.2018, <https://www.theguardian.com/world/2018/nov/26/paris-begins-clean-up-after-gilets-jaunes-clash-protest-with-police> (06.03.2024).

⁵³³ Olivier Juszczak, “‘Gilets jaunes’: Des slogans divers et variés”, *20 Minutes*, 19.11.2018, <https://www.20minutes.fr/france/diaporama-13717-photo-1103657-gilets-jaunes-slogans-divers-varies> (10.03.2024).

sermaye sınıfına sağlanan vergi muafiyetlerini telafi etmek amacıyla kullanılacağı düşüncesini ortaya koymuştur.

İktidar, protestocuları “aşırı sağ militanı”, “aşırı sol militanı”, “sorumsuz” gibi ifadelerle ötekileştirme ve itibarsızlaştırma politikası izlenmiştir. Böylelikle Sarı Yelekliler Hareketi tarafından ortaya koyulmuş olan karşı söylemler ve eylemler güvenlikleştirilerek, hareketin daha fazla destek bulmasının engellenmesi ve iktidarın güvenliğinin sağlanması amaçlanmıştır. Söz konusu harekete yönelik olarak söylemsel düzeyde ötekileştirme ve güvenlikleştirme politikasının yanında Fransa iktidarı, göstericilere fiili müdahalede de bulunarak hareketin eylem ve söylem alanını, kapasitesini sınırlandırmak istemiştir.

Ekonomi motivasyonlu bir diğer toplumsal hareket, 2023 yılının Aralık ayında, izlenen tarım politikaları nedeniyle ekonomik olarak zor durumda olan çiftçiler tarafından başlatılmıştır. Protestoların ortaya çıkış nedeni yükselen enerji maliyetleri, artan mazot fiyatları, fon kesintileri⁵³⁴, sübvansiyonların kaldırılması karşısında çiftçilerin ekonomik olarak zor durumda kalmaları ve iktidarın bu konuda çiftçilerin durumlarını iyileştirecek bir adım atmaması olmuştur. Çiftçiler iktidarın tarım politikalarını adaletsiz ve öngörülemez olarak gördüklerini ifade etmişlerdir. Bunların yanında Avrupa Birliği üyesi ülkeler tarafından imzalanan Yeşil Mutabakat çerçevesinde çeşitli tarım ilaçlarına getirilen yasaklamalar ve büyükbaş hayvan ithalini artıracak yeni düzenlemeler çiftçiler tarafından karşı çıkılan ve Çiftçi Protestolarının başlamasına zemin hazırlayan diğer nedenler olmuştur. Çiftçiler tepkilerini traktörleri ile Fransa genelinde yolları kapatarak, gübre ve tarımsal atıkları devlet dairelerinin önlerine bırakarak göstermişlerdir. Hareket kısa bir zaman içerisinde birçok Avrupa ülkesine yayılmıştır.⁵³⁵

Protestolara katılan çiftçiler uygulanan tarım politikalarının adaletsiz ve Fransa halkının aleyhine olacak şekilde belirlendiğini çeşitli şekillerde ifade etmişlerdir. Fransa’da üretim yapan çiftçilere bitki sağlığına ilişkin getirilen kısıtlamalar karşısında Avrupalı ve diğer ülkelerden ithal edilen bitkilerde aynı standartlara uyumun aranmaması çiftçiler tarafından karşı çıkılan başlıca konular arasında yer almıştır.⁵³⁶ Çiftçiler protestolarda

⁵³⁴ “Fransa’da Çiftçi Protestoları: Halkın Yüzde 90’ı Destekliyor”, **Perspektif**, 09.02.2024, <https://perspektif.eu/2024/02/09/fransada-ciftciler-traktorlerini-protesto-amaciyla-suruyor/> (13.03.2024).

⁵³⁵ Rosie Frost, “EU faces pressure to defuse mounting anger as farmers protest across Europe”, **Euronews**, 25.01.2024, <https://www.euronews.com/green/2024/01/25/eu-faces-pressure-to-defuse-mounting-anger-as-farmers-protest-across-europe> (13.03.2024).

⁵³⁶ “Fransa’da Çiftçi Protestoları: Halkın Yüzde 90’ı Destekliyor”, **Perspektif**.

“Fransız tarımı yakında yok olacak”, “bizim sonumuz sizin açlığınız olacak”, işlerinin bozulduğu/dünyalarının tersine döndüğü anlamında “başımızın üstünde yürüyoruz” gibi pankartlarla tepkilerini göstermişlerdir.⁵³⁷

Ekonomi motivasyonlu toplumsal hareketlere katılan protestocular sergiledikleri eylemler ve ürettikleri söylemler ile iktidarın ekonomi politikalarını yapısöküme/yapıbozuma uğratarak, iktidarın izlediği ekonomi politikalarını eleştirmiş ve farklı bir ekonomi perspektifi ortaya koyulmasını talep etmişlerdir. Böylelikle karşı söylemler üreterek alternatif bir perspektif ortaya koymuşlardır. Bir diğer ifadeyle protestocular ürettikleri karşı söylemler ile ekonomideki mevcut sorunların giderilmesini odağına alan ve bu durumu iktidar karşıtlığı şeklinde kurgulayan yeni bir perspektif ortaya koymuşlardır. İktidar ise ürettiği ötekileştirici ve güvenlikleştirici söylemler ve yaptığı müdahaleler ile toplumsal hareket tarafından ortaya koyulan talepleri ve ekonomiye yönelik yeni perspektifi bertaraf ederek söz konusu hareketler tarafından ortaya koyulan güç/iktidar mücadelesinin karşısında iktidarın korunması ve yeniden üretimini amaçlamıştır.

⁵³⁷ “Fransa’da çiftçiler Bölgesel Konsey’i protesto etti”, **Anadolu Ajansı**, 15.12.2023, <https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/fransada-ciftciler-bolgesel-konseyi-protesto-etti/0> (13.03.2024).

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME⁵³⁸

Eleştirel jeopolitik klasik jeopolitikten farklı olarak devlet politikalarının dışında kalan konuları da incelemiş ve analiz düzeyi olarak toplumu ve bireyi de içine alarak inceleme alanını genişletmiştir. Eleştirel jeopolitik çalışmalarının toplumu ve bireyi bir inceleme alanı olarak ele alması toplumsal hareketlerin eleştirel jeopolitik perspektifinden değerlendirilmesini mümkün kılmıştır. Bireylerin, toplumsal hareketlerin ve çeşitli sivil toplum kuruluşlarının çeşitli alanlarda sergiledikleri eylemler eleştirel jeopolitik tarafından jeopolitik pratikler olarak değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmeye zemin hazırlayan düşünce jeopolitik bilginin yalnızca devletler arasındaki rekabet ile ilgili olmadığı, çok daha geniş ve farklı alanlardaki iktidar mücadelesinin bir aracı haline geldiği düşüncesi olmuştur. Eleştirel jeopolitik yaklaşım bağlamında bakıldığında iktidarların inşa edilmiş olan ve gerçek olarak kabul edilen bilgiler çerçevesinde iç siyasette uyguladığı politikalar güç mücadelesinin birer yansıması olarak ortaya çıkmıştır. Devletin içindeki toplumsal, ekonomik, kültürel gruplar tarafından sivil toplum alanı içerisinde sergilenen eylemlerin iktidar tarafından kendi mevcudiyetine karşı bir tehdit olarak görülmesi ve bu grupların baskılanması eleştirel jeopolitik yaklaşım tarafından bir güç mücadelesi olarak değerlendirilmiştir.

Eleştirel jeopolitik, klasik jeopolitik çerçevesinde hareket edilerek üretilen jeopolitik analizlerin etkilerini ve doğurduğu sonuçları ortaya koyarak bu analizlerin üretiminde ya da uygulanmasında temsil edilmeyen gruplar tarafından başlatılan toplumsal hareketleri anlamak için bir çerçeve sağlamıştır. Eleştirel jeopolitiğin sorgulayıcı ve klasik jeopolitik analizleri reddeden tutumu daha spesifik bir şekilde feminist ve Marksist jeopolitik yaklaşımlarda ortaya koyulmuştur. Feminist jeopolitik tarafından ortaya koyulan yaklaşımlar kadın hareketlerinin anlaşılması noktasında bir perspektif sağlarken, Marksist jeopolitik tarafından ortaya koyulan yaklaşımlar ise ekonomi motivasyonu ile ortaya çıkmış olan hareketlerin anlaşılması için bir perspektif sağlamıştır. Söz konusu hareketler ile ortaya çıktıkları ülkelerde var olan iktidar yapıları arasındaki mücadele eleştirel jeopolitik tarafından ve daha spesifik olarak feminist ve Marksist jeopolitik perspektiften bir güç/iktidar mücadelesi olarak değerlendirilmiştir.

⁵³⁸ Bu çalışmada ele alınan örnek olayların incelenmesi neticesinde elde edilen bulguların özetlendiği tablo Ek-1’de yer almaktadır.

Bu çalışmada örnek olarak seçilen İran, Mısır, Macaristan ve Fransa’da ortaya çıkmış olan kadın hareketleri ve ekonomi motivasyonlu hareketler ile iktidar yapıları arasındaki ilişki eleştirel jeopolitiğin çatısı altında ortaya çıkan ve gelişen feminist jeopolitik ve Marksist jeopolitiğin ortaya koyduğu yaklaşım çerçevesinden incelenmiştir. İktidarların ürettikleri politikalar aracılığıyla inşa ettiği toplumsal, ekonomik, siyasi düzen ve izledikleri siyasetin toplumsal gruplar üzerindeki etkileri ele alınmıştır. Söz konusu iktidar davranışları karşısında bu hareketler tarafından iktidarların mevcut politikalarına karşı güç/iktidar mücadelesi bağlamında ortaya koyulmuş olan karşı söylemler ve ürettikleri anti jeopolitik/direnış jeopolitiği faaliyetleri incelenmiştir. Böylelikle toplumsal hareketlerin iktidar yapısına karşı sivil toplum alanı içerisinde söylem üretebilme ve alternatif bir düzen talebi ortaya koyabilme kapasiteleri ile iktidarların söz konusu hareketlere karşı tutumları ele alınarak feminist ve Marksist jeopolitik yaklaşımların örnek ülkelerde ortaya çıkmış olan hareketler bağlamında kapsayıcı bir açıklama zemini sağlayıp sağlamadığı test edilmiştir.

İran örneğinde toplumsal hareketler ile iktidar arasındaki güç/iktidar mücadelesinin somut ve kuvvetli bir şekilde hem iktidar hem de rejim karşıtlığı şeklinde gerçekleştiği görülmüştür. İran rejiminin üzerine inşa edildiği temelleri oluşturan unsurlar toplumsal hareketler tarafından iktidar ve rejim karşıtı söylemlerle net bir şekilde eleştirilmiş ve alternatif bir rejim talep edilmiştir. Bu eleştirel tutum kadın hareketlerinde İslam devriminin hemen akabinde başlayan süreçte zaman içerisinde inşa edilmiştir. Ekonomi motivasyonlu hareketlerde ise eleştirel tutumun ağırlıklı olarak 2000’li yıllarla birlikte inşa edildiği görülmüştür. Söz konusu hareketlerin iktidarın politikalarını eleştirirken doğrudan izlenen jeopolitiği ve dış politikayı da hedef aldıkları görülmüştür. Bunun temel nedeni ise karşı karşıya kaldıkları zorlukların bir sebebi olarak İran rejiminin jeopolitik amaçlar doğrultusunda izlediği dış politikaları görmeleri olmuştur. Toplumsal hareketler tarafından üretilen söylemler iktidar yapısının üzerine inşa edildiği siyasi, dini ve kültürel unsurlara karşıtlık çerçevesinde inşa edilmiştir. Bu durum kadın hareketleri ve ekonomi motivasyonlu hareketler tarafından ortaya koyulan eleştirel tutumun ve taleplerin iktidar tarafından doğrudan kendi varlığına yönelik bir tehdit olarak algılanmasına zemin hazırlamıştır.

Toplumsal hareketler tarafından sergilenen güç/iktidar mücadelesi adımlarına karşılık olarak İran iktidarı söz konusu hareketleri ötekileştiren, düşmanlaştıran ve itibarsızlaştıran bir politika izlemiştir. Böylelikle söz konusu güç/iktidar mücadelesinde iktidarın muhafaza edilmesi ve sürekli bir şekilde yeniden üretimi amaçlanmıştır. Hem kadın hareketleri hem de ekonomi motivasyonlu hareketler doğrudan rejim düşmanı dış güçler ile ilişkilendirilerek söz konusu hareketlerin ortaya koyduğu güç/iktidar mücadelesi biz/öteki, içerisi/dışarısı bağlamında çerçevelenmiştir. İktidar tarafından ortaya koyulan söz konusu tutum aracılığıyla hareketlerin varlığı İran'daki toplumsal, kültürel, siyasi ve ekonomik yapının dışında konumlandırılmıştır. Böylelikle söz konusu hareketlerin toplumun diğer kesimlerinden destek almasının engellenmesi ve iktidar yanlısı toplumsal grupların konsolide edilmesi amaçlanmıştır. İktidar tarafından toplumsal hareketlere yönelik verilen karşılık hem ötekileştirici, dışlayıcı ve düşmanlaştırmacı söylemler üzerinden hem de kolluk kuvvetleri aracılığıyla fiziki müdahaleler üzerinden gerçekleşmiştir.

Mısır'da ortaya çıkmış olan toplumsal hareketlere bakıldığında toplumsal hareketlerin iktidar karşıtlığı çerçevesinde bir güç/iktidar mücadelesi sergiledikleri görülmüştür. Ekonomi motivasyonlu hareketler 1970'li yıllardan itibaren aktivizm sergilerken kadın hareketlerinin ise 1980'li yıllardan itibaren aktif bir şekilde muhalefet ortaya koyduğu görülmüştür. Mısır'daki siyasi yapının otoriter olması ve iktidarın bir anlamda rejimi temsil etmesi nedeniyle ortaya çıkan toplumsal hareketler tarafından ortaya koyulan iktidar karşıtı söylemler ve eylemler bir anlamda rejim karşıtlığı olarak değerlendirilebilmektedir. Söz konusu hareketler tarafından üretilen söylemler iktidarın politikalarını hedef alırken iktidarın rejimi temsil etmesi çerçevesinden bakıldığında mevcut rejim yapısını da hedef aldıkları söylenebilir.

Toplumsal hareketler çerçevesinde bir değerlendirme yapıldığında sergilenen aktivizm bağlamında dönemsel olarak birtakım farklılıklar olduğu görülmüştür. 2000'li yıllara kadar olan süreçte hem kadın hareketleri hem de ekonomi motivasyonlu hareketler tarafından sergilenen aktivizm mevcut iktidar yapısına karşı bir güç/iktidar mücadelesi sergilenmesinden ziyade yeni hak talepleri ve koşulların iyileştirilmesi talepleri ile sınırlı kalmıştır. Bunun temel nedeni olarak Mısır'da iktidar eliyle uygulanan devlet feminizmi sistemi ve ekonomi alanında uygulanan politikalar gösterilebilir. Mısır'da çeşitli

kurumlar aracılığıyla kadın haklarına yönelik çalışmalar uzun yıllar boyunca devlet eliyle sürdürülmüştür. Ekonomi alanında ise ekmek demokrasisi sistemi ile toplumun temel ihtiyaçları sübvansede edilirken iktidarın/rejimin devamlılığı da garanti altına alınmıştır. Böylelikle uzun yıllar boyunca sürdürülen uygulamalar aracılığıyla 2000'li yıllara kadar olan süreçte güçlü bir sivil toplumun ortaya çıkması ve toplumsal hareketler aracılığıyla iktidar karşıtı bir muhalefetin ortaya çıkması engellenmeye çalışılmıştır. Neoliberal ekonomi politikalarının uygulanmaya başlanmasının ardından ekonomi motivasyonlu toplumsal hareket örneği görülmüş olsa da söz konusu hareketler tarafından üretilen söylemlerin ve ortaya koyulan muhalefetin bir güç/iktidar mücadelesi bağlamında gelişmediği görülmüştür.

Fransa örneğine bakıldığında toplumsal hareketlerin iktidar karşıtlığı çerçevesinde bir güç/iktidar mücadelesi sergiledikleri görülmüştür. Kadın hareketlerinin hak ve eşitlik mücadelesi orta vadede 1970'li yıllardan itibaren inşa edilmişken ekonomi motivasyonlu hareketlerin ise ağırlıklı olarak 2000'li yılların başlarından itibaren güçlü bir muhalefet sergilediği görülmüştür. Söz konusu hareketlerin ağırlıklı olarak iktidarın kendilerini doğrudan etkileyen politikalara karşı söylem ürettiği ve dış politikaya yönelik bir alternatif talebi olmadığı görülmüştür. Hem kadın hareketlerinin hem de ekonomi motivasyonlu hareketlerin Fransa'da var olan cumhuriyet rejiminin üzerine inşa edildiği siyasi, toplumsal ve kültürel unsurlara yönelik herhangi bir söylem üretmediği görülmüştür. Bu nedenle hem kadın hareketleri hem de ekonomi motivasyonlu hareketler tarafından ortaya koyulmuş olan güç/iktidar mücadelesinin doğrudan iktidar karşıtı bir motivasyonla şekillendiği ve rejim karşıtlığı içermediği görülmüştür.

İktidarın tutumuna bakıldığında hem kadın hareketlerinin hem de ekonomi motivasyonlu hareketlerin sivil toplum alanı içinde muhalefet yapmalarına müsaade edildiği görülmüştür. Söz konusu hareketler tarafından üretilmiş olan söylemler ve ortaya koyulmuş olan talepler iktidar tarafından zaman zaman dikkate alınmamış ve yok sayılmış kimi zaman ise talepler kısmen karşılanmıştır. Fakat iktidarın hem kadın hareketlerini hem de ekonomi motivasyonlu hareketleri sivil toplum çerçevesinde değerlendiren tutumunun bazı örneklerde farklılaştığı görülmüştür. Ortaya çıkan hareketlere zaman zaman güvenlik güçleri ile müdahale edilmiş ve ötekileştirici söylemler üretilerek hareketlerin destek bulması engellenerek itibarsızlaştırılmaları

amaçlanmıştır. Ötekileştirme sürecinde söz konusu hareketleri ortaya çıkaranlar ve bu hareketlere destek verenler sorumsuz olmakla itham edilmiş ve harekete katılanlar tarafından üretilen söylemler tehdit ve güvenlik bağlamında çerçevelenmiştir. Toplumsal hareketlere yönelik olarak söylemsel düzeyde ötekileştirme ve güvenlikleştirme politikasının yanında iktidar, göstericilere fiili müdahalede de bulunarak hareketlerin eylem ve söylem alanı ile kapasitesini sınırlandırmak istemiştir. İktidar tarafından izlenen ötekileştirme ve güvenlikleştirme politikası söz konusu hareketler tarafından ortaya koyulan güç/iktidar mücadelesinin karşısında mevcut iktidar yapısının korunması ve yeniden üretimi bağlamında uygulanmıştır.

Macaristan örneğine bakıldığında tarihsel süreçte inşa edilen toplumsal, ekonomik ve siyasi yapı neticesinde sivil toplumun zayıflatıldığı ve toplumsal hareketlere sınırlı bir alan bırakıldığı görülmüştür. Örnek ülke olarak seçilen diğer ülkelere kıyasla Macaristan'da oldukça sınırlı sayıda toplumsal hareket örneğinin gerçekleştiği görülmüştür. Bu durumu ortaya çıkaran nedenlere bakıldığında Soğuk Savaş boyunca komünizmin etkisi altında bulunan ülkede demokratik kurumların 1980'li yılların sonlarından itibaren inşa edilmesi, iktidar yapısının katı kurallar çerçevesinde inşa edilmiş olması, sivil toplum geleneğinin zayıf olması ve sivil toplumun baskı altında tutularak devlet eliyle paralel bir sivil toplum yapısının inşa edilmiş olması gibi nedenler görülmüştür. Sivil toplum geleneğinin zayıf olması ve uzun yıllar boyunca süregelen iktidar yapısının toplumu yasalar aracılığıyla kontrol altında tutması gibi nedenler Macaristan'daki kadın hareketlerinin ve ekonomi motivasyonlu hareketlerin iktidara karşı güçlü bir muhalefet ortaya koymalarını engellemiştir.

Macaristan'da Soğuk Savaş döneminde hâkim olan siyasi yapının 1990'lı yılların ortalarından itibaren ortadan kalkması ile birlikte sivil toplum alanında sınırlı bir aktivizmin ortaya çıktığı görülmüştür. Fakat sivil toplumun zayıf olması ve toplum içinde protesto kültürünün olmaması iktidar/rejim karşıtı güçlü bir muhalefetin ortaya çıkmasını engellemiştir. 2010 yılında gerçekleşen iktidar değişimi neticesinde uygulanan politikalar ile sivil toplumun baskı altına alınması ve devlet destekli toplumsal hareketlerin ortaya çıkması halihazırda varlık gösteremeyen toplumsal hareketleri sınırlı bir aktivizm alanına sevk etmiştir. İktidarın erkek egemen, illiberal, baskıcı ve katı kurallar çerçevesinde inşa edilmesi ve sivil toplum faaliyetlerine karşı ötekileştirici ve zaman zaman düşmanlaştırıcı

bir söylem benimsenmesi 2010'lu yıllarda ortaya çıkan toplumsal hareketlerin aktivizmini olumsuz yönde etkilemiştir.

Bu tez çalışması kapsamında yapılan incelemeler neticesinde örnek ülkelerde ortaya çıkmış olan kadın hareketlerinin ve ekonomi motivasyonlu hareketlerin karşılıklı olarak değerlendirilmesi mümkün olmuştur. Örnek ülkelerde hâkim olan siyasi, ekonomik, toplumsal, kültürel ve dini yapıların kadın hareketleri ve ekonomi motivasyonlu hareketler tarafından ortaya koyulan talepleri ve üretilen söylemleri nasıl şekillendirdiği ele alınmıştır. Bu kapsamda söz konusu ülkelerde ortaya çıkmış olan toplumsal hareketlerin sergilediği benzer ve farklı özelliklerin yer ve mekân faktörleri bağlamında incelenme imkânı ortaya çıkmıştır. Yer ve mekân faktörünün yanında örnek olayların incelendiği ülkelerde sivil toplumun gelişmişliği ve protesto kültürünün yerleşmiş olması gibi unsurların da ortaya çıkan toplumsal hareketlerin kapsamını, söylemlerini, taleplerini ve güç/iktidar mücadelesi ortaya koyma potansiyellerini şekillendirdiği görülmüştür. Söz konusu unsurların gelişmişlik düzeyi toplumsal hareketlerin ortaya çıkma zamanlarını, ortaya çıkma sıklıklarını, dile getirdikleri taleplerin ve ürettikleri söylemlerin yeni bir perspektif ortaya koyma noktasındaki etkilerini farklılaştırmıştır. Sivil toplum yapısının ve protesto kültürünün gelişmişliği ortaya çıkan toplumsal hareketlerin iktidar karşısındaki konumunu ve güç/iktidar mücadelesi ortaya koyma potansiyelini etkilemiştir.

Çalışmanın örnek ülkeleri olarak belirlenen ve kadın hareketleri ile ekonomi motivasyonlu hareketler bağlamında ele alınmış olan İran, Mısır, Macaristan ve Fransa karşılaştırmalı olarak değerlendirildiğinde yukarıda ifade edilen unsurlar somut bir şekilde incelenmiştir. Söz konusu ülkeler arasında sivil toplumun gelişmişliği ve toplumsal düzeyde protesto bilincinin olup olmaması bu ülkelerdeki toplumsal hareketlerin ortaya koyduğu aktivizmi birbirinden farklı kılmıştır. Örnek olarak belirlenen ülkeler arasında sivil toplum geleneğinin ve toplumsal hareket geçmişinin uzun yıllara dayandığı İran, Mısır ve Fransa'da ortaya çıkan toplumsal hareketlerin iktidara karşı bir güç/iktidar mücadelesi ortaya koyulması konusunda somut örnekler sergilediği görülmüştür. Bunun yanında sivil toplumun zayıf olduğu ve toplumsal hareket geçmişinin daha yakın tarihe uzandığı Macaristan'da ise ortaya çıkan toplumsal hareketlerin yeni bir

perspektif ortaya koyma ve iktidara karşı bir güç/iktidar mücadelesi sergilenmesi konusunda daha zayıf kaldığı gözlemlenmiştir.

Aynı siyasi coğrafyada yer alan İran ve Mısır örneklerine bakıldığında jeopolitik konumlarının ve tarihsel süreçte inşa edilmiş olan siyasi, toplumsal ve kültürel yapılarının hem toplumsal hareketlerin aktivizmini hem de iktidarların toplumsal hareketlere yönelik tutumlarını şekillendirdiği görülmüştür. Bu unsurların yanı sıra sivil toplumun ve protesto kültürünün sahip olduğu gelişmişlik düzeyinin ortaya çıkmış olan toplumsal hareketlerin katılımcı kitlesini, ürettikleri söylemleri ve hareketlerin iktidar/rejim karşısındaki konumunu şekillendirdiği görülmüştür.

İran rejiminin 1979 yılında gerçekleşen İslam Devrimi sonrasında Batı karşıtlığı, Şii yayılcılığı, bölgesel güç olma ve nükleer güç olma unsurları üzerine inşa edilmiş olması İran iktidarının hem iç hem de dış politikalarını şekillendirmiştir. Rejimin üzerine inşa edildiği unsurlara yönelik bir karşı söylem doğrudan dış güçlerin hamleleri olarak değerlendirilerek düşmanlaştırılmış ve ötekileştirilmiştir. Bu durum toplumsal hareketlere yönelik sergilenen tutumu şekillendirmiştir. Ortaya çıkmış olan toplumsal hareketlerin hem İran'ın bölgesel politikalarını hem dış politikası ile bağlantılı olan ekonomi politikalarını hem de rejimin üzerine inşa edildiği İslami kurallara dayanan politikalarını hedef almaları İran iktidarının söz konusu hareketlere güvenlikleştirici bir refleksle yaklaşmasını beraberinde getirmiştir. Rejimin üzerine inşa edildiği unsurlara ve bölgesel çapta izlenen jeopolitiğe yönelik eleştirel söylemler iktidarın sivil toplum alanını sınırlandırmasına ve toplumsal hareketlere güçlü bir müdahale ile yaklaşmasına neden olmuştur.

Toplumsal hareketlerin sergilediği aktivizme bakıldığında protesto kültürünün gelişmiş olması nedeniyle hem kadın hareketlerinin hem de ekonomi motivasyonlu hareketlerin iktidara karşı güçlü bir şekilde güç/iktidar mücadelesi ortaya koyabildikleri görülmüştür. Her iki hareket türünde de üretilen söylemlerin doğrudan İran rejiminin üzerine inşa edildiği unsurları hedef aldığı, iktidar tarafından izlenen politikaları yapısöküme/yapıbozuma uğratarak yeni bir perspektif ortaya koymaya çalıştığı görülmüştür. Protesto kültürünün yerleşmiş olması ve güçlü bir şekilde uzun yıllar boyunca devam etmesi toplumsal hareketlerin toplumun geniş kesimlerinden destek

bulmasına zemin hazırlamıştır. Bu sayede, ortaya çıkmış olan toplumsal hareketlerin iktidar/rejim karşısındaki konumu somut ve güçlü bir şekilde inşa edilmiştir.

Mısır örneğine bakıldığında ise jeopolitik konumu nedeniyle tarihsel süreçte büyük güçlerin aktif bir şekilde yer aldığı bir siyasi coğrafyada yer almasının Mısır'ın siyasi, ekonomik ve toplumsal politikalarını şekillendirdiği görülmüştür. Toplumsal hareketler tarafından iktidar yapısına, rejimin üzerinde inşa edildiği unsurlara ve izlenen politikalara yönelik üretilen karşı söylemlere güvenlikleştirici bir perspektifle yaklaşılarak söz konusu hareketleri düşmanlaştırma ve ötekileştirilme politikası izlenmiştir. Ortaya çıkmış olan toplumsal hareketlerin iktidarın hem ülke içindeki politikalarını hem de dış politikası ile bağlantılı olan ekonomi politikalarını hedef almaları iktidarın hareketlere güvenlikleştirici bir refleksle yaklaşmasını beraberinde getirmiştir. İktidar tarafından uygulanan politikalara yönelik olarak üretilen eleştirel söylemler iktidarın sivil toplum alanını sınırlandırmasına ve toplumsal hareketlere güçlü bir müdahale ile yaklaşmasına neden olmuştur. Kadın hareketlerinin dile getirdiği konular üzerinde devlet eliyle bir tahakküm kurularak devlet feminizmi olarak ifade edilen kontrol mekanizmasının tesis edildiği görülmüştür. Ekonomi motivasyonlu hareketlere ise siyasi bir perspektifle yaklaşılarak hareketlerin siyasi amaçlara hizmet ettikleri algısı üretilmek istenilmiştir. Böylelikle söz konusu hareketler sivil toplum alanının dışında konumlandırılarak ötekileştirme politikası izlenmiştir.

Toplumsal olarak bakıldığında sivil toplum yapısının ve toplumsal hareketlerin dönemsel olarak farklı özellikler sergilediği görülmüştür. Mısır'da uzun yıllar boyunca izlenen ekonomi politikalarında ve siyasi alanda yaşanan değişimin etkisi ile toplumsal hareketlerin 2000'li yıllarla birlikte daha aktif bir sürece girdiği görülmüştür. Mısır'daki siyasi yapının otoriter olması ve iktidarın bir anlamda rejimi temsil etmesi nedeniyle, ortaya çıkan toplumsal hareketler tarafından üretilen söylemler iktidarın politikalarını hedef alırken iktidarın rejimi temsil etmesi çerçevesinden bakıldığında mevcut rejim yapısını da hedef almışlardır. İktidar karşıtı söylemlerin yanında Mısır'daki ekonomi politikalarının ve ekonomik yapının şekillenmesinde etkili olan uluslararası kuruluşların ve sermaye sahiplerinin de doğrudan hedef alındığı söylemler üretilmiştir. Genel itibarıyla bakıldığında her iki hareket türünde de üretilen söylemlerin doğrudan Mısır iktidarı tarafından izlenen politikaları hedef aldığı ve bu politikaları

yapısöküme/yapıbozuma uğratarak yeni bir perspektif ortaya koymaya çalıştığı görülmüştür. 2000’li yıllarla birlikte girilen süreçte toplumun geniş kesimlerinden destek bulan toplumsal hareketlerin iktidar/rejim karşısındaki konumu somut ve güçlü bir şekilde inşa edilmiştir.

Aynı siyasi coğrafyada yer alan Fransa ve Macaristan örnekleri karşılaştırıldığında jeopolitik konumun getirdiği tarihsel, siyasi, toplumsal ve ekonomik geçmişin toplumsal hareketlerin hem dile getirdikleri talepleri ve eleştirileri hem de iktidarların toplumsal hareketlere yönelik tutumunu şekillendirdiği görülmüştür. Bu unsurların yanı sıra sivil toplumun ve protesto kültürünün sahip olduğu gelişmişlik düzeyinin toplumsal hareketlerin katılımcı kitlesini, üretilen söylemleri ve hareketlerin iktidar karşısındaki konumunu şekillendirdiği görülmüştür. Söz konusu unsurlar bakımından görülen farklılıklar toplumsal hareketlerin sergiledikleri aktivizmin ve ortaya koydukları güç/iktidar mücadelesinin iki ülkede farklı düzeyde gerçekleşmesini beraberinde getirmiştir.

Macaristan’ın yer aldığı siyasi coğrafyanın ve sahip olduğu jeopolitik konumunun etkisiyle şekillenen siyasi yapısının ve benimsenen yönetim anlayışının iktidarların sivil topluma yaklaşımını şekillendirdiği görülmüştür. İktidar, sivil toplum alanını sınırlandırmak ve toplumsal hareketler aracılığıyla üretilebilecek olan muhalefeti engellemek amacıyla sivil toplum örgütlerine ilişkin olan yasalarda birtakım düzenlemeler yapmıştır. Yasal düzenlemelerin yanı sıra hem kadın hareketleri hem de ekonomi motivasyonlu hareketler tarafından dile getirilen konular üzerinde devlet eliyle bir tahakküm kurularak devlet destekli sivil toplum örgütleri aracılığıyla bir kontrol mekanizmasının tesis edildiği görülmüştür. 2010 yılında siyasi alanda yaşanan değişim sonrasında iktidarın, bağımsız olarak nitelendirilen sivil toplum kuruluşlarını yabancı çıkarlara hizmet eden ücretli siyasi aktivistler olarak nitelendirerek ötekileştirme ve düşmanlaştırma politikası izlediği görülmüştür.

Toplumsal hareketler açısından bir değerlendirme yapıldığında sivil toplumun uzun yıllar boyunca baskı altında tutulmasının 2000 yılı ve sonrasında ortaya çıkmış olan toplumsal hareketlerin aktivizmini etkilediği görülmüştür. Güçlü bir sivil toplumdan yoksun olan Macaristan’da ortaya çıkmış olan toplumsal hareketler güçlü bir muhalefet üretme iradesi ortaya koyamamıştır. Dile getirilen talepler ve eleştiriler ağırlıklı olarak iktidar karşısı

düzeyde kalmış ve bir rejim değişikliği talebinin ortaya çıkması mümkün olmamıştır. İktidar karşıtı söylemlere rağmen güçlü bir şekilde bir güç/iktidar mücadelesinin ortaya koyulmadığı görülmüştür. Bu durum yer alınan siyasi coğrafyanın ve jeopolitik konumun etkisiyle şekillenen siyasi yapının toplumsal hareketler üzerindeki etkisini somut bir şekilde ortaya koymuştur.

Fransa'daki iktidar yapısının toplumsal hareketlere yönelik tutumuna bakıldığında nispeten daha yumuşak ve makul bir tutum sergilendiği görülmüştür. Fransa'da tarihsel süreçte inşa edilmiş olan siyasi perspektif, sahip olunan jeopolitik güç ve siyasi, toplumsal, kültürel geçmiş ve bu unsurlar çerçevesinde inşa edilen siyasi yapı iktidarların sivil topluma yönelik tutumlarını şekillendirmiştir. Fransa'daki iktidarların ortaya çıkmış olan toplumsal hareketleri ağırlıklı olarak sivil toplum çerçevesinde değerlendirdiği görülmüştür. Toplumsal hareketler tarafından üretilen söylemler ve ortaya koyulan talepler iktidarın tutumunu belirleyen unsurlar olmuştur. Toplumsal hareketlerin ağırlıklı olarak geniş bir aktivizm alanına sahip olmasının yanında bazı örneklerde protestoculara karşı itibarsızlaştırma ve ötekileştirme politikası izlenerek protestoların hem hareket alanının hem de bulduğu desteğin kısıtlanmasının amaçlandığı görülmüştür.

Fransa'daki iktidarların sivil topluma geniş bir alan tanıması burada ortaya çıkmış olan toplumsal hareketlerin bu çerçevede aktivizm sergilemesini beraberinde getirmiştir. Sivil topluma geniş bir alan bırakılması ortaya çıkmış olan toplumsal hareketlerin aktivizmini etkilemiştir. Hem kadın hareketleri hem de ekonomi motivasyonlu toplumsal hareketlerin sergilediği aktivizme bakıldığında geniş sivil toplumun yanında protesto kültürünün de gelişmiş olması nedeniyle her iki hareket türünün de iktidara karşı güçlü bir şekilde güç/iktidar mücadelesi ortaya koyabildikleri görülmüştür. Her iki hareket türünde de üretilen söylemlerin doğrudan iktidar tarafından izlenen politikaları yapı sökümü/yapıbozuma uğratarak yeni bir perspektif ortaya koymaya çalıştığı görülmüştür. Protesto kültürünün yerleşmiş olması ve güçlü bir şekilde uzun yıllar boyunca devam etmesi toplumsal hareketlerin toplumun geniş kesimlerinden destek bulmasına zemin hazırlamıştır. Bu sayede, ortaya çıkmış olan toplumsal hareketlerin iktidar karşısındaki konumu somut ve güçlü bir şekilde inşa edilmiştir.

Eleştirel jeopolitiğin toplumsal hareketlere yönelik ortaya koyduğu bakış açısı bağlamında genel bir değerlendirme yapıldığında birtakım çıkarımlarda bulunmak

mümkündür. Kadınların yıllardır süregelen şekilde cinsiyet kabulleri çerçevesinde toplumsal olarak pasif konumda bırakılmaları, toplumsal, siyasi ve yasal süreçlerde arka planda bırakılmaları ve bu durumun erkek egemen iktidarlar eliyle sürdürülmesi kadınların karar alıcı özne konumuna gelmelerinin önünde bir engel teşkil etmiştir. İnşa edilmiş olan erkek egemen iktidar yapılarının toplumsal cinsiyet kabulleri üzerinden mevcut yapıyı sürekli bir şekilde yeniden üretmeleri ve bu durumu muhafaza edecek yasal düzenlemeler yapmaları feminist jeopolitikte sorunsallaştırılan temel konulardan biri olmuştur. İncelenen örnek ülkelerde ortaya çıkmış olan kadın hareketleri dile getirdikleri talepler ve ortaya koydukları eleştiriler aracılığıyla inşa edilmiş olan erkek egemen iktidar yapısının izlediği politikaları ve mevcut iktidar yapılarının üzerine inşa edildiği toplumsal cinsiyet kabullerini yapı sökümü/yapıbozuma uğratmak amacıyla hareket etmişlerdir. Yapı sökümü/yapıbozuma uğratma amacının temelinde kadınların hem toplumsal alanda hem siyaset alanında hem de ekonomi alanında erkekler ile eşit özneler haline gelerek pasif konumlarından sıyrılıp karar verici özneler konumuna getirilmeleri ve erkek egemen iktidar yapısının yerine adil, eşitlikçi bir yapının inşa edilmesi yer almıştır. İnşa edilmesi amaçlanan iktidar yapısının kadınların kendilerini doğrudan etkileyen ve yaşamları üzerinde birtakım sonuçlar doğuran politikaların karar alma süreçlerinde söz sahibi olmalarına imkân sağlayacağı değerlendirilmiştir.

Kadın hareketleri tarafından üretilen söylemler ve ortaya koyulmuş olan muhalefet feminist jeopolitik perspektifinden erkek egemen iktidar yapısına karşı güç/iktidar mücadelesi bağlamında bir karşı söylem ve anti jeopolitik/direnış jeopolitiğı olarak değerlendirilmektedir. Kadın hareketlerinin toplumsal, ekonomik ve siyasi konular bağlamında dile getirdikleri eleştirilerin ve taleplerin iktidar yapısı tarafından engellenmesi ve bertaraf edilmeye çalışılması iktidarlar tarafından izlenen kadınların özel alan olarak görülen ev ortamı ile sınırlandırılması politikasının bir yansıması olmuştur. Kadınların toplumsal yaşama ve ekonomiye eşit ve adil bir şekilde dahil olmalarının ilerleyen süreçte erkek egemen bir alan olarak görülen siyasette de eşit ve adil bir şekilde yer almalarına zemin hazırlayacağı düşünülmüştür. Bu durum tarihsel süreçte kadınları siyasi karar alma mekanizmalarından ve iktidar yapısından dışlayan erkek egemen iktidar yapısı tarafından bir tehdit olarak görülmüştür. Bu nedenle kadın hareketleri tarafından sergilenen aktivizm bir güç/iktidar mücadelesi olarak görülmüş ve dile getirilen eşitlik talepleri iktidar tarafından bir tehdit olarak değerlendirilmiştir.

Feminist jeopolitik çalışmaları bağlamında kadın hareketlerinin incelenmesi söz konusu hareketleri eleştirel jeopolitik perspektifinden değerlendirebilmeyi mümkün kılmıştır. Örnek olay olarak seçilmiş ülke örneklerinde ortaya çıkmış olan kadın hareketlerinin erkek egemen iktidar yapısına karşı muhalif söylem üretme ve aktivizm sergileme potansiyeli söz konusu ülkelerdeki kadın hareketlerinin feminist jeopolitik bağlamında hangi oranda açıklanabileceğini göstermiştir. Örnek ülkelerde tarihsel süreçte süregelen iktidar yapıları, toplumsal, siyasi ve ekonomik yapılar, kültürel ve dini faktörler sivil topluma tanınan alanı etkilemiştir. Bu durum farklı siyasi coğrafyalarda yer alan kadın hareketlerinin farklı özellikler sergilemesini beraberinde getirmiştir. Söz konusu faktörlerde görülen farklılıklar kadın hareketlerinin dile getirdikleri eleştirileri, talepleri ve güç/iktidar mücadelesi ortaya koyma potansiyellerini şekillendirmiştir.

Orta ve alt sınıfa mensup toplumsal grupların yıllardır süregelen şekilde karar alma süreçlerinde göz ardı edilmeleri, toplumsal, hukuki ve yasal süreçlerde arka planda bırakılmaları ve bu durumun sermaye sınıfının çıkarları doğrultusunda hareket eden iktidar yapısı tarafından sürdürülmesi söz konusu sınıfların ekonomik sistemde eşit ve adil bir şekilde yer almalarının önünde bir engel teşkil etmiştir. İnşa edilmiş olan sermaye sınıfı yanlısı iktidar yapılarının mevcut yapıyı sürekli bir şekilde yeniden üretmeleri ve bu durumu muhafaza edecek yasal düzenlemeler yapmaları Marksist jeopolitikte sorunsallaştırılan temel konulardan biri olmuştur. İncelenen örnek ülkelerde ortaya çıkmış olan ekonomi motivasyonlu hareketler dile getirdikleri talepler ve ortaya koydukları eleştiriler ile inşa edilmiş olan iktidar yapısının izlediği ekonomi politikalarını ve mevcut iktidar yapılarının üzerine inşa edildiği kabulleri yapışöküme/yapıbozuma uğratmak amacıyla hareket etmişlerdir. Yapışökme/yapıbozuma uğratma amacının temelinde toplumdaki bütün sınıfların hem toplumsal alanda hem de ekonomi alanında eşit özneler haline gelmeleri ve sermaye sınıfı yanlısı iktidar yapısının yerine adil ve eşitlikçi bir yapının inşa edilmesi yer almıştır. İnşa edilmesi amaçlanan iktidar yapısının orta ve alt sınıfların kendilerini doğrudan etkileyen ve yaşamları üzerinde birtakım sonuçlar doğuran ekonomi politikalarının karar alma süreçlerinde söz sahibi olmalarına imkân sağlayacağı değerlendirilmiştir.

Ekonomi motivasyonlu hareketler tarafından üretilen söylemler ve ortaya koyulmuş olan muhalefet Marksist jeopolitik perspektifinden sermaye sınıfı yanlısı iktidar yapısına

yönelik bir karşı söylem ve anti jeopolitik/direnış jeopolitiği olarak değerlendirilmektedir. Sermaye sınıfı yanlısı iktidar yapısına karşı ortaya koydukları eylemler ve söylemler bir güç/iktidar mücadelesi bağlamında Marksist jeopolitik perspektifinden ele alınabilmektedir. Ekonomi motivasyonlu hareketlerin toplumsal ve ekonomik konular bağlamında dile getirdikleri eleştirilerin ve taleplerin iktidar yapısı tarafından engellenmesi ve bertaraf edilmeye çalışılması sermaye sınıfının çıkarları doğrultusunda inşa edilmiş olan yapının devam ettirilmesi politikasının bir yansıması olmuştur. Orta ve alt sınıfların toplumsal yaşamda ve ekonomide eşit ve adil bir şekilde yer almalarının ilerleyen süreçte siyasette de eşit ve adil bir şekilde yer almalarına zemin hazırlayacağı düşünülmüştür. Bu durum tarihsel süreçte orta ve alt toplumsal sınıfları siyasi karar alma mekanizmalarından ve iktidar yapısından dışlayan sermaye sınıfı yanlısı iktidar yapısı tarafından bir tehdit olarak görülmüştür. Bu nedenle ekonomi motivasyonlu hareketler tarafından sergilenen aktivizm bir güç mücadelesi olarak görülmüş ve dile getirilen eşitlik talepleri iktidar tarafından bir tehdit olarak değerlendirilmiştir.

Marksist jeopolitik çalışmaları bağlamında ekonomi motivasyonlu hareketlerin incelenmesi söz konusu hareketleri eleştirel jeopolitik perspektifinden değerlendirebilmeyi mümkün kılmıştır. Örnek olay olarak seçilmiş ülke örneklerinde ortaya çıkmış olan ekonomi motivasyonlu hareketlerin sermaye sınıfı yanlısı iktidar yapısına karşı muhalif söylem üretme ve aktivizm sergileme potansiyeli söz konusu ülkelerdeki ekonomi motivasyonlu hareketlerin Marksist jeopolitik bağlamında hangi oranda açıklanabileceğini göstermiştir. Örnek ülkelerde tarihsel süreçte inşa edilen iktidar yapıları, toplumsal, siyasi ve ekonomik yapılar, kültürel ve dini faktörler sivil topluma tanınan alanı etkilemiştir. Bu durum farklı siyasi coğrafyalarda yer alan ekonomi motivasyonlu hareketlerin farklı özellikler sergilemesini beraberinde getirmiştir. Söz konusu faktörlerde görülen farklılıklar ekonomi motivasyonlu hareketlerin dile getirdikleri eleştirileri ve talepleri şekillendirmiştir.

Kadın hareketlerinin ve ekonomi motivasyonlu hareketlerin ortaya koydukları söylemler, eylemler, şikâyetler, talepler ve ortaya çıkardıkları konjonktür hâkim iktidar yapısına bir alternatif üretme işlevi üstlenmiştir. Söz konusu hareketler tarafından ortaya koyulan eleştiriler ve talepler, feminist ve Marksist jeopolitik yaklaşımlar tarafından yeni bir jeopolitik perspektif oluşturma faaliyetleri olarak görülmüş ve bu hareketlerin

eylemlerinin sonucunda bir güç/iktidar mücadelesinin ortaya çıktığı değerlendirilmiştir. Feminist ve Marksist jeopolitik, söz konusu hareketler tarafından sergilenen anti jeopolitik/direnış jeopolitiğı faaliyetlerini sistematik bir şekilde ortaya koymuş ve bu faaliyetlerin eleştirel jeopolitik perspektifinden ele alınmasına zemin hazırlamıştır. Toplumsal cinsiyet eşitsizliğine ve ekonomik eşitsizliklere yol açan nedenler iktidarların klasik jeopolitik anlayışla inşa edilen politikaları bağlamında değerlendirilerek söz konusu toplumsal hareketlerin eleştiri ve talepleri güç/iktidar mücadelesi çerçevesine yerleştirilmiştir. Her iki yaklaşımın da toplumsal hareketler ile iktidar arasındaki ilişkinin analiz edilebilmesi için belirli bir çerçeve sağladığı görülmüştür. Fakat bununla birlikte farklı siyasi coğrafyalarda ortaya çıkmış olan toplumsal hareketlerin açıklanmasına imkân veren kapsayıcı bir yaklaşım ortaya koyulması noktasında birtakım eksiklikleri olduğu görülmüştür.

Feminist jeopolitiğın ortaya koyduğu argümanlar farklı siyasi coğrafyalarda ortaya çıkmış olan kadın hareketlerinin analiz edilmesi noktasında belirli oranda açıklama zemini sağlasa da yer ve mekân farklılıklarından kaynaklanan sorunları ve faktörleri kapsama konusunda eksik kalmıştır. Dolayısıyla feminist jeopolitiğın uluslararası ölçekte bir tutum ve argüman ortaya koyamadığı görülmüştür. Feminist eleştiri kadınları pasifize eden erkek egemen iktidar yapılarını genel hatları ile açıklarken bu iktidar yapılarını besleyen toplumsal, dini ve tarihsel faktörleri ve bu faktörlerin kadın hareketleri üzerindeki etkilerini açıklama noktasında eksik kalmıştır. Söz konusu eksiklik inşa edilmiş olan iktidar yapılarının yeniden üretiminde rol alan ve iktidar yapılarını besleyen unsurların tespit edilmesi noktasında bir boşluk meydana getirmiştir. Bu nedenle feminist jeopolitiğın farklı ülke örneklerinde ortaya çıkmış olan kadın hareketlerinin iktidarın izlediğı politikalara karşı söylemler üretirken dile getirdikleri eleştirileri ve talepleri açıklama noktasında eksik kaldığı görülmüştür.

Örneğın çalışmanın Avrupa ölçeğinde örnek ülkeleri olan Macaristan ve Fransa’da ortaya çıkan kadın hareketleri ağırlıklı olarak kadınların iş hayatında daha fazla ve adil bir şekilde yer almasına, siyasi alanda adil bir şekilde temsil edilmesine, kadınların kendi bedenleri üzerinde söz sahibi olabilmesine yönelik iken Ortadoğı ölçeğinde örnek ülkeler olan İran ve Mısır’da ortaya çıkan kadın hareketleri ise ağırlıklı olarak dini ve kültürel gerekçelerle sergilenen toplumsal baskının ortadan kaldırılması ve kadının sosyal hayatta

daha görünür olmasına yönelik olduğu görülmüştür. Bu noktada yer ve mekânın toplumsal hareketler üzerindeki etkileri somut bir şekilde gözlemlenmiştir. Dolayısıyla eleştirel jeopolitiğin yer ve mekânın toplumsal hareketler üzerinde belirleyici etkileri olduğu argümanı doğrulanırken daha spesifik bir yaklaşım olan feminist jeopolitiğin argümanlarının eksik kaldığı görülmüştür.

Feminist jeopolitik çalışmalarında iktidar yapısı ve bu yapının kadınların sosyal, ekonomik ve siyasi konumları üzerindeki etkileri ele alınırken coğrafi, beşeri, ekonomik ve tarihsel etkenler bütünlükçü bir yaklaşım ile değerlendirilmelidir. Feminist jeopolitik yaklaşımdaki bu eksikliğin tamamlanması için yer ve mekân düzeyinde daha spesifik ve derinlikli gözlemler yapılarak daha kapsamlı bir analiz çerçevesi ortaya koyulması gerekmektedir. Böylece feminist jeopolitik perspektifinden yapılan incelemelerin farklı siyasi coğrafyalarda ortaya çıkan kadın hareketleri bağlamında daha kapsayıcı ve açıklayıcı olması sağlanacaktır. Feminist jeopolitiğin küresel (*makro*) ölçekli yaklaşımının geliştirilmesi ve genişletilmesi için hem farklı bölgeler (*mezo*) hem de farklı ülkeler (*mikro*) bağlamında analizler yapılması gerekmektedir. Mezo ve mikro ölçekli analizlerde erkek egemen iktidar yapılarının tarihsel süreçte inşa edilmesinde rol oynayan ve günümüzde bu yapının yeniden üretilmesinde etkili olan faktörler belirlenmelidir. Böylece farklı iktidar yapılarının jeopolitik yaklaşımlarına ve politikalarına karşı ortaya çıkmış olan kadın hareketlerinin ortaya çıkış nedenleri, eleştirileri ve talepleri feminist jeopolitiğin sağladığı zeminde açıklanma imkânı bulacaktır. Bu durum hem feminist jeopolitik çalışmalarının hem de kadın hareketleri bağlamında toplumsal hareket çalışmalarının gelişmesine, genişlemesine ve derinleşmesine zemin hazırlayarak farklı disiplinler bağlamında akademik ilerlemeye katkı sağlayacaktır.

Marksist jeopolitik, orta ve alt sınıfların çıkarlarını göz ardı eden iktidar yapılarını genel hatları ile açıklarken bu iktidar yapılarını besleyen siyasi ve ekonomik faktörlerin etkilerini açıklama noktasında eksik kalmıştır. Söz konusu eksiklik inşa edilmiş olan iktidar yapılarının yeniden üretiminde rol alan ve iktidar yapılarını besleyen unsurların tespit edilmesi noktasında bir boşluk meydana getirmiştir. Dolayısıyla Marksist jeopolitiğin uluslararası ölçekte bir tutum ve argüman ortaya koyamadığı görülmüştür. Bu nedenle farklı ülke örneklerinde ortaya çıkmış olan ekonomi motivasyonlu hareketlerin iktidarın izlediği ekonomi politikalarına karşı söylemler üretirken dile getirdikleri eleştirileri ve talepleri açıklama noktasında eksik kaldığı görülmüştür.

Örneğin çalışmanın Avrupa ölçeğinde örnek ülkeleri olan Macaristan ve Fransa’da ortaya çıkan ekonomi motivasyonlu hareketler ağırlıklı olarak orta ve alt sınıfların çalışma koşullarının iyileştirilmesine, işsizliğin ve enflasyonun azaltılmasına, vergilerin toplumdaki bütün kesimlerin çıkarına olacak şekilde düzenlenmesine yönelik iken Ortadoğu ölçeğinde örnek ülkeler olan İran ve Mısır’da ortaya çıkan ekonomi motivasyonlu hareketler ise ağırlıklı olarak iktidar tarafından benimsenen jeopolitik yaklaşımın ekonomi üzerindeki etkilerinin azaltılmasına, dini ya da askeri gerekçelerle ekonomik avantaj sağlanan kesimlerin çıkarları yerine toplumdaki bütün kesimlerin çıkarlarının göz önünde bulundurulmasına yönelik olduğu görülmüştür. Bu noktada yer ve mekânın toplumsal hareketler üzerindeki etkileri somut bir şekilde gözlemlenmiştir. Dolayısıyla eleştirel jeopolitiğin yer ve mekânın toplumsal hareketler üzerinde belirleyici etkileri olduğu argümanı doğrulanırken daha spesifik bir perspektif olan Marksist jeopolitiğin argümanlarının eksik kaldığı görülmüştür.

Bu nedenle Marksist jeopolitik çalışmalarında iktidar yapısının ve bu yapının orta ve alt sınıfların sosyal ve ekonomik konumları üzerindeki etkileri ele alınırken coğrafi, beşeri, ekonomik ve siyasi etkenler bütünlükçü bir yaklaşım ile değerlendirilmelidir. Böylece Marksist jeopolitik bağlamında yapılan incelemelerin daha kapsayıcı ve açıklayıcı olması sağlanacaktır. Marksist jeopolitiğin küresel (*makro*) ölçekli yaklaşımının geliştirilmesi ve genişletilmesi için hem farklı bölgeler (*mezo*) hem de farklı ülkeler (*mikro*) bağlamında analizler yapılması gerekmektedir. Mezo ve mikro ölçekli analizlerde iktidar yapılarının tarihsel süreçte inşa edilmesinde rol oynayan ve günümüzde bu yapının yeniden üretilmesinde etkili olan faktörler belirlenmelidir. Böylece farklı iktidar yapılarının jeopolitik yaklaşımlarına ve politikalarına karşı ortaya çıkmış olan ekonomi motivasyonlu hareketlerin ortaya çıkış nedenleri, eleştirileri ve talepleri Marksist jeopolitik yaklaşım zemininde açıklanma imkânı bulacaktır. Bu durum hem Marksist jeopolitik çalışmalarının hem de ekonomi motivasyonlu hareketler bağlamında toplumsal hareket çalışmalarının gelişmesine, genişlemesine ve derinleşmesine zemin hazırlayarak farklı disiplinler bağlamında akademik ilerlemeye katkı sağlayacaktır.

Feminist ve Marksist jeopolitik yaklaşımlar tarafından ortaya koyulmuş olan argümanların kapsayıcı bir özellik sergileyememesinin temel nedenlerinden biri olarak bu yaklaşımların Batı coğrafyasında gözlemlenen sorunlar üzerinden yola çıkılarak

üretilmesi ifade edilebilir. Bu sorunun aşılması için belirli coğrafyalarda yaşanan sorunların gözlemlenmesi yerine daha geniş bir perspektif sağlayacak ve farklı coğrafyalarda yaşanan sorunları gözlemleyecek ölçekte çalışmalar yapılması gerekmektedir. Söz konusu çalışmalarda farklı siyasi coğrafyalarda yer ve mekân faktöründen dolayı ortaya çıkan toplumsal, kültürel, dini ve ekonomik unsurların toplumsal hareketlerin eleştiri ve talepleri üzerindeki etkileri göz önünde bulundurulmalıdır. Yer ve mekân faktöründen kaynaklanan farklı özellikler dikkate alınarak, mevcut sorunlar üzerinden bir inceleme yapılması ve bu sorunlar üzerinden eleştiri ve çözüm önerileri getirilmesi kapsayıcı bir perspektif ortaya koyulmasını sağlayacaktır. Feminist ve Marksist jeopolitiğin toplumsal hareketlere yönelik ortaya koyduğu perspektifi geliştirecek çalışmalar yapılması hem eleştirel jeopolitik çalışmalarına hem de toplumsal hareket çalışmalarına katkı sağlayacaktır. Bu katkı, teorik çerçevenin derinleştirilmesinin yanında toplumsal hareketlerin mekânla kurdukları ilişkilerin çok boyutlu bir biçimde anlaşılmasını da mümkün kılacaktır.

Bu tez çalışması eleştirel jeopolitik ve toplumsal hareketler literatürlerine sunduğu akademik katkının yanı sıra hem sivil toplum kuruluşlarına hem de politika yapıcılara farklı bir perspektif sunmaktadır. Toplumsal hareketlerin mekânsal pratiklerinin, söylemsel üretimlerinin ve iktidar yapısıyla kurdukları çok katmanlı ilişkilerin incelenmesi söz konusu hareketlerin salt protesto hareketleri oldukları düşüncesinden ziyade yeni bir perspektif sunan ve karar alma süreçlerine etki edebilecek özneler olarak görülmelerine zemin hazırlamaktadır. Böylelikle toplumsal hareketlerin yalnızca mevcut düzeni eleştiren geçici tepkiler olarak değil, aynı zamanda alternatif toplumsal ve mekânsal örgütlenme biçimleri yaratan kurucu aktörler olarak değerlendirilmesini sağlamaktadır. Toplumsal hareketlerin analizine dayanan politikalar geliştirmek; katılımcı demokrasi, toplumsal kapsayıcılık ve mekânsal adalet gibi ilkeleri güçlendirmek adına hem politika yapıcılar hem de sivil toplum açısından önem arz etmektedir. Toplumsal hareketlerin mekânsal taleplerini, temsil krizlerini ve alternatif örgütlenme biçimlerini dikkate almak, politika yapıcılar açısından daha kapsayıcı ve sürdürülebilir kamu politikalarının oluşturulmasına katkı sağlayacaktır. Aynı şekilde, sivil toplum kuruluşları da bu analizlerden faydalanarak savunuculuk stratejilerini güçlendirebilir, yerel düzeyde dayanışma ve katılım temelli yeni örgütlenme modelleri geliştirebilecektir.

Bu tez çalışmasının bir diğer katkısı da gelecek akademik çalışmalar için hazırladığı zemin olmuştur. Eleştirel jeopolitik ile toplumsal hareketler arasındaki ilişkiyi örnek olaylar üzerinden analiz eden bu çalışmada Avrupa ve Ortadoğu'dan seçilen örnek ülkelerin karşılaştırmalı olarak ele alınması farklı coğrafi ölçekler çerçevesinde yapılacak çalışmalar için bir örnek teşkil etmektedir. Çalışmada ortaya koyulan teorik çerçevenin farklı örnekler üzerinden test edilmesi hem akademik literatüre hem de sivil toplum çalışmalarına önemli bir katkı sunacaktır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Aberle, David. **The Peyote Religion Among the Navaho**. Current Anthropology, 1966.
- Afshar, Haleh. "Women and the Politics of Fundamentalism in Iran", Haleh Afshar (Ed.). **Women and Politics in the Third World** içinde. London & New York: Routledge, 1996, ss. 124-144.
- Agnew, John. **Making Political Geography**. London: Arnold, 2002.
- Agnew, John, Stuart Corbridge. **Mastering Space: Hegemony, Territory and International Political Economy**. London & New York: Routledge, 2003.
- Akın, İlhan. **Kamu Hukuku**. 7. Baskı. İstanbul: Beta Yayınları, 1993.
- Alexander, Lewis M. **World Political Patterns**. Chicago: Rand McNally, 1963.
- Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi**. Sekizinci Cilt. İstanbul: Ana Yayıncılık, 1989.
- Aristoteles. **Politika**. Mete Tunçay (Çev.), 14. Basım. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2011.
- Arrighi, Giovanni. Terence K. Hopkins, Immanuel Wallerstein. **Antisystemic Movements**. London: Verso, 1989.
- Arslan, Ahmet. **İbni Haldun**. 3. Baskı. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2017.
- Attwood, Lynne. "The Post-Soviet Woman in the move to the market: a return to domesticity and dependence?", Rosalind Marsh (Ed.). **Women in Russia and Ukraine** içinde. Cambridge: Cambridge University Press, 1996, ss. 255-266.
- Barnes, Trevor J. James S. Duncan. "Introduction: Writing Worlds". Trevor J. Barnes, James S. Duncan (Ed.). **Writing Worlds: Discourse, Text and Metaphor in the Representation of Landscape** içinde. London & New York: Routledge, 2006, ss. 1-17.
- Barr, Scott. Sarah Hoiland, Shailaja Menon, Cathy Matresse, Florencia Silveira, Rebecca Vonderhaar. **Introduction to Sociology Lumen/OpenStax**. NSCC Nova Scotia, 2021.
- Basu, Amrita. **Women's Movements in the Global Era**. Colorado: Westview Press, 2010.

- Başar, Umut. “Mavi Kız ve İran’da Toplumsal Vicdan”, Alper Tok (Ed.). **İRAM 2019 Yılığ**. Ankara: İRAM Yayınları, 2020.
- Beinin, Joel, Marie Duboc. “A Workers’ Social Movement on the Margin of the Global Neoliberal Order, Egypt 2004-2012”, Joel Beinin, Frédéric Vairel (Ed.). **Social Movements, Mobilization, and Contestation in the Middle East and North Africa** içinde. Stanford: Stanford University Press, 2013, ss. 205-227.
- Belot, W. B. **Al-Fara’id al-Duriyya (Vocabulaire Arabe-Français)**. 14. Baskı. Beyrut: İmpr. Cath, 1929.
- Biesanz, Mavis Hilturen, John Biesanz. **Introduction to Sociology**. New Jersey: Prentice Hall, 1974.
- Bilge, Suat. **Milletlerarası Politika**. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1996.
- Billig, Michael. “Rhetorical Psychology, Ideological Thinking and Imagining Nationhood”, Hank Johnston, Bert Klandermans (Ed.). **Social Movements and Culture** içinde. London & New York: Routledge, 2003, ss. 64-84.
- Blumer, Herbert. “Social Movements”. Alfred McClung Lee (Ed.). **Principles of Sociology** içinde. New York: Barnes & Nobles, 1951.
- Bodin, Jean. **Les Six Livres de la République**. Paris: Jacques du Puys, 1577.
- Brecher, Jeremy. Tim Costello, Brendan Smith. **Aşağıdan Küreselleşme**. Aysel Yıldırım, Berna Kurt, Zeynep Kutluata, Şirin Özgün (Çev.). İstanbul: Aram Yayınları, 2002.
- Burnett, Alan D., Peter J. Taylor. **Political Studies From Spatial Perspectives**. Chichester: Wiley, 1981.
- Callinicos, Alex. **An Anti-Capitalist Manifesto**. Cambridge: Polity Press, 2003.
- Canel, Eduardo. “New Social Movement Theory and Resource Mobilization Theory: The Need for Integration”. Michael Kaufman, Haroldo Dilla Alfonso (Ed.). **Community, Power and Grassroots Democracy. The Transformation of Social Life** içinde. London: Zed Books, 1997.
- Castañeda, Ernesto. “Challenging the 1 Percent: the Indignados and Occupy Movements”, Charles Tilly, Ernesto Castañeda, Lesley J. Wood (Ed.). **Social Movements, 1768-2018** içinde. New York & London: Routledge, 2020, ss. 194-207.

- Castells, Manuel. **Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür. Kimliğin Gücü.** Ebru Kılıç (Çev.). İkinci Cilt. 1. Baskı, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.
- Castells, Manuel. **Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür. Ağ Toplumunun Yükselişi.** Ebru Kılıç (Çev.). Birinci Cilt, 2. Baskı, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008.
- Castells, Manuel. **İsyen ve Umut Ağları: İnternet Çağında Toplumsal Hareketler.** Ebru Kılıç (Çev.). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2013.
- Christiansen, Jonathan. “Four Stages of Social Movements”. The Editors of Salem Press (Ed.). **Theories of Social Movements** içinde. California & New Jersey: Salem Press, 2011.
- Cohen, Jean. “Strateji ya da Kimlik: Yeni Teorik Paradigmalar ve Sosyal Hareketler”. Kenan Çayır (Ed.). **Yeni Sosyal Hareketler** içinde. 2. Baskı. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2016.
- Cox, Kevin R. **Political Geography: Territory, State and Society.** Oxford: Blackwell Publishers, 2002.
- Çaha, Ömer. “Feminizm”, Mümtazer Türköne (Ed.). **Siyaset** içinde. İstanbul: Lotus Kitabevi, 2003, ss. 567-575.
- Çayır, Kenan. “Toplumsal Sahnenin Yeni Aktörleri: Yeni Sosyal Hareketler”. Kenan Çayır (Ed.). **Yeni Sosyal Hareketler** içinde. 2. Baskı, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2016.
- Çetinkaya, Yusuf Doğan. “Toplumsal Hareketler”. Şaban Kardaş ve Ali Balcı (Ed.). **Uluslararası İlişkilere Giriş** içinde. 3. Baskı. İstanbul: Küre Yayınları, 2014, ss. 701-710.
- Çetinkaya, Yusuf Doğan. “Tarih ve Kuram Arasında Toplumsal Hareketler”, Yusuf Doğan Çetinkaya (Ed.). **Toplumsal Hareketler Tarih, Teori ve Deneyim** içinde. 5. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 2021, ss. 25-74.
- Dalby, Simon, Gearoid O’Tuathail. **Rethinking Geopolitics.** London, New York: Routledge, 1998.
- Dalby, Simon. “Critical Geopolitics and Security”. J. Peter Burgess (Ed.). **The Routledge Handbook of New Security Studies** içinde. London & New York: Routledge, 2010, ss. 50-58.

- Davidson, Neil. "Many Capitals, Many States: Contingency, Logic or Mediation?". Alexander Anievas (Ed.). **Marxism and World Politics: Contesting Global Capitalism** içinde. London & New York: Routledge, 2010, ss. 77-93.
- De Beauvoir, Simone. **The Second Sex**. H. M. Parshley (Çev.). London: Jonathan Cape, 1956.
- De Beauvoir, Simone. **Kadın Genç Kızlık Çağı**. Bertan Onaran (Çev.), İstanbul: Payel Yayınevi, 1980.
- De Beauvoir, Simone. **Ben Bir Feministim**. İstanbul: Pazartesi Kitapları, 1996.
- De Seversky, Alexander. **Air Power, Key to Survival**. New York: Simon and Schuster, 1950.
- Defay, Alexandre. **Jeopolitik**. İsmail Yerguz (Çev.), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2005.
- Della Porta, Donatella, Mario Diani. **Social Movements. An Introduction**. Second Edition. Malden: Blackwell Publishing, 2006.
- Della Porta, Donatella, Mario Diani. **Toplumsal Hareketler**. Pelin Çakır, Ceren Gülbudak (Çev.). 1. Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020.
- Derrida, Jacques. **Of Grammatology**. Baltimore and London: Johns Hopkins University Press, 1977.
- Diani, Mario. "Networks and Social Movements: A Research Programme". Mario Diani, Doug McAdam (Ed.). **Social Movements and Networks. Relational Approaches to Collective Action** içinde. Oxford: Oxford University Press, 2003.
- Dijk, Jan van. **The Network Society. Social Aspects of New Media**. Second Edition. London: Sage Publications, 2006.
- Dijkink, Gertjan. **National Identity and Geopolitical Visions: Maps of Pride and Pain**. London: Routledge, 1996.
- Dittmer, Jason. **Popular Culture, Geopolitics, and Identity**. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2010.
- Dodds, Klaus. **Global Geopolitics A Critical Introduction**. Harlow: Pearson, 2005.
- Dodds, Klaus. **Geopolitics: A Very Short Introduction**. New York: Oxford University Press, 2007.
- Douhet, Giulio. **The Command of the Air**. Dino Ferrari (Çev.), New York: Coward-McCann, 1942.

- Duchen, Claire. **Feminism in France From May '68 to Mitterand**. Volume 9. London & New York: Routledge, 2013.
- Duverger, Maurice. **Politikaya Giriş**. Samih Tiryakioğlu (Çev.), 2. Baskı. İstanbul: Varlık Yayınları, 1984.
- Edelman, Murray. **Politics as Symbolic Action**. New York: Academic Press, 1971.
- Eken, Mehmet Evren. “Feminizm, Maskülinite ve Uluslararası İlişkiler Teorisi: Uluslararası Siyasetin Toplumsal Cinsiyeti”. Ramazan Gözen (Der.). **Uluslararası İlişkiler Teorileri**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, ss. 443-492.
- El-Dawla, Aida Seif. “Torture: a state policy”, Rabab El-Mahdi, Philip Marfleet (Ed.). **Egypt The Moment of Change** içinde. London & New York: Zed Books, 2009, ss. 120-135.
- Eschle, Catherine. **Global Democracy, Social Movements and Feminism**. Boulder: Westview Press, 2000.
- Evans, Graham, Jeffrey Newnham. **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**. H. Ahsen Utku (Çev.), 1. Baskı. İstanbul: Gökkuşbu Yayınları, 2007.
- Fábián, Katalin. **Contemporary Women's Movements in Hungary: Globalization, Democracy, and Gender Equality**. Washington D.C.: Woodrow Wilson Center Press, 2009.
- Flint, Colin. **Introduction to Geopolitics**. London & New York: Routledge, 2006.
- Flynn, Simone I. “New Social Movement Theory”. The Editors of Salem Press (Ed.). **Theories of Social Movements** içinde. California & New Jersey: Salem Press, 2011.
- Flynn, Simone I. “Resource Mobilization Theory”. The Editors of Salem Press (Ed.). **Theories of Social Movements** içinde. California & New Jersey: Salem Press, 2011.
- Flynn, Simone I. “Types of Social Movements”. The Editors of Salem Press (Ed.). **Theories of Social Movements** içinde. California & New Jersey: Salem Press, 2011.
- Foucault, Michel. **Discipline & Punish: The Birth of the Prison**. New York: Vintage Books, 1995.
- Foucault, Michel. **Büyük Kapatılma**. Işık Ergüden ve Ferda Keskin (Çev.). 3. Basım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011.

- Foucault, Michel. **İktidarın Gözü**. Işık Ergüden (Çev.). 3. Basım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012.
- Friedan, Betty. **The Feminine Mystique**. New York: W. W. Norton & Company, 1963.
- Giddens, Anthony. **Sosyoloji**. Hüseyin Özel, Cemal Güzel (Yay. Haz.). Ankara: Ayraç Yayınları, 2000.
- Giddens, Anthony. **Sosyoloji**. Cemal Güzel (Yay. Haz.). İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2012.
- Gilcher-Holtey, Ingrid. **68 Hareketi Almanya, Batı Avrupa, ABD**. Muhsin Bulut (Çev.), İstanbul: Runik Kitap, 2021.
- Gilmartin, Mary, Eleonore Kofman. "Critically Feminist Geopolitics", Lynn A. Staeheli, Eleonore Kofman, Linda J. Peake (Ed.). **Mapping Women, Making Politics Feminist Perspectives on Political Geography** içinde. New York & London: Routledge, 2004, ss. 113-126.
- Goblet, Yann Morvran. **Political Geography and the World Map**. New York: Praeger, 1955.
- Göney, Süha. **Siyasi Coğrafya Cilt: II**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Basımevi, 1993.
- Gusfield, Joseph R. "Social Movements and Social Change: Perspectives of Linearity and Fluidity, Louis Kriesberg (Ed.). **Research in Social Movements, Conflict and Change Volume 4** içinde. Greenwich, Conn.: Jai Press, 1981, ss. 317-339.
- Günel, Kamil. **Coğrafyanın Siyasal Gücü**. 4. Baskı. İstanbul: Çantay Yayınları, 2004.
- Güven, Selahattin. "Temsil Krizinin Siyaseti: Sosyal Hareketler". **Sosyoloji Divanı Dergisi**. Sayı. 5, Konya: Çizgi Kitabevi, 2015, ss. 25-51.
- Hardt, Michael, Antonio Negri. **Çokluk İmparatorluk Çağında Savaş ve Demokrasi**. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2004.
- Heberle, Rudolf. **Social Movements. An Introduction to Political Sociology**. New York: Appleton Century Crofts, 1951.
- Heywood, Andrew. **Siyasi İdeolojiler**. Ahmet K. Bayram vd. (Çev.). 5. Baskı. Ankara: Adres Yayınları, 2013.
- Hoffer, Eric. **Kesin İnançlılar**. Erkal Günur (Çev.). 16. Baskı. İstanbul: Olvido Kitap, 2019.
- Hunt, Krista, Kim Ryeig. **(En)Gendering the War on Terror**. Hampshire: Ashgate Publishing, 2008.

- Işık, Gülcan. **Sanaldan Sokağa Toplumsal Hareketler**. 2. Baskı. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2015.
- İbn-i Haldun. **Mukaddime I**. Turan Dursun (Çev.), Ankara: Onur Yayınları, 1977.
- İbn-i Haldun. **Mukaddime I**. Süleyman Uludağ (Hzl.), İstanbul: Dergah Yayınları, 2007.
- İlhan, Suat. **Jeopolitik Duyarlılık**. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2003.
- İlhan, Suat. **Jeopolitik Güç Odağı Kuramı**. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları, 2019.
- Jäger, Siegfried. **Kritische Diskursanalyse: Eine Einführung**. Münster: Unrast Verlag, 2012.
- Jasper, James M. **Ahlaki Protesto Sanatı**. Senem Öner (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2002.
- Jasper, James M. **Protesto**. Aslı Önal (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014.
- Jones, Martin, Rhys Jones ve Michael Woods. **An Introduction to Political Geography: Space, Place and Politics**. London & New York: Routledge, 2004.
- Johnston, Hank. **Tales of Nationalism: Catalonia, 1939-1979**. New Jersey: Rutgers University Press, 1991.
- Johnston, Hank, Bert Klandermans. "The Cultural Analysis of Social Movements", Hank Johnston, Bert Klandermans (Ed.). **Social Movements and Culture** içinde. London & New York: Routledge, 2003, ss. 3-24.
- Jorgensen, Marianne Louise J. Phillips. **Discourse Analysis as Theory and Method**. London: Sage Publications, 2002.
- Juhász, Bórbala. "Women in the Hungarian Revolution of 1956. The Women's Demonstration of 4th December", Andrea Petö, Béla Rásky (Ed.). **Construction, Reconstruction: Women, Family and Politics in Central Europe 1945-1998** içinde. Budapest: Central European University, 1999, ss. 19-31.
- Kamal, Hala. "A Century of Egyptian Women's Demands: The Four Waves of the Egyptian Feminist Movement", Shaminder Takhar (Ed.). **Gender and Race Matter: Global Perspectives on Being a Woman** içinde. Emerald Publishing Limited, 2016, ss. 3-22.
- Karabulut, Bilal. **Uluslararası İlişkilerde Anahtar Kavramlar Serisi-1 Strateji-Jeostrateji-Jeopolitik**. Ankara: Barış Kitap, 2013.

- Kasperson, Roger E., Julian V. Minghi. **The Structure of Political Geography**. Chicago: Aldine, 1969.
- Klandermans, Bert. "The Social Construction of Protest and Multiorganizational Fields", Aldon D. Morris, Carol McClurg Mueller (Ed.). **Frontiers in Social Movement Theory** içinde. New Haven, Conn: Yale University Press, 1992, ss. 77-103.
- Lacoste, Yves. **La Géographie ça sert d'abord à faire la guerre**. Paris: Maspero, 1976.
- Lacoste, Yves. **Coğrafya Savaşmak İçindir**. Aylin Ertan (Çev.). Ankara: Doruk Yayınları, 2004.
- Layder, Derek. **Sosyal Teoriye Giriş**. Ümit Tatlıcan (Çev.), İstanbul: Küre Yayınları, 2006.
- Le Bon, Gustave. **Kitlelerin Psikolojisi**. Süleyman Doğru (Çev.). İstanbul: Koridor Yayıncılık, 2020.
- Macionis, John J. **Sociology**. Sixteenth Edition. Boston: Pearson, 2014.
- Marchand, Marianne H., Anne Sisson Runyan (Ed.). **Gender and Global Restructuring: Sighings, Sites and Resistances**. London & New York: Routledge, 2000.
- Marshall, Gordon. **Sosyoloji Sözlüğü**. Osman Akınhay, Derya Kömürcü (Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999.
- Marx, Karl, Friedrich Engels. **Komünist Manifesto ve Komünizmin İlkeleri**. Muzaffer Erdost (Çev.). Ankara: Sol Yayınları, 2011.
- Marx, Karl, Friedrich Engels. **The German Ideology**. Paris: Foreign Languages Press, 2022.
- McAdam, Doug. **Political Process and the Development of Black Insurgency 1930-1970**. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1985.
- McClintock, Anne. **Imperial Leather: Race, Gender and Sexuality in the Colonial Contest**. London: Routledge, 1995.
- Megill, Allan. **Aşırılığın Peygamberleri: Nietzsche, Heidegger, Foucault, Derrida**. Tuncay Birkan (Çev.), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1998.
- Melucci, Alberto. "A Strange Kind of Newness: What is New in New Social Movements". Enrique Larana, Hank Johnston, Joseph R. Gusfield (Ed.). **New**

- Social Movements: From Ideology to Identity** içinde. Philadelphia: Temple University Press, 1994.
- Mikecz, Dániel. “Civil Society, Social Movements and Political Participation in Hungary”, Ellen Bos, Astrid Lorenz (Ed.). **Politics and Society in Hungary** içinde. Wiesbaden: Springer, 2022, ss. 121-136.
- Miller, Frederick D. “The End of SDS and the Emergence of Weatherman: Demise Through Success”, Jo Freeman. Victoria Johnson (Ed.). **Waves of Protest: Social Movements Since the Sixties** içinde. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 1999.
- Miller, Byron A. **Geography and Social Movements: Comparing Antinuclear Activism in the Boston Area**. Minneapolis & London: University of Minnesota Press, 2000.
- Montesquieu. **De L'esprit Des Lois**. Geneve: Barillot & Fils, 1748.
- Montesquieu. **Kanunların Ruhu Üzerine**. Fehmi Baldaş (Çev.), İstanbul: Hiperlink Yayınları, 2014.
- Mossallam, Alia. “These are liberated territories – everyday resistance in Egypt: Dismantling state power, experimenting with alternatives and the growing movement from 2000 to 2010”, Larbi Sadiki, Heiko Wimmen, Layla Al Zubaidi (Ed.). **Democratic Transition in the Middle East** içinde. London: Routledge, 2013, ss. 109-137.
- Mozaffari, Mehdi. “The Iranian Green Movement (IGM) One Year After”. **Centre for Studies in Islamism and Radicalisation (CIR)**. Aarhus University, 2010.
- Müller, Martin. “Text, Discourse, Affect and Things”. Klaus Dodds, Merje Kuus, Joanne Sharp (Ed.). **Ashgate Research Companion to Critical Geopolitics** içinde. Farnham: Ashgate Publishing, 2013, ss. 49-68.
- O’Tuathail, Gearoid. **Critical Geopolitics: The Politics of Writing Global Space**. London: Routledge, 1996.
- O’Tuathail, Gearoid. **Critical Geopolitics: The Politics of Writing Global Space**. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996.
- Oslender, Ulrich. “Anti-Geopolitics”, Rob Kitchin and Nigel Thrift (Ed.). **International Encyclopedia of Human Geography** içinde. Oxford: Elsevier, 2009, ss. (152-158).

- Özey, Ramazan. **Dünya ve Türkiye Ölçeğinde Siyasi Coğrafya**. 7. Baskı. İstanbul: Aktif Yayınevi, 2010.
- Parker, Geoffrey. **Western Political Thought in the Twentieth Century**. New York: St. Martin's Press, 1985.
- Petö, Andrea. "Hungarian Women in Politics, 1945-51", Eleonore Breuning, Jill Lewis, Gareth Pritchard (Ed.). **Power and the People** içinde. Manchester & New York: Manchester University Press, 2005, ss. 266-279.
- Pettman, Jan Jindy. **Worlding Women: A Feminist International Politics**. London & New York: Routledge, 1996.
- Piven, Frances Fox, Richard A. Cloward. **Poor People's Movements**. New York: Vintage Books, 1979.
- Popenoe, David. **Sociology**. Third Edition. New Jersey: Prentice-Hall, 1977.
- Povey, Tara. **Social Movements in Egypt and Iran**. New York: Palgrave Macmillan, 2015.
- Poya, Maryam. **Women, Work and Islamism: Ideology and Resistance in Iran**. London & New York: Zed Books, 2010.
- Punch, Keith K. **Sosyal Araştırmalara Giriş: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar**. Dursun Bayrak, H. Bader Arslan, Zeynep Akyüz (Çev.), Ankara: Siyasal Kitapevi, 2011.
- Rai, Shirin M. **Gender and the Political Economy of Development**. Cambridge: Polity Press, 2002.
- Ratzel, Friedrich. **Politische Geographie**. München und Leipzig: R. Oldenbourg, 1897.
- Ratzel, Friedrich. "Der Lebensraum: eine biogeographische Studie", Karl Bücher ve diğerleri (Ed.). **Festgaben für Albert Schäffle zur siebenzigsten Wiederkehr seines Geburtstages** içinde. Tübingen: H. Laupp, 1901, ss. 103-189.
- Riley, Robin L., Chandra Talpade Mohanty, Minnie Bruce Pratt. **Feminism and War: Confronting U.S. Imperialism**. London & New York: Zed Books, 2008.
- Rocheftort, Florence. **Feminizmler Tarihi**, Özlem Altun (Çev.), İstanbul: Sel Yayıncılık, 2020.
- Routledge, Paul. **Terrains of Resistance: Nonviolent Social Movements and the Contestation of Place in India**. Westport, Conn: Praeger, 1993.

- Routledge, Paul. "Anti-Geopolitics - Introduction", Gearoid O'Tuathail, Simon Dalby, Paul Routledge (Ed.). **The Geopolitics Reader** içinde. London & New York: Routledge, 1998, ss. 245-255.
- Routledge, Paul. "Anti-Geopolitics", John Agnew, Katharyne Mitchell, Gearoid O'Tuathail (Ed.). **A Companion to Political Geography** içinde. Oxford: Blackwell Publishing, 2003, ss. 236-248.
- Seidman, Steven. **Contested Knowledges: Social Theory in The Postmodern Era**. Oxford: Blackwell, 1994.
- Sertlek, Tufan. "Yeni Bir Sendika Hareketin Dinamikleri, İşçi Sınıfının Değişen Yapısı ve Sınıf Hareketinde Arayışlar". **Deneyimler Sempozyumu Bildiri Kitabı**. İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı, 2005.
- Shackleton, Robert. **Montesquieu: A Critical Biography**. Oxford: Oxford University Press, 1961.
- Sirkis, Luce. "Özerk Kadın Hareketi ve Kurumlar Son On Yıl İçinde Fransa'daki Karşılıklı Etkileşimler". **Kadın Hareketinin Kurumsallaşması** içinde. Meral Akkent (Çev.), İstanbul: Metis Yayınları, 1994, ss. 45-53.
- Sisson Runyan, Anne, V. Spike Peterson. **Global Gender Issues in the New Millenium**. Fourth Edition. Boulder: Westview Press, 2014.
- Smelser, Neil J., Paul B. Baltes. **International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences**. Oxford: Pergamon, 2001.
- Smith, Fiona M. "The Neighbourhood As Site for Contesting German Reunification", Joanne P. Sharp, Paul Routledge, Chris Philo, Ronan Paddison (Ed.). **Entanglements of Power: Geographies of Domination/Resistance** içinde. London & New York: Routledge, 2000, ss. 122-147.
- Smith, Neil. **Eşitsiz Gelişim: Doğa, Sermaye ve Mekânın Üretimi**. Esin Soğancılar (Çev.), İstanbul: Sel Yayıncılık, 2017.
- Sözen, Edibe. **Söylem: Belirsizlik, Mücadele, Bilgi/Güç ve Refleksivite**. İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999.
- Steans, Jill. "Gender Inequalities and Feminist Politics in A Global Perspective", Eleonore Kofman, Gillian Youngs (Ed.). **Globalization: Theory and Practice** içinde. London & New York: Continuum, 2003, ss. 123-138.

- Stienstra, Deborah. "Dancing Resistance From Rio to Beijing: Transnational Women's Organizing and United Nations Conferences, 1992-1996", Marianne H. Marchand, Anne Sisson Runyan (Ed.). **Gender and Global Restructuring: Sighings, Sites and Resistances** içinde. London & New York: Routledge, 2000, ss. 209-244.
- Stogiannos, Alexandros. **The Genesis of Geopolitics and Friedrich Ratzel**. Springer, 2019.
- Szikra, Dorottya, Anna Fejös, Mária Neményi, Róza Vajda. "Civil Society Activism Related to Women and Families Since 2010 in Hungary", **Friederich Ebert Stiftung**. 2020.
- Tarrow, Sidney G. **Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics**. Third Edition. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.
- Tezkan, Yılmaz ve Taşar, M. Murat. **Dünden Bugüne Jeopolitik**. İstanbul: Ülke Kitapları, 2002.
- Thébaud, Françoise. "Büyük Savaş ve Cinsel Bölünmenin Zaferi", Georges Duby, Michelle Perrot, Françoise Thébaud (Ed.). **Kadınların Tarihi** içinde. Ahmet Fethi (Çev.), Cilt V, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, ss. 31-79.
- Thompson, John B. **İdeoloji ve Modern Kültür, Kitle İletişim Çağında Eleştirel Toplum Kuramı**. İdil Çetin (Çev.), Ankara: Dipnot Yayınları, 2013.
- Tilly, Charles. **Social Movements 1768-2004**. Boulder, London: Paradigm Publishers, 2004.
- Tilly, Charles. **Toplumsal Hareketler**. Orhan Düz (Çev.). İstanbul: Babil Yayınları, 2008.
- Top Yılmaz, Sevil, Ali Özçağlar. "Beşeri Coğrafyanın Öncüsü Carl Ritter'in Coğrafya Bilimine Getirdiği Yenilikler ve Bugüne Yansımaları", **TÜCAUM Uluslararası Coğrafya Sempozyumu Bildiri Kitabı** içinde. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, Ekim 2016, ss. 499-508.
- Touraine, Alain. **The Voice and the Eye**. New York: Cambridge University Press, 1981.
- Touraine, Alain. **Modernliğin Eleştirisi**. Hülya Tufan (Çev.). 2. Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1995.

- Touraine, Alain. “Toplumdan Toplumsal Harekete”. Kenan Çayır (Ed.). **Yeni Sosyal Hareketler** içinde. 2. Baskı. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2016.
- Türkdoğan, Orhan. **Sosyal Hareketlerin Sosyolojisi**. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988.
- Türkdoğan, Orhan. **Sosyal Hareketlerin Sosyolojisi**. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2013.
- Ulaş, Bülent. **Jeopolitik: Türkiye’nin Milli Güvenliği ve Avrupa Birliği Üyelik Süreci**. İstanbul: Başlık Yayınları, 2011.
- Van Der Linden, Marcel ve Jürgen Rojahn (Ed.). **The Formation of Labour Movements 1870-1914**. Leiden: E. J. Brill, 1990.
- Walker, Rob B. **Inside/Outside: International Relations as Political Theory**. Cambridge: Cambridge University Press, 1993.
- Wallerstein, Immanuel. “Sistem Karşıtı Hareketlerin Tarihi ve İkilemleri”, Samir Amin, Giovanni Arrighi, Immanuel Wallerstein (Ed.). **Büyük Kargaşa: Yeni Toplumsal Hareketlerin Krizi** içinde. İstanbul: Alan Yayıncılık, 1993, ss. 10-53.
- Waters, Sarah. **Social Movements in France**. New York: Palgrave Macmillan, 2003.
- Whitworth, Sandra. **Feminism and International Relations**. New York: Palgrave Macmillan, 1994.
- Williams, Patrick Laura Chrisman. **Colonial Discourse and Post-Colonial Theory**. London: Routledge, 1994.
- Wibben, Annick T. R. **Feminist Security Studies: A Narrative Approach**. London & New York: Routledge, 2011.

Süreli Yayınlar

- Agnew, John A. "An Excess Of 'National Exceptionalism': Towards A New Political Geography of American Foreign Policy", **Political Geography Quarterly**, Vol. 2, No. 2, 1983.
- Arpad, Susan S., Sarolta Marinovich. "Why Hasn't There Been A Strong Women's Movement in Hungary?", **Journal of Popular Culture**. Vol. 29, No. 2, 1995, ss. 77-96.
- Barany, Zoltan. "Who Will Shield the Imams? Regime Protection in Iran and the Middle East". **Middle East Policy**. Vol. 26, No. 1, 2019.
- Barassi, Veronica. "Ethnographic Cartographies: Social Movements, Alternative Media and the Spaces of Networks". **Social Movement Studies**. Vol. 12, No. 1, 2013, ss. 48-62.
- Bayar, Erdal. "The Rise and Fall of A Social Movement in Iran: The Iranian Green Movement". **Social and Legal Studies**. Vol. 8, No. 2, 2022, ss. 19-54.
- Beinin, Joel, Marie Duboc, "The Egyptian Workers' Movement Before and After the 2011 Popular Uprising", **Socialist Register 2015**. Vol. 51, ss. 136-156.
- Bohstedt, John. "Food Riots and the Politics of Provisions in World History", **Institute of Development Studies**. No. 444, 2014, ss. 1-31.
- Bowman, Isaiah. "Geography vs. Geopolitics". **Geographical Reivew**. Vol. 32, 1946.
- Buechler, Steven M. "New Social Movements Theories". **The Sociological Quarterly**, Vol. 36, No. 3, 1995, ss. 441-464.
- Buonomo, Thomas. "Iran's Supreme Leader: An Analysis of His Hostility Toward the U.S. and Israel". **Middle East Policy**. Vol. 25, No. 1, 2018, ss. 33-45.
- Calhoun, Craig. "'New Social Movements' of the Early Nineteenth Century". **Social Science History**. Vol. 17, No. 3, 1993, ss. 385-427.
- Colás, Alejandro, Gonzalo Pozo. "The Value of Territory: Towards A Marxist Geopolitics". **Geopolitics**. Vol. 16, No. 1, 2011, ss. 211-220.
- Coleman, Mathew. "U.S. Statecraft and the U.S.-Mexico Border as Security/Economy Nexus". **Political Geography**. Vol. 24, No. 2, 2005, ss. 185-209.
- Dede, Ayşegül. "Yeni Toplumsal Hareketler: 'Yeni ve Başka Bir Dünya' Talebi". **Sosyoloji Divanı**. Yıl. 3, Sayı. 5, 2015, ss. 39-52.

- Dede, Ayşegül. "Talepkâr Bir Hareket Olarak Yeni Toplumsal Hareketler". **Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**. Sayı. 13, 2018, ss. 48-66.
- Diani, Mario. "The Concept of Social Movement". **The Sociological Review**. Vol. 40, No. 1, 1992.
- Dittmer, Jason, Nicholas Gray. "Popular Geopolitics 2.0: Towards New Methodologies of the Everyday". **Geography Compass**. Vol. 4, No. 11, 2010, ss. 1664-1677.
- Dodds, Klaus James D. Sidaway. "Locating Critical Geopolitics". **Environment and Planning D: Society and Space**. Vol. 12, No. 5, 1994, ss. 515-524.
- Dodds, Klaus. "Political Geography III: Critical Geopolitics After Ten Years". **Progress in Human Geography**. Vol. 25, No. 3, 2001, ss. 469-484.
- Dowler, Lorraine, Joanne Sharp. "A Feminist Geopolitics?". **Space and Polity**. Vol. 5, No. 3, 2001, ss. 165-176.
- Dufour, Pascale. "Comparing Collective Actions Beyond National Contexts: 'Local Spaces of Protest' and the Added Value of Critical Geography". **Social Movement Studies**. Vol. 20, No. 2, 2021, ss. 224-242.
- Emin, Asuman. "Mısır Siyasetinde Vefd Partisi (1918-1952)", **Yüksek Lisans Tezi**. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Medeniyetler İttifakı Enstitüsü, 2017.
- Ergün, Oğuzhan. "Postmodern Jeopolitik ve Küresel Tasarımın Eleştirel Çözümlemesi". **Türkiye Adalet Akademisi Dergisi**. Cilt. 6, Sayı. 21, 2015, ss. 405-443.
- Eschle, Catherine. "Feminist Studies of Globalisation: Beyond Gender, Beyond Economism". **Global Society**. Vol. 18, No. 2, 2004.
- Ferrari, Elisabetta. "'Free country, free internet': the symbolic power of technology in the Hungarian internet tax protests", **Media, Culture & Society**. 2018, ss. 1-16.
- Flint, Colin, Fred M. Shelley. "Structure, Agency, and Context: The Contributions of Geography to World-Systems Analysis". **Sociological Inquiry**. Vol. 66, No. 4, 1996, ss. 496-508.
- Fuchs, Christian. "The Self-Organization of Social Movements". **Systemic Practice and Action Research**. Vol. 19, No. 1, 2006, ss. 101-137.
- Gates, Warren E. "The Spread of Ibn Khaldun's Ideas on Climate and Culture". **Journal of the History of Ideas**. Vol. 28, No. 3, 1967, ss. 415-422.
- Gençoğlu, Aylin Yonca. "Eski ve Yeni Paradigmalar Açısından Sosyal Hareketler", **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**. Cilt. 3, Sayı. 2, 2014.

- Hart, Gillian. "The Provocations of Neoliberalism: Contesting the Nation and Liberation After Apartheid". **Antipode**. Vol. 40, No. 4, 2008, ss. 678-705.
- Hoodfar, Homa. "A Background to Movement the Feminist In Egypt", **Al-Raida**. No. 57, 1992, ss. 11-13.
- Horvath, Gyorgyi. "Internet memes and a female "Arab Spring": mobilising online for the criminalisation of domestic abuse in Hungary in 2012-13", **Feminist Media Studies**. Vol. 23, No. 3, 2023, ss. 819-835.
- Hyndman, Jennifer. "Towards A Feminist Geopolitics". **Canadian Geographer**. Vol. 45, No. 2, 2001, ss. 210-222.
- İlhan, Suat. "Jeopolitik Gelişmeler ve Türk Dünyası". **Avrasya Etüdleri**. Cilt. 2, Sayı. 3, 1995, ss. 23-37.
- İşcan, İsmail Hakkı. "Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları". **Uluslararası İlişkiler Dergisi**. Cilt. 1, Sayı. 2, 2004, ss. 47-79.
- Jenkins, J. Craig. "Resource Mobilization Theory and The Study of Social Movements". **Annual Review of Sociology**. Vol. 9, No. 1, 1983.
- Kalfa, Ceren, Faruk Ataay. "Küresel Toplumsal Hareketler". **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**. Sayı. 16, 2008, ss. 127-149.
- Kaya, Şehriban. "Kadın ve Sosyal Medya". **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**. Cilt. 17, Sayı. 2, 2018, ss. 563-576.
- Kaygalak, İrfan. "Postmodern Eleştirilerin Coğrafi Düşünce ve Yeni Mekân Kavrayışları Üzerine Yansımaları". **Coğrafi Bilimler Dergisi**. Cilt. 1, 2011, ss. 1-10.
- Kjellén, Rudolf. **Staten som Lifsform**. Stockholm: Hugo Gebersförlag, 1916 (akt.)
- Tunander, Ola. "Swedish-German Geopolitics for A New Century Rudolf Kjellén's 'The State as A Living Organism'". **Review of International Studies**. Vol. 27, No. 3, 2001.
- Klandermans, Bert. "Mobilization and Participation: Social-Psychological Expansions of Resource Mobilization Theory". **American Sociological Review**. Vol. 49, No. 5, 1984, ss. 583-600.
- Koobak, Redi, Raili Marling. "The Decolonial Challenge: Framing Post-Socialist Central and Eastern Europe within Transnational Feminist Studies". **European Journal of Women's Studies**. Vol. 21, No. 4, 2014.

- Kurecic, Petar. "Studying of Urban Movements Through the Paradigms of Popular Geopolitics and Anti-Geopolitics", **12th International Scientific Conference on Economic and Social Development**. Bangkok: Varazdin Development and Entrepreneurship Agency. 18-20 February 2016, ss. 63-73.
- Küçükşahin, Emre. "Politik Bir Fenomen Olarak Ekmek: 2008 Mısır'ında Ekmek İsyanı", **İktisat ve Sosyal Bilimlerde Güncel Araştırmalar**. Cilt. 2, Sayı. 2, 2018, ss. 317-347.
- Lentin, Alana. "Structure, Strategy, Sustainability: What Future for New Social Movement Theory?". **Sociological Research Online**. Vol. 4, No. 3, 1999, ss. 193-205.
- Marfleet, Philip. "Mubarak's Egypt – Nexus of Criminality", **State Crime Journal**. Vol. 2, No. 2, 2013, ss. 112-134.
- Mehleb, Rimel I., Giorgos Kallis, Christos Zografos. "A discourse analysis of yellow-vest resistance against carbon taxes". **Environmental Innovation and Societal Transitions**. Vol. 40, 2021, ss. 382-394.
- Melucci, Alberto. "The Symbolic Challenge of Contemporary Movements". **Social Research**. Vol. 52, No. 4, 1985, ss. 789-816.
- Moghadam, Valentine M. "Islamic Feminism and Its Discontents: Toward A Resolution of the Debate". **Signs**. Vol. 27, No. 4, 2002, ss. 1135-1171.
- Morin, Edgar. "Bir Uygarlık Bunalımı". **Cogito**. Sayı. 14, 1998, ss. 102-117.
- Mrozowski, Adam, Paul Stewart, Violetta Zentai. "Critical Labour Studies in Hungary, Poland and the UK: Between crisis and revitalisation", **Forum Socjologiczne**. Special Issue, No. 1, 2015, ss. 19-34.
- Nicholls, Walter J. "The Geographies of Social Movements". **Geography Compass**. Vol. 1, No. 3, 2007, ss. 607-622.
- O'Tuathail, Gearoid. "The Critical Reading/Writing of Geopolitics: Re-reading/Writing Wittfogel, Bowman and Lacoste". **Progress in Human Geography**. Vol. 18, No. 3, 1994, ss. 313-332.
- O'Tuathail, Gearoid. "(Dis)placing Geopolitics: Writing on the Maps of Global Politics". **Environment and Planning D: Society and Space**. Vol. 12, No. 5, 1994, ss. 525-546.

- O'Tuathail, Gearoid. "Understanding Critical Geopolitics: Geopolitics and Risk Society". **Journal of Strategic Studies**. Vol. 22, No. 2-3, 1999, ss. 107-124.
- O'Tuathail, Gearoid. "Geopolitical Structures and Cultures: Towards Conceptual Clarity in the Critical Study of Geopolitics". Lasha Tchantouridze (Ed.). **Geopolitics: Global Problems and Regional Concerns** içinde. Bison Paper 4, Centre for Defence and Security Studies, 2004, ss. 75-102.
- Offe, Claus. "New Social Movements: Challenging the Boundaries of Institutional Politics". **Social Research**. Vol. 52, No. 4, 1985, ss. 817-868.
- Olofsson, Gunnar. "After the Working-Class Movement? An Essay on What's 'New' and What's 'Social' in the New Social Movements". **Acta Sociologica**. Vol. 31, No. 1, 1988, ss. 15-34.
- Özey, Ramazan. "Türk Dünyasının Jeopolitik Önemi ve Başlıca Problemleri". **Avrasya Etüdleri**. Sayı. 20, Özel Sayı, Yaz 2001, ss. 83-94.
- Özsavaş Atay, Sibel. "Klasik Jeopolitik Yaklaşımlar ve Eleştirel Jeopolitik Söylem". **Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**. Cilt. 8, Sayı. 2, 2016, ss.144-155.
- Pasquino, Pasquale. "Michel Foucault (1926-84): The Will to Knowledge". **Economy and Society**. Vol. 15, No. 1, 1986, ss. 97-109.
- Patel, Raj, Philip McMichael. "A Political Economy of the Food Riot", **Review**. Vol. 32, No. 1, 2009, ss. 9-35.
- Pető, Andrea. "A History of the Hungarian Women's Movement and Feminism", **Feminizmas, Visuomenė, Kultūra**. 2001, ss. 151-160.
- Pichardo, Nelson A. "New Social Movements: A Critical Review". **Annual Review of Sociology**. Vol. 23, 1997, ss. 411-430.
- Petman, Jan Jindy. "Gendering Globalization in Asia Through Miracle and Crisis". **Gender, Technology and Development**. Vol. 7, No. 2, 2003, ss. 171-187.
- Pettman, Jan Jindy. "Feminist International Relations After 9/11". **Brown Journal of World Affairs**. Vol. 10, No. 2, 2004, ss. 85-96.
- Ratzel, Friedrich. "The Territorial Growth of States". **Scottish Geographical Magazine**. Vol. 12, No. 7, 1896, ss. 351-361.
- Sadiki, Larbi. "Popular Uprisings and Arab Democratization", **International Journal of Middle East Studies**. Vol. 32, No. 1, 2000, ss. 71-95.

- Secor, Anna J. "Toward A Feminist Counter-Geopolitics: Gender, Space and Islamist Politics in Istanbul". **Space and Polity**. Vol. 5, No. 3, 2001, ss. 191-211.
- Singerman, Diane. "Youth, Gender and Dignity in the Egyptian Uprising", **Journal of Middle East Women's Studies**. Vol. 9, No. 3, 2013, ss. 1-27.
- Springer, Simon. "The Nonillusory Effects of Neoliberalisation: Linking Geographies of Poverty, Inequality, and Violence". **Geoforum**. Vol. 39, 2008, ss. 1520-1525.
- Springer, Simon. "Public Spaces As Emancipation: Meditations on Anarchism, Radical Democracy, Neoliberalism and Violence". **Antipode**. Vol. 43, No. 2, 2011, ss. 525-562.
- Şahin, Hande. "İşçi Hareketine Tarihsel Bir Bakış: Dünden Bugüne Yaşanan Dönüşümlerin Yapısal Bir Analizi". **İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi**. Cilt. 17, Sayı. 1, 2015, ss. 161-184.
- Şahin, Yasin. "Michel Foucault'da Söylem Analizi". **Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi**. Cilt. 3, Sayı. 6, 2017, ss. 119-135.
- Şentürk, Ünal. "Küresel Yeni Sosyal Hareketler ve Savaş Karşıtlığı". **C. Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**. Cilt. 30, Sayı. 1, 2006, ss. 31-46.
- Tahmasebi-Birgani, Victoria. "Green Women of Iran: The Role of the Women's Movement During and After Iran's Presidential Election of 2009". **Constellations**. Vol. 17, No. 1, 2010, ss. 78-86.
- Tandoğan, Şeyma Merve. "İran'da Kadın Hareketleri: Beyaz Çarşamba Hareketi Örneği". **İran Çalışmaları Dergisi**. Cilt. 5, Sayı. 2, 2021, ss. 205-234.
- Tickner, J. Ann. "You Just Don't Understand: Troubled Engagements between Feminists and IR Theorists". **International Studies Quarterly**. Vol. 41, No. 4, 1997, ss. 611-632.
- Tunander, Ola. "Swedish-German Geopolitics for A New Century Rudolf Kjellén's 'The State as A Living Organism'". **Review of International Studies**. Vol. 27, No. 3, 2001, ss. 451-463.
- Tür, Özlem. "Mısır'da Ekonomik Kalkınma Çabaları", **İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**. Sayı. 41, 2009, ss. 183-194.
- Vera, Mackie. "The Language of Globalization, Transnationality and Feminism", **International Feminist Journal of Politics**. Vol. 3, No. 2, 2001, ss. 180-206.

- Watson, Iain. "Rethinking Strategy and Geopolitics: Critical Responses to Globalisation", **Geopolitics**. Vol. 6, No. 3, 2001, ss. 87-116.
- Weiser, Dieter. "Geopolitics: Renaissance of a Controversial Concept". **Aussen Politik**. Vol. 45, No. 4, 1994.
- Wittfogel, Karl. "Geopolitik, geographischer Materialismus und Marxismus". **Unter dem Banner des Marxismus**. Vol. III, nos. 1, 4, 5, 1929.
- Wittfogel, Karl A. "Geopolitics, Geographical Materialism and Marxism". G. L. Ulmen (Çev.), **Antipode: A Radical Journal of Geography**. Vol. 17, No. 1, 1985.
- Yapar Gönenç, Aslı. "Fransa'da ve Türkiye'de Kadın Hareketleri". **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**. Sayı. 27, 2006, ss. 63-84.
- Yeşiltaş, Murat. "Türkiye'yi Konumlandırmak: Jeopolitik Zihniyet ve Türkiye'de Ordu", **Doktora Tezi**. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.
- Younis, Mohamed. "Daughters of The Nile: The Evolution of Feminism In Egypt", **Washington and Lee Journal of Civil Rights and Social Justice**. Vol. 13, No. 2, 2007, ss. 463-490.
- Yücesoy, Tayfun ve Burak Karabulut. "Gündem Belirleme Kuramı Odağında İran Yeşil Devrimine Bakış: Tweetler Üzerinden Bir Analiz". **Karadeniz İletişim Araştırmaları Dergisi**. Cilt. 9, Sayı. 2, 2019, ss. 22-47.
- Zaki, Hind Ahmed. "The New Feminist Movement Against Sexual Violence in Egypt 2011-2021", **Rowaq Arabi**. Vol. 27, No. 1, 2022, ss. 43-61.
- Zweiri, Mahjoob, Yara Nassar. "How the Iranian Regime Survived: Examining Internal and External Strategies". **Insight Turkey**. Vol. 23, No. 3, 2021, ss. 93-116.

Diğer Yayınlar

- “50 ans de Laïcité à Liège”, **La Barbe**. 10.10.2019. <https://labarbelabarbe.org/50-ans-de-Laicite-a-Liege-10-10-2019> (05.04.2024).
- Abdel Ghani, Muhammed. “الشرطة توزع الخبز على الأهالي الغاضبين بالإسكندرية” (Fotoğraflarla: Polis İskenderiye'de öfkeli vatandaşlara ekmek dağıtıyor), **Ahram**. 07.03.2017. <https://gate.ahram.org.eg/News/1399544.aspx> (17.12.2024).
- Abul-Magd, Zeinab. “Egypt’s Coming Revolt of the Poor”, **Foreign Policy**. 31.03.2017. <https://foreignpolicy.com/2017/03/31/egypts-coming-revolt-of-the-poor/> (17.12.2024).
- Adam, Christopher. “Budapest gripped by second night of furious anti-Orbán protests”, **Hungarian Free Press**. 13.12.2018. https://hungarianfreepress.com/2018/12/13/budapest-gripped-by-second-night-of-furious-anti-orban-protests/?fbclid=IwAR3EFhmJYWREW-MltTwiaP7rAaJTwA4rQiVK-UWf5EqPsAqpz9_hVsXlG_c (30.08.2024).
- Agence France-Presse. “France labour law protests turn violent”, **The Guardian**, 29.04.2016. <https://www.theguardian.com/world/2016/apr/29/france-labour-law-protests-turn-violent> (27.02.2024).
- Agence France-Presse, “Hungary's parliament blocks domestic violence treaty”, **The Guardian**. 05.05.2020. <https://www.theguardian.com/world/2020/may/05/hungarys-parliament-blocks-domestic-violence-treaty> (21.07.2024).
- Agence France-Presse. “Hungary protests continue for fifth day amid growing anger at Orbán tax changes”, **The Guardian**. 17.07.2022. <https://www.theguardian.com/world/2022/jul/17/hungary-protests-continue-for-fifth-day-amid-growing-anger-at-orban-tax-changes> (01.09.2024).
- Ahışhalı, Mustafa Melih. “Mavi Kız' İran'da yeni bir tartışma başlattı”, **Anadolu Ajansı**. 13.09.2019. <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/mavi-kiz-iranda-yeni-bir-tartisma-baslatti/1582891> (05.02.2024).
- Alagöz, Bilgehan. “İranlı Kadınlar Ne İstiyor?”, **Panorama**. 30.09.2022. <https://www.uikpanorama.com/blog/2022/09/30/iran/> (26.12.2023).

- Al-Anani, Khalil. “Protests of the Poor in Egypt: Causes and Implications”, **Arab Center Washington DC**. 21.10.2020. <https://arabcenterdc.org/resource/protests-of-the-poor-in-egypt-causes-and-implications/> (04.01.2025).
- “Al-Sisi orders maintaining shares of subsidised bread to citizens”, **Daily News Egypt**. 14.03.2017. <https://www.dailynewsegypt.com/2017/03/14/al-sisi-orders-maintaining-shares-subsidised-bread-citizens/> (17.12.2024).
- Al-Youm, Al-Masry. “Shura Council committee says female protesters should take responsibility, if harassed”, **Egypt Independent**. 11.02.2013. <https://www.egyptindependent.com/shura-council-committee-says-female-protesters-should-take-responsibility-if-harassed/> (12.01.2025).
- “Anger as Iran bars women from US volleyball game”, **BBC**. 19.06.2015, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-33205360> (01.02.2024).
- Armstrong, Mark, Rita Palfi. “Watch: Hungary's new 'slave law' sparks protests in Budapest”, **Euronews**. 13.12.2018. <https://www.euronews.com/2018/12/13/hungary-s-new-slave-law-sparks-protests-in-budapest> (31.08.2024).
- Assault Police Egypt**. <https://www.instagram.com/assaultpolice/?hl=en> (12.01.2025).
- Associated Press in Budapest. “Hungarians march again in protest against internet tax plan”, **The Guardian**. 28.10.2014. <https://www.theguardian.com/world/2014/oct/29/hungarians-protest-internet-tax-plan-orban> (18.08.2024).
- Barakat, Muhammed. “التموين ضبط 174 قضية مخالفات مخازن خلال 24 ساعة” (Tedarik: 24 saat içinde 174 firincılık ihlali vakası kaydedildi)”, **Elwatan News**. 08.03.2017. <https://www.elwatannews.com/news/details/1932829> (17.12.2024).
- Barroux, Rémi. “«Gilets jaunes»: les ONG environnementales comprennent mais ne soutiennent pas”, **Le Monde**. 15.11.2018. https://www.lemonde.fr/planete/article/2018/11/15/les-ong-environnementales-comprennent-mais-ne-soutiennent-pas-les-gilets-jaunes_5383870_3244.html (29.02.2024).
- Bastawy, Sawzan. “Women’s rights in post-revolution Egypt”, **Asfar**. 06.12.2014. <https://asfar.org.uk/womens-rights-in-post-revolution-egypt/> (11.01.2025).

- Bauduin, Clémence. "'Gilets jaunes': 72% des Français soutiennent le mouvement après le 1er décembre", **RTL**. 03.12.2018. <https://www.rtl.fr/actu/debats-societe/gilets-jaunes-pres-de-3-francais-sur-4-soutiennent-le-mouvement-apres-le-1er-decembre-7795787626> (10.03.2024).
- Bauer-Babef, Clara. "France set to enshrine abortion in Constitution", **Euractiv**. 17.01.2023. <https://www.euractiv.com/section/politics/news/france-set-to-enshrine-abortion-in-constitution/> (05.05.2024).
- Beinin, Joel, Hossam El-Hamalawy. "Egyptian Textile Workers Confront the New Economic Order", **Middle East Research and Information Project**. 25.03.2007. <https://merip.org/2007/03/egyptian-textile-workers-confront-the-new-economic-order/> (25.09.2024).
- Beinin, Joel. "The Militancy of Mahalla al-Kubra", **Middle East Research and Information Project**. 29.09.2007. <https://merip.org/2007/09/the-militancy-of-mahalla-al-kubra/> (27.10.2024).
- Bezmez, Temmuz Yiğit. "Fransa'daki Protesto Gösterileri Yeni Bir Occupy Hareketi Mi?", **Uluslararası Politika Akademisi**. 29.04.2016. <https://politikaakademisi.org/2016/04/29/fransadaki-protesto-gosterileri-yeni-bir-occupy-hareketi-mi/> (27.02.2024).
- Carpenter, Julia. "Iranian women shed hijabs for 'Stealthy Freedoms' Facebook page", **Washington Post**. 16.05.2014. <https://www.washingtonpost.com/blogs/she-the-people/wp/2014/05/16/iranian-women-shed-hijabs-for-stealthy-freedoms-facebook-page/> (30.12.2023).
- Chadwick, Lauren. "France's parliament officially approves law to enshrine abortion rights in the constitution", **Euronews**. 04.03.2024. <https://www.euronews.com/health/2024/03/04/french-lawmakers-to-vote-to-enshrine-abortion-rights-in-constitution#:~:text=Lawmakers%20voted%20in%20a%20joint,abortion%20to%20the%20country's%20constitution.> (05.05.2024).
- Chrisafis, Angelique. "'The 1968 crowd had dreams - we are dealing with reality'", **The Guardian**. 30.03.2006. <https://www.theguardian.com/world/2006/mar/30/france.internationaleducationnews> (28.02.2024).

- Chrisafis, Angelique. “Chirac backs down and scraps youth job law”, **The Guardian**. 11.04.2006.
<https://www.theguardian.com/world/2006/apr/11/france.angeliquechrisafis>
 (27.02.2024).
- Chrisafis, Angelique. “‘End of term’ protests threaten François Hollande’s labour legacy”, **The Guardian**. 09.03.2016.
<https://www.theguardian.com/world/2016/mar/09/end-of-term-protests-threaten-francois-hollande-labour-legacy> (27.02.2024).
- Chrisafis, Angelique. “Nuit debout protesters occupy French cities in revolutionary call for change”, **The Guardian**. 08.04.2016.
<https://www.theguardian.com/world/2016/apr/08/nuit-debout-protesters-occupy-french-cities-in-a-revolutionary-call-for-change> (26.02.2024).
- Chrisafis, Angelique. “François Hollande pushes through labour bill with special decree”, **The Guardian**. 10.05.2016.
<https://www.theguardian.com/world/2016/may/10/francois-hollande-pushes-through-labour-bill-with-special-decree> (26.02.2024).
- Chrisafis, Angelique. “French union dispute leaves newspaper stands empty save for leftwing daily”, **The Guardian**. 26.05.2016.
<https://www.theguardian.com/world/2016/may/26/french-press-attacks-union-for-preventing-publication-of-papers> (26.02.2024).
- Chrisafis, Angelique. “Riot police crack down on Paris protests against labour reforms”, **The Guardian**. 26.05.2016.
<https://www.theguardian.com/world/2016/may/26/riot-police-crack-down-on-paris-protests-against-labour-reforms> (26.02.2024).
- Chrisafis, Angelique. “France’s ‘gilets jaunes’ leave Macron feeling decidedly off-colour”, **The Guardian**. 23.11.2018.
<https://www.theguardian.com/world/2018/nov/23/frances-gilets-jaunes-leave-macron-feeling-decidely-off-colour> (12.03.2024).
- Chrisafis, Angelique. “French government considers state of emergency over gilets jaunes protests”, **The Guardian**. 02.12.2018.
<https://www.theguardian.com/world/2018/dec/01/paris-france-protests-yellow-vests-gilets-jaunes-champs-elysees> (01.03.2024).

- Chrisafis, Angelique. “French right votes down move to make abortion constitutional right”, **The Guardian**. 20.10.2022.
<https://www.theguardian.com/world/2022/oct/20/french-right-votes-down-move-to-make-abortion-constitutional-right> (05.05.2024).
- Dehghan, Saeed Kamali. “Iran detains UK citizen over ban on women watching sports alongside men”, **The Guardian**. 17.09.2014.
<https://www.theguardian.com/world/2014/sep/16/iran-uk-citizen-prison-ghoncheh-ghavami> (01.02.2024).
- Denghan, Saeed Kamali. “Tehran hijab protest: Iranian police arrest 29 women”, **The Guardian**. 02.02.2018. <https://www.theguardian.com/world/2018/feb/02/tehran-hijab-protest-iranian-police-arrest-29-women> (30.12.2023).
- Dunai, Marton. “Around 100,000 Hungarians rally for democracy as internet tax hits nerve”, **Reuters**. 29.10.2014. <https://www.reuters.com/article/us-hungary-internet-protest-idUSKBN0I18N20141029/> (30.08.2024).
- “Egypt supply minister says bread quota reduction to combat misuse by bakers”, **Ahram Online**. 07.03.2017.
<https://english.ahram.org.eg/NewsContent/1/64/259491/Egypt/Politics-/Egypt-supply-minister-says-bread-quota-reduction-t.aspx> (15.12.2024).
- “Egypt bread riots: Protests erupt after subsidy cut hits poor”, **Middle East Eye**. 08.03.2017. <https://www.middleeasteye.net/news/egypt-bread-riots-protests-erupt-after-subsidy-cut-hits-poor> (15.12.2024).
- “Egyptian Government Clamps Down on Rights Groups, Seeking their Eradication”, **Cairo Institute for Human Rights Studies**. 04.05.2015.
<https://cihrs.org/egyptian-government-clamps-down-on-rights-groups-seeking-their-eradication/?lang=en> (12.01.2025).
- “Egyptian women organise 'Catch a Harasser' to demand respect during Eid”, **Ahram**. 25.10.2012.
<https://english.ahram.org.eg/NewsContentP/1/56500/Egypt/Egyptian-women-organise-Catch-a-Harasser-to-demand.aspx> (26.01.2025).
- “Egyptian protesters overturn police truck on 'Palacegate' anniversary”, **The New Arab**. 20.09.2020. <https://www.newarab.com/news/watch-egyptian-protesters-overturn-police-truck-palacegate-anniversary> (02.01.2025).

- “Egypt bans female students from wearing Niqab and other face coverings at schools”, **Egypt Independent**. 12.09.2023. <https://www.egyptindependent.com/egypt-bans-female-students-from-wearing-niqab-and-other-face-coverings-at-schools/> (09.01.2025).
- “Egypt shuts El Nadeem Centre for torture victims”, **Al Jazeera**. 09.02.2017. <https://www.aljazeera.com/news/2017/2/9/egypt-shuts-el-nadeem-centre-for-torture-victims> (09.01.2025).
- El-Fekki, Amira. “‘I Saw Harassment’ gets positive response from male citizens in awareness campaign”, **Daily News Egypt**. 16.06.2015. <https://www.dailynewsegypt.com/2015/06/16/i-saw-harassment-gets-positive-response-from-male-citizens-in-awareness-campaign/> (14.01.2025).
- El-Hamalawy, Hossam. “Revolt in Mahalla”, **International Socialist Review**. No. 59, 2008, <https://isreview.org/issues/59/rep-mahalla/> (29.10.2024).
- El-Hamalawy, Hossam. “Why Egypt's 'New Republic' is increasingly vulnerable to implosion”, **Middle East Eye**. 28.06.2024. <https://www.middleeasteye.net/opinion/egypts-new-republic-stands-brink-collapse> (15.12.2024).
- El Sheikh, Haitham, Ahmed Abd Elkawey. “Egyptians protest over fears of bread subsidy cuts”, **Reuters**. 07.03.2017. <https://www.reuters.com/article/markets/commodities/egyptians-protest-over-fears-of-bread-subsidy-cuts-idUSL5N1GK6FP/> (17.12.2024).
- “En images: les slogans de la Nuit debout”, **Le Monde**. 13.04.2016. https://www.lemonde.fr/photo/portfolio/2016/04/14/en-images-les-slogans-de-la-nuit-debout_4901919_4789037.html (09.03.2024).
- Erginbaş, Esin. “İran’da Toplumsal Hareketler Bağlamında Öteki Olmak”, **İRAM**. 21.04.2020. <https://iramcenter.org/iranda-toplumsal-hareketler-baglaminda-oteki-olmak-68> (25.12.2023).
- “European Parliament demands that abortion be included in EU Charter”, **Le Monde**. 07.07.2022. https://www.lemonde.fr/en/international/article/2022/07/07/european-parliament-demands-that-abortion-be-included-in-eu-charter_5989342_4.html (05.05.2024).

- “Fidesz macho in parliament: Women’s calling is to produce babies”, **Hungarian Spectrum**. 11.09.2012.
<https://hungarianspectrum.wordpress.com/2012/09/11/fidesz-macho-in-parliament-womens-calling-is-to-produce-babies/> (18.08.2024).
- “Fransa’da Çiftçi Protestoları: Halkın Yüzde 90’ı Destekliyor”, **Perspektif**. 09.02.2024,
<https://perspektif.eu/2024/02/09/fransada-ciftciler-traktorlerini-protesto-amaciyla-suruyor/> (13.03.2024).
- “Fransa’da çiftçiler Bölgesel Konsey’i protesto etti”, **Anadolu Ajansı**. 15.12.2023.
<https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/fransada-ciftciler-bolgesel-konseyi-protesto-etti/0> (13.03.2024).
- “Fransa’da Feminist Mücadeleler”, **Fransız Gastesi**. Mart 2023.
<https://fransizgastesi.com/2023/03/fransada-feminist-mucadeleler/> (27.03.2024).
- “French feminism is back – with beards La Barbe”, **The Guardian**. 29.06.2011.
<https://www.theguardian.com/commentisfree/2011/jun/29/la-barbe-feminism-france> (02.04.2024).
- “Friday of Salvation’: Egypt erupts in protest as thousands demand Sisi’s removal for second week”, **The New Arab**. 27.09.2019.
<https://www.newarab.com/news/thousands-egyptians-hit-streets-demanding-sisis-removal> (02.01.2025).
- Frost, Rosie. “EU faces pressure to defuse mounting anger as farmers protest across Europe”, **Euronews**. 25.01.2024.
<https://www.euronews.com/green/2024/01/25/eu-faces-pressure-to-defuse-mounting-anger-as-farmers-protest-across-europe> (13.03.2024).
- “Gilets jaunes’ protest against Macron policies in Paris and across France – in pictures”, **The Guardian**. 24.11.2018.
<https://www.theguardian.com/world/gallery/2018/nov/24/gilets-jaunes-protest-against-macron-policies-in-paris-and-across-france-in-pictures> (12.03.2024).
- Gritten, David. “Iran protests: Supreme leader blames unrest on US and Israel”, **BBC**. 04.10.2022. <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-63118637> (04.02.2024).
- Guilluy, Christophe. “France is deeply fractured. Gilets jaunes are just a symptom”, **The Guardian**. 02.12.2018.

- <https://www.theguardian.com/commentisfree/2018/dec/02/france-is-deeply-fractured-gilets-jeunes-just-a-symptom> (01.03.2024).
- Gündede, Süleyman. “İran’da Protestolar ve Orantısız Cezalar”, **İRAM**. 18.09.2019. <https://iramcenter.org/iranda-protestolar-ve-orantisiz-cezalar-1487> (05.02.2024).
- Halliday, Josh. “British-Iranian woman jailed for a year for trying to watch volleyball game”, **The Guardian**. 02.11.2014. <https://www.theguardian.com/uk-news/2014/nov/02/british-iranian-woman-jailed-watch-volleyball-game> (01.02.2024).
- Haggag, Hanan. “125 years of the Egyptian women’s movement”, **Ahram**. 25.09.2018. <https://english.ahram.org.eg/NewsContentPrint/1/0/312392/Egypt/0/-years-of-the-Egyptian-women%E2%80%99s-movement.aspx> (12.01.2025).
- Harass Map**. <https://harassmas.org/en/> (12.01.2025).
- Harb, Imad K. “Egypt Is in Serious Trouble Seven Decades after Its Free Officers Revolution”, **Arab Center Washinton DC**. 25.07.2023. <https://arabcenterdc.org/resource/egypt-is-in-serious-trouble-seven-decades-after-its-free-officers-revolution/> (04.01.2025).
- Hassan, Mozn. “Global Fund for Women condemns Egypt's crackdown on leading women's group Nazra for Feminist Studies”, **Global Fund For Women**. 22.03.2016. <https://www.globalfundforwomen.org/latest/article/egypts-crackdown-on-leading-womens-group-nazra-for-feminist-studies/#.WMAN9hCH5z1> (09.01.2025).
- Hegedüs, Daniel. “Hungary’s Sudden Protests Punch a Hole in Orbán’s Legitimization Narrative”, **GMF**. <https://www.gmfus.org/news/hungarys-sudden-protests-punch-hole-orbans-legitimization-narrative> (30.08.2024).
- Hopkins, Valerie. “Hungary’s ‘slave law’ unites Orban opponents in protest”, **Financial Times**. 18.12.2018. <https://www.ft.com/content/feeb9330-02be-11e9-99df-6183d3002ee1> (30.08.2024).
- Hopkins, Valerie. “Women in Hungary lead charge in pushback against Orban”, **Financial Times**. 22.12.2018. <https://www.ft.com/content/0a3984ba-050b-11e9-99df-6183d3002ee1> (20.07.2024).
- <https://www.gettyimages.com/detail/news-photo/people-hold-signs-and-portraits-of-hungarian-prime-minister-news-photo/72854948?adppopup=true>

<https://www.gettyimages.com/detail/news-photo/child-sits-on-a-hungarian-protesters-soulders-with-a-news-photo/72123762?adppopup=true>

<https://www.gettyimages.com/detail/news-photo/placards-are-seen-in-front-of-the-parliament-building-in-news-photo/72021606?adppopup=true>

<https://www.gettyimages.com/detail/news-photo/demonstrators-watch-a-plastic-dress-stand-with-a-portrait-news-photo/71981991?adppopup=true>

<https://www.gettyimages.com/detail/news-photo/hungarian-demonstrator-holds-a-placard-against-hungarian-news-photo/71954925?adppopup=true>

<https://www.gettyimages.com/detail/news-photo/an-elderly-pensionary-man-shouts-anti-government-slogans-news-photo/71396658?adppopup=true>

Hungarian Civil Liberties Union. “Why is the Hungarian Government Waging a War on Civil Society?”, **Liberties**. 26.06.2014.
<https://www.liberties.eu/en/stories/hungary-ngo-war/1099> (28.07.2024).

“Hungarians hold 'public outrage day' protests”, **Euronews**. 18.11.2014.
<https://www.euronews.com/2014/11/18/hungarians-hold-public-outrage-day-protests> (31.08.2024).

“Hungarians protest for second day against tax overhaul”, **Euronews**. 14.07.2022.
<https://www.euronews.com/2022/07/14/hungarians-protest-for-second-day-against-tax-overhaul> (01.09.2024).

“In rare protests, Egyptians demand President el-Sisi’s removal”, **Al Jazeera**. 21.09.2019.
<https://www.aljazeera.com/news/2019/9/21/in-rare-protests-egyptians-demand-president-el-sisis-removal> (01.01.2025).

“Iran: ‘Blue girl’ football fan admitted ‘mistake’”, **Arab News**. 14.09.2019.
<https://www.arabnews.pk/node/1554391/middle-east> (06.02.2024).

“Iran Lawmaker Says \$30 Billion Spent On Syria Must Be Returned”, **Radio Farda**. 20.05.2020.
<https://en.radiofarda.com/a/iran-lawmaker-says-30-billion-paid-to-syria-must-be-paid-back/30623998.html> (09.02.2024).

“İran-ABD maçı: 'Kadınlar izlerse kan dökülür' tehdidi”, **BBC Türkçe**. 19.06.2015.
https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/06/150619_iran_abd_mac (01.02.2024).

- “İran'da kendini yakan kadın taraftar hayatını kaybetti”, **NTV**. 10.09.2019.
https://www.ntv.com.tr/dunya/iranda-kendini-yakan-kadin-taraftar-hayatini-kaybetti,XJHxAFgi202TQPPzD_2wnQ (05.02.2024).
- Juszczak, Olivier. “«Gilets jaunes»: Des slogans divers et variés”, **20 Minutes**. 19.11.2018. <https://www.20minutes.fr/france/diaporama-13717-photo-1103657-gilets-jaunes-slogans-divers-varies> (10.03.2024).
- “Kadınların da tribünden izlediği maçta İran, Kamboçya'yı 14-0 yendi”, **Habertürk**. 11.10.2019. <https://www.haberturk.com/kadinlarin-da-tribunden-izledigi-macta-iran-kambocya-yi-14-0-yendi-2530026-spor> (05.02.2024).
- “Kadınların durumunu görün! - Direnişin Ritimleri davul grubuyla Kadınlar Günü yürüyüşü (Lásd a nők helyzetét! - Nőnapi vonulás a Rhythms of Resistance dobos csapattal)”, **Nökért**. 09.03.2016. <https://nokert.hu/sze-03092016-2354/1468/1/lasd-nok-helyzetet-nonapi-vonulas-rhythms-resistance-dobos-csapattal> (18.08.2024).
- “Kadının kum torbası olduğu yerde demokrasi yoktur - Anna Nagy Lovas'ın Konuşması ("Ahol a nő a bokszsák, ott nincs demokrácia" - Lovas Nagy Anna beszéde)”, **Nökért**. 23.05.2013. <https://www.nokert.hu/thu-05232013-1710/1088/1/ahol-no-bokszsak-ott-nincs-demokracia-lovas-nagy-anna-beszede> (18.08.2024).
- Kamacı, Yüksel. “2009’dan 2013’e Yeşil Hareket’in Yolculuğu”, **Uluslararası Politika Akademisi**. 01.07.2013. <http://politikaakademisi.org/2013/07/01/2009dan-2013e-yesil-hareketin-yolculugu/> (25.12.2023).
- Kamel, Eman. “Anti-Harassment Initiatives In Egypt Inspire Change”, **Smex**. 11.03.2022. <https://smex.org/anti-harassment-initiatives-in-egypt-inspire-change/> (12.01.2025).
- Keller-Alant, Akos. “Krétakör and the current status of NGOs in Hungary”, **Political Critique**. 24.05.2016. <https://politicalcritique.org/cee/hungary/2016/kretakor-ngo-in-hungary/> (21.07.2024).
- Kennan, George. “The Sources of Soviet Conduct”, **Foreign Affairs**, July 1947, <https://www.foreignaffairs.com/articles/russian-federation/1947-07-01/sources-soviet-conduct> (05.09.2022).

- Ketchley, Neil, Thoraya El-Rayyes. "On the Breadline in Sisi's Egypt", **Middle East Research and Information Project**. 29.03.2017. <https://merip.org/2017/03/on-the-breadline-in-sisis-egypt/> (17.12.2024).
- Kirkpatrick, David D., Mayy El Sheikh. "Muslim Brotherhood's Statement on Women Stirs Liberals' Fears", **The New York Times**. 14.03.2013. <https://www.nytimes.com/2013/03/15/world/middleeast/muslim-brotherhoods-words-on-women-stir-liberal-fears.html> (12.01.2025).
- "Kossuth Meydanı'nda Kadınların İsyanı (A Nők lázadása a Kossuth teren)", **Magyar Nemzet**. 16.09.2012. <https://magyarnemzet.hu/belfold-archivum/2012/09/a-nok-lazadasa-a-kossuth-teren> (18.08.2024).
- Laemle, Brice. "Événements, pages, détournements d'images... les «gilets jaunes» s'organisent sur Facebook", **Le Monde**. 15.11.2018. https://www.lemonde.fr/pixels/article/2018/11/15/evenements-pages-detournements-d-images-les-gilets-jaunes-s-organisent-sur-facebook_5384047_4408996.html# (01.03.2024).
- Le Cain, Blandine. "Lois injustes, insoumission et lutte des classes: les slogans de la «Nuit Debout»", **Le Figaro**. 03.04.2016. <https://www.lefigaro.fr/actualite-france/2016/04/03/01016-20160403ARTFIG00063-lois-injustes-insoumission-et-lutte-des-classes-les-slogans-de-la-nuit-debout.php> (09.03.2024).
- "Les grandes conférences liégeoises", **La Barbe**. 10.01.2019. <https://labarbelabarbe.org/Les-grandes-conferences-liegeoises-10-01-2019> (05.04.2024).
- Lomas, Natasha. "Telegram and Instagram being restricted in Iran", **Tech Crunch**. 02.01.2018. <https://techcrunch.com/2018/01/02/telegram-and-instagram-being-restricted-in-iran/> (30.01.2024).
- Lyman, Rick. "Proposed Internet Tax Draws Hungarians to Streets in Protest", **The New York Times**. 29.10.2014. <https://www.nytimes.com/2014/10/30/world/europe/hungarians-march-against-proposed-tax-on-internet-use.html> (19.08.2024).
- "Macaristan'da 'hayat kadını yürüyüşü'", **Euronews**. 01.12.2014. <https://tr.euronews.com/2014/12/01/macaristan-da-hayat-kadini-yuruyusu> (20.07.2024).

- “Marche féministe à Paris: des manifestantes dénoncent des violences policières”, **Sud Ouest**. 08.03.2020. <https://www.sudouest.fr/faits-divers/marche-feministe-a-paris-des-manifestantes-denoncent-des-violences-policieres-2032091.php> (05.05.2024).
- McLaughlin, Daniel. “150 injured as Hungarians riot over PM's lies”, **The Guardian**. 19.09.2006. <https://www.theguardian.com/world/2006/sep/19/1> (30.08.2024).
- Mekky, Shounaz. “Egyptians volunteer for ‘Eid without harassment’”, **Alarabiya**. 27.10.2012. <https://english.alarabiya.net/articles/2012%2F10%2F27%2F246135> (26.01.2025).
- Michaelson, Ruth. “‘We want bread’: subsidy cut sparks protests across Egypt”, **The Guardian**. 08.03.2017. <https://www.theguardian.com/world/2017/mar/08/egypt-protests-we-want-bread-subsidy-cut> (15.12.2024).
- Milani, Abbas. “The Green Movement”, **The Iran Primer**. 06.10.2010. <https://iranprimer.usip.org/resource/green-movement> (07.02.2024).
- Mir-Hosseini, Ziba. “Is Time on Iranian Women Protesters’ Side?”, **Middle East Research and Information Project**. 16.06.2016. <https://merip.org/2006/06/is-time-on-iranian-women-protesters-side/> (29.12.2023).
- Morgan, Alex, Chris Harris, Alice Tidey ve Rita Palfi. “‘Slave law’ protests: Opposition parties and media have a fair voice in Hungary, says government”, **Euronews**. 18.12.2018. <https://www.euronews.com/2018/12/18/hungary-hits-out-at-western-media-over-protests-coverage> (31.08.2024).
- MTI, “Thousands protest against corruption, gov’t policies”, **Politics**. 17.11.2014. <http://www.politics.hu/20141117/thousands-protest-against-corruption-govt-policies/> (30.08.2024).
- Muhammad Taha, Rana. “Anti-harassment campaign intervened in 17 harassment cases during Easter”, **Daily News Egypt**. 22.04.2014. <https://www.dailynewsegypt.com/2014/04/22/anti-harassment-campaign-intervened-17-harassment-cases-easter/> (14.01.2025).
- “Ni Putes Ni Soumises”, <https://www.gettyimages.ca/photos/ni-putes-ni-soumises> (29.03.2024).

- Nielsen, Nikolaj. "Hungary's 'internet tax' sparks protests", **EU Monitor**. 27.10.2014.
https://www.eumonitor.nl/9353000/1/j9vvik7m1c3gyxp/vjoddsdpurx4?ctx=vgaxlcr1jzjm&start_tab0=60 (31.08.2024).
- Női Érdek**. <http://noierdek.hu/2/english/> (05.08.2024).
- Osman, Nadda. "Anti-Sisi hashtag trends as Egypt's president branded a kleptocrat", **Middle East Eye**. 16.09.2019. <https://www.middleeasteye.net/news/hashtag-critical-sisi-trends-worldwide-after-videos-exposing-corruption> (01.01.2025).
- "Over 10,000 Hungarians stage anti-corruption protest", **France 24**. 18.11.2014.
<https://www.france24.com/en/20141118-10000-hungary-anti-corruption-protest-budapest> (31.08.2024).
- Pálma, Fazekas. "Hiába a hídfoglalás, megszavazta a parlament az új katasztrófavédelmi törvényt (Köprünün ele geçirilmesine rağmen parlamento yeni idam cezası yasasını onayladı)", **Szabad Europa**. 12.07.2022.
<https://www.szabadeuropa.hu/a/hidfoglalas---lezartak-a-margit-hidat-a-az-uj-katatorveny-ellen-tuntetok/31939713.html> (01.09.2024).
- Parent, Deepa. "'We are risking death': Iranians on Mahsa Amini protests", **The Guardian**. 23.09.2022. <https://www.theguardian.com/global-development/2022/sep/23/mahsa-amini-protests-iranian-women-risking-death> (02.02.2024).
- Perthuis, Christian de, Anouk Faure. "Loi De Finances 2018: Vers Une Taxe Carbone «A La Suedoise»?", **Dauphine Université Paris**. 2018.
<https://www.chaireeconomieduclimat.org/wp-content/uploads/2018/01/18-01-09-POLICY-BRIEF-Taxe-Carbone.pdf> (29.02.2024).
- Petö, Andrea, Zoltán Vasali. "The 'laboratory' called Hungary: a challenge for understanding protest movements", **Open Democracy**. 20.01.2014.
<https://www.opendemocracy.net/en/can-europe-make-it/laboratory-called-hungary-challenge-for-understanding/> (22.07.2024).
- Petö, Andrea, Weronika Grzebalska. "How Hungary and Poland have silenced women and stifled human rights", **The Conversation**. 14.10.2016.
<https://theconversation.com/how-hungary-and-poland-have-silenced-women-and-stifled-human-rights-66743> (28.07.2024).

- “Protesters face Egyptian riot police”, **Al Jazeera English**. 07.08.2008.
https://www.youtube.com/watch?v=IB_fbdAzKUo (27.10.2024).
- “Protests break out against Sisi in Tahrir Square and across Egypt”, **Middle East Eye**.
 20.09.2019. <https://www.middleeasteye.net/news/protests-break-out-against-egypts-sisi-cairo> (01.01.2025).
- RFE/RL's Hungarian Service, “Hundreds Protest In Budapest As Parliament Discusses Orban's Tax Changes”, **Radio Free Europe Radio Liberty**. 12.06.2022.
<https://www.rferl.org/a/hungary-protests-tax-law/31940008.html> (21.08.2024).
- Rita, Antoni. “Kadınların İsyanına katıldık (Csatlakoztunk a Nők Láadásáa flashmobhoz)”, **Nőkért**. 30.01.2013. <https://www.nokert.hu/sze-20130130-2128/1448/6/csatlakoztunk-nok-lazadasa-flashmobhoz> (18.08.2024).
- Rita, Antoni. “Aile içi şiddet seksi değil; yalnızca dayanışmayı umut edebiliriz ama çok fazla bir şey yok (A családon belüli erőszak nem szexi – csak a szolidaritásra számíthatunk, abból viszont nem sok van)”, **Nőkért**. 16.09.2019.
<https://nokert.hu/h-20190916-1639/2753/6/csaladon-beluli-eroszak-nem-szexi-csak-szolidaritasra-szamithatunk-abbol> (18.08.2024).
- Rutai, Lili. “In Hungary, Politics Is Mainly A Man's Game”, **Radio Free Europe**.
 08.05.2023. <https://www.rferl.org/a/hungary-politics-women-man-s-game/32401814.html> (21.07.2024).
- Safyari, Zahra. **Twitter**. 29.01.2018,
<https://twitter.com/zahrasafyari/status/957976007792906240> (30.12.2023).
- Saleh, Heba. “Food price crisis bites in Egypt”, **BBC**. 03.05.2008.
<http://news.bbc.co.uk/2/hi/7381766.stm> (27.10.2024).
- Samadi, Faraj. “ریبیعی دولت موافق حضور زنان در ورزشگاه‌هاست (Görüş: Hükümet, stadyumlarda kadınların varlığını destekliyor)”, **IRNA**. 11.09.2019.
<https://www.irna.ir/news/83471920/ریبیعی-دولت-موافق-حضور-زنان-در-ورزشگاه-هاست> (05.02.2024).
- Samaan, Magdy, Eliza Mackintosh. “Egyptians demand ‘Sisi get out’ in rare anti-government protests”, **CNN**. 21.09.2019.
<https://edition.cnn.com/2019/09/21/africa/egypt-sisi-protests-intl/index.html> (01.01.2025).

- Santora, Marc, Benjamin Novak. "Protesting 'Slave Law,' Thousands Take to Streets in Hungary", **The New York Times**. 05.01.2019. <https://www.nytimes.com/2019/01/05/world/europe/hungary-protests-slave-law.html> (30.08.2024).
- Saul, Heather. "Iranian women discard their hijabs for 'stealthy freedom' Facebook page", **Independent**. 13.05.2014. <https://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/iranian-women-discard-their-hijabs-for-stealthy-freedom-facebook-page-9361388.html> (02.02.2024).
- "Sexual harassment made a crime in Egypt", **Aljazeera**. 06.06.2014. <https://www.aljazeera.com/news/2014/6/6/sexual-harassment-made-a-crime-in-egypt> (13.01.2025).
- Simon, Zoltan. "Orban Says He Seeks to End Liberal Democracy in Hungary", **Bloomberg**. 28.07.2014. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2014-07-28/orban-says-he-seeks-to-end-liberal-democracy-in-hungary> (21.07.2024).
- Speak Up**. <https://www.facebook.com/SpeakUp00/>; <https://www.instagram.com/speakus.00/#> (12.01.2025).
- The Muslim Brotherhood. "Muslim Brotherhood Statement Denouncing UN Women Declaration for Violating Sharia Principles", **Ikhwan Web**. 14.03.2013. <https://ikhwanweb.com/muslim-brotherhood-statement-d/> (12.01.2025).
- "Thousands attend Hungary 'public outrage day' protest", **BBC**. 17.11.2014. <https://www.bbc.com/news/world-europe-30086497> (21.08.2024).
- "Thousands march in Budapest to protest Hungary's 'slave law'", **Euronews**. 05.01.2019. <https://www.euronews.com/2019/01/05/thousands-march-in-budapest-to-protest-hungary-s-slave-law> (31.08.2024).
- "Thousands protest against PM Orban's government, 'runaway inflation'", **Reuters**. 24.10.2022. <https://www.reuters.com/world/europe/hungarys-orban-pledges-preserve-economic-stability-crisis-looms-2022-10-23/> (07.09.2024).
- Thorpe, Nick. "Hungarians stage Budapest protest against internet tax", **BBC**. 27.10.2014. <https://www.bbc.com/news/world-europe-29783253> (20.08.2024).
- Thorpe, Nick. "Hungary internet tax cancelled after mass protests", **BBC**. 31.10.2014. <https://www.bbc.com/news/world-europe-29846285> (31.08.2024).

- Tih, Felix Nkambeh. "Hungary: 10,000 people protest against gov't policy", **Anadolu Agency**. 18.11.2014. <https://www.aa.com.tr/en/world/hungary-10-000-people-protest-against-govt-policy/100401> (18.08.2024).
- "Timeline: Iran after the election", **Aljazeera**. 11.02.2010. <https://www.aljazeera.com/news/2010/2/11/timeline-iran-after-the-election> (08.02.2024).
- Torunoğlu, Gülşah. "Feminism in Egypt: New Alliances, Old Debates", **Origins**. 2016. <https://origins.osu.edu/article/feminism-egypt-new-alliances-old-debates> (23.01.2025).
- Uygur, Hakkı. "İran'daki Protesto Gösterileri ve Sloganlar Ne Anlama Geliyor?", **İRAME**. 30.12.2017. <https://www.iramcenter.org/irandaki-protesto-gosterileri-ve-sloganlar-ne-anlama-geliyor-1057> (25.12.2023).
- Vakıflar Bakanlığı. "التضحية من أجل الوطن (Vatan için Fedakârlık)", **Awkaf Online**. 10.03.2017. <https://ar.awkafonline.com/wp-content/uploads/2017/03/1438-06-02.pdf> (17.12.2024).
- Vidotto Labastie, Cecilia. "Pyramids of Power: When Government-issued Feminism Represses Grassroots Women's Movement in Egypt", **Gender in Geopolitics Institute**. 26.04.2024. <https://igg-geo.org/en/2024/04/26/pyramids-of-power-when-government-issued-feminism-represses-grassroots-womens-movement-in-egypt/> (08.01.2025).
- Vieneuve, Zahra. "'Let the world know': Order to shut critical clinic for survivors of violence in Egypt", **Global Fund For Women**. 18.02.2016. <https://www.globalfundforwomen.org/latest/article/let-the-world-know-order-to-shut-critical-clinic-for-survivors-of-violence-in-egypt/> (09.01.2025).
- Walker, Shaun. "We won't keep quiet again': the women taking on Viktor Orbán", **The Guardian**. 21.12.2018. <https://www.theguardian.com/world/2018/dec/21/hungary-female-politicians-viktor-orban> (21.07.2024).
- Walker, Chris. "France Becomes First Country to Enshrine Abortion Rights in Its Constitution", **Truthout**. 05.03.2024. <https://truthout.org/articles/france-becomes-first-country-to-enshrine-abortion-rights-in-its-constitution/> (05.05.2024).

- Willsher, Kim. “Paris protest: ‘People are in the red. They can’t afford to eat’”, **The Guardian**. 24.11.2018. <https://www.theguardian.com/world/2018/nov/24/paris-fuel-tax-protest-macron-france-poverty> (07.03.2024).
- Willsher, Kim. “Macron: Paris protest 'battle scenes' could hurt France's image”, **The Guardian**. 26.11.2018. <https://www.theguardian.com/world/2018/nov/26/paris-begins-clean-up-after-gilets-jaunes-clash-protest-with-police> (06.03.2024).
- Wintour, Patrick. “Iran marchers call for execution of anti-government protesters”, **The Guardian**. 23.09.2022. <https://www.theguardian.com/world/2022/sep/23/iran-reportedly-arrests-journalist-activist-mahsa-amini-protests> (02.02.2024).
- Zeese, Kevin. “French women march for equal rights in solidarity with women around the world”, **Nation of Change**. 09.03.2020. <https://www.nationofchange.org/2020/03/09/french-women-march-for-equal-rights-in-solidarity-with-women-around-the-world/> (05.05.2024).

EK

Ek 1: Tez İçerisinde Ele Alınan Örnek Olayların İncelenmesi Neticesinde Elde Edilen Bulgular

KADIN HAREKETLERİ	SİVİL TOPLUMUN DURUMU	ORTAYA ÇIKIŞ NEDENLERİ	TALEPLERİ	İKTİDARIN HAREKETLERE KARŞI TUTUMU
İRAN	- Sivil toplum güçlü - Protesto kültürü gelişmiş - Birçok toplumsal hareket örneği mevcut - İktidarın çeşitli baskılarına ve kısıtlamalarına rağmen hareketlerin aktivizmi yüksek	- İktidar sınıfının erkek egemen yapıyı değiştirme konusunda adım atmaması - Söz konusu yapıyı sürekli bir şekilde kendi içinde inşa eden ve devam ettiren söylem ve politikalar geliştirmesi - Dini ve kültürel temellere dayandırılan toplumsal cinsiyet eşitsizliği	- Dini ve kültürel gerekçelerle sergilenen erkek egemen toplumsal baskının ortadan kaldırılması - Kadının sosyal hayatta daha görünür olması - Bedenleriyle ilgili kararları kendilerinin vermesi Güçlü bir şekilde iktidar ve rejim karşıtlığı	- Hareketlere güvenlikleştirici perspektifle yaklaşıyor - Rejime yönelik tehdit olduğu söylemi mevcut - Ulusal güvenliğe yönelik tehdit olduğu söylemi mevcut - Hareketlerin ortaya çıkışı dış güçlerin hamlesi olarak çerçeveleniyor
MISIR	- Sivil toplum güçlü - Protesto kültürü gelişmiş - Birçok toplumsal hareket örneği mevcut	- Aile içi şiddet olaylarının yaygın olması - Cinsel taciz olaylarına karşı yasal düzenleme yapılmaması - Toplumsal, dini kurallar ve kabuller ile yasal dayatmalar aracılığıyla kadınlara bedenleri üzerinden tahakküm kurulması	- Kadın haklarının anayasaya dahil edilmesi - Cinsel tacize karşı yasal düzenlemeler yapılması - Kadınların siyasette temsil edilmesi Güçlü bir şekilde iktidar karşıtlığı	- Sivil toplum alanını kısıtlayan yasal düzenlemeler yapıyor - Devlet feminizmi olarak ifade edilen kontrol mekanizması tesis ediliyor - Anayasada kadınların aile içindeki rolleri ön plana çıkarılarak kadınlar toplumsal yaşamdan ve iş yaşamından dışlanıyor

FRANSA	• Sivil toplum güçlü • Protesto kültürü gelişmiş • Birçok toplumsal hareket örneği mevcut	• Erkek egemen iktidar yapısı tarafından kadınların kendi bedenleri üzerinde söz sahibi olmasının engellenmesi (kürtaj) • Bedenleri aracılığıyla kadınlar üzerinde tahakküm kurulması • Toplumsal hayatta ve iş hayatında cinsiyet eşitsizliğinin sürdürülmesi	• Kadınların iş hayatında daha fazla ve adil bir şekilde yer alması • Siyasi alanda eşit bir şekilde temsil • Kürtaj hakkının yasal olarak elde edilmesi Güçlü bir şekilde iktidar karşıtlığı	• Sivil toplum alanı içerisinde gerçekleşen faaliyetler olarak yaklaşıyor • Ortaya koydukları söylem ve politikalar zaman zaman dikkate alınmıyor ve yok sayılıyor kimi zaman ise kadınların talepleri kısmen karşılanıyor
MACARİSTAN	• Sivil toplum zayıf • Toplumda protesto kültürü eksik • Toplumsal hareket örneği sınırlı	• Kaynakların cinsiyetçi dağılımı • Cinsiyete bağlı temsil • Aile içi şiddet ve tecavüz • Medya ve semboller üzerinden ayrımcı bir şekilde yapılan kadın temsili	• Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin ortadan kaldırılması • Aile içi şiddet olaylarına karşı yasal düzenleme yapılması Zayıf bir şekilde iktidar karşıtlığı	• Hareketler kontrol altında tutulmaya çalışılıyor • Ulusun hayatta kalması için varoluşsal bir tehdit olarak nitelendiriliyor • Yabancılar tarafından yönlendirilen ulusal egemenlik için potansiyel olarak tehlikeli faaliyetler olarak nitelendiriliyor • Sivil toplum kuruluşları yabancı çıkarlara hizmet eden ücretli siyasi aktivistler olarak nitelendirilerek ötekileştirme ve düşmanlaştırma politikası izleniyor • Kadınların annelik rolünü ön plana çıkaran söylemler mevcut

EKONOMİ MOTİVASYONLU HAREKETLER	SİVİL TOPLUMUN DURUMU	ORTAYA ÇIKIŞ NEDENLERİ	TALEPLERİ	İKTİDARIN HAREKETLERE KARŞI TUTUMU
İRAN	• Sivil toplum güçlü • Birçok toplumsal hareket örneği mevcut • İktidarın çeşitli baskılarına ve kısıtlamalarına rağmen hareketlerin aktivizmi yüksek	• Ekonominin yeniden yapılandırılması amacıyla uygulanmaya başlanan liberal politikalar • ABD'nin yıllardır nükleer kriz başta olmak üzere çeşitli nedenlerle uyguladığı ambargo ve yaptırımlar • Ülke dışında faaliyet gösteren askeri grupların desteklenmesi amacıyla yüksek miktarlarda para harcanması • Okumuş gençler arasındaki işsizlik	• Kaynakların İran halkı için kullanılması • Toplumdaki bireylerin eşit şekilde faydalanabileceği yeni bir adil ekonomik düzen talebi Güçlü bir şekilde iktidar ve rejim karşıtlığı	• Hareketlere güvenlikleştirici perspektifle yaklaşıyor • Rejime yönelik tehdit olduğu söylemi mevcut • Ulusal güvenliğe yönelik tehdit olduğu söylemi mevcut • Hareketlerin ortaya çıkışı dış güçlerin hamlesi olarak çerçeveleniyor
MISIR	• Sivil toplum güçlü • Protesto kültürü gelişmiş • Birçok toplumsal hareket örneği mevcut	• Ekonomi politikalarının bürokrat sınıfının ve sermaye sınıfının lehine olacak şekilde inşa edilmesi • Orta ve alt sınıfların zaman içerisinde yaşam standartlarının düşmesi • Orta ve alt sınıf sınıfların hizmetlerden mahrum bırakılarak ötekileştirilmesi • Orta ve alt sınıfların güvenliğe karşı bir tehdit olarak konumlandırılması	• İktidarın ekonomi politikalarına karşı alternatif bir düzen talebi • Siyasi kadrolarda değişim ve baskıcı rejimin sona ermesi talebi Güçlü bir şekilde iktidar karşıtlığı	• Hareketlere güvenlikleştirici perspektifle yaklaşıyor • Hareketler Mısır'a yönelik bir tehdit olarak çerçeveleniyor

FRANSA	• Sivil toplum güçlü • Protesto kültürü gelişmiş • Birçok toplumsal hareket örneği mevcut	• İşsizliğin yüksek olması • Emeklilik yaşının yüksek olması • Emeklilik maaşının düşük olması • Vergi artışı yapılması • Fiyatlardaki artış • 2008 yılında yaşanan ekonomik krizin ortaya çıkardığı sorunlar	• Toplumdaki bireylerin eşit şekilde faydalanabileceği yeni bir adil ekonomik düzen talebi • Vergilerin orta ve alt sınıfların durumunun gözetilerek belirlenmesi Güçlü bir şekilde iktidar karşıtlığı	• Protestolar ile Fransa'nın abluka altına alındığı ve ekonomik çıkarlarına saldırıldığı söylemi mevcut • Fransa ekonomisine yönelik bir tehdit olarak çerçeveleniyor • Protestocuları 'aşırı sağ militanı', 'aşırı sol militanı', 'sorumsuz' gibi ifadelerle ötekileştirme ve itibarsızlaştırma politikası mevcut
MACARİSTAN	• Sivil toplum zayıf • Protesto kültürü eksik • 2000'lerin ortalarından itibaren toplumsal hareket örneği mevcut	• Enflasyonun artması • Macar para biriminin değer kaybetmesi • Vergilerin artırılması • İktidarın Batıdan uzaklaşmasıyla kendisini gösteren jeopolitik yaklaşımın neticesinde ekonomide yaşanan bozulma	• Sermaye sınıfı ve siyasi elitler yerine toplumun çıkarlarını ön planda tutan yeni bir alternatif ekonomik ve siyasi düzen talebi Zayıf bir şekilde iktidar karşıtlığı	• Hareketler dış güçler tarafından yönlendirilen ve desteklenen küçük grupların faaliyetleri olarak nitelendiriliyor • Dış güçlerin birer hamlesi olarak değerlendiriliyor • Protestocular yabancı eğitimli aktivistlerden oluşan küçük bir azınlık, kaybeden siyasi partilerin temsilcileri ve Soros ağının darbecileri, Hristiyan karşıtı ve zayıf bir muhalefet olarak nitelendirilerek güvenleştirmede, itibarsızlaştırma ve küçümseme stratejisi izleniyor

ÖZGEÇMİŞ

İlk ve orta öğretimini Kocaeli’de tamamlayan Şeyma Merve TANDOĞAN, Sakarya Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler bölümünden 2016 yılında, çift anadal yaptığı Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümünden 2017 yılında mezun olmuştur. 2016 yılının Eylül ayında Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında yüksek lisans eğitimine başlayan yazar, 2019 yılında “Avrupa’da Aşırı Sağın Yükselişi: Almanya ve Fransa Örnekleri” başlıklı tezi ile yüksek lisans eğitimini tamamlamıştır. 2019 yılında YÖK 100/2000 Doktora Bursları kapsamında Siyasi Coğrafya alanında başladığı doktora çalışmalarını 2025 yılında “Toplumsal Hareketlerin Coğrafya ile İlişkisi: İran, Mısır, Macaristan ve Fransa Örneklerinin Eleştirel Jeopolitik Analizi” başlıklı tezi ile tamamlamıştır. Yazarın Doç. Dr. Filiz Cicioğlu ile birlikte hazırladığı “Merkez Parti Söylemleri ve Medya Dili Bağlamında Aşırı Sağın Yükselişinin İncelenmesi: Fransa ve Almanya Örneği” başlıklı ve tek yazar olarak hazırladığı “Toplumsal Hareketten Siyasi Harekete: İspanya-Indignados Hareketi ve Lübnan-Beyrut Medineti Hareketi”, “Yeni Paradigma Bağlamında Ortadoğu’daki Toplumsal Hareketlerin İncelenmesi: Mısır ve İran Örnekleri”, “İran’da Kadın Hareketleri: Beyaz Çarşamba Hareketi Örneği” başlıklı makaleleri, “Aşırı Sağın Yükselişi ile Etnik ve Dini Motivasyonlu Suçlar Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: İtalya ve Avusturya Örnekleri”, “Avrupa Parlamentosu Seçimleri Işığında Avrupa’da Aşırı Sağın Yükselişinin Değerlendirilmesi (2009-2019 Arası Dönem)” başlıklı tam metinleri ile “Derinden Bölünmüş Toplum Lübnan’daki Toplumsal Hareketler” başlıklı bildiri özeti bulunmaktadır. Avrupa aşırı sağ, siyasi coğrafya ve toplumsal hareketler alanlarında çalışmalarını sürdüren yazar, 2023 yılının Mayıs ayından bu yana T.C. Ticaret Bakanlığı’nda Ticaret Uzman Yardımcısı olarak çalışmaktadır.